

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Серія «Історичні науки»

Випуск 8, 2019

УДК 316.77+002.1(082)
С69

Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М. 2019. Вип. 8. 372 с.

Збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Зареєстрований як наукове фахове видання України зі спеціальності «Історичні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Демуз Інна, доктор історичних наук, доцент (*головний редактор*)
Орлик Світлана, доктор історичних наук, доцент (*заступник головного редактора*)
Ісайкіна Олена, кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*)
Овсієнко Алла (*технічний секретар*)

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Куций Іван, доктор історичних наук, доцент;
Ніколаєв Микола, доктор історичних наук, академік;
Орлик Василь, доктор історичних наук, професор;;
Пасічник Наталя, доктор історичних наук, доцент;
Ріжняк Ренат, доктор історичних наук, професор;
Січкаренко Галина, доктор історичних наук, доцент;
Зленко Алла, кандидат історичних наук, доцент.

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Філіпов Кшиштоф, доктор історичних наук, професор (Польща);
Мокляк Ярослав, доктор історичних наук, професор (Польща).

У збірнику опубліковані оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, джерелознавства, архівознавства, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях. Окремо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 5 від 19 листопада 2019 р.).

© Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький ДПУ імені
Григорія Сковороди», 2019.

УДК 316.77+002.1(082)
С69

Социум. Документ. Коммуникация: зб. наук. трудов. Серия: Исторические науки. Переяслав-Хмельницкий: ФОП Домбровская Я.М. 2019. Вып. 8. 372 с.

Сборник научных трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». Зарегистрирован как научное профильное издание Украины по специальности «Исторические науки» (Приказ Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г.).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Демуз Инна, доктор исторических наук, доцент (*главный редактор*)
Орлик Светлана, доктор исторических наук, доцент (*заместитель главного редактора*)
Исайкина Елена, кандидат исторических наук, доцент (*ответственный секретарь*)
Овсиенко Алла (*технический секретарь*)

ОТВЕТСТВЕННЫЕ РЕДАКТОРА:

Куций Иван, доктор исторических наук, доцент;
Николаев Николай, доктор исторических наук, академик;
Орлик Василий, доктор исторических наук, профессор;
Пасичник Наталия, доктор исторических наук, доцент;
Рижняк Ренат, доктор исторических наук, профессор;
Сичкаренко Галина, доктор исторических наук, доцент;
Зленко Алла, кандидат исторических наук, доцент.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Филиппов Кшиштоф, доктор исторических наук, профессор (Польша);
Мокляк Ярослав, доктор исторических наук, профессор (Польша).

В сборнике опубликованы оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, источниковедения, архивоведения, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях. Отдельно размещаются сообщения, рецензии, обзоры, информация о научной жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 5 от 19 декабря 2019 г.).

УДК 316.77+002.1(082)
С69

Society. Document. Communication (2019). Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. 8.372 p.

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

EDITORIAL BOARD:

Inna Demuz, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (*Editor-in-Chief*)

Svitlana Orlyk, Doctor of Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*)

Olena Isaikina, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*)

Alla Ovsienko (*technical secretary*)

RESPONSIBLE EDITORS:

Ivan Kutsyi, Doctor of History, Associate Professor;

Mykola Nikolaiev, Doctor of History, Independent researcher;

Vasil Orlyk, Doctor of Historical Sciences, Professor;

Natalia Pasichnyk Doctor of Historical Sciences, Associate Professor;

Renat Rizhniak, Doctor of Historical Sciences, Professor;

Galyna Sichkarenko, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor;

Alla Zlenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Krzysztof Philipov, Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland);

Jaroslam Moklak, Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland).

The collection contains original results of research in the field of document management, library and publishing and printing affairs, source study, archival science, social communications and social humanities at the national and international levels. Separately are posted messages, references, reviews, information about scientific life.

For researchers, teachers, graduate students, students.

Recommended for printing by Scientific Council of SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (protocol № 5 of December the 19th 2019).

ЗМІСТ

Барабаш Вікторія, Глебова Людмила, Тупчієнко Микола ФОРМУВАННЯ БІБЛЮГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ – ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ ВЗАЄМОДІЇ КАФЕДРИ ТА БІБЛІОТЕКИ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	14
Божук Людмила СУЧАСНІ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	32
Бойко-Гагарін Андрій ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ ФАЛЬШИВИХ МОНЕТ ТА БАНКНОТ У ГРОШОВОМУ ОБІГУ УКРАЇНИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1795-1917).....	55
Бутко Андрій ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОПИС ДОКУМЕНТІВ З ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА «ГРУНТИ» ТЕРИТОРІЇ «ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ» XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.....	76
Демуз Інна, Бабак Олександр ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ.....	99
Довжук Ігор ІСТОРИК ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ.....	120
Ісайкіна Олена, Зленко Алла ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДІАПРОСТОРУ.....	134

Істоміна Алла

СУЧАСНІ ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК
СКЛАДОВА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ПРОБЛЕМ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО
ОБИГУ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ
УСТАНОВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В
ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД.....156

Коломієць Олена, Головата Оксана

РОЛЬ БІБЛІОТЕЧНИХ УСТАНОВ У ФОРМУВАННІ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ.....186

Коцур Віталій

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
«ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.....211

Курченко Тетяна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНИХ
ПОТРЕБ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА
СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ
БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ.....224

Левченко Інна

СТАНДАРТИЗАЦІЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАВОВЕ ПОЛЕ.....249

Сустрєтов Анатолій

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ
ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМ РЕФОРМ ГРОШОВОГО ОБИГУ
М. СПЕРАНСЬКОГО.....264

Тимченко Руслана

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....284

Ткаченко Віктор

НЕВІДОМА ПРАЦЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ З
ІСТОРІОГРАФІЇ ПИСАНКАРСТВА.....298

Шевчук Олексій

ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ САЙТУ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННІ
ПРОБЛЕМ ІСТОРИЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ.....320

Шимченко Людмила

КРЕАТИВНИЙ КЛАС ЯК ЕЛЕМЕНТ НОВІТНЬОГО
СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ.....336

Шпортун Оксана

ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОДСТВА КАЗЕННИХ ПАЛАТ
НАДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ....351

Рецензія

Даниленко Віктор

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КОЦУРА В.В.
НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
90-Х РР. ХХ СТ. – ПОЧ. ХХІ СТ.:
МОНОГРАФІЯ. ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ:
ДОМБРОВСЬКА Я.М., 2019.....367

СОДЕРЖАНИЕ

Барабаш Виктория, Глебова Людмила, Тупчиенко Николай ФОРМИРОВАНИЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ – ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАФЕДРЫ И БИБЛИОТЕКИ ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.....	14
Божук Людмила СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА ЗАВЕДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	32
Бойко-Гагарин Андрей ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ ФАЛЬШИВЫХ МОНЕТ И БАНКНОТ В ДЕНЕЖНОМ ОБОРОТЕ УКРАИНЫ В ИМПЕРСКИЙ ПЕРИОД (1795-1917).....	55
Бутко Андрей ИСТОРИКО-ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ДОКУМЕНТОВ С ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ НА «ГРУНТЫ»ТЕРРИТОРИИ «ЗАДНЕПРСКИХ МЕСТ» XVII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВВ.....	76
Демуз Инна, Бабак Александр ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ДОКУМЕНТОВЕДОВ....	99
Довжук Игорь ИСТОРИК АЛЕКСАНДР ГРУШЕВСКИЙ: ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ.....	120
Исайкина Елена, Зленко Алла ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ЗАЩИТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕДИАПРОСТРАНСТВА.....	134

Истомина Алла

СОВРЕМЕННЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ
ИСТОЧНИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАУЧНОЙ
КОММУНИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМАМ
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ В
ПОРЕФОРМЕННЫЙ ПЕРИОД.....156

Коломиец Елена, Головата Оксана

РОЛЬ БИБЛИОТЕЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ
БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА.....186

Коцур Виталий

НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА УКРАИНЫ В
УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ»
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.....211

Курченко Татьяна

ОБЕСПЕЧЕНИЕ
ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ НУЖД
СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАУЧНО-
ТЕХНИЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКИ НАЦИОНАЛЬНОГО
АВИАЦИОННОГО УНИВЕРСИТЕТА.....224

Левченко Инна

СТАНДАРТИЗАЦИЯ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ТРУДА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАВОВОЕ ПОЛЕ.....249

Сустретов Анатолий

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ПРОБЛЕМ
РЕФОРМ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ
М. СПЕРАНСКОГО.....264

Тимченко Руслана
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДОКУМЕНТОВЕДОВ В
ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ
ДИСЦИПЛИН.....284

Ткаченко Виктор
НЕИЗВЕСТНЫЙ ТРУД 20-Х ГОДОВ XX ВЕКА С
ИСТОРИОГРАФИИ ПИСАНКАРСТВА.....298

Шевчук Алексей
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ САЙТА
НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ В
ИССЛЕДОВАНИИ ПРОБЛЕМ ИСТОРИИ ДЕНЕЖНОГО
ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНЕ.....320

Шимченко Людмила
КРЕАТИВНЫЙ КЛАСС КАК ЭЛЕМЕНТ НОВЕЙШЕГО
ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.....336

Шпортун Оксана
ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА КАЗЕННОЙ
ПАЛАТЫ ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЫ
XIX – НАЧАЛА XX В.....351

Рецензия

Даниленко Виктор
РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ КОЦУРА В.В.
НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА УКРАИНЫ В
КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ
ТРАНСФОРМАЦИЙ 90-Х ГГ. XX СТ. – НАЧ. XX В.:
МОНОГРАФИЯ. ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦКИЙ:
ДОМБРОВСКАЯ Я.М., 2019.....367

CONTENT

Barabash Viktoria, Glibova Liudmyla, Tupchienko Mykola FORMATION OF BIBLIOGRAPHIC INFORMATION AS ONE OF THE AREAS OF COOPERATION BETWEEN THE DEPARTMENT AND THE LIBRARY OF THE TECHNICAL UNIVERSITY.....	14
Bozhuk Liudmyla MODERN INTERNET TECHNOLOGIES IN THE HIGHER EDUCATION FACILITIES IMAGE FORMATION.....	32
Boiko-Gagarin Andrii CHARACTERISTICS OF THE SOURCES OF STUDY OF COUNTERFEIT COINS AND BANKNOTES IN THE MONETARY CIRCULATION IN UKRAINE IN THE IMPERIAL PERIOD (1795-1917).....	55
Butko Andriy HISTORICAL AND SOURCE DESCRIPTION OF DOCUMENTS WITH PROPERTY RIGHTS TO THE «SOILS» OF THE TERRITORY OF «ZADNIPRSKIKH PLACES» XVII – THE FIRST HALF OF THE XVIII CENTURY.....	76
Demuz Inna, Babak Alexander ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE DOCUMENTATION SPECIALISTS.....	99
Dovzhuk Igor HISTORIAN OLEXANDER GRUSHEVSKYI: TOUCHES TO THE PORTRAIT.....	120
Isaikina Olena, Zlenko Alla INFORMATION SECURITY AS A TOOL TO PROTECT THE NATIONAL MEDIA SPACE.....	134

Istomina Alla

THE CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL SOURCES AS A COMPONENT OF SCIENTIFIC COMMUNICATION ABOUT THE PROBLEMS OF STATE REGULATION OF MONEY CIRCULATION AND ACTIVITIES OF FINANCIAL-CREDIT INSTITUTIONS IN THE DNIEPER UKRAINE IN THE POST-REFORM PERIOD.....156

Kolomiets Olena, Holovata Oksana

THE ROLE OF LIBRARY INSTITUTIONS IN SHAPING THE INFORMATION CULTURE OF THE FUTURE SPECIALIST.....186

Kotsur Vitalii

NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE HYBRID WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION.....211

Kurchenko Tetiana

PROVISION OF INFORMATION AND EDUCATIONAL NEEDS OF FOREIGN STUDENTS AS AN INTEGRAL PART OF THE ACTIVITY OF THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL LIBRARY OF THE NATIONAL AVIATION UNIVERSITY.....224

Levchenko Inna

STANDARDIZATION IN THE FIELD OF LABOR SAFETY: THEORETICAL BACKGROUND AND LEGAL FIELD.....249

Sustrietov Anatolii

INFORMATION POTENTIAL OF THE HISTORIOGRAPHICAL SOURCES ABOUT PROBLEMS OF M. SPERANSKYI'S MONEY CIRCULATION REFORMS.....264

Tymchenko Ruslana

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PREPARATION OF FUTURE DOCUMENTALISTS IN THE PROCESS OF STUDYING OF PROFESSIONAL DISCIPLINES.....284

Tkachenko Viktor

UNKNOWN WORK OF THE 1920s ON
HISTORIOGRAPHY OF PYSANKARSTVO.....298

Shevchuk Oleksiy

INFORMATION POSSIBILITIES OF THE
NATIONAL BANK OF UKRAINE WEB-SITE IN
RESEARCH OF THE HISTORY PROBLEMS OF
MONETARY CIRCULATION IN UKRAINE.....320

Shimchenko Ljudmila

CREATIVE CLASS AS AN ELEMENT OF MODERN
SOCIO-ECONOMIC PROGRESS.....336

Shportun Oksana

PECULIARITIES OF OPERATIONS OF THE PENALTY
CHAMBER OF NADNIPRIAN UKRAINE OF THE
18TH – EARLY 19TH CENTURIES.....351

Review

Danilenko Victor

REVIEW OF THE MONOGRAPH BY V. KOTSURA
«NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE IN THE
CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL
TRANSFORMATIONS OF 1990'S OF
20 CENTURY – BEGINNING OF 21 CENTURY»:
MONOGRAPH. PEREIASLAV-KHMELNYTSKYI,
(KYIV REGION.): DOMBROVSKA Y.M., 2019.....367

УДК 012:025.5

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-14-31

**FORMATION OF BIBLIOGRAPHIC INFORMATION AS
ONE OF THE AREAS OF COOPERATION BETWEEN
THE DEPARTMENT AND THE LIBRARY OF THE
TECHNICAL UNIVERSITY**

**ФОРМУВАННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ –
ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ ВЗАЄМОДІЇ КАФЕДРИ ТА
БІБЛІОТЕКИ ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**ФОРМИРОВАНИЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ
ИНФОРМАЦИИ – ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАФЕДРЫ И БИБЛИОТЕКИ
ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Viktoriya Barabash,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
viktorija-k67@ukr.net
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Viktoria Barabash,

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the
Department of Public Sciences,
Information and Archival
Affairs
viktorija-k67@ukr.net
Central-Ukrainian National
Technical University, 8,
Universitetsky Prospekt,
Kropivnitsky, Ukraine, 25006

Liudmyla Glibova,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи.
gliboval1980@gmail.com
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Liudmyla Glibova,

PhD in Philology Sciences,
Associate Professor of
Department of Public Sciences,
Information and Archival Affairs
gliboval1980@gmail.com
Central-Ukrainian National
Technical University, 8,
Universitetsky Prospekt,
Kropivnitsky, Ukraine, 25006

Микола Тупчієнко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи.

tupchy_mp@ukr.net

Центральноукраїнський
національний

технічний університет,
пр. Університетський, 8,

м. Кропивницький, Україна,
25006

Mykola Tupchienko,

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor of
Department of Public Sciences,
Information and Archival
Affairs

tupchy_mp@ukr.net

Central-Ukrainian National
Technical University, 8,

Universitetsky Prospekt,
Kropivnitsky, Ukraine, 25006

ABSTRACT

In Ukraine, as in the whole world, there continues transformation of the educational paradigm, which, in turn, causes a transformation methods of using, searching and working with information. The main thing, why are designed to teach students modern Institution of Higher Education is critical thinking. In this regard special attention should be pay to the university library, in particular the realization of its educational function. The Library as a basic social institute at a high professional level detects, analyzes and systematizes the best samples of intellectual products. The compilation of one type of bibliographic manuals - bibliographic indexes – is an important area of library and information work.

The article highlights one of the priority areas of information activity of the university library - the compilation of personal bibliographic indexes of prominent figures of the region by students of the experience of the Department of Social Sciences, Information and Archival Affairs of the CNTU. Proposed conditional selection five thematic groups of personalities: scientists in the technical field; scholars of social and humanitarian sphere; edge artists; writers and literators of the region; edge educators.

Defined the basic structural elements of bibliographic documents, quantitative indicators of groups, priority groups were noted. The basic approaches to terminological definition of bibliographic manuals as biobibliographic or personal documents

are analyzed. The cooperation of the Department of Social Sciences, Information and Archival Affairs with the university library was noted, as well as the prospects of further joint activity, and outlines the prospects for further joint activities.

Keywords: *University, library, bibliographic indexes, bibliographic products, biographical guide.*

Постановка проблеми. У неосяжному потоці інформації сучасні бібліотеки виконують роль навігаторів, що є прерогативою цих установ наряду з іншими комунікативними структурами. Значущим стимулятором зміни якості життя виступають інформаційні послуги бібліотек, завдяки яким і формується «інформаційна свідомість» суспільства. Бібліотеки не тільки акумулюють історико-культурні надбання, а й виступають потужними ретрансляторами духовних цінностей. Передаючи цінності колективної пам'яті від покоління до покоління, від людини до людини, вони об'єднують їх зі сферою освіти.

В Україні, як і в усьому світі, відбувається трансформація освітньої парадигми, що, у свою чергу, спричиняє і трансформацію способів користування, пошуку та роботи з інформацією. Головне, чому покликані навчити студентів сучасні ЗВО – це критично мислити. У цьому ключі особливу увагу варто приділити бібліотеці університету, зокрема реалізації її освітньої функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Укладання одного із видів бібліографічних посібників – бібліографічних покажчиків – є важливим напрямком бібліотечно-інформаційної роботи. Важливе значення для з'ясування ролі й сутності бібліографічної продукції ЗВО в умовах інформаційного суспільства мають праці таких науковців, як І. Войтович (Войтович, 2009), Г. Швецова-Водка (Швецова-Водка, 2011), Л. Глазунова (Глазунова, 2015), С. Кравченко (Кравченко, 2015), Н. Кушнарченко (Кушнарченко&Євсеєнко, 2016), Т. Опря (Опря, 2013), Л. Глебова, В. Барабаш (Барабаш&Глебова 2019), В. Хівренко (Хівренко, 2011), О. Яценко (Яценко, 2014) та ін.

Мета статті. Обґрунтувати важливість інформаційної діяльності університетської бібліотеки. Висвітлити один із пріоритетних напрямків її діяльності – укладання бібліографічних покажчиків. Розкрити досвід роботи кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету (ЦНТУ).

Виклад основного матеріалу. Як свідчать наукові джерела, відомий александрійський поет, вчений бібліограф і філолог Каллімах вважається «батьком бібліографії», а його працю «Таблиці тих, хто проявив себе у всіх галузях знання, і праць, що вони написали» визнано першим джерелом біобібліографічної інформації. Цей історичний факт переконує, що серед різноманіття бібліографічних ресурсів біобібліографічний був і залишається цінним і актуальним. Суголосно зазначеному Н. Н. Кушнарєнко, С. В. Євсеєнко справедливо стверджують, що найперші рукописні, згодом друковані, нині ще й електронні, що виступають аналогами друкованих документів, біобібліографічні покажчики як вид бібліографічних посібників відіграють велику роль, оскільки їх головною метою є розкрити внесок певної видатної особистості в розвиток науки, освіти, культури саме засобами бібліографії. Таким чином, через відображення документальної, фактографічної та бібліографічної інформації є можливість ґрунтовно ознайомитися з особливостями наукової, творчої, організаторської діяльності вченого, а також оцінкою його внеску в розвиток науки. Важливо і те, що покажчик об'єднує як опубліковані, так і неопубліковані праці вченого (Кушнарєнко&Євсеєнко, 2016). Традиційно на місцевому рівні укладанням бібліографічних покажчиків займаються фахівці обласних універсальних наукових бібліотек. Проте на сучасному етапі доволі часто цю функцію виконують також і фахівці університетських бібліотек.

Адже укладання покажчиків не тільки популяризує досягнення фахівця в науковій сфері, висвітлює головні результати його діяльності, для університету це ще й можливість створення інформаційної бази для вивчення окремих наукових і навчальних дисциплін. Так, фахівцями

бібліотеки ЦНТУ проводиться робота зі створення тематичних бібліографічних покажчиків та покажчиків нових надходжень до бібліотечного фонду. Ще одним не менш перспективним напрямком довідково-інформаційної роботи бібліотек закладів вищої освіти вважаємо створення біобібліографічних та персональних бібліографічних покажчиків. На цьому наголошують дослідники І. Войтович (Войтович, 2009), С. Кравченко (Кравченко, 2015), В. Хівренко (Хівренко, 2011) та ін. Як зазначає дослідниця І. Войтович (Войтович, 2009), важлива складова практичної діяльності бібліотеки сучасного закладу вищої освіти – створення бібліографічних покажчиків праць наукових працівників. Тим більше, якщо йдеться про університет, у якому здійснюється підготовка інформаційників, фахівців з бібліотечної та архівної справи. Таким є Центральноукраїнський національний технічний університет, де викладачами та студентами кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи започатковано традицію укладання бібліографічних покажчиків праць викладачів, видатних людей, митців краю.

Відтак, викладачами кафедри було розроблено орієнтований список для укладання бібліографічних покажчиків:

І. Професори, які працювали в ЦНТУ: Барабаш С. Г. (1941-2007), Владіміров Л. П. (1906-1998), Власенко М. В. (1951-2004), Глазов Л. М. (1921-2000), Голіченко В. Д. (1930-1994), Ільяшевич П. Я. (1882-р.с.невід.), Комаристов В. Ю. (1928-2004), Коробко І. К. (1890-р.с.невід.), Крижанівський В. А. (1947-2005), Кунченко Ю. П. (1939-2006), Мішина О. Ф. (1926-1996), Наливайко В. М. (1942-2002), Носов Г. Р. (1932-1997), Пащенко В. Ф. (1940-2003), Петренко В. А. (1935-2006), Плаксов В. А. (1929-2002), Руденко М. С. (1937-2006), Рябков А. І. (1935-1998), Смірнов Б. Г. (1932-2005), Степанов В. О. (1928-1989), Сумцов В. П. (1928-1995), Терхунов О. Г. (1939-2002), Толчинський Д. А. (1870-р.с.невід.), Шепельський М. В. (1936-2006) та ін.

Професори та академіки, які працюють в ЦНТУ: Черновол М. І., Кропівний В. М., Петренко М. М., Орлик В. М.,

Левченко О. М., Орлик С. В., Семикіна М. В., Скловський І. З., Шалімова Н. С., Кириченко А. М., Настоящий В. А., Аулін В. В., Віхрова Л. Г., Сало В. М., Златопольський Ф. Й., Кондратець В. О., Кулешков Ю. В., Миценко І. М., Свірень М. О., Філімоніхін Г. Б. та ін.

II. Відомі випускники технічного університету, зокрема кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи: Бабенко О. О., Башли М. І., Демуз І. О. та ін.

III. Митці та науковці Кіровоградщини: Білошапка В., Бондар В., Близнець В., Близнін Г., Винниченко В., Вороний М., Жовна О., Журба Т., Завадський М., Заньковецька М., Карпенко-Карий І., Кожухар Ж., Кондратюк В., Корінь А., Кропивницький М., Куліш М., Куценко Л., Маланюк Є., Мейтус Ю., Микитенко І., Нейгауз Г., Орел С., Панченко Є., Погрібний В., Русова С., Садовський М., Тарковський А., Царук А., Тупчієнко М., Федоровський М., Чижевський Д., Чуднов О., Яновський Ю., Ястребов В. та ін.

Зазначимо, що даний перелік не є вичерпним. Розуміємо також і те, що запропонований поділ є умовним, що пов'язано із багатогранністю інтересів та вподобань творчих особистостей. Також можливим є подальший поділ у межах запропонованих трьох груп, наприклад, у першій можна було б здійснити групування осіб за часом наукової діяльності викладачів та у взаємозв'язку з етапами розвитку навчального закладу. Для доповнення переліку персоналії доречно користуватися довідниками, укладеними до ювілеїв нашого навчального закладу. Таким є видання «Наші професори. Кіровоградський національний технічний університет (1929-2009 рр.)» та «Історія в особистостях. Кіровоградський національний технічний університет», які містять довідковий матеріал, розміщений за алфавітом прізвищ осіб. Тут розміщено біографічні дані про професорсько-викладацький склад ЦНТУ у різні періоди його життєдіяльності, що дозволяє створити цілісну картину розвитку науки Кіровоградщини. Стислі відомості про видатних випускників даного закладу освіти містить біографічний довідник «Наші випускники», у якому представлено відомості про видатних випускників ЦНТУ у вигляді стислої біографічної довідки. Серед наших

випускників – відомі митці, науковці, громадські та політичні діячі, керівники та ін. Матеріал у довіднику подано за чотирма категоріями.

Практика укладання покажчиків, присвячених видатним особистостям, має на меті насамперед популяризацію наукових, педагогічних, мистецьких досягнень випускників та викладачів університету і становить важливий компонент підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної справи, оскільки створення таких інформаційних продуктів студентами напряму підготовки 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» розглядаємо в руслі формування програмних компетентностей та досягнення програмних результатів навчання.

Укладання частини покажчиків характерною рисою мало модель співпраці «укладач покажчика – особа, якій присвячено даний вторинний документ», що, на наше переконання, позитивно впливає як на змістовий, так і на формальний бік готового вторинного інформаційного продукту. Особливо це стосується покажчиків, присвячених викладачам університету, які нині працюють на різних кафедрах та факультетах закладу вищої освіти. Викладачі надавали студентам-дослідникам фотодокументи, допомагали у створенні біографічних довідок, давали за потреби інтерв'ю, консультували під час укладання бібліографії. Цінним джерелом для створення такого роду документів стала колективна монографія, видана до 80-річчя рідного університету, яка є унікальним літописом вищої технічної освіти Кіровоградщини (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009).

Протягом кількох років навчання студентами зазначеної спеціальності під керівництвом викладачів кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи (Глебова Л. В., Тупчієнко М. П.) було укладено бібліографічні покажчики праць відомих особистостей та літератури про них, а саме:

I. Науковці технічної сфери: Ю. В. Кондратюка (уклад. Ляшенко О. А.).

II. Науковці соціально-гуманітарної сфери: Б. М. Кузика (уклад. Бондар А. П.), Дмитра Чижевського (уклад. Миндрул С. В.), М. П. Тупчієнка (уклад. Брехунець Н. В.),

В. М. Орлика (уклад. Базака В. В.), С. В. Орлик (укладач Гдешинська Т. М.), В. М. Ястребова (уклад. Подеряко В. В.), О. А. Рябошапки (уклад. Швець О. Д.), П. З. Рябкова (уклад. Хлівний Ю. В.), Пивовара А. В. (уклад. Сербіна Н. В.), Боська В. М. (уклад. Кальченко Н. М.), Матівоса Ю. М (уклад. Токар К. В.), П. М. Кизименко (уклад. Король О. Г.), Босого О. Г. (укл. Коневец Є. І.), Бокій Н. М. (укл. Шилова Н. М.), О. Пашутіна (укладач Левченкова А. О.),
III. Митці краю: О. Жовни (уклад. Прозорова Т. О.), К. С. Шимановського (укладач Франюк Т. Ю.), Ф. О. Шепель (уклад. Дигас Н. С.), Саксаганського П. К. (уклад. Бубон М. М.), Ю. Олеші (уклад. Горбенко І. С.), Марка В. П. (уклад. Гавриліца О. І.), А. О. Тарковського (укладач Глинченко І. В.),

IV. Письменники та літературознавці Кіровоградщини: В. Винниченка (уклад. Полторак Н. В.), Ю. Яновського (уклад. Гонта І. М.), І. К. Микитенка (уклад. Латуша М. І.), Є. Маланюка (уклад. Бескровний В. В.), В. С. Близнаця (уклад. Танцюра Т. С.), М. Л. Кропивницького (укладач Потапчук Т. А.), В. Є. Панченка (уклад. Ігнат'єва О. В.), І. К. Тобілевича (уклад. Кучеренко С. В.), А. М. Корінь (уклад. Глушта Т. В.), Куценка Л. В. (уклад. Терещенко Н. В.), С. Г. Барабаш (уклад. Грязева Д. С.), О. Жовни (уклад. Дюрич Ю. В.), Ю. І. Яновського (уклад. Дрьома Ю. І.), В. Погрібного (укладач Ковтуненко В. О.), Г. С. Берізки (укладач Гафіятулліна В. В.), Т. Г. Журби (укладач Андреева О. А.), Плачинди С. П. (укладач Пешехонов О. В.), Бровченка В. Я. (укладач Чорна Т. В.)

V Педагоги краю: Софії Русової (укладач Криворучко К. М.), В. О. Сухомлинського (уклад. Захарова С. О.),

Кількісно кожна із груп визначається такими показниками: I – 1; II – 15; III – 7; IV – 18; V – 2. Як бачимо, найчисельнішу групу представляють покажчики, присвячені письменникам та літературознавцям краю, що зумовлено специфікою спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та особистими уподобаннями студентів і викладачів кафедри. У подальшому планується розробити покажчики науковців технічної сфери університету.

Аналізовані покажчики мають такі структурні елементи: індекси УДК, ББК, анотація, передмова, біографічна довідка, список праць особи, якій присвячено покажчик, публікації про особу. Частину покажчиків оснащено допоміжними покажчиками (зокрема, іменними).

Оскільки зазначені студентські роботи представляють собою бібліографічні документи, що складаються із сукупності бібліографічних записів та мають чітко визначене розташування матеріалу, це дозволяє віднести їх до бібліографічних покажчиків. Існує певна наукова проблема щодо визначення бібліографічних посібників як біобібліографічних чи персональних, що пов'язано із нерозробленістю окремих термінологічних аспектів сучасної інформаційної галузі. Зазначимо, що Г. Швецова-Водка (Швецова-Водка, 2011) відмінними рисами біобібліографічного посібника вважає те, що він містить інформацію про одну або декілька осіб, а персональний – лише про одну, а ще те, що біобібліографічний покажчик відображає ще й біографічні відомості. Тому правомірно вважати бібліографічні посібники, укладені студентами кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, біобібліографічним, бо вони містять і біографічні відомості про особу. Проте дослідник О. Яценко переконаний, що «наявність біографічних відомостей не може бути ознакою для визначення біобібліографії». На його думку, бібліографічний посібник, присвячений одній персоналії, доречно кваліфікувати як персональний покажчик, а той, що присвячений кільком, – як біобібліографічний словник. Відтак, якщо орієнтуватися на позицію названого науковця, укладені інформаційні продукти вважатимемо персональними бібліографічними покажчиками. Отож, частина аналізованих покажчиків укладачами – студентами Центральноукраїнського національного технічного університету – була визначена як біобібліографічні, частина – як персональні. Проте таке формальне визначення, на нашу думку, не є визначальним для якості кінцевого інформаційного продукту – бібліографічного покажчика. Тим більше, що дослідник О. Яценко справедливо визнає терміни «персональна бібліографія» та «біобібліографія» синонімами (Яценко, 2014).

За суспільним призначенням дані зразки – науково-допоміжні та рекомендаційні показчики, оскільки частина із них призначена для фахівців (показчики праць науковців ЦНТУ), інші – створені для навчання і самоосвіти та виконують виховну функцію. Переважна більшість бібліографічних показчиків є показчиками текстових документів (виняток – показчик, присвячений В. Винниченку, що містить фотодокументи, пов'язані з життям письменника); більшість укладених показчиків є такими, що представляють документи з певних галузей знань чи сфери діяльності, окремі – являють собою багатогалузеві бібліографічні продукти. Дані показчики є ретроспективними і відображають переважно документи, що мають стосунок до певного регіону – Кіровоградщини. Усі показчики мономовні та є показчиками у переважній своїй більшості первинних документів. Укладачі даних показчиків мали на меті якомога повніше відобразити усі документи, що відображають наукову та художню творчість відомих особистостей та твори про них. У даних показниках як спосіб бібліографічної характеристики застосовано бібліографічні описи, які у більшості показчиків погруповано за формальними ознаками (типологічне, алфавітне та хронологічне групування), у частині показчиків використано тематичне групування. За формальними характеристиками – усі показчики, укладені студентами під керівництвом викладачів кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, – машинописні у книжковій формі.

Бібліографічні показчики містять бібліографічні описи наукових статей, монографій, дисертацій, авторефератів дисертацій, художніх творів, матеріалів літературної критики тощо.

Формування бібліографічного показчика є до певної міри творчим процесом, що передбачає певну зацікавленість автора темою показчика, високу кваліфікацію укладача. Звичайно ж, показчики, укладені студентами-інформаційниками, потребують у деяких моментах редагування, проте їх важливість як для формування фахових компетенцій студентства, так і в системі соціальних комунікацій на місцевому рівні є незаперечною.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, як вже зазначалося, укладання бібліографічних покажчиків загалом та персональних і біобібліографічних покажчиків зокрема становить один із важливих напрямків діяльності сучасних бібліотек закладів вищої освіти. У цьому контексті розроблені студентами бібліографічні покажчики були передані до бібліографічного відділу бібліотеки ЦНТУ. Тому започаткована традиція співпраці студентів, викладачів та бібліотекарів ЦНТУ, безперечно, є на часі. До того ж новітні засоби комунікації роблять можливим прискорення обміну біобібліографічною інформацією та сприяють доведенню її до якомога ширшого кола споживачів. У перспективі одним із кроків у цьому напрямі могло б стати розміщення покажчиків у репозитарії Центральноукраїнського національного технічного університету.

Безперечна цінність бібліографічних покажчиків, присвяченим видатним діячам краю, виявляється у формуванні почуття власної гідності, усвідомленні себе важливою частинкою своєї малої Батьківщини, виховує прагнення обирати в житті достойні орієнтири. Тому біобібліографічні та персональні покажчики названої тематики як у традиційній, так і в електронній формі, є вагомим складовою роботи студентів напряму підготовки 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у співпраці з університетською бібліотекою та мають усі шанси стати корисним джерелом інформації для науковців, студентів і просто любителів історії рідного краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітико-синтетична переробка інформації. Методичні вказівки до вивчення дисципліни для бакалаврів спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / Укладачі: Барабаш В.А., Глебова Л. В., Тупчієнко М.П. Кіровоград: КНТУ. 2013. 49 с.

2. Барабаш В. А., Глебова Л. В. Інформаційні ресурси бібліотеки закладу вищої освіти як джерело розвитку інтелектуального та духовного потенціалу студентів. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових праць. Серія «Історичні науки»*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М., 2019. Вип.6/2 (Спецвипуск). С. 11-28.

3. Белоус І. Створення персональних та біобібліографічних ресурсів бібліотеки як засобу збереження наукової спадщини університету. *Університетська бібліотека та інформаційні сервіси для науки та освіти: матеріали наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 10 жовт. 2013* / Нац. фармац. ун-т, Наук. б-ка. Харків, 2013. С. 70-75.

4. Бібліотека ЦНТУ. Інформаційно-бібліографічні послуги. URL: [http:// library.kntu.kr.ua/ reference-services.html](http://library.kntu.kr.ua/reference-services.html) (дата звернення: 25.10.2019).

5. Войтович, І. О. Видавнича діяльність відділу наукової бібліографії. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали наук.-практ. конф., Львів, 12 листоп. 2009 р. : до 165-річчя Нац. ун-ту «Львів. Політехніка»* / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Наук.-техн. б-ка. Львів : Вид-во нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2009. 242-248.

6. Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. для студентів напряму 6.020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.» / Г. М. Швецова-Водка; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. 3-тє вид., випр. та допов. Рівне, 2011. 231 с.

7. Історія в особистостях. Кіровоградський національний технічний університет (1929–2009). Біографічний довідник / за редакцією М. І. Черновола. Кіровоград: ПВД «Імекс-ЛТД», 2009. 242 с.

8. Глазунова, Л. В. Курс «Електронна бібліографія» в системі дистанційного професійного розвитку бібліографів України. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 верес. 2015 р., Львів* / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Наук.-техн. б-ка ; [редкол.: О. В. Шишка, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів]. Львів : Львівська політехніка, 2015. С. 54-57.

9. Кравченко С. А. Досвід створення та використання електронної бібліографії у Науковій бібліотеці ХНМУ. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. присвяченої 210-річчю Харк. нац. мед. ун-ту та 95-річчю Наук. бібліотеки ХНМУ, Харків, 5–12 жовт. 2015 р.* / Харк. нац. мед. ун-т; [редкол.: І. В. Киричок, Т. Б. Павленко, Н. Д. Гаєва]. Харків, 2015. С. 91-95.

10. Кушнарченко Н. Н. Біобібліографічні покажчики як засіб формування позитивного іміджу освітньо-наукового закладу. *Вісн. кн. палати*. 2016. № 9. С. 48-51.

11. Литвин М. Бібліографічні покажчики про видавничу діяльність Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника в 1940–2009 рр.: Порівняльний аналіз. URL: [http:// www.lsl.lviv.ua/ wp-content/ uploads/Z/Z2012/ JRN/PDF/8.pdf](http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2012/JRN/PDF/8.pdf) (дата звернення: 25.10.2019).

12. Наші професори. Кіровоградський національний технічний університет (1929–2009 рр.). Біографічний довідник / За ред. М. І. Черновола. Кіровоград: ПВД «Імекс-ЛТД», 2009. 160 с.

13. Опря Т. М. Покажчики як форма розповсюдження бібліографічної інформації. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2013. Вип. 3. С. 211-215.

14. Центральноукраїнський національний технічний університет: Наші випускники (до 90-річчя університету). Біографічний довідник. Кропивницький: РВЛ ЦНТУ Видавець Лисенко В.Ф., 2019. 152 с.

15. Про вищу освіту (зі змінами і доповненнями) : Закон України від 01.07 2014 р. № 1556-VII : станом на 25.07.2018. *Відом. Верховної ради*. 2014. № 37 – 38. Ст. 2004.

16. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2009. 240 с.

17. Хівренко В. В. Бібліографічна продукція як засіб задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотеки. *Бібліотечно-інформаційна інфраструктура медичної, фармацевтичної галузі України: традиційний та інноваційний шляхи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 26-27 трав. 2011р.* Харків, 2011. С. 73-77.

18. Яценко О. Персональна бібліографія, біобібліографія: термінологічний аналіз. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 5. С. 24-29.

REFERENCES

1. *Analityko-syntetychna pererobka informatsii. Metodychni kazivky do vuvchennia dystsypliny dlia bakalavriv spetsialnosti*

029 «*Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava*» (2013). [Analytical and synthetic processing of information. Methodical instructions for studying the discipline for bachelors of specialty 029 «Information, library and archival affairs»] / Ukladachi: Barabash V.A., Hliebova L. V., Tupchiienko M.P. Kirovohrad: KNTU, 49 [in Ukrainian].

2. Barabash, V. A. & Hliebova, L. V. (2019). Informatsiini resursy biblioteky zakladu vyshchoi osvity yak dzherelo rozvytku intelektualnogo ta dukhovnogo potentsialu studentiv [Information resources of the library of higher education institution as a source of development of students' intellectual and spiritual potential]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP Dombrovska Ya. M., 6/2 (Spetsvypusk), 11-28 [in Ukrainian].

3. Bielous, I. (2013). Stvorennia personalnykh ta biobibliografichnykh resursiv biblioteky yak zasobu zberezhenia naukovoї spadshchyny universytetu [Creating personal and biobibliographic resources of the library as a means of preserving the university's scientific heritage]. *Universytetska biblioteka ta informatsiini servisy dlia nauky ta osvity: materialy nauk.-prakt. internet-konf., Kharkiv, 10 zhovt. 2013* / Nats. farmats. un-t, Nauk. b-ka. Kharkiv, 70-75 [in Ukrainian].

4. Biblioteka TsNTU. Informatsiino-bibliografichni posluhy [CNTU Library. Information and bibliographic services]. URL:<http://library.kntu.kr.ua/reference-services.html> (data zvernennia: 25.10.2019) [in Ukrainian].

5. Voitovych, I. O. (2009). Vydavnycha diialnist viddilu naukovoї bibliografii [Publishing activity of the department of scientific bibliography]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva : materialy nauk.-prakt. konf., Lviv, 12 lystop. 2009 r. : do 165-richchia Nats. un-tu «Lviv. Politekhnikha»* / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. un-t «Lviv. Politekhnikha», Nauk.-tekhn. b-ka. Lviv : Vyd-vo nats. un-tu «Lviv. Politekhnikha», 242 -248 [in Ukrainian].

6. Vstup do bibliografoznavstva : navch. posib. dlia studentiv napriamu 6.020102 «Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo i bibliohr» (2011). [Introduction to Bibliographic Studies: Tutorial. tool. for students of the specialty 6.020102 “Book Science, Library

Science and Bibliography”] / H. M. Shvetsova-Vodka; Rivnen. derzh. humanit. un-t. 3-tie vyd., vypr. ta dopov. Rivne, 231 [in Ukrainian].

7. Istoriiia v osobystostiakh. Kirovohradskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet (1929–2009) (2009). Biohrafichnyi dovidnyk [History in personalities. Kirovograd National Technical University (1929-2009). Biographical reference book] / za redaktsiieiu M. I. Chernovola. Kirovohrad: PVTs «Imeks-LTD», 242 [in Ukrainian].

8. Hlazunova, L. V. (2015). Kurs «Elektronna bibliohrafiia» v systemi dystantsiinoho profesiinoho rozvytku bibliohrafov Ukrainy [Course «Electronic bibliography» in the system of distance professional development of bibliographers of Ukraine]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva: materialy shostoi mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10-11 veres. 2015 r., Lviv / Nats. un-t «Lvivska politekhnik», Nauk.-tekhn. Lviv : Lvivska politekhnik, 54 -57 [in Ukrainian].*

9. Kravchenko, S. A. (2015). Dosvid stvorennia ta vykorystannia elektronnoi bibliohrafiu u Naukovii bibliotetsi KhNMU [Experience in creating and using electronic bibliography in the Scientific Library of KhNMU]. *Biblioteky i suspilstvo: rukh u chasi ta prostori : materialy nauk.-prakt. internet-konf. prysviachenoi 210-richchii Khark. nats. med. un-tu ta 95-richchii Nauk. biblioteky KhNMU, Kharkiv, 5–12 zhovt. 2015 r. / Khark. nats. med. un-t; [redkol.: I. V. Kyrychok, T. B. Pavlenko, N. D. Haieva]. Kharkiv, 91-95 [in Ukrainian].*

10. Kushnarenko, N. N. (2016). *Biobibliohrafichni pokazhchyky yak zasib formuvannia pozytyvnoho imidzhu osvitno-naukovoho zakladu* [Biobibliographic indicators as a means of forming a positive image of an educational and scientific institution]. *Visn. kn. palaty*, 9, 48-51 [in Ukrainian].

11. Lytvyn, M. (2019). *Bibliohrafichni pokazhchyky pro vydavnychu diialnist Lvivskoi natsionalnoi naukovoii biblioteky Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka v 1940–2009 rr.: Porivnialnyi analiz* [Bibliographic Indicators on the Publishing Activities of Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine in 1940–2009: a Comparative Analysis]. URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2012/JRN/PDF/8.pdf> (data zvernennia: 25.10.2019) [in Ukrainian].

12. *Nashi profesory. Kirovohradskiy natsionalnyi tekhnichnyi universytet (1929–2009 rr.)* (2009). *Biohrafichnyi dovidnyk* [Our Professors. Kirovograd National Technical University (1929–2009). Biographical Handbook] / Za red. M. I. Chernovola. Kirovohrad: PVTs «Imeks-LTD», 160 [in Ukrainian].

13. Opria, T. M. (2013). Pokazhchyky yak forma rozpovsiudzhennia bibliohrafichnoi informatsii [indexes as a form of distribution of bibliographic information]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo*, 3, 211-215 [in Ukrainian].

14. Tsentralnoukrainskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet: Nashi vypusky (do 90-richchia universytetu). *Biohrafichnyi dovidnyk* (2019). [Central Ukrainian National Technical University: Our graduates (to the 90th anniversary of the University). Biographical Directory]. Kropyvnytskyi: RVL TsNTU Vydavets Lysenko V.F., 152 [in Ukrainian].

15. Pro vyshchu osvitu (zi zminamy i dopovnenniamy) (2014). [On higher education (as amended)]: Zakon Ukrainy vid 01.07 2014 r. № 1556-VII : stanom na 25.07.2018. St. 2004. *Vidom. Verkhovnoi rady*, 37-38 [in Ukrainian].

16. *Tekhnichna osvita na Kirovohradshchyni: istorychnyi narys* (2009). [Technical education in Kirovohrad region: a historical essay]. Kirovohrad: «Imeks-LTD», 240 [in Ukrainian].

17. Khivrenko, V. V. (2011). Bibliohrafichna produktsiia yak zasib zadovolennia informatsiinykh potreb korystuvachiv biblioteky [Bibliographic production as a means of meeting information needs of library users]. *Bibliotechno-informatsiina infrastruktura medychnoi, farmatsevychnoi haluzi Ukrainy: tradytsiinyi ta innovatsiinyi shliakhy rozvytku : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 26-27 trav. 2011r.* Kharkiv, 73-77 [in Ukrainian].

18. Yatsenko, O. (2014). Personalna bibliohrafiia, biobibliohrafiia: terminolohichnyi analiz [Personal bibliography, biography: a terminological analysis]. *Bibliotechnyi visnyk*, 5, 24-29 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В Україні, як і в усьому світі, відбувається трансформація освітньої парадигми, що, у свою чергу,

спричиняє і трансформацію способів користування, пошуку та роботи з інформацією. Головне, чому покликані навчити студентів сучасні ЗВО – це критично мислити. У цьому ключі особливу увагу варто приділити бібліотеці університету, зокрема реалізації її освітньої функції. Бібліотека як базовий соціальний інститут на високому професійному рівні виявляє, аналізує та систематизує найкращі зразки інтелектуальної продукції. Укладання одного із видів бібліографічних посібників – бібліографічних покажчиків – є важливим напрямком бібліотечно-інформаційної роботи.

У статті висвітлено один із пріоритетних напрямків інформаційної діяльності університетської бібліотеки – укладання персональних бібліографічних покажчиків видатних діячів краю студентами кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ. Запропоновано умовно виділити п'ять тематичних груп персоналій: науковці технічної сфери; науковці соціально-гуманітарної сфери; митці краю; письменники та літератори краю; педагоги краю.

Визначено основні структурні елементи бібліографічних документів, кількісні показники груп, відзначено пріоритетні групи. Проаналізовано основні підходи щодо термінологічного визначення бібліографічних посібників як біобібліографічних чи персональних документів. Відзначено співпрацю кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи із університетською бібліотекою, а також окреслено перспективи подальшої спільної діяльності.

Ключові слова: *університет, бібліотека, біобібліографічні покажчики, бібліографічні продукти, біографічний довідник.*

АННОТАЦІЯ

В Украине, как и во всем мире, происходит трансформация образовательной парадигмы, что, в свою очередь, приводит к трансформации способов использования, поиска и работы с информацией. Главное, к чему призваны научить студентов современные заведения высшего образования – это критично мыслить. В этом ключе особое

внимание следует уделить библиотеке университета, в частности реализации ее образовательной функции. Библиотека как базовый социальный институт на высоком профессиональном уровне выявляет, анализирует и систематизирует наилучшие образцы интеллектуальной продукции. Составление одного из видов библиографических пособий – библиографических указателей – является важным направлением библиотечно-информационной работы.

В статье отражено одно из приоритетных направлений информационной деятельности университетской библиотеки – составление персональных библиографических указателей выдающихся деятелей края студентами кафедры общественных наук, информационного и архивного дела ЦНТУ. Предложено условно выделить пять тематических групп персоналий: ученые технической сферы; ученые социально-гуманитарной сферы; художники края; писатели и литераторы края; педагоги края. Определены основные структурные элементы библиографических документов, количественные показатели групп, отмечены приоритетные группы. Проанализированы основные подходы относительно терминологического определения библиографических пособий как биобиблиографических или персональных документов. Отмечено сотрудничество кафедры общественных наук, информационного и архивного дела с университетской библиотекой, а также очерчены перспективы дальнейшей совместной деятельности.

Ключевые слова: университет, библиотека, биобиблиографические указатели библиографические продукты, биографический справочник.

УДК 316.77: 004.77: 378.4(045)

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-34-54

**MODERN INTERNET TECHNOLOGIES IN THE HIGHER
EDUCATION FACILITIES IMAGE FORMATION**

**СУЧАСНІ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ
ІМІДЖУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

**СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ В
ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА ЗАВЕДЕНИЙ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Людмила Божук,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії

та документознавства

lvbozhuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3883-5997>

https://www.researchgate.net/profile/Liudmyla_Bozhuk

<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&pli=1&user=ngfABVEAAAAJ>

Національний авіаційний
університет,

проспект Космонавта

Комарова, 1,

м. Київ, Україна, 03058

Liudmyla Bozhuk,

Ph.D. in Historical Sciences,

Associate Professor of the

Department

of History and Records

Management

lvbozhuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3883-5997>

https://www.researchgate.net/profile/Liudmyla_Bozhuk

<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&pli=1&user=ngfABVEAAAAJ>

National Aviation University,

Cosmonavta Komarova

avenue, 1

Kyiv, Ukraine, 03058

ABSTRACT

The process of formation and development of a modern competitive higher education institution is influenced by a number of subjective and objective factors, among which the positive image of the educational institution plays almost the most important role. The proposed article addresses the problem of forming a positive

image of higher education institutions (hereinafter referred to as HEI) by means of modern Internet technologies. Creating a positive image of HEI is considered by the author as a systematic process in accordance with the social needs and requirements of the digital society. This process is accomplished through the implementation of a number of functions, the most relevant and effective of which in the present day is the representation of the activity of educational institution on the Internet. One of the means by which information is generated about the HEI, it's positioning in the market of scientific and educational services and the formation of a positive image is the website of the educational institution. The role of modern Internet technologies in shaping the positive image of HEI in the article follows on specific examples of their use by the management of the National Aviation University. For competitive advantage, NAU management focuses on presenting on the site those areas that have significant long-term achievements (such as the National Aviation University Science and Technology Library) and significant innovation potential (preparatory courses, second higher education, external independent assessment training courses, an English-language project that offers English language courses, HUB-NAU - a space for non-formal education, a place for learning and self-development outside of the classroom). Important in the external and internal scientific communication processes is the activity of the Scientific and Technical Library of NAU, which is a kind of information system that provides free access to both the student and scientific-pedagogical public to the world information resources on the principles of equality and accessibility of information.

Therefore, modern Internet technologies are crucial for shaping the image of the educational institution, as they not only provide virtually unlimited opportunities to use almost all the available information in the world, but also the opportunity for the most comprehensive and comprehensive self-presentation of HEI in a network society. Therefore, in order to keep up its own rating trend, the HEI needs to pay constant attention to the implementation of the latest information and communication systems.

Keywords: *image, modern Internet technologies, information and communication technologies, institutions of higher education,*

website, National Aviation University, NAU Scientific and Technical Library, institutional depository.

Постановка проблеми. В умовах розвитку цифрового суспільства відбувається впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій майже в усі сфери життєдіяльності соціуму. Не оминув цей процес і заклади вищої освіти (далі – ЗВО). Інтернет-технології є визначальними для формування іміджу навчального закладу. Нині вони стали своєрідним комунікаційним єднальним ланцюжком між абітурієнтами та ЗВО, оскільки, за твердженнями дослідників, майже 90 % абітурієнтів звертаються, у першу чергу, до інтернет-джерел у пошуках інформації про навчальний заклад, до якого вони виявляють певну зацікавленість.

В умовах досить жорсткої конкуренції у сфері надання освітніх послуг та враховуючи досвід провідних освітніх установ світу, навчальні заклади системи вищої освіти України впроваджують маркетингові стратегії в управлінську діяльність, що передбачають використання новітніх інтернет-технологій для формування й підтримки власного позитивного іміджу, розширення присутності в інтернет-просторі. Нині, іміджева комунікація стає для сучасного ЗВО одним з найбільш ефективних способів взаємодії з абітурієнтами та їх батьками, студентами, стейкхолдерами й іншими учасниками ринку освітніх послуг та ринку праці, співпраці з професійним і науковим співтовариством. В означеному контексті розгляд проблеми ролі сучасних інтернет-технологій у формуванні позитивного іміджу закладів вищої освіти набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування позитивного іміджу закладів освіти за допомогою сучасних інтернет-технологій є багатоаспектною проблемою. Поняття «імідж організації» з'явилося і стало широко вживаним у науковій та суспільній думці України в середині 90-х рр. минулого століття. У час стрімкого розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, що набули характеру глобальної інформаційної революції, приходить розуміння і усвідомлення, що освіта є послугою як такою, й має задовольняти потреби

суспільства поряд з багатьма іншими нагальними потребами. Соціально-філософський аспект поняття іміджу став предметом міждисциплінарних досліджень низки гуманітарних наук, зокрема: філософії, соціальної філософії, політології, психології, соціології, іміджології, економіки, маркетингу, PR та ін. Серед вітчизняних дослідників, які розробляли поняття іміджу в контексті соціальних статусів і ролей й як комунікативної основи позиціонування влади та її інститутів, слід відзначити В. Бебика (Бебик, 2005), Л. Кочубей (Кочубей, 2008), А. Митко (Митко, 2009), Ю. Палеха (Палеха, 2005) Г. Почепцова (Почепцов, 2004; 2007), А. Ротовського (Ротовський, 2006).

Загальні проблеми формування іміджу освітніх закладів шляхом використання різноманітних технологій відображено в працях Л. Карамушки (Карамушка, 2004; 2015), М. Фадєєвої (Фадєєва, 2009; 2010). Теоретично-прикладним аспектам формування іміджу закладу вищої освіти присвятили своє дослідження В. Коюда і М. Пасько (Коюда&Пасько, 2018). У інших дослідженнях акцентується увага на політиці брендингу, що використовується з метою підвищення конкурентоспроможності ЗВО, де імідж розглядається узагальненим портретом навчального закладу, системою уявлень про бренд (Сорока&Кривцова, 2018).

Окрема група наукових розвідок (Арбузова&Ротань, 2014; Бачинська, 2013; Василенко, 2013; 2019) зосереджена безпосередньо на аналізі сучасних тенденцій застосування інтернет-технологій у маркетинговій політиці освітніх закладів та особливостях використання сучасних соціокомунікаційних технологій при формуванні позитивного іміджу ЗВО. PR-технології у формуванні іміджу закладів вищої освіти закладів культури стали основою дисертаційного дослідження М. Зацерківної (Зацерківна, 2019). У зазначеному науковому доробку з'ясовано функції та структуру іміджу ЗВО, специфіку його формування, виокремлено ознаки ефективного використання PR-технологій з метою підвищення іміджу освітньої установи.

Ефективне застосування інструментів і технологій інтернет-маркетингу у політиці формування та просування

іміджу ЗВО загалом і його окремих структурних підрозділів, зокрема, перебувало у центрі уваги дослідників С. Ілляшенко (Ілляшенко, 2011), С. Ілляшенко і Ю. Шипуліної (Ілляшенко&Шипуліна, 2012, 2016). Лейтмотивом наукових пошукувань О. Романовської (Романовська, 2017) стали: проблема управління іміджем навчального закладу, який розглядається як соціокультурний феномен, важливий елемент комунікаційного середовища в системі освіти; імідж викладача вищої школи та його компоненти.

У той же час, проблема використання сучасних інтернет-технологій у формуванні позитивного іміджу закладів вищої освіти та удосконалення практики їх використання потребує й надалі зосередженої уваги, вивчення та подальшої розробки.

Мета статті полягає в узагальненні досвіду використання інтернет-технологій для формування іміджу сучасного закладу вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації спричинили кардинальні зміни у всіх сферах життєдіяльності соціуму. Не оминули вони і освітню сферу. Формування глобального освітнього ринку, діяльність освітніх установ різних форм власності, що супроводжується гострою конкуренцією між навчальними закладами, демографічна та соціально-економічна кризи актуалізували проблему формування та підтримання позитивного іміджу ЗВО. Ефективне управління іміджем сучасного ЗВО, створює, на переконання дослідників, «стійкий резерв у позиціонуванні навчального закладу на ринку освітніх послуг» (Коюда&Пасько, 2018). Поділяємо думку вищезазначених авторів, що поряд із заходами з підвищення ефективності і престижності навчання, актуальності набувають маркетингові комунікації, які спрямовані на створення і підтримку позитивного іміджу освітньої установи ((Коюда&Пасько, 2018).

У сучасній науковій думці не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «імідж». У публікаціях вітчизняних та зарубіжних дослідників термін характеризується багатозначним контекстом. Погоджуємося з твердженнями науковців, що це певна смислова категорія,

певний спеціально сформований образ, який побудований на законах сприйняття стереотипів. У великому тлумачному словнику сучасної української мови імідж визначається як рекламний представницький образ когось-небудь (чого-небудь), що створюється для населення (Великий тлумачний словник, 2009: 492). Досить часто поняття «імідж» ототожнюється з поняттям «образ». Хоча обидва поняття з української мови на англійську перекладаються однаково (image), вони мають різне змістове наповнення. На переконання науковців, імідж конструюється цілеспрямовано і свідомо, стаючи відносно стійким уявленням про який-небудь об'єкт. Імідж функціонує лише у міжсуб'єктних комунікаціях, а відтак його можна моделювати, змінювати, формувати в залежності від тих практичних завдань, які має вирішувати той чи інший соціальний інститут. Тому, розробляючи імідж ЗВО, можна, скориставшись сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, сформувати його ідеальний імідж, який у даний час хоч і не відповідатиме реальному стану справ, але у довгостроковому плані сприятиме вирішенню стратегічних завдань навчального закладу. Поділяємо точку зору Л. Присяжнюка і Т. Кука, які трактують імідж закладу освіти як «спеціально створений образ, який наділений певними цінностями, значущими для об'єкта впливу» (Присяжнюк&Кук, 2019: 20).

Формування позитивного іміджу ЗВО відбувається шляхом реалізації низки функцій, найбільш актуальною та ефективною в умовах сьогодення є репрезентація діяльності освітньої установи в мережі Інтернет. Досвід провідних університетів світу й досвід українських науковців-практиків переконливо свідчить, що пріоритетним напрямом діяльності ЗВО «стає реалізація маркетингових стратегій» з метою розширення присутності в інтернет-просторі, «використання найсучасніших інтернет-технологій та інструментів для формування і посилення власного іміджу» встановлення і підтримання стійких взаємозв'язків з уже існуючими й потенційними споживачами науково-освітніх послуг. А отже, використання сучасних інтернет-технологій є вагомим дієвим чинником для якісно нового рівня взаємодії ЗВО з оточуючим

середовищем, розбудови ефективних каналів комунікації для власного позиціонування (Ілляшенко, 2011; Ілляшенко&Шипуліна, 2016: 190-191; 2012).

Сучасні інтернет-технології не лише надають практично необмежені можливості використовувати майже всю наявну в світі інформацію, але й можливість якнайширшого та всебічного самопредставлення у мережевому суспільстві. Перевагами Інтернету виступають відносно недорогий зв'язок, постійне оновлення інформації, легкий відкритий доступ до відповідних серверів для задоволення власних потреб. Саме інтерактивність стала основною тенденцією розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Вона сьогодні реалізується за допомогою гіпертексту та технології AJAX (Asynchronous Javascript and XML), використання яких дозволило науково-освітнім установам сформувавши якісно новий рівень подачі знань, що, у свою чергу, є визначальним для іміджу сучасних ЗВО.

Серед засобів, завдяки яким відбувається генерування інформації про ЗВО, його позиціонування на ринку науково-освітніх послуг та формування позитивного іміджу, без сумніву пріоритетне місце посідає інтернет-сайт освітньої установи. Сайт є контрольованим засобом комунікації, оскільки відправник контролює зміст повідомлень, які надаються одержувачам. З іншого боку – сайт є своєрідним електронним довідником ЗВО, відкритою інформаційною системою, оскільки йому притаманні всі ознаки такої системи у класичному розумінні: наявність певного масиву документів, засобів інформаційного пошуку, техніко-технологічних засобів фіксування, зберігання та представлення інформації. Рациональна структура, зручна навігація, оригінальний і привабливий дизайн, унікальний контент, реактивність (швидке і систематичне оновлення інформації), наявність зворотного зв'язку та функції для споживачів з вадами зору є важливими складовими ефективного використання сайту. До прикладу, офіційний веб-сайт Національного авіаційного університету (далі – НАУ) вирішує низку завдань. По-перше, за допомогою веб-сайту представлені візуальні іміджу НАУ, що дозволяє транслювати позитивний імідж навчального закладу. Дизайн

веб-сайту створений з використанням трьох кольорових відтінків: синього, білого, сірого, що забезпечує споживачам тривалу, комфортну роботу з ресурсом. По-друге, оскільки веб-сайт є, передовсім каналом комунікації з громадськістю, він пропонує широкий спектр інформації, що всебічно висвітлює діяльності ЗВО: освітню, наукову, міжнародне співробітництво, представлення у соціальних мережах, студентське життя, культурно-спортивні заходи тощо. По-третє, веб-сайт створює умову інтерактивності, а відтак і вірогідність зворотної реакції цільових груп вступників зростає. Різноманітні пошукові системи забезпечують відвідувачам необхідний ресурс, що сприяє зростанню кількості постійних відвідувачів сайту, посилань на веб-сторінки сайту, скачування цікавої інформації, участь в опитуванні, аналіз результатів якого дасть можливість з'ясувати ставлення відвідувачів сайту до університету, комунікативну ефективність сайту (Офіційний веб-сайт Національного авіаційного університету, URL: <https://nau.edu.ua/>).

Сайт НАУ – це візитна картка для абітурієнтів, студентів, аспірантів, докторантів, стейкхолдерів, засобів масової інформації, партнерів та інших груп громадськості. З точки зору діяльності піару, сайт є набором інформаційних блоків та інструментів для взаємодії з цільовими сегментами аудиторії: абітурієнтами, студентами, викладачами, здобувачами наукових ступенів тощо. Варто зазначити, що останнім часом сайти освітніх установ поступаються місцем соціальним мережам, які все активніше використовує цільова аудиторія ЗВО, адже значна частка інформації, яка раніше розміщувалася лише на сайтах, відтепер дублюється у «Facebook», «Twitter», «Instagram», «Telegram». Нагальною стає потреба адаптації сайту до мобільних пристроїв (переважна більшість молодіжної аудиторії користується саме ними), що зробить його більш зручним та мобільним.

Оскільки з кожним роком конкуренція на ринку науково-освітніх послуг зростає, то керівництво НАУ докладает чималих зусиль для поліпшення веб-сайту установи. Зокрема, для отримання конкурентної переваги зосереджується увага на розвитку на сайті тих напрямків, що мають вагомий багаторічний

здобутки (наприклад, Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету) та значний інноваційний потенціал (підготовчі курси, друга вища освіта, курси з підготовки до ЗНО, англomовний проєкт, який пропонує вивчення фахових дисциплін англійською мовою, HUB-NAU – простір неформальної освіти, місце для навчання та саморозвитку поза навчальними заняттями).

Досить важливою, як у зовнішніх так і внутрішніх наукових комунікаційних процесах, є діяльність бібліотек ЗВО, які стали своєрідними центрами «інтегрованого інформаційного забезпечення навчального і наукового процесів». Крім того, аналіз системи комунікацій сучасних ЗВО дає нам підстави стверджувати: бібліотеки освітніх установ – це своєрідна інформаційна система, що забезпечує вільний доступ як студентської, так і науково-педагогічної громади до світових інформаційних ресурсів на принципах рівності та доступності інформації.

Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету (далі – НТБ НАУ) є однією з найбільших бібліотек ЗВО м. Києва та найбільшою в галузі цивільної авіації України. Фонди налічують понад два мільйони видань з різних галузей знань, науки, культури. Накопичення та представлення науково-освітньої інформації в електронному вигляді стало обов'язковою умовою розвитку сучасного закладу освіти (Офіційний веб-сайт НТБ НАУ, URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/main/>).

Сьогодні найвигіднішим в економічному плані каналом просування для бібліотеки НАУ є Інтернет. Жодні інші засоби масової інформації не можуть зрівнятися з ним не тільки за вартістю просування, але і за мобільністю і необмеженим можливостям сегментування і націлюванням на одиничного споживача. Інтернет-аудиторія в Україні щорічно збільшуватиметься. З урахуванням широти, обсягу та активності інтернет-аудиторії просування послуг бібліотеки НАУ саме в інтернет-середовищі є найбільш ефективним. Під просуванням в інтернет-середовищі розуміється процес позиціонування бібліотеки НАУ в інтернет-просторі, що включає надання інформації про неї (та університет), напрямки,

формами її діяльності, а також надаваних послугах і ресурсах з метою отримання запланованої реакції споживачів. Просування послуг бібліотеки в інтернет-середовищі може здійснюватися за допомогою використання різних інтернет-технологій, спектр яких у даний час досить широкий. Бібліотека НАУ, прагнучи витримати конкуренцію на ринку інформаційних послуг, сьогодні, поряд з іншими структурними підрозділами НАУ, все активніше використовує їх у своїй діяльності. Бібліотека НАУ має свій власний сайт на домені НАУ – <http://www.lib.nau.edu.ua/main/>. Сайт функціонує оперативно – на ньому викладаються «свіжі» новини. Безумовно, що це значно сприяє іміджу університету. Зокрема, в розділі електронних ресурсів бібліотеки НАУ до послуг читачів представлено електронний каталог документів бібліотеки, пошукову систему, доступ до локальних ресурсів НТБ НАУ.

НАУ втілює найбільш популярні та якісні системи електронної подачі інформації. Наприклад, наукові журнали НАУ згруповані та подані окремим сайтом (<http://jrn1.nau.edu.ua/>), що розбудований на платформі OJS – Open Journal Systems (Відкриті журнальні системи). На сьогодні система OJS є найбільш поширеним технологічним рішенням в індустрії наукового видання, що підтверджується, зокрема, її впровадженням в більш ніж 15 тис. наукових видань, і позиціонується її розробниками як універсальна система управління редакційно-видавничими процесами. Серед відмінних рис OJS – гнучкість і масштабованість (можливість використання однієї програмної платформи для видання кількох журналів, кожен з яких отримує власний URL, а також налаштовує дизайн); рольовий характер (керувати всіма розділами журналу можуть як одна людина, так і розподілена команда редакторів); можливість перенесення на платформу вже існуючого журналу (створення його електронної версії) або організація абсолютно нового журналу; адаптивність (можливість легкого налаштування системи з урахуванням потреб НАУ); можливість одночасного використання декількох мов інтерфейсу (що істотно розширює читацьку аудиторію); практична відсутність обмежень на обсяг публікованих матеріалів (як окремих номерів, так і самого журналу).

Відзначимо наступні переваги видавничої платформи OJS для створення якісного цифрового іміджу НАУ: відсутність необхідності у спеціальних знаннях в веб-програмуванні для організації журналу; наявність спеціального інтерактивного інструменту, що полегшує авторам подачу матеріалів і відстеження етапів розгляду та публікації статей; спеціально розроблені сервіси спілкування редакції з авторами статей та їх рецензентами, а також можливість обговорення представлених статей на сайті видання. Таким чином, система OJS НАУ є гнучким рішенням для управління електронними науковими журналами, забезпечує прозорість редакційної процесу, а також механізми забезпечення індексування матеріалів, охоплює всі аспекти видання електронних журналів, полегшує ручну працю редакторів, рецензентів і читачів при верстці журналу; здійснює повідомлення читачів; автоматизує обмін кореспонденцією.

Важливим чинником мережевих можливостей НАУ став Інституційний репозитарій (електронний архів). Інституційний репозитарій НАУ (далі – IP) – це електронний архів для систематизації та зберігання електронних копій документів наукового, освітнього й методичного призначення, створених викладачами, співробітниками, аспірантами, студентами НАУ, а також іншими особами, котрий надає до цих матеріалів постійний відкритий безкоштовний повнотекстовий доступ через Інтернет. Репозитарій є частиною загальної електронної колекції Науково-технічної бібліотеки (НТБ) НАУ. IP НАУ має скорочену назву «erNAU», яка є абрєвіатурою повної назви англійською мовою (Electronic Repository of the National Aviation University). Адреса репозитарію в Інтернеті: <http://er.nau.edu.ua/>. Функціонування репозитарію здійснюється відповідно до чинної міжнародної, загальнодержавної законодавчої і внутрішньо університетської нормативної бази та Положення про IP НАУ.

Загалом IP може містити різноманітні матеріали, зокрема: наукові публікації викладачів університету, автореферати дисертацій та дисертації, навчально-методичні матеріали, навчальні посібники, студентські наукові роботи, матеріали конференцій, аудіо- та відео-файли, статистичні матеріали,

наукові звіти тощо. IP відіграє значну роль в науково-освітньому середовищі ЗВО, тому що саме завдяки йому здійснюється накопичення, систематизація та зберігання інтелектуальних продуктів університетської спільноти, а також поширення цих матеріалів у відкритому доступі засобами інтернет-технологій в середовищі світового науково-освітнього співтовариства. IP виконує важливі для університету функції, серед яких: інтеграція у світовий науковий простір, кількісне визначення якості проведених наукових досліджень, що сприяє підвищенню іміджу університету як центру освіти та науки (Божук, 2016).

Висновки. Таким чином, встановлено, що використання сучасних інтернет-технологій є визначальними для формування іміджу навчального закладу, оскільки їх застосування надає практично необмежені можливості освітнім установам використовувати майже всю наявну в світі інформацію з метою надання якісних науково-освітніх послуг, але й можливість якнайширшого та всебічного самопредставлення ЗВО у мережевому суспільстві. Для вирішення означеного кола завдань необхідно налагоджувати дієві канали маркетингової комунікації, а, отже, можливості Інтернету у співвідношеннях доступності та якості підходять для цього якнайкраще. Веб-ресурс для науково-освітніх закладів набуває значення комунікаційного джерела, яке представляє (розкриває) коло його інтересів, сферу надання послуг і результати освітньої діяльності в глобальному інформаційному просторі через мережу Інтернет. Отже, актуальним є реалізація перспективних напрямів розвитку веб-сайтів ЗВО. Використання сучасних методів репрезентації значущої для споживачів освітніх послуг інформації дозволять поглибити процеси їх організаційно-функціональних трансформацій у сучасному інформаційному середовищі, забезпечить надійне підґрунтя уві ходження до єдиного науково-освітнього інформаційного простору.

Відтак, щоб зберегти тенденцію зростання власного рейтингу, ЗВО необхідно приділяти постійну увагу упровадженню новітніх інформаційно-комунікаційних систем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арбузова Ю.В., Ротань Н.В. Формування позитивного іміджу навчального закладу. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*. 2014. Вип. 2(7). С. 273-280. URL: http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik2_7/pdf/29.pdf.
2. Бачинська О. М. Роль іміджу в структурі забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ. *Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах – 2013*: Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 2013 (м. Полтава, 14-15 лютого, 2013 р.). URL: http://www.confcontact.com/20130214_econ/4_bachinska.htm.
3. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. Київ: МАУП, 2005. 440 с.
4. Божук Л.В. Можливості мережі Інтернет у відтворенні результатів освітньої та науково-дослідної діяльності. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття – 2016*: Збірник матеріалів IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8-9 вересня 2016 р.) / Під заг. ред. В. Г. Спрінсяна. Полтава: Сімон, 2016. С. 202-217.
5. Василенко В. Ю. Використання інформаційних ресурсів соціальних мереж для професійно орієнтованої роботи ВНЗ. *Проблеми формування інформаційної культури особистості – 2013*: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Маріуполь, 1 листопада 2013 р.) / за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь: МДУ, 2013. С. 179-181. URL: http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2013/kid_sbornik_2013.pdf
6. Василенко В. Ю. Особливості використання соціокомунікаційних технологій при формуванні позитивного іміджу закладу вищої освіти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. №1. 2019. С. 32-40. URL: <http://journals.uran.ua/bdi/article/view/165304/164526>.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: [250 000 сл. та словосполучень з дод. та доп.] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 736 с.
8. Електронний репозитарій Національного авіаційного університету (erNAU). URL: <http://er.nau.edu.ua>.

9. Зацерківна М.О. PR-технології у формуванні іміджу закладів вищої освіти сфери культури : дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.06 / Зацерківна Марина Олексіївна. Київ: Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2019. 244 с.

10. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. Т. 2, № 4. С. 64-74.

11. Ілляшенко С.М., Шипуліна Ю.С. Комунікаційна ефективність WEB-технологій у маркетингу науково-освітніх послуг. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 1. С. 69-78.

12. Ілляшенко С.М., Шипуліна Ю.С. Комунікаційна ефективність сайту кафедри як інструмент формування її іміджу та просування в інтернеті. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2016. Вип. 21(2). С. 190-193. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>.

13. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посіб. Київ: Либідь, 2004. 424 с.

14. Коюда В. О., Пасько М. І. Теоретично-прикладні аспекти формування іміджу вищого навчального закладу. *Проблеми економіки*. №3(37). 2018. URL: <http://oaji.net/articles/2017/728-1544534007.pdf>.

15. Кочубей Л.О. PR у політичній сфері: підручн. Київ: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 472 с.

16. Митко А. До питання наукових розробок в галузі іміджу та PR. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2019. Вип. 21. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25716/28-Mytko.pdf?sequence=1>.

17. Офіційний веб-сайт Національного авіаційного університету. URL: <https://nau.edu.ua/>.

18. Офіційний веб-сайт НТБ НАУ. URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/main/>.

19. Палеха Ю. І. Іміджологія: навч. посіб. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 324 с.

20. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: монографія. Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер,

К. В. Терещенко [та ін.]; за ред. Л. М. Карамушки. Київ: Педагогічна думка, 2015. 288 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/10087/>.

21. Почепцов Г. Профессия: имиджмейкер. Київ: Студцентр, 2004. 256 с.

22. Почепцов Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшенз. Київ: АДЕФ-Украина, 2007. 328 с.

23. Присяжнюк Л. А., Кук Т. Формування позитивного іміджу закладу загальної середньої освіти в контексті його інноваційного розвитку. *Молодий вчений*. 2019. № 5.2 (69.2). С. 19-25. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.2/5.pdf>.

24. Романовська О. Поняття і структура іміджу сучасного викладача вищої школи. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. № 2. С. 135-146. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/73508/68893>.

25. Романовська О. Модель процесу управління іміджем ВНЗ. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2017. № 2. С. 26-37. URL: <http://www.tipuss.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/5-3.pdf>.

26. Ротовский А. А. Системный PR. Днепропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. 256 с.

27. Сорока О. В., Кривцова М. С. Бренд закладу вищої освіти – основа конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип.19. Ч. 3. С. 65-70. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_3_2018ua/19_3_2018.pdf.

28. Фадеєва М. В. Психологічні проблеми підготовки керівників ЗНЗ до формування позитивного іміджу освітньої організації в контексті сучасних соціально-економічних умов. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / ред. кол.: В.В. Олійник (гол. ред.) та ін.* Київ: Геопринт, 2009. Вип. 11. Ч. 2. С. 295-302.

29. Фадєєва М. В. Психологічні умови підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до формування позитивного іміджу освітньої установи : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : 19.00.07. Київ: Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти», 2010. 24 с.

REFERENCES

1. Arbuzova, Yu. & Rotan, N. (2014). *Formuvannia pozytyvnoho imidzhu navchalnoho zakladu. Informatsiini tekhnologii v osviti, nauksi ta vyrobnytstvi* [Formation of a positive image of an educational institution], 2(7), 273-280. Retrieved from http://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik2_7/pdf/29.pdf [in Ukrainian].
2. Bachynska, O. (2013). Rol imidzhu v strukturі zabezpechennia konkurentospromozhnosti VNZ [The role of image in the structure of ensuring the competitiveness of universities]. *Aktualni pytannia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti derzhavy, biznesu ta osvity v suchasnykh ekonomichnykh umovakh – 2013* – Topical issues of increasing the competitiveness of the state, business and education in the current economic environment – 2013: Proceedings of the First International Scientific and Practical Internet Conference 2013. Poltava. Retrieved from http://www.confcontact.com/20130214_econ/4_bachynska.htm [in Ukrainian].
3. Bebyk, V. (2005). *Informatsiyno-komunikatsiynny menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiya, tekhnolohiyi, tekhnika pablik ryleyshnz* [Information and communication management in the global society: psychology, technology, technique of public relations]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
4. Bozhuk, L. (2016). Mozhlyvosti merezhi Internet u vidtvorenni rezulativ osvitnoyi ta naukovo-doslidnoyi diyalnosti [Opportunities of the Internet to reproduce the results of educational and research activities]. V.G. Sprinsian (Eds.). *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi KhKhI stolittya – 2016 – Information Education and Professional Communication Technologies of the 21st Century – 2016*: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference. Poltava: Simon, 202-217 [in Ukrainian].

5. Vasylenko, V. (2013). Vykorystannya informatsiynykh resursiv sotsialnykh merezh dlya profesiyno oriyetovanoi roboty VNZ [Use of information resources of social networks for professionally oriented work of universities]. G.I. Batichko (Eds.). *Problemy formuvannya informatsiynoi kultury osobystosti – 2013 – Problems of formation of information culture of personality – 2013: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation Conference*. Mariupol: MDU, 179-181. Retrieved from http://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2013/kid_sbornik_2013.pdf [in Ukrainian].
6. Vasylenko, V. (2019). Osoblyvosti vykorystannya sotsiokomunikatsiynykh tekhnolohii pry formuvanni pozytyvnoho imidzhu zakladu vyshchoi osvity [Features of the use of socio-communication technologies in the formation of a positive image of a higher education institution]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentation. Informology*, 1, 32-40. Retrieved from <http://journals.urau.ua/bdi/article/view/165304/164526> [in Ukrainian].
7. Busel, V. (Ed.). (2009). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv: Irpin: Perun [in Ukrainian].
8. *Sait Elektronnyy repozytariy Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu (erNAU)* [Site Electronic repository of National Aviation University (erNAU)]. er.nau.edu.ua. Retrieved from <http://er.nau.edu.ua> [in Ukrainian].
9. Zatserkivna, M. (2019). *PR-tekhnolohiyi u formuvanni imidzhu zakladiv vyshchoyi osvity sfery kultury* [PR-technologies in forming the image of institutions of higher education in the sphere of culture]. Candidate's thesis. Kyiv: Kyiv. nat. University of Culture and Arts [Ukrainian].
10. Illiashenko, S. (2011). Suchasni tendentsiyi zastosuvannya internet-tekhnolohiy u marketynhu [Current trends in the use of Internet technologies in marketing]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and Management of Innovations*, (Vols. 2), 4, 64-74 [in Ukrainian].
11. Illiashenko, S. & Shypulina, Yu. (2012). Komunikatsiyna efektyvnist WEB-tekhnolohiy u marketynhu naukovo-osvitnikh posluh [Communication effectiveness of WEB-technologies in

marketing of educational and educational services]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and Management of Innovations*, 1, 69-78 [in Ukrainian].

12. Illiashenko, S. & Shypulina, Yu. (2016). Komunikatsiyna efektyvnist saytu kafedry yak instrument formuvannya yiyi imidzhu ta prosuvannya v internet [Communicative effectiveness of the department's website as a tool for its image formation and online promotion]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Economic Sciences*, 21(2), 190-193. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> [in Ukrainian].

13. Karamushka, L. (2004). *Psykhologhiya osvithnoho menedzhmentu: [Psychology of educational management]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

14. Koyuda, V. & Pasko, M. (2018). Teoretychno-prykladni aspekty formuvannya imidzhu vyshchoho navchalnoho zakladu [Theoretical and applied aspects of forming the image of higher education institution]. *Problemy ekonomiky – Problems of economy*, 3(37). Retrieved from <http://oaji.net/articles/2017/728-1544534007.pdf>. [in Ukrainian].

15. Kochubey, L. (2013). *PR u politychniy sferi [PR in the political sphere]*. Kyiv: Institute for Political and Ethnic Studies the name I. F. Kurasa National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

16. Mytko, A. (2019). Do pytannya naukovykh rozrobok v haluzi imidzhu ta PR [On the subject of scientific developments in the field of image and PR]. *Ukrayinska natsionalna ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku – The Ukrainian national idea: realities and prospects for development*, 21. Retrieved from <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25716/28Mytko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

17. *Ofitsiynyi vebсайт Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu* [The official website of National Aviation University]. nau.edu.ua. Retrieved from <https://nau.edu.ua/> [in Ukraine].

18. *Ofitsiynyi vebсайт NTB NAU* [The official website of the Scientific and Technical Library of NAU]. www.lib.nau.edu.ua/main. Retrieved from <http://www.lib.nau.edu.ua/main/> [in Ukrainian].

19. Palekha, Yu. (2005). *Imidzhohohiia [Imidology]*. Kyiv: Vyd-vo Yevrop. un-ty [in Ukrainian].

20. Karamushka, L. & Kredentser, O. & Tereshchenko, K. (2015). *Psykholohichni determinanty rozvytku orhanizatsiinoi kultury [Psychological determinants of organizational culture development]*. Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/10087/> [in Ukrainian].

21. Pocheptsov, H. (2004). *Professyia: ymydzhmeiker [Professyia: ymydzhmeiker]*. Kyiv: Studtsentr [in Ukrainian].

22. Pocheptsov, H. (2007). *Ymydzh: ot faraonov do prezidentov. Stroytelstvo voobrazhaemykh tyrov v myfe, skazke, anekdote, reklame, propahande y pablyk ryleyshenz [Image: From Pharaohs to Presidents. Construction of imaginary worlds in myth, fairy tale, anecdote, advertising, propaganda and public relations]*. Kyiv: ADEF-Ukraine [in Ukrainian].

23. Prisyazhnyuk, L. & Kuk, T. (2019). Formuvannya pozytyvnoho imidzhu zakladu zahalnoyi serednoyi osvity v konteksti yoho innovatsiynoho rozvytku [Formation of a positive image of the general secondary education institution in the context of its innovative development]. *Molodyy vchenyi –Young scientist*, 5.2(69.2), 19-25. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5.2/5.pdf> [in Ukrainian].

24. Romanovska, O. (2016). Poniattia i struktura imidzhu suchasnoho vykladacha vyshchoi shkoly [Poniattia and structure imidzhu suchasnoho vykladacha vyshchoi shkoly]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – The theory and practice of social systems management*, 2, 135-146. Retrieved from <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/73508/68893> [in Ukrainian].

25. Romanovska, O. (2017). Model protsesu upravlinnia imidzhem VNZ [Model of the process of managing the image of the university]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – The theory and practice of social systems management*, 2, 26-37. Retrieved from <http://www.tipuss.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/5-3.pdf> [in Ukrainian].

26. Rotovskyi, A. (2006). *Systemnyi PR [System PR]*. Dnipropetrovsk: Balans Biznes Buks [in Ukrainian].

27. Soroka, O. & Kryvtsova, M. (2018). Brend zakladu vyshchoi osvity – osnova konkurentospromozhnosti na rynku osvitnikh

posluh [The brand of higher education institution is the basis of competitiveness in the market of educational services]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 19(3), 65-70. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_3_2018ua/19_3_2018.pdf [in Ukrainian].

28. Fadieieva, M. (2009). *Psykholohichni problemy pidhotovky kerivnykiv ZNZ do formuvannia pozytyvnoho imidzhu osvitnoi orhanizatsii v konteksti suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh umov* [Psychological Problems of Preparation of the Leaders of the ZNZ to Form a Positive Image of an Educational Organization in the Context of Contemporary Socio-Economic Conditions]. V.V. Oliinyk (Eds.), *Visnyk pislidypломnoi osvity – Bulletin of postgraduate education*. Kyiv: Neoprynt, 11(2), 295-302 [in Ukrainian].

29. Fadieieva, M. (2010). *Psykholohichni umovy pidhotovky kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv do formuvannia pozytyvnoho imidzhu osvitnoi ustanovy* [Psychological conditions of preparation of heads of general educational institutions for formation of positive image of educational institution]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: State University of «Education Management University» [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито актуальну проблему формування та підтримання позитивного іміджу закладів вищої освіти країни шляхом використання сучасних інтернет-технологій. Процес формування і розвитку сучасного конкурентоспроможного закладу вищої освіти відбувається під впливом низки суб'єктивних і об'єктивних чинників, серед яких позитивний імідж освітньої установи відіграє чи не найважливішу роль. Формування позитивного іміджу ЗВО розглядається автором як системний процес відповідно до суспільних потреб і вимог цифрового суспільства. Здійснюється цей процес шляхом реалізації низки функцій, найбільш актуальною та ефективною із яких в умовах сьогодення є репрезентація діяльності

освітньої установи в мережі Інтернет. Серед засобів, завдяки яким відбувається генерування інформації про ЗВО, його позиціонування на ринку науково-освітніх послуг та формування позитивного іміджу, є інтернет-сайт освітньої установи. Роль сучасних інтернет-технологій у формуванні позитивного іміджу ЗВО у статті простежується на конкретних прикладах їх використання менеджментом Національного авіаційного університету. Для отримання конкурентної переваги менеджмент НАУ зосереджує увагу на широкому представленні на сайті тих напрямків діяльності, що мають вагомий багаторічний здобутки (наприклад, Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету) та значний інноваційний потенціал (підготовчі курси, друга вища освіта, курси з підготовки до ЗНО, англomовний проект, який пропонує вивчення фахових дисциплін англійською мовою, HUB-НАУ – простір неформальної освіти, місце для навчання та саморозвитку поза навчальними заняттями). Важливою для підтримки іміджу установи в зовнішніх і внутрішніх наукових комунікаційних процесах є діяльність Науково-технічної бібліотеки НАУ, яка є своєрідною інформаційною системою, що забезпечує вільний доступ як студентської, так і науково-педагогічної громадськості до світових інформаційних ресурсів на принципах рівності та доступності інформації.

Отже, сучасні інтернет-технології є визначальними для формування іміджу навчального закладу, оскільки не лише надають практично необмежені можливості використовувати майже всю існуючу у світі інформацію, але й можливість якнайширшого та всебічного самопредставлення ЗВО у мережевому суспільстві. Відтак, щоб зберегти тенденцію зростання власного рейтингу, ЗВО необхідно приділяти постійну увагу упровадженню новітніх інформаційно-комунікаційних систем та новітніх технологій.

Ключові слова: імідж, інтернет-технології, інформаційно-комунікаційні технології, заклади вищої освіти, веб сайт, Національний авіаційний університет, Науково-технічна бібліотека НАУ, інституційний репозитарій.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается актуальная проблема формирования и поддержки позитивного имиджа учреждений высшего образования путем использования современных интернет-технологий. Процесс формирования и развития современного конкурентно способного учреждения высшего образования происходит под влиянием целого ряда субъективных и объективных факторов, среди которых позитивный имидж образовательного учреждения играет важнейшую роль. Формирование позитивного образа рассматривается автором как системный процесс в соответствии с общественными потребностями и требованиями цифрового общества. Осуществляется этот процесс путем реализации ряда функций, наиболее актуальной и эффективной из которых, в условиях современности, есть представление деятельности образовательного учреждения в сети Интернет. Среди способов, благодаря которым происходит генерирование информации о высшем учебном заведении, его позиционирование на рынке научно-образовательных услуг и формирования позитивного имиджа, одним из важнейших является интернет-сайт учебного заведения. Роль современных интернет-технологий в формировании позитивного имиджа высшего учебного заведения рассматривается в статье на конкретных примерах их использования менеджментом Национального авиационного университета (далее – НАУ). Для получения конкурентного преимущества менеджмент НАУ сосредотачивает внимание на широком представлении на сайте тех направлений деятельности, которые имеют значительные многолетние достижения (например, Научно-техническая библиотека Национального авиационного университета) и значительный инновационный потенциал (подготовительные курсы, второе высшее образование, курсы подготовки по внешнему независимому тестированию, англоязычный проект, который предлагает изучение профессиональных дисциплин на английском языке, HUB-НАУ – пространство неформального образования (место для обучения и саморазвития вне учебных занятий). Важной для

поддержания имиджа учебного заведения во внешних и внутренних научных коммуникационных процессах есть деятельность Научно-технической библиотеки НАУ, что представляет собой своеобразную информационную систему, которая обеспечивает свободный доступ как студенческой, так и научно-педагогической общественности к мировым информационным ресурсам на принципах равенства и доступности информации.

Таким образом, современные интернет-технологии являются определяющими для формирования имиджа учебного заведения, поскольку не только предоставляют практически неограниченные возможности использования почти всей существующей в мире информации, но и возможность широкого и всестороннего самопредставления учебного заведения высшего образования в сетевом обществе. Поэтому, чтобы сберечь тенденцию роста собственного рейтинга, высшим учебным заведениям необходимо уделять постоянное внимание внедрению новейших информационно-коммуникационных систем и информационных технологий.

Ключевые слова: имидж, современные интернет-технологии, информационно-коммуникационные технологии, высшее учебное заведение, веб сайт, Национальный авиационный университет, Научно-техническая библиотека НАУ, институционный репозитарий.

УДК: 930=161.2(043)

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75

**CHARACTERISTICS OF THE SOURCES OF STUDY OF
COUNTERFEIT COINS AND BANKNOTES IN THE
MONETARY CIRCULATION IN UKRAINE IN THE
IMPERIAL PERIOD (1795-1917)**

**ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ
ФАЛЬШИВИХ МОНЕТ ТА БАНКНОТ В ГРОШОВОМУ
ОБИГУ УКРАЇНИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1795-1917)**

**ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ
ФАЛЬШИВЫХ МОНЕТ И БАНКНОТ В ДЕНЕЖНОМ
ОБРАЩЕНИИ УКРАИНЫ В ИМПЕРСКИЙ ПЕРИОД
(1795-1917)**

Андрій Бойко-Гагарін,
кандидат історичних наук, в.о.
заступника генерального
директора з розвитку
e-mail:
boiko.gagarin@gmail.com
ORCID 0000-0003-4610-3665
Національний музей історії
України, вул.
Володимирська 2, м. Київ,
01001, Україна

Andrii Boiko-Gagarin,
Ph.D. in historical science,
deputy director of development
e-mail:
boiko.gagarin@gmail.com
ORCID 0000-0003-4610-3665
National Museum of History of
Ukraine, Volodymyrska str. 2,
Kyiv, 01001, Ukraine

ABSTRACT

Investigating of the processes of counterfeiting coins in Ukraine in the imperial period is possible using of a number of material, pictorial, behavioral and written sources. The main material source in the study of the chosen topic are the counterfeit of coins and banknotes. These artifacts, in turn, are stored in museum collections and private, sometimes contained as a material evidences in archival cases stitched as the separate sheets inside. The pages of cases of the State archives reveal various aspects of

the investigated type of crime in the specified period have rather high value and considerable potential in studying of the topic of money counterfeiting. Although there are some disadvantages with the use of the newspaper periodicals, messages in the Imperial presses expand our understanding of the processes of counterfeiting. The published works of the previous researchers are stored in the holdings of libraries, as well as in private book collections are uploaded to the Internet bases and resources, also the personal pager in the social media for the scientists which are also useful when studying the topic. Fake coins sold at numismatic auctions are recorded in the relevant sales catalogs. Additional data provides researchers with photos and videos saved in the state historical archives.

Key words: *Russian Empire, money forging, methodology of forgery discovery, archive materials, museum collections.*

Постановка проблеми. Проблема приватної підробки грошей з моменту появи перших монет протягом століть залишалась гострою та актуальною для будь-якої державної влади. Упродовж всього періоду існування грошей як інструментів обігу, обміну, накопичення та платежу державою застосовувалися найрізноманітніші інструменти протидії їх фальшуванню. Аспект тогочасної підробки знаків грошової оплати включає вивчення особливостей появи тих чи інших прототипів підробок, питання економічних диверсій сусідніх держав, діяльність організованих злочинних груп фальшивомонетників, питання технологій виготовлення фальшивих монет і банкнот, їх державної експертизи та протидії з боку держави та правоохоронних органів, що визначає низку найрізноманітніших джерел. У статті надається характеристика основних джерел, що використовуються у процесі вивчення питань фальшування грошей в Україні в імперську добу (1795-1917), розглядається інформаційний та науковий потенціал кожного з видів джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання процесу підробки грошей у Російській імперії вивчалися І. Колобовою (Колобова, 2015: 208), Н. Тімошиною (Тімошина, 2015: 200), А. Бойко-Гагаріним (Орлик, Бойко-

Гагарін, 2017: 143-164), С. Орлик (Орлик, 2018-1: 35; Орлик, 2018-2: 51-54; Орлик, 2018-3: 761), а також В. Коцуром (Kotsur, Voiko-Gagarin, 2019: 66-77). Як бачимо, на сьогоднішній день процеси фальшування грошей в обігу України в імперську добу вивчені досить спорадично, що обумовлює високу актуальність надання детальної характеристики джерелам її вивчення.

Мета статті. Визначити основні джерела вивчення процесів фальшування грошей в Україні в імперську добу (1795-1917), надавши їх характеристику та визначивши науковий потенціал.

Виклад основного матеріалу. Найбільш вдалою є розроблена характеристика джерел авторського колективу на чолі з Я. Калакурою (Калакура, 2002). Так за типологією і способом кодування та відтворення інформації визначають: речові, писемні, усні, зображальні, звукові, поведінкові та конвенціональні джерела. За змістом виділено соціально-економічні, політичні, правничі, культурологічні та релігійні джерела. За походженням – особові, колективні та, відповідно, до фондоутворювача.

У фокусі обраної теми нами досліджено *речові джерела* – зразки підроблених тогочасних монет та кредитних білетів, а також інструменти (чи їх частини) для їх виготовлення. Відомим ученим Я. Калакурою справедливо зазначено, що монети, як речові джерела, також несуть ознаки зображального джерела, несучи на своєму полі зображення портретів, гербів, написів легенд та прикрас. Специфікою обраної нами теми дослідження є порівняння відхилень у виконанні зображень на фальшивих грошах проти грошей державного виробництва, що зачіпає зображальні якості монети і визначає її як не лише речове, а і зображальне джерело. Серед речових джерел визначаються характерні для нашого дослідження нумізматичні та архітектурні. Архітектурними джерелами виступають приміщення, в яких проводилось фальшування грошей – старі будинки, підвали будинків, старі виробничі приміщення, про які повідомляється в писемних та документальних джерелах.

Зображальні джерела нами використані у вигляді фотографій фальшивомонетників із карних архівних справ, абриса та зображення фальшивих кредитних білетів у

публікаціях та архівах. До зображальних джерел належать також паперові грошові знаки – боністичні джерела (у фокусі нашої теми підроблені кредитні білети та грошові сурогати).

Поведінковими джерелами у фокусі вивчення процесів фальшивомонетництва можуть вважатись дії, мотиви та вчинки злочинців, що займались незаконним виготовленням монети, а також чітко визначені інструкціями та нормативами дії щодо їх розслідування – пошуку, затримання, проведення експертизи вилучених підробок, судочинства тощо.

До *писемних документальних джерел* належать державні акти, грамоти, угоди, анкети, листи тощо. Під час вивчення процесів фальшування монет використано низку писемних джерел: актові матеріали та розпорядження влади щодо протидії фальшивомонетництва, анкети каторжників зі слідчих справ, збережених в архівах, листи нумізматів щодо виявлення підробок, а також переписки між карними органами з повідомленням про виявлення у регіоні фальшивих грошей до губернатора, органів судочинства та установ, що здійснюють експертизу виявлених підробок, викладених на аркушах паперу показання та матеріали допитів із слідчих справ, тощо. До писемних джерел також належить періодична преса (газети), що у досліджуваному періоді містить найрізноманітніші повідомлення про появу фальшивих монет, викриття та затримку фальшивомонетників, відмінні риси підроблених грошей, покарання злочинців тощо. У дослідженні процесів фальшування монет використовуються не лише газети українських губерній та міст, а також і повідомлення із газетних видань інших регіонів Російської імперії про Україну. Я. Калакурою підкреслено значну інформативність судово-слідчих матеріалів що також широко використані нами у вивченні обраної теми. Судово-слідчі матеріали поділяються на: слідчі матеріали (протоколи обшуків, слідства, допитів, очних ставок, донесення агентів, листування слідчих органів), судові документи (протоколи судових засідань, допитні листи по справі, вироки судів) та матеріали прокурорського нагляду. Дійсно, судово-слідчі матеріали мають персоніфікований характер, розкривають біографічні факти щодо фальшивомонетників, допомагають встановити їх соціальний портрет (Калакура, 2002: 96-120).

Виявлення під час дослідження джерел специфічної лексики, що використовувалась слідчими органами, експертами та простими громадянами у відношенні до фальшувальників та їх продукції, прослідковано нами як ще один із прикладів використання надбань філології у дослідженнях спеціальних історичних дисциплін, основні з яких було вдало визначено О. Огуєм (Огуй, 2003: 105).

Розглянемо детальніше кожне з видів джерел. Безумовно, одним із найбільш цінних та інформативних джерел у нумізматичних дослідженнях є самі монети. Нумізматику в системі спеціальних (допоміжних) історичних джерел І. Войцехівська визначає як галузь, завданням якої є вивчення окремих типів та видів джерел, у даному випадку – монет (Войцехівська, 2001: 265). Монети належать до речових нумізматичних джерел (Калакура, 2002: 176).

Високу привабливість для фальшивомонетників мали і паперові грошові знаки – кредитні білети та асигнації через їх високу номінальну ціну. Хоча до нашого часу їх достатньої кількості не збереглося. Навіть у колекції найбільшого російського музею – Державного Ермітажу, фондова колекція якого може бути охарактеризована як достатньо вивчена, зберігачем групи паперових грошових знаків М. Маршак виявлено та заінвентаризовано лише 13 тогочасних підробок різних банкнот, що отримано музеєм з приватної колекції Г.Н. Ліхачова. У зібранні Національного музею історії України нам вдалось виявити підробки паперових грошових знаків лише в період після розвалу Російської імперії (Бойко-Гагарін, Родіонова, 2018: 22-25).

Невід’ємним джерелом вивчення обраної теми є Законодавча база – найбільш повне Повне зібрання Законів Російської імперії, що вперше побачило світ у 1830 р. та містить всі накази, постанови та маніфести російської влади населенню країни, у тому числі і свідчення про регуляцію фінансової діяльності і грошового обігу. Враховуючи те, що обсяг всіх томів зазначеного видання досить об’ємний, відомим російським нумізматом М. Деммені було опубліковано витяг, що охоплює лише ті законодавчі акти, що стосуються монетної справи і, в тому числі, покарань за фальшивомонетництво (Деммени, 1887).

Архівні зібрання в Україні пережили низку потрясінь, перевезень, пожеж та знищень, що суттєво вплинуло на кількість збережених до сьогодні справ. Вагомий інформаційний потенціал особових архівів відмічено А. Санцевичем (Санцевич, 1989: 95-96).

Найбагатшим архівом, що зберігає найбільшу кількість справ, часто протягом історії існування архіву з інших регіонів є Центральний державний історичний архів України у Києві, зібрання якого налічує понад 1600 фондів (Калакура, 2002: 135). Справи про покарання, переслідування та затримання фальшивомонетників нами виявлено у фондах з циркулярами губернаторів, міщанських управлінь, тюремних інспекцій, міських магістратів, судів, органів прокуратури, більшість з яких у свій час проходить по секретній частині, надаючи справам виявлення та знешкодження фальшивомонетників державного значення.

Безперечним джерелом дослідження історії грошового обігу будь-якого регіону та історичного періоду є скарби, що неодноразово підтверджувалось відомими дослідниками, зокрема підсумки та перспективи дослідження скарбознавства всебічно та якісно представлено В. Коцуром (Коцур, 2013: 3), окресливши також основні напрямки та актуальні проблеми скарбознавства в Україні (Коцур, 2017: 15-32).

Достовірних свідчень про знахідки скарбів, що складались би із суцільних фальшивих монет в досліджуваний період серед опрацьованих джерел невідомо. Непідтвердженими виявились свідчення затриманого за збут фальшивих кредитних 25 руб. білетів у Катеринославі громадянина на прізвище Радиш, який заявив, що ніби сховав 20000 руб. готівими підробками у валянок у миловарні, що належала його батьку, чого не вдалось відшукати поліції (Южная Копейка, 1911: 2). Причиною заховування фальшивомонетниками власної продукції у ящику став «монетний голод» внаслідок нестачі обігових монет під час Першої Світової війни (Орлик, Бойко-Гагарін, 2017: 143-164), що ускладнило збут і зловмисники лишили сховати виготовлені монети номіналом у 20 коп. (Черниговское слово, 1915: 4). Тому причиною гіпотетичної появи та виявлення скарбу із

тогочасними підробками монет чи кредитних білетів свідчитиме лише про те, що їх заховав сам фальшивомонетник, намагаючись приховати речові докази, але сподіваючись, що його діяльність зможе згодом відновитись збутом цих підробок в майбутньому.

Високим ступенем достовірності характеризуються предмети нумізматики та боністики, що зберігаються у колекціях державних музеїв. Найбільш ранню згадку про наявність фальсифікатів монет у складі музейних зібрань знаходимо в описі колекції Музею Вітебської вченої архівної комісії, складеного 1911 р. К. Змигродським – в описі музейної колекції вказано про наявність фальшивих 50 коп. 1900 р. та руб. 1899 та 1901 рр. (Змигродзкий, 1911). Враховуючи те, що монет державного карбування в ці роки було виготовлено значну кількість та на колекційному ринку вони не є рідкісними, можна припустити, що в даному описі фігурують не антикварні підробки рідкісних різновидів монет, а тогочасні підробки. На жаль, більшість вивчених підробок того часу в музейних зібраннях не було зафіксовано місць та обставин знахідки підробок, інвентарні книги та книги вступу з інформацією про походження монет у музейній колекції свідчать про передачі більшості цих монет із колекцій приватних осіб, що на сьогоднішній день вже унеможлиблює додавання таких монет у топографію знахідок та можливості здійснення додаткових висновків щодо цих екземплярів тощо.

Цікавим є питання обліку та зберігання тогочасних підробок монет у музейних колекціях. Виходячи із того, що облік предметів із дорогоцінних та недорогоцінних металів ведеться у музеях окремо, а переважна більшість фальшивих монет виготовлена із недорогоцінного металу лише з подальшим покриттям тонким шаром дорогоцінного, записи щодо отримання подібних монет ведеться у інвентарних книгах щодо обліку монет із недорогоцінних металів. Ті ж підробки, що за результатами проведення апробації та встановлення вмісту срібла чи золота у їх складі, обліковуються в основному фонді разом із оригінальними монетами із дорогоцінними металами. В окрему групу старі зберігання приватні підробки не виносяться. Вважаємо, що таку категорію монет (так само

як і банкнот та грошових сурогатів), як старі приватні підробки, виготовлені для нанесення збитку грошовому обігу та обману, необхідно виносити в окрему групу зберігання у музейних колекціях як державних, так і приватних установ. Відповідних коректив також вимагають і наявні в музеях інструкцій з обліку.

Серед колексу допоміжних джерел, які ми використали в процесі дослідження, необхідно відзначити електронні ресурси. Погоджуючись із високою оцінкою В. Орлика інформаційного потенціалу WEB-ресурсів (Орлик, 2013: 129-133), ми також підтримуємо тезу дослідниці О. Шпортун в тому, що наявність більше ніж 500 тис. сайтів з нумізматичної тематики на запит у пошуковій системі «Google» свідчить про значний інтерес аудиторії до вивчення нумізматики та популярності її як спеціальної галузі історичної науки (Шпортун, 2016: 174-179).

В. Коцуром комплексно та влучно аргументовано необхідність введення до наукового обігу нових знахідок монет з числа приватних пошуків (Коцур, 2016: 11-14).

Окрім електронних Інтернет-аукціонів, тогочасні підробки для збитку грошового обігу трапляються і на сторінках друкованих каталогів аукціонів спеціалізованих фірм. Так на першому аукціоні «Дукат» у 2005 р. продавалась підроблена за ініціативи Наполеона I російська банкнота номіналом 25 руб. зразка 1811 р. із № 50220, імовірніше за все, виявлена у складі старої приватної колекції в Україні (Нумізматичний аукціон «Дукат», 2005).

Задоволення інформаційних потреб сучасних науковців щорічно зростає через використання **електронних бібліотечних ресурсів**, упровадження комп'ютерних технологій, створення електронних каталогів, повнотекстових баз даних, віртуальних та мультимедійних електронних бібліотек (Супруненко, 2012: 651-653). Електронні версії путівників по державних історичних архівах України завантажено у вільний доступ на сайті Державного комітету архівів України, маючи також прямі покликання на офіційні Інтернет-сторінки всіх державних історичних архівів областей України, що містять інформацію про склад та структуру фондів (Кисельова, 2004: 484-499).

Окрім державних бібліотек, як історично сформованих документальних масивів широкого профілю, що об'єднують ряд окремо виділених колекцій чи фондів, вагомим інформаційним потенціалом та можливістю ознайомлення із рідкісними виданнями вузького профілю дозволяють *приватні книжкові зібрання та колекції*, що зазвичай об'єднані у вузьку тематику (Лисенко, 2003: 220-221). Так в процесі підготовки дисертації нами досліджено **приватні книгозбірні** В. Орлика, Л. Дергачьової, М. Котляра (видання з нумізматики передані вченим до Національного музею історії України), М. Моїсеєнко та ін.

Наводячи класифікацію джерел, Я. Калакурою охарактеризовано газетні видання як такі, що: «/.../ є основним носієм інформації, особливо з новітньої історії.» (Калакура, 2002: 111). Незважаючи на притаманні газетним виданням недоліки, з цим твердженням важко не погодитись.

Українські газети у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського представлені з 1818 р., нараховують більше 200 тис. річних комплектів. До 1917 р. в Україні видавалось близько 1200 найменувань газет, з яких більше 320 найменувань збережені у фонді Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та доступні для дослідників (Офіційний сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Газетна періодика – надзвичайно цінне історичне джерело. Під час IV Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства, що відбулась у Києві у 1989 р., вітчизняними науковцями високо оцінений потенціал використання періодичної преси у багатьох напрямках історичних досліджень. Під час цієї конференції відомими українськими вченими Віктором та Анатолієм Коцурами надано високу оцінку використанню української місцевої преси в дослідженнях питання відбудови народного господарства України у 1921-1925 рр.

Головним недоліком інформації, що міститься в газетній періодиці, часто виявляється її неповнота та поверхове відображення, інколи навіть із вмістом явно неправдивих свідчень і технологій «чорного піару». Причини цього криються в основному спрямуванні газетної періодики певного

періоду – поширення інформації серед широких мас населення, подання її у доступному вигляді, без заглиблення в деталі (часто дуже важливі для сучасних дослідників), нерідко з використанням технологій впливу, а також те, що в редакторів та репортерів газет досить часто спостерігається відсутність спеціальних знань стосовно вузьких галузей суспільного життя та нехтування при цьому необхідності звернутися за консультацією до професіоналів. Яскравим прикладом досить малої інформативності газетних повідомлень є опублікована у газеті «Киевские Отклики» замітка лише на 2 рядки: «Фальшивомонетники. Одеса. 2. Виявлено фабрику фальшивих срібних монет» (Киевские отклики, 1911: 3), а також замітка в газеті «Южная Копейка» і лише 3 рядки: «Фальшивомонетник. Катеринодар. Виявлена фабрика фальшивих срібних монет. Троє заарештовані» (Южная копейка, 1911: 4). Звісно ж такі повідомлення не мають вагомої історичної цінності та новизни. Враховуючи велику кількість повідомлень суто загального характеру, ми припускаємо, що частина повідомлень газет могли мати суттєві неточності або розміщувались на сторінки газет з метою привернення уваги як «гарячі» заголовки. Яскравим прикладом використання заголовку щодо фальшивомонетників як маркетингового інструменту знаходимо в газеті «Киевские Вести» від 4 грудня 1907 р., що повідомляє: «Фальшиві гроші мають точно таку саму цінність, як і підроблені Соденські Тістечка. Тому слід завжди виразно вимагати справжні Соденські мінеральні тістечка Фая, адже лише ті в дійсності виготовлені з випаровування з відомих у всьому світі Соденських цілющих джерел № 3 та № 18 в сутності дійсно справжніх» (Киевские Вести, 1907: 1). Але, в той же час, така замітка свідчить про широку відомість наявності на ринку фальшивих монет, що хвилювало населення та привертало увагу, адже отримання інформації про появу фальшивих грошей та їх характерні ознаки могла заощадити на потенційних збитках.

Явище фальшування монет було настільки поширене та суспільство проінформоване про цей вид небезпеки, що деякі газетні видання навіть ставились до цього з гумором, публікуючи анекдоти: «В аптеці. – Який негідник! Він сплатив

нам за ліки 27 копійок, а дав фальшивий двогривенний. – Імовірно, цей чоловік ще недалеко і йому їх можна повернути! – Не варто. Все ж таки, у нас лишилось чистого баришу 6 копійок» (Листок-Копейка, 1912: 2). Таким чином в газеті піднімалось також питання надмірних цін на аптекарські товари, адже продані особою, що займається збутом фальшивих монет, ліки були продані за 27 копійок при собівартості лише в одну.

Інколи шпальти газет занадто романтизують історії фальшивомонетників, що може наштовхнути на думку про часткову вигаданість наведених заміток. Так львівська газета «Діло» повідомляє про самогубство чоловіка та жінки, що намагались збути у Відні фальшиву банкноту у 10 гульденів: «/.../ она вибегла на улицу, де муж ждал на ею. Полиция обоєх їх увязнила, але коли їх праведено до комнаты инспекційной, оба упала на землю отруївшися» (Діло, 1895: 3).

Під час вивчення газетних матеріалів з метою пошуку свідчень про підробки монет та банкнот у досліджуваній період ми відстежили деякі дані щодо методичної складової пошуку та потрапляння подібних свідчень на шпальти газет. Найчастіше повідомлення про появу фальшивих грошей трапляються на третій сторінці видання, публікації повідомлень про фальшиві гроші нам не зустрічались на перших сторінках у найважливіших новинах. Подібні повідомлення, зазвичай, описані редакторами газет у рубриках загальних новин, або, у деяких виданнях, у спеціальній рубриці кримінальних подій. Газети Галичини кін. XIX – поч. XX ст. часто звинувачують єврейське населення у всіх негативних явищах, що трапились у регіоні, в тому числі щодо фактів виявлення підробок грошей.

Враховуючи той факт, що на сьогодні нами не було виявлено відповіностей серед опублікованих у газетах свідчень з матеріалами архівів та наявних підробок монет у приватних та музейних колекціях, можна припустити, що певна частина повідомлень у періодичній пресі (особливо мало деталізованих і написаних узагальнено), могли насправді не відбуватись, а публікувались з метою наповнення видань цікавими для населення фактами.

Вважаємо, що збережені у колекціях музеїв старі газети також можуть бути ефективно використані у побудові експозицій та тимчасових виставок, доповнюючи їх. Окремі номери газет, що містять свідчення про підробку грошей, можуть якісно доповнити тематичні виставки, присвячені історії фальсифікації грошей в регіоні.

Дослідниця О. Ковалевська вдало визначає фотографію з однієї сторони як предмет дослідження, а з іншої – як метод (Ковалевська, 2018: 119). У фокусі дослідження процесів фальшування монет характерним є обидва види використання фотографії – збережені у фондах державних історичних архівів фотографії фальшивомонетників спрощують складання їх соціального портрету. Так у фондах Державного архіву Київської області збережено справи Київської губернської тюремної інспекції, що містять фотокартки фальшивомонетників (ДАКО. Ф. 7. Оп. 5. Спр. 1129).

У кінці XIX ст. у Російській імперії виникає кінематограф, стає доступним **кіно** (Ковалевська, 2018: 126). На противагу тому, що практики сьогодення часто застосовують відео-зйомку у процесі слідства над фальшивомонетниками, відео-фіксації викриття місць незаконного виробництва підробок та ін., в досліджуваному періоді нам не вдалось зафіксувати збережені відеофайли.

Висновки. Отже, розкриття теми вивчення процесів фальшування монет в Україні в імперську добу можливе шляхом дослідження низки речових, зображальних, поведінкових та писемних джерел. Основним речовим джерелом у вивченні обраної теми є збережені до нашого часу тогочасні підробки монет та банкнот. У свою чергу ці артефакти зберігаються у музейних зібраннях та приватних, інколи містяться у архівних справах як речові докази. Високу цінність та вагомий потенціал у вивченні теми фальшування грошей мають державні архіви, сторінки справ яких розкривають найрізноманітніші аспекти досліджуваного виду злочину у вказаний період. Хоча газетній періодиці і притаманні деякі недоліки, повідомлення на шпальтах імперської преси розширюють наше уявлення про процеси підробки грошей. Опубліковані праці попередніх дослідників

зберігаються у фондах бібліотек, а також у приватних книгозбірнях, завантажені у Інтернет-бази та ресурси, що також стають в нагоді при вивченні теми. Продані фальшиві монети на нумізматичних аукціонах зафіксовані у відповідних каталогах продажів. Додаткові дані надають дослідникам фото- та відео-матеріали.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Київської області. Ф. 7. (Фонд «Київська тюремна інспекція»). Оп. 5. Од. зб. 1129. 34 арк.
2. В аптеке. Листок-Копейка. Еженедельный юмористический журнал. № 142. Санкт-Петербург, 1912. С. 2.
3. Фабрика фальшивых кредиток. Южная Копейка. №. 28 апреля. Киев, 1911. С. 2.
4. Фальшивомонетчик. Южная копейка. № 196. 24 июня. Киев, 1911. С. 4.
5. Фальшивомонетчики. Киевские отклики. № 292. 2 декабря. Киев, 1911. С. 3.
6. Фальшовники грошей. Діло. Ч. 274. 8 (20) грудня. Львов, 1895. С. 3.
7. Фальшывыя деньги. Киевские Вести. № 171. 4 (17) декабря. Киев, 1907. С. 1.
8. Ящик фальшивомонетчиков. Черниговское слово. № 2575. 20 ноября. Чернигов, 1915. С. 4.
9. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land) // East European historical bulletin. Drohobych, 2019. Issue 11. P. 66-77.
10. Бойко-Гагарін А., Родіонова О. Тогочасні підробки 100 карбованців 1917 року у колекції НМІУ // Нумізматика і фалеристика. Київ, 2018. № 3. С. 22-25.
11. Войцехівська І. Структура історичного джерелознавства: традиції та сучасні проблеми // Міжвідомчий збірник наукових праць. Архівознавство археографія Джерелознавство. Джерелознавчі дисципліни. Київ, 2001. Вип. III. С. 265.
12. Деммени М. Сборник указов по монетному и медальному делу в России, помещенных в Полном Собрании Законов с 1649 по 1881 г. С.-Петербург: Издание Вел. Кн. Георгия Михайловича, Выпуск 1. 1887.

13. Змигродзкий К.А. Каталог монет и медалей Музея Витебской ученой архивной комиссии. Витебск: Типография насл. М.Б. Неймана, 1911.

14. Калакура Я.С., Войцехівська І.Н. Історичне джерелознавство: підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2002. 488 с.

15. Кисельова А. Веб-сайт Державного комітету архівів України: загальний огляд структури змісту // Наукові праці Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Київ, 2004. Випуск 13. С. 484-499.

16. Ковалевська О. Візуальні студії. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колект. Монографія – Удод О., Веременич Я. та ін. Ін-т історії України. Київ: Генеза, 2018. С. 119.

17. Колобова, И. Н. (2015) Материалы Национального исторического архива Беларуси о деятельности фальшивомонетчиков XIX в. // *Studia i Materialy Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy*. Augustow-Warszawa, pp. 208.

18. Коцур В.П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 33. С. 3.

19. Коцур В.П. Історіографія українського скарбознавства // Український нумізматичний Щорічник. Київ, 2017. № 1. С. 15-32.

20. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики // Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.

21. Лисенко Л.В. Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення, опису та реставрації: до проблеми класифікації понять // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних

архівних та бібліотечних фондів. Київ, 2003. Випуск 8. С. 220-221.

22. Нумізматичний аукціон «Дукат». Монети і бони України і світу. 23 квітня 2005 р. # 1. Лот 209. Київ, 2005.

23. Огуй О.Д. Спеціальні історичні дисципліни та філологія: місця дотику та визначення методології пошуків // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць пам'яті відомого вченого-історика доктора історичних наук Михайла Брайчевського. Київ, 2003. Число 10. Частина 1. С. 105.

24. Орлик В. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2006. № 13. С. 97–110.

25. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. Історія науки і біографістика. 2010. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf

26. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії // Проблеми історії України XIX початку XX ст. 2011. № 18. С. 59–64.

27. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю. Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. 14 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 129-133.

28. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А.С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни // Український нумізматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький, 2017. № 1. С. 143-164.

29. Орлик, С. В. (2018) Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны // Банкаускі Веснік. Минск, (2). 51-54.

30. Орлик, С. В. (2018) Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.). Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.02. Київ, 2008. 35 с.

31. Орлик, С. В. (2018) Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 716 с.

32. Орлик, С. В.; Бойко-Гагарін, А. С. (2017) Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни // Український нумізматичний щорічник. Київ, № 1. С. 143-164.

33. Санцевич А.В. Роль особових архівних фондів у краєзнавчій роботі // Тези доповідей і повідомлень «IV республіканська конференція з історичного краєзнавства». Київ, 1989. С. 95-96.

34. Супруненко С.І. Електронні бібліотеки в Україні: створення, розвиток та використання // X Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Українська культура: виклики сьогодення». м. Київ, 31 травня – 1 червня 2012 р. К.: НАККІМ, 2012. С. 651-653.

35. Тимошина, Н. Н. (2015) О фальшивомонетничестве начала XIX в. по воспоминаниям Владимирского губернатора, князя И.М.Долгорукова // Тезисы докладов и сообщений. Восемнадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Москва-Коломна. 20-25 апреля 2015 г. Москва, 2015. С. 200.

36. Шпортун О. Нумізматичні веб-сайти України // *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. Bialystok, 2016. № 1. S. 174-179.

37. Офіційний сайт Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Відділ газетних фондів. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/70> (дата звернення: 20.01.2018).

REFERENCES

1. Boiko-Naharin, A.S. & Rodionova, O.S. (2018). Tohochasni pidrobky 100 karbovantsiv 1917 roku u kolektsii NMIU [The forgeries of the 100 karbovanets of 1917 in the collection of NMHU]. *Numizmatyka i falerystyka*, 3, 22-25 [in Ukrainian].

2. Demmeni, M. (1887). *Sbornik ukazov po monetnomu i medal'nomu delu v Rossii, pomeshhennyh v Polnom Sobranii Zakonov s 1649 po 1881 g.* [A collection of decrees on monetary and medal business in Russia, placed in the Complete Collection of Laws from 1649 to 1881], 1 [in Russian].

3. Kalakura, Ya.S. & Voitsekhivska, I.N. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo. Pidruchnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Historical source studies. A textbook for students of historical specialties of higher education]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

4. Kolobova, I.N. (2015) Materialy Nacional'nogo istoricheskogo arhiva Belarusi o dejatel'nosti fal'shivomonetchikov XIX v. [The materials of the National historical archive of Belarus about the activity of the money counterfeiters in XIX cent.]. Abstract of papers. *Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy. Augustiow-Warszawa [Money and propaganda. A shared heritage of Europe]*, 208 [in Russian].

5. Kotsur, V. & Boiko-Gagarin, A. (2019). Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. Issue 11. Drohobych, 66-77 [in Ukrainian].

6. Kotsur, V.P. (2013). Aktualni napriamky ta orhanizatsiini zasady suchasnykh doslidzhen serednovichnoi numizmatyky v Ukraini. [Actual directions and organizational foundations of modern researches of medieval numismatics in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*, 33, 3 [in Ukrainian].

7. Kotsur, V.P. (2016). Shchodo problemy vykorystannia materialiv «chornoj» arkeolohii v naukovykh doslidzhenniakh z numizmatyky. [To the problem of use of the materials of the black archeology in the numismatic research] Abstract of papers: *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky*, 11-14 [in Ukrainian].

8. Kotsur, V.P. (2017). Istoriohrafia ukrainskoho skarboznavstva [The historiography of the Ukrainian treasureology]. *Ukrainskyi Numizmatychnyi Shchorichnyk*, 1, 15-32 [in Ukrainian].

9. Kovalevska, O. (2018). Vizualni studii. Narysy z sotsio-kulturnoi istorii ukrainskoho istoriiepysannia: subdystsyplinarni napriamy [Visual Studios. Essays on the Socio-Cultural History of Ukrainian Historical Writing: Subdisciplinary Directions]. Kyiv: Heneza, 119 [in Ukrainian].

10. Kyselova, A. (2004). Veb-sait Derzhavnogo komitetu arkhiviv Ukrainy: zahalnyi ohliad struktury zmistu. [State Archives Committee of Ukraine website: overview of content structure].

Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, 13, 484-499 [in Ukrainian].

11. Lysenko, L.V. (2003). Naukovi katehorii «kolektsiia», «zibrannia», «biblioteka» yak ob'iekt vyvchennia, opysu ta restavratsii: do problemy klasyfikatsii poniat [Scientific categories «collection», «collections», «library» as objects of study, description and restoration: to the problem of classification of concepts]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy. Arkheohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta biblioteknykh fondiv*, 8, 220-221 [in Ukrainian].

12. *Numizmatychnyi auktsion «Dukat»*, (2005). Monety i bony Ukrainy i svitu. 23 kvitnia 2005 r. # 1. Lot 209. [Numismatic Dukat Auction, (2005). Coins and notes of Ukraine and the World. April 23, 2005 # 1. Lot 209]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Ohui, O.D. (2003). Spetsialni istorychni dystsypliny ta filolohiia: mistsia dotyku ta vyznachennia metodolohii poshukiv [Special historical disciplines and the philology: touches and definition of the search methodology]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 10, 105 [in Ukrainian].

14. Orlik, S.V. (2018). Rossijskie fal'shivye kreditnye bilety v Galicii v gody Pervoj mirovoj vojny [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*, 2, 51-54 [in Russian].

15. Orlyk, S.V. (2018). Finansova polityka rosiiskoho okupatsiinoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.). [Financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv [in Ukrainian].

16. Orlyk, S.V. (2018). *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914-1917 rr.)*. [Financial Policy of the Russian Government in the Occupied Territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]. Bila Tserkva: Pshonkivskiyi O. V., 716 [in Ukrainian].

17. Orlyk, S.V. & Boiko-Haharin, A. S. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [The money counterfeit during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 1, 143-164 [in Ukrainian].

18. Orlyk, V.M. (2006). Yehor Kankrin i fiskalna polityka Rosiiskoi imperii v Pravoberezhnii Ukraini v druhii chverti XIX st. [Yegor Kankrin and the fiscal policy of the Russian Empire in Right-Bank Ukraine in the second quarter of the nineteenth century]. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii tametodyky* [Special Historical Disciplines: Theory and Methodology]. 13. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 97-110 [in Ukrainian].

19. Orlyk, V.M. (2013). Informatsiinyi potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv) [Information potential of WEB resources in numismatic studies (on the example of the coins of the Crusader states)]. Abstracts of papers: *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi*, 129-133 [in Ukrainian].

20. Orlyk, V.M. (2010). Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzherelo do vyvchennia problem finansovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii kintsia XVIII pochatku XX st. [The Prerevolutionary financial and legal literature as a source for studying the problems of the financial policy of the government of the Russian Empire in the late 18th early 20th century]. *Istoriia nauky i biohrafistyka* [History of Science and Biografistica]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf [in Ukrainian].

21. Orlyk, V.M. (2011). Do pytannia metodolohii doslidzen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st.* [The problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries], 18, 59-64 [in Ukrainian].

22. Santsevych, A.V. (1989). Rol osobovykh arkhivnykh fondiv u kraieznavchii roboti [The role of the personal archival funds in the history working]. Abstracts of papers: *IV respublikanska konferentsiia z istorichnoho kraieznavstva*, 95-96 [in Ukrainian].

23. Shportun, O. (2016). Numizmatychni veb-saity Ukrainy [The numismatical WEB-sites of Ukraine]. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*, 1, 174-179 [in Ukrainian].

24. Suprunenko, S.I. (2012). Elektronni biblioteki v Ukraini: stvorennia, rozvytok ta vykorystannia [The electronic libraries in

Ukraine: the creation, development and usage]. Abstracts of papers: *X Kulturolohichni chytannia pamiati Volodymyra Podkopaieva «Ukrainska kultura: vyklyky sohodennia»*, 651-653 [in Ukrainian].

25. Timoshina, N.N. (2015). O fal'shivomonetnichestve nachala XIX v. po vospominanijam Vladimirskogo gubernatora, knjazja I.M. Dolgorukova [About counterfeiting of the beginning of the 19th century according to the memoirs of the Vladimir governor, Prince I.M. Dolgorukov]. Abstract of papers. *Vosemnadcataja Vserossijskaja numizmaticheskaja konferencija*. [The eighteens all-Russian numismatic conference], 200. [in Russian].

26. Voitsekhivska, I. (2001). Struktura istorychnoho dzhereloznavstva: tradytsii ta suchasni problemy [The structure of the historical source studying: the traditions and the modern problems]. *Arkhivoznavstvo arkheohrafiia Dzhereloznavstvo*, 3, 265 [in Ukrainian].

27. Zmigrodskij, K.A. (1911). Katalog monet i medalej Muzeja Vitebskoj uchenoj arhivnoj komissii [The catalogue of the coins and medals of the Vitebsk scientific archieval comission Museum]. *Tipografija M.B. Nejmana* [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Розкриття теми вивчення процесів фальшування монет в Україні в імперську добу можливе шляхом дослідження низки речових, зображальних, поведінкових та писемних джерел. Основним речовим джерелом у вивченні обраної теми є збережені до нашого часу тогочасні підробки монет та банкнот. В свою чергу ці артефакти зберігаються в музейній та приватних зібраннях, інколи в якості речових доказів містяться вишитими як окремі аркуші в кримінальних справах, збережених в архівах. Високу цінність та вагомий потенціал у вивченні теми фальшування грошей мають державні архіви, сторінки справ яких розкривають найрізноманітніші аспекти досліджуваного виду злочину у вказаний період. Хоча газетній періодиці і притаманні деякі недоліки, повідомлення на шпальтах імперської преси розширюють уявлення про процеси підробки грошей. Опубліковані праці попередніх дослідників зберігаються у фондах бібліотек, а також у приватних книгозбірнях, завантажені в Інтернет-бази та ресурси, особисті сторінки соціальних мереж науковців, також

стають у нагоді при вивченні теми. Продані фальшиві монети на нумізматичних аукціонах зафіксовані в відповідних каталогах продажів. Додаткові дані надають дослідникам фото та відео-матеріали, збережені в дежавних історичних архівах.

Ключові слова: Російська імперія, фальшування грошей, методологія дослідження процесів фальшування монет, архівні матеріали, музейні колекції.

АННОТАЦИЯ

Раскрытие темы изучения процессов фальшивомонетничества в Украине в империалистической эпоху возможно путем исследования ряда вещественных, художественных, поведенческих, а также письменных источников. Основным вещественным источником в изучении выбранной темы являются сохраненные до нашего времени подделки монет и банкнот того периода. В свою очередь эти артефакты хранятся в музейных собраниях, а также частных коллекциях, иногда содержатся в архивных делах в качестве вещественных доказательств, вишиты как отдельные листы в криминальных делах. Высокую ценность и весомый потенциал в изучении тематики подделки денег имеют государственные архивы, страницы дел которых раскрывают наиболее разнообразные аспекты исследуемого вида преступления в указанный период. Хотя газетной периодике и свойственны некоторые недостатки, сообщения на страницах имперской прессы расширяют представление о процессах подделки денег. Опубликованные труды предидущих исследователей сохраняются в фондах библиотек, а также в частных собраниях книг, выгружены в интернет-базы и ресурсы, личные страницы в социальных сетях для научных сотрудников, которые также актуальны при изучении темы. Проданные фальшивые монеты на нумизматических аукционах зафиксированы в соответствующих каталогах продаж. Дополнительные данные предоставляются исследователям фото и видео-материалами, сохраняемые в государственных исторических архивах.

Ключевые слова: Российская империя, подделка денег, методология исследования процессов подделки денег, архивные материалы, музейные коллекции.

УДК 317.65

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-76-98

**HISTORICAL AND SOURCE DESCRIPTION OF
DOCUMENTS WITH PROPERTY RIGHTS TO THE
«SOILS» OF THE TERRITORY OF «ZADNIPRSKIKH
PLACES» XVII – THE FIRST HALF OF THE XVIII
CENTURY**

**ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОПИС ДОКУМЕНТІВ
З ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА «ГРУНТИ» ТЕРИТОРІЇ
«ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ» XVII – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ XVIII СТ.**

**ИСТОРИКО-ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ
ДОКУМЕНТОВ С ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ НА
«ГРУНТЫ» ТЕРРИТОРИИ «ЗАДНЕПРСКИХ МЕСТ»
XVII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВВ.**

Андрій Бутко,

аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail: butandrej17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8631-5112
Центральноукраїнський
технічний університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

AndriyButko,

postgraduate of Department of
Social Sciences, Informational
and Archival Affairs
e-mail: butandrej17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8631-5112
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
ProspektUniversytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine,
25006.

ABSTRACT

The article discusses the historical and source study aspect of the study of documents on property rights to natural lands and economic objects of the «Zadnipsrskikh places» of the Hetman region, as an integral part of sources on the history of the settlement and economic development of this territory during the 17th - first half of the 18th centurie.

It is determined that since the beginning of the 40s. XVIII century the chief foreman of the Hetman and regimental foreman of the Mirgorod and Poltava regiments, with the approval of the Russian imperial government in the zadniprovsyky territory, strengthen and spread the policy of colonization in its depth, from the Dnieper and Tyasmin rivers, in the direction of the Sinyukha and Bug rivers. But the determining factor in the settlement and economic development of the territory of the «Zadnipsrskikh places» was the so-called «people's colonization», since the vast majority of documents with property rights belong to ordinary cossacks, but under the constant control of the cossack regimental and hundred foremen of the Hetman.

As a result of summarizing the information available in the documents with ownership rights, the fact is confirmed that at first the «soils» (this broad concept in the period of the 17th – first half of the 18th centuries included land, water, forest natural lands) went to officials, the cossack foreman, cossacks and villagers on the rights of borrowing, or provided for the service, and then they started and sold, handed down, donated. All these operations had to be legally consolidated, that is, to obtain written confirmation from the city, hundred, regimental, general governments. Thus, in the hands of the owners there are certifying documents on the ownership of the «soils» – government fortresses, merchants, generalists, spiritual and donation records, etc.

The study of documents with ownership rights to the zadniprovsyky «soils» of the Mirgorod and Poltava regiments gives us the opportunity to draw up a certain idea of the right of ownership – possession, use and disposal of natural lands and economic objects, the legal process when transferring ownership of them during the XVII – first half XVIII centuries. The documents contain a wealth of factual historical, legal, economic, philological, toponymic, registered and genealogical materials.

Keywords: *territory of the «Zadnipsrskikh places» of the Mirgorod and Poltava regiments of the Hetman, natural lands, documents with ownership of the «soils».*

Постановка проблеми й актуальність теми. У кінці XVII – 30-х рр. XVIII ст. прикордонна територія південного

Правобережжя Дніпра, за річками Тясмином і Великою Виссю, з відступом до 20 верст на південь, від р.Дніпро до р.Буг протяжністю близько 200 верст, визначалась в залежності від місця географічного орієнтування, в польських документах як «за Тясмином», а в московсько-російських – «тогочная», «по ту сторону Днепра». Після російсько-турецької війни 1735-1739 рр., територія остаточно закріплюється за Російською імперією, і в 40-х на початку 50-х рр. XVIII ст. іменувалась терміном «Задніпрські місця», що використовувався в офіційних документах Гетьманщини та Російської імперії для позначення заселеної задніпровської території на Правобережжі у складі Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини.

Звісно, кожна із наближених до цієї території держав хотіла закріпити право її приналежності за собою з метою подальшої колонізації. Після низки міждержавних угод Московського царства – Російської імперії, Речі Посполитої, Османської імперії, ця територія в адміністративному відношенні увійшла до складу правобережної частини Гетьманщини, а козаки та посполиті Чигиринського та інших правобережних полків переселені на Лівобережжя, і тут, фактично, урядували полковники та сотники прилеглих лівобережних Власівської, Кременчуцької та Потоцької сотень Миргородського полку, а далі на південь вздовж Дніпра – Келебердянської, Переволочанської та Орлянської сотень Полтавського полку. З 1734-го, і вдруге, з 1743 р. було поновлене сотенне правління у Крилові, та підпорядковано Криловську сотню Миргородському полку. У 1748 р. утворено також Цибулівську сотню. З цього ж часу, однак без офіційної згоди на те властей, фактично існувала також Архангелогородська сотня. Запорізька Січ періодично висувала претензії до урядів Гетьманщини та Російської імперії про своє право на ведення промислів та заселення цих земель, та не мала про це документального підтвердження своїх прав і людського ресурсу. Хазяйнували запорожці на більш південних територіях.

Фактично ж визначним чинником заселення та господарського освоєння території «Задніпрських місць», була,

так звана «народна колонізація», але під постійною спробою всебічного контролю з боку козацької полкової та сотенної старшини Гетьманщини.

Попервах «грунти» (під цим широким поняттямв період XVII – першої половини XVIII ст. розумілися земельні, водні, лісові природні та інші угіддя) відходили до козацької старшини, козаків та поселян на правах займанщини, або надавались за службу, а пізніше почали продаватись, передаватись у спадок і даруватись. Всі ці операції потрібно було юридично закріпити, тобто отримати письмове підтвердження від міських, сотенних, полкових, генерального урядів. Відповідно, на руках у власників з'являються документи, що посвідчували право власності на «грунти» – урядові кріпості, купчі, універсали, духовні та дарчі записи та ін. Іноді право власності на ґрунти доводилось здобувати в судах – мирським особам в світських міських, сотенному чи полковому, а духовним особам в церковному – консисторійному з видачею «на руки» документального судового рішення про право власності.

Документів з прав власності на природні угіддя території «Задніпрських місць» XVII – першої половини XVIII ст., в архівних установах України збереглося не багато, а тих, що вдається відшукати та опрацювати ще менше. Відповідно весь наявний та нововиявлений масив писемних джерел, що був останнім часом введений в науковий обіг, доступність описів фондів та відцифрованих документів деяких архівів через електронні засоби зв'язку, потребує свого подальшого більш досконалого вивчення, дослідження та аналізу вміщеної в них інформації. Тому виникає нагальна потреба дослідити документи з прав власності, щоб дати об'єктивну оцінку тих життєвих і державотворчих процесів, що відбувалися на території задніпровського краю протягом XVII – першої половини XVIII ст.

Метою статті є історико-джерелознавче дослідження документів з прав власності на «грунти» «Задніпрських місць» Гетьманщини, як складової частини джерел з історії заселення та господарського освоєння цієї території протягом XVII – першої половини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень. На даний час історичні відомості, наявні в текстах документів з прав власності на «грунти» зазначеної території XVII – першої половини XVIII ст., не досліджені в повній мірі.

Частково тема права власності на природні угіддя та господарські об'єкти території «Задніпрських місць» Гетьманщини висвітлюється в окремих розділах праць істориків у контексті дослідження історії запорізького козацтва періоду Нової Січі, Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, колонізації і освоєння півдня чи Степової України. Це перш за все роботи С. Шамрая (Шамрай, 1929), Н. Полонської-Василенко (Полонська-Василенко, 1960), а нещодавно з'явилися невеликі за обсягом, але наповнені фактологічним матеріалом праці О. Січової (Січова, 2004, введений 2007), о. Юрія Мицика (Мицик, 2011), Р. Шияна (Шиян, 2012), В. Горобця (Горобець, 2012), які ввели до наукового обігу новий масив джерельного матеріалу. Рекомендації з методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії, в сфері економічного впливу якої перебували землі Гетьманщини, приведені в статті В. Орлика (Орлик, 2011).

Значною за вмістом документального матеріалу, в тому числі і документів з прав власності на задніпровські «грунти» є джерелознавче видання А. Пивовара (Пивовар, 2003: 120-189). В опублікованих збірниках упорядкованих історичних документів та законодавчих актів (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, 1878; Материалы для истории Южнорусского края в XVIII веке (1715-1774), 1886; Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель. 1569-1673, 2002; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687), 2004; Універсали Івана Мазепи (1687–1709), 2006), маємо окремі документи, відомості в яких стосуються теми нашого дослідження (надання або підтвердження права власності на природні угіддя шляхті, гетьманам, гетьманами полковій та сотенній старшині, монастирям) посилення на які будуть приводитись по мірі згадок нижче по тексту.

Упорядковані нами документи з прав власності на «грунти» території «Задніпрських місць» знаходяться в рукописному стані (Пивовар, Бутко, Дідик, рукопис), та ще доповнюються по мірі виявлення архівних фондів тематичних документів. Історико-джерелознавчий опис наявних в архівних фондах документів з вмістом відомостей про власників та їх права власності на «грунти» зазначеної території в наукових історичних виданнях не приводився.

Виклад основного матеріалу. За умовами «Трактату про Вічний мир» територія на південь від річки Тясмину мала перебувати у складі Московського царства. Після підписання Белградської мирної угоди 1739 р. визначався російсько-турецький кордон, що обумовило проведення чергового розмежування та опису кордону з Польщею в 1740 р., оскільки польська шляхта, скориставшись послабленням колонізаційних процесів на території «Задніпрських місць» Гетьманщини протягом 2-4-го десятиліть XVIII ст., освоювала та заселяла територію під своїм контролем (Караката, 1967: 38-40; Шамрай, 1929: 212-213). Після російсько-турецької війни 1735-1739 рр., територія остаточно закріплюється за Російською імперією.

З початку 40-х рр. XVIII ст. генеральна старшина Гетьманщини та полкова старшина Миргородського і Полтавського полків за схваленням російського імперського уряду на «відібраній» у поляків задніпровській території посилюють та поширюють політику колонізації в її глибину, від річок Дніпра і Тясмина в напрямку річок Синюхи і Бугу.

Попервах, до місцевих річок та їх приток, степових та лісових урочищ, переважно жителі Правобережжя, в менше – Лівобережжя, «уходили» на сезонні промисли – мисливство, рибальство, пасічництвом та інші їх види, часто організовані українською, польською адміністрацією і панівною шляхтою та козацькою старшиною і козаками, що з часом присвоювалита освоювали земельні, лісові, водні угіддя на правах займанщини, викупляли право на володіння та користування ними (з намаганням закріпити за собоюправласності, підтвержене документально польським чи російським урядом, козацькою старшиною та гетьманом) в господарських цілях за внесені кошти та з виплатою податків

до урядової чи козацької казни (Орлик, 2010), пізніше – будували млини, засновували тут свої пасіки та заводили господарства на хуторах (Матеріали для історії Южнорусского края в XVIII, 1886: 120-213; Пивовар, Бутко, Дідик, рукопис: 7-127, 159-209). Та й «місцева» польська шляхта протягом XVII – першої третини XVIII ст. всіляко намагалася освоїти ці території під своїм контролем, випрошуючи в польського короля та уряду юридичного (документального) права на володіння природними угіддями, а після їх отримання, права здавати їх в оренду і отримувати з цього прибутки, брати податок за їх користування і використання в промислах українським населенням (Пивовар, Бутко, Дідик, рукопис: 128-159).

Від початку господарського освоєння території «Задніпрських місць» і з поглибленням цього процесу – колонізації, польською шляхтою, генеральною та полковою козацькою старшиною і козаками, заможними міщанами та духовними особами на правах надання «добр за заслуги», займанщини, купівлі-продажу, спадковості, урядом та місцевими посадовими особами видавалися чи посвідчувалися документи з прав власності на задніпровські «грунти» (польові, лісові, водні угіддя) та господарсько-виробничі об'єкти (млини, пасіки). Тож, джерельну базу цього дослідження складають документи з прав власності на задніпровські «грунти».

Право власності на «грунти» на досліджуваній нами території почало підтверджуватися в документах, щозасвідчують земельну власність родини Волевачів, жителів м.Чигирин. До найдавніших таких документів належить тестамент чигиринського козака Т.Ф. Волевача, датований 1601 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437.Арк. 112-112зв.). Тихон Федорович лишив у спадок своїм синам Антону, Андрію та Івану пасіку на річці Чутка з дванадцятьма байраками, орним полем, сінокосами і хутором, також хутір на річці Березівка. І.Т. Волевач, знатний козак, по смерті батька і двох старших братів Антона й Андрія став єдиним власником нерухомості, що належала його родині. У 1615 р. він купує ліс, що зветься Плоский, розташований у витоках р.Цибульник. У купчій зазначається, що при лісі ще є дванадцять байраків з

малими байраками, звірине поле і хуторище із сінокосом, степом і поселенням людей (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 109) (Рис. 1, 2). Останні документи з прав власності на задніпровські «грунти» відносяться до 1752 р. За сенатським указом від 29 грудня 1751 р., визначена територія відводилась під поселення сербів, які почали її заселяти в 1752 р. Тож хронологічно тема нашого дослідження охоплює період від початку XVII– до середини XVIII ст.

В реєстрах та записах Руської (Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель. 1569-1673, 2002) і Коронної метрик (Wpisy dotyczące czterech województw: braclawskiego, czernihowskiego, kijowskiego i wołyńskiego z lat 1569-1673), ми зустрічаємо офіційно підтвержені надання від польського короля та уряду Речі Посполитої польській шляхті та на гетьманську булаву (як от надання земель за р. Тясмином Б. Хмельницькому (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, 1878: 468; AGAD. MK 393. К. 130-130 v.; Киевская старина, 1901: 4) (Рис. 3, 4)), на території від Дніпра до Синюхи з кінця XVI ст. і до часу підписання Андрусівської угоди 1667 р. В даних джерелах мають місце факти про найбільш ранні поділи і перерозподіли власності на природні угіддя на території «Задніпрських місць». Щодо володінь полкової та сотенної старшини, то вони регулювалися на місцевому рівні і до Руської чи Коронної метрик, як правило, не потрапляли. У багатьох випадках записи обох метрик містять і найдавніші письмові згадки про відомі чи маловідомі урочища на території краю. Спочатку вони стосуються переважно порубіжних територій вздовж річок Дніпра та Тясмину, але поступово з'являються відомості і про більш глибинні місця по річках Інгул та Інгулець та біля р. Синюха.

З кінця XVII – в першій половині XVIII ст. промислами та господарським освоєнням задніпровської території від Дніпра до Бугу займалися переважно мешканці придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини, велика частка яких були вихідцями з колишнього Чигиринського полку, що перейшли на помешкання в лівобережні полки в кінці XVII ст., та особливо під час згону

населення в 1711–1712 рр. Фактичне володіння земельними, лісовими, водними та іншими угіддями, продовжувало перебувати у руках вихідців з колишнього Чигиринського полку та старшини і козаків прилеглих сотень лівобережних малоросійських полків, де знайшли притулок більшість переселенців з-під Чигирини і тут, незважаючи на періодичні заборони, фактично урядували полковники та сотники прилеглих лівобережних сотень Миргородського полку, а далі на південь вздовж Дніпра – сотень Полтавського полку.

З кінця XVII ст. кількість документів з прав власності на «задніпрські ґрунти» зростає в рази, в порівнянні з періодом до підписання Анрусівської угоди та договором про «Вічний мир». Це, очевидно, пов'язано з активацією господарського освоєння «Задніпрських місць» вихідцями з території лівобережних полків, в переважній більшості старшиною та козаками згаданих вище придніпровських лівобережних сотень, підтримувані полковою та генеральною старшиною. В 40-х рр. XVIII ст. до господарського освоєнням території долучилися жителі новоутворених задніпровських Криловської, Цибулівської, Архангелогородської сотень, і процес освоєння території досяг досить високого рівня.

В зв'язку з передачею «Задніпрських місць» під поселення сербів та «інших православних народів» в 1752 р., згідно інструкцій російського Сенату, з посвідчувальних документів з прав власності на «грунти» були зняті копії(оригінали поверталися їх власникам), які були надіслані сотенними управліннями, разом з їх описами та описами земель з відомостями про поселення та їх жителів, в полкові Миргородську та Полтавську канцелярії, а звіди в Генеральну військову канцелярію, матеріали якої, що збереглися, знаходяться в ЦДІАК України та в ІР НБУВ. Матеріали Генеральної військової канцелярії, що зберігаються у фондах ЦДІАК України містять у своєму складі документи з прав власності на задніпровські «грунти» (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437).Справа має вигляд книги, переплетена в тверду обкладинку і містить 276 аркушів. Варто додати, що аркуш 2 – це мапа задніпровських територій, яка зберігається окремо. Починається справа з титульної сторінки, що має такий

зміст мовою оригіналу: «Крепости Полтавского полку на заднепрские грунты з полковой Полтавской канцелярии при рапорте в Генеральную войсковую канцелярию присланные, апреля 20 дня, 1752 года». Це, ймовірно, аркуш помилково підшитий до цієї справи, оскільки вона містить у собі в переважній більшості документи, в тому числі копії купчих на задніпровські «грунти» Миргородського полку (з вмістом документів жителів колишнього Чигиринського полку), а можливо копії купчих Полтавського полку і були у її складі, оскільки на ній написана кількість аркушів старої нумерації справи – 389. Наявний і опис купчих на задніпровські «грунти» Миргородського полку, укладений у квітні 1752 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11144. Арк. 39-53) та більш розширений варіант опису купчих 1744 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 20316. Арк. 24-45 зв.).

Матеріали збірки документів про утворення Нової Сербії з колекції О. М. Лазаревського, що зберігаються у фондах ІР НБУВ також включають документи з прав власності на задніпровські «грунти» (ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 631. Д. 59303-59347). Справа містить документи з прав власності та копії купчих на задніпровські грунти Полтавського полку. Деякі документи в справі представлені в двох примірниках, з яких перший – це копія, другий – копія з копії. Копії з копій граматично краще оформлені ніж самі копії – це свідчить про високий граматичний рівень і кваліфікацію їх упорядника-канцеляриста. Справа має вигляд книжки, переплетена в тверду обкладинку і містить 45 одиниць зберігання, на 136 аркушах (з них 13 чистих), з яких 125 пронумерованих та 11 не пронумерованих.

Копії документів з прав власності на «задніпрські грунти» Миргородського та Полтавського полків, а в деяких випадках, дотичних до них територій – це урядові кріпості на право власності, купчі, духовні, дарчі записи, універсали, свідоцтва, записи про розподіл общинної землі між окремими власниками, судові та урядові декрети, посвідчувальні листи та записи, посвідчувальні описи місцевих жителів, виписи з урядових книг, заставні листи, розписки, посвідчувальні грамоти. В складі купчих актів на задніпровські «грунти»

Власівської сотні знаходиться цікавий документ, який відображає тогочасні правила оформлення письмових підтверджень про право власності на землю та майно (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 62-62 зв.).

Згідно підрахунків кількості урядових грамот і купчих записів на землеволодіння Миргородського полку за Дніпром, які передано графу О. Розумовському в Санкт-Петербурзі 29 листопада 1752 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11144. Арк. 53 зв.-54), нараховувалось: високомонарших жалуваних різним персонам грамот – 1, гетьманських універсалів – 6, полковничих універсалів – 13, купчих записів з 1601 по 1749 рік – 160. Так ми маємо 180 документів з прав власності на задніпровські «грунти». Але, на жаль, не всі вони збереглися – в фонді ЦДІАК України – копії купчих за №1-42 та 94-96 згідно опису документів з прав власності на задніпровські «грунти» Миргородського полку, укладений у квітні 1752 р. не виявлені. Декілька копій купчих зберігаються в фонді ІР НБУВ, як от №7 (ІР НБУВ. Ф. ІІ. Спр. 27537. Арк. 3-3 зв.) і №15 (ІР НБУВ. Ф. ІІ. Спр. 27537. Арк. 1-1 зв.). Зустрічаються купчі, в наявних описах і текстах, в яких йдеться про дублювання згадок про одні й ті ж акти. Це три пари дублюючих позицій (№27 і 70, 30 і 58, 160 і 163).

Таким чином, із 180 згаданих у описі документів, мова може йти про реальні 177 акти. На жаль, копії купчих записів Цибулівської і Архангелогородської сотні теж відсутні. Ймовірно, вони були на руках у населення цих сотень, та копії з них не були зняті взагалі, або, якщо копії і були зняті хоч частково, то вони не були подані до полкової Миргородської канцелярії. Від цих сотень були подані лише описи землеволодінь. Збереглося донесення архангелогородського сотника О. Потапенка від 28 лютого 1752 р. з інформацією про межі Архангелогородської сотні Миргородського полку та опис цієї сотні від 10 березня 1752 р. (ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437. Арк. 155-159).

Копії купчих записів Полтавського полку на задніпровські «грунти» зберігаються у фонді ІР НБУВ – Келебердянська і Переволочанська сотні (ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 63₁. Д. 59303-59347. Арк. 28-39; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 63₁. Д.

59332-59334. Арк. 80-89 зв.), та Орлянська сотня (ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 63₁. Д.59322. Арк. 43-48; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 63₁. Д. 59336. Арк. 93-96 зв.). Вони представлені у двох примірниках, перший – це копія, другий – копія з копії. Всього нараховується 24 документи. Купчі Орлянської сотні №3 та Келебердянської сотні №14 містять у своєму складі по два відокремлених документи. Таким чином, в 24-х документах відображена інформація про 26 реальних актів.

Окремі документи чи записи до реєстрів польського, гетьманського, російського походження, відносяться до діловодної документації Речі Посполитої, Російської Імперії та Гетьманщини, і в основному є письмовими актами набуття, передачі чи придбання природних угідь та господарських об'єктів у приватну власність.

Записи в реєстрах та документи королівських надань природних угідь за річками Тясмином, Великою Виссю, Синюхою шляхті чи гетьманам, написані польською мовою в тогочасній стилістиці і відносяться до періоду з кінця XVI – середини 60-х рр. XVII ст.

Документи з прав власності на «задніпрські ґрунти» Миргородського та Полтавського полків відносяться до періоду початку XVII – середини XVIII ст. написані діловою українською мовою із значним вмістом російських слів та оборотів.

В текстах документів з прав власності виділяються їх складові частини – вступна, основна, кінцівка. На початку чи в кінці документів вказується дата його написання. На початку зазначається ім'я, прізвище, титул чи посада осіб, що надають чи посвідчують право власності. В основній частині тексту документів описуються суть справи – надання природних угідь, їх передача у спадок, дарування, купівля-продаж, описуються межі та зазначаються попередній і майбутній власники, при купівлі-продажі вказується ціна в тогочасних грошових одиницях. В кінці зазначаються імена та прізвища, посади осіб, що посвідчують документ з прав власності та бувших при цьому свідків, їх підписи, місце складання документу. В деяких випадках, по причині не писемності, замість підпису посадові особи чи свідки ставили просто +, або за них розписувався

писар чи канцелярист, що написав документ. Як правило документ скріплювався канцелярською печаткою, яка в копіях документів зображена умовним рисунком.

В архівних справах пронумеровані аркуші документів з прав власності інколи знаходяться не по порядку, а в різнобій. Так як документи написані на папері, деякі з них мають механічні пошкодження (заломы, потертості, особливо по краям), а чорнила з часом втратили насиченість, що викликано часовим впливом середовища на них. Це дещо затрудняє роботу при упорядковуванні документів. Документи з прав власності, в переважній більшості випадків, є копіями середини XVIII ст. з оригінальних, зняті різними писарями та упорядковані різними упорядниками, і тому тексти та примітки до них написані різними почерками та відрізняються рівнем граматичного оформлення, що викликає певні труднощі при їх прочитанні. Більшість документів з прав власності, викладені діловим стилем мовлення, характерним для середини XVIII ст., що, як правило, не викликає особливих труднощів розуміння їх змісту. Тлумачення окремих слів та виразів з описів і копій документів більш раннього періоду не завжди вдається відшукати навіть у спеціальних довідниках і вони, безумовно, потребують додаткових філологічних досліджень. Скорочені слова, які зустрічаються в копіях купчих та документах під знаком титло (нне – нині, гдрь – государь, гпдн – господин, вшь – ваш, свтй – святий, пну – пану, тощо) є типовими для діловодної документації Гетьманщини. Дати копій купчих і документів та в їх текстах записані кириличною системою числення, словами, арабськими числами.

У представлених описах купчих та землеволодінь, складених у різні роки та різними канцеляристами, зустрічаються окремі розбіжності в датах і прізвищах власників, які за відсутності копій окремих купчих, неможливо зняти, не порушуючи принципу достовірної передачі наявних документів. Інколи в документах можуть зустрічатись декілька варіантів імен і прізвищ однієї й тієї ж особи – це явище за тогочасними традиціями спілкування.

Висновки. Інформаційна складова документів з прав власності, в певній мірі, проливає світло на питання, пов'язані

з історією заселення та господарського освоєння території «Задніпрських місць» Гетьманщини протягом XVII – в першій половині XVIII ст.

Цінність відомостей про власників земельних та інших володінь, а також їх попередників та наступників – це, насамперед, можливість отримати документально підтверджену інформацію про походження назв місцевих топонімів, більшість з яких безпосередньо пов'язані з історією поселень на території краю. Топоніми доповнюють особисті відомості про власників слобод, хуторів, пасік, земельних та інших володінь (байраки, лісові стінки, млини, греблі, ґрунти, орні поля, сінокоси, острови, озера, рибні та звірині ловлі тощо), що зустрічаються в документах, та часті згадки про попередніх і наступних власників, із зазначенням імен та соціально-службового статусу відповідних осіб. У багатьох випадках вони являються правонаступниками за принципом спадкоємності та родинних зв'язків. Згадки в документах про сотенну старшину Гетьманщини, поповнюють відомості, щодо років їх зайняття відповідних службових посад. Купчі на задніпровські «ґрунти», подають відомості про використання місцевим населенням при розрахунках під час операцій купівлі-продажу природних угідь та господарських об'єктів, певних грошових одиниць та грошових знаків (Орлик, 2012), та ціни на них в польсько-литовських і російських грошових одиницях, що в той час були в обігу на території Гетьманщини.

Документи з прав власності на задніпровські «ґрунти» Миргородського і Полтавського полків дають нам можливість скласти певне уявлення про право власності – володіння, користування та розпоряджання угіддями та майном, юридичний процес при переході права власності на «ґрунти». Безумовно, вони потребують ще свого подальшого досконалого вивчення, дослідження, аналізу даних в них відомостей.

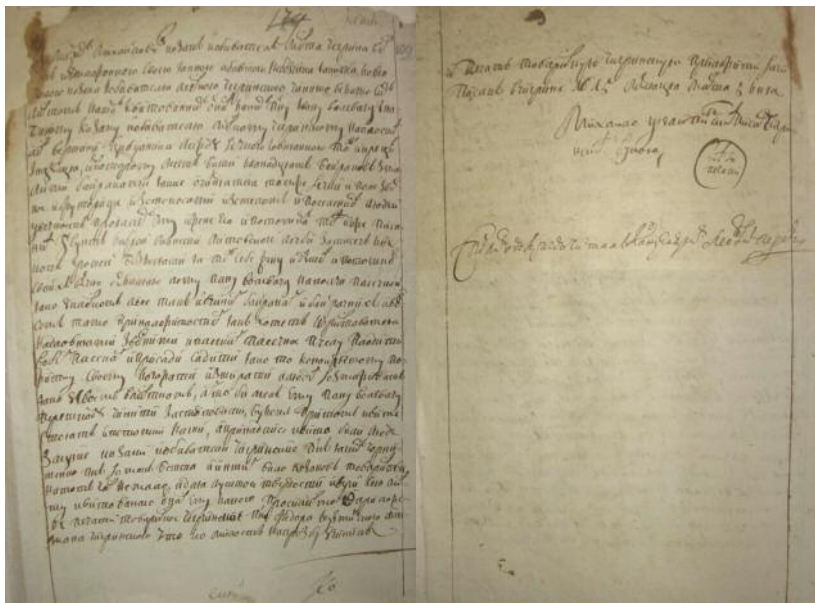

Рис. 1, 2. Копія купчі І.Т. Волевача на Плоский ліс біля витоків р. Цибульник, 1615 р.

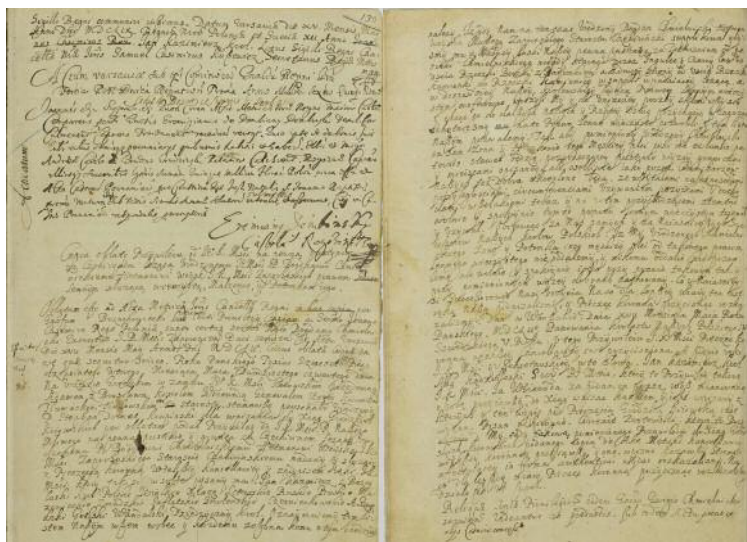

Рис. 3, 4. Копія надання Б. Хмельницькому пустки за Чигирином, 1652 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 10. ред. Г.Ф. Карпова. СПб: тип. брат. Пантелеевых, 1878. 838 с.
2. Горобець В. Конфліктне повсякдення місцевої влади Гетьманату середини XVIII століття: полковник миргородський versus сотник цибулевський. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. К.: Інститут історії України. 2012. С. 253-286.
3. Иванов П. А. Материалы по истории Запорожья в XVIII в. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. XX. Одесса. 1897. С. 60-100.
4. Караката М. М. Давнє минуле Андрусівки (Історія села). 50-річчю Радянської влади присвячується. Київ. 1967. 112 с.
5. Материалы для истории Южнорусского края в XVIII веке (1715-1774), извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А.А. Андриевским. Одесса, 1886. 433с.
6. Мицик Ю. Про участь чигиринців у заселенні нашого краю у часи Нової Січі. *Січеславський альманах*. 2011. № 6. С. 85-89.
7. Орлик В. Фіскальний апарат Гетьманщини (1654-1764 рр.). *Бористен*. 2010. №8. С. 25-28.
8. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVIII. К.: Ін-т історії України НАН України. 2011. С. 59-64.
9. Пасека Богдана Хмельницького. *Киевская старина*. Т. 72. *Книга первая. Раздел: документы, известия и заметки*. Киев: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1901. 21 с.
10. Пивовар А.В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. Київ: Академперіодика. 2003. 336 с.
11. Пивовар А.В., Бутко А.О., Дідик В.Ф. Документи з прав власності на «задніпрські ґрунти». – Рукопис.
12. Полонська-Василенко Н.Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734-1775). Ч. 1. Заселення Нової

Сербії та Слов'яносербії. Мюнхен: Український вільний університет. 1960. 222 с.

13. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. Упорядн.: Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков, Л. Демченко, П. К. Грімстед, В. Кравченко, В. Страшко, Н. Яковенко. Київ. 2002. 983 с.

14. Січова О.В. Витоки і початковий етап колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2004. Вип.74-76. С. 37-40.

15. Січова О.В. Ставлення гетьманського уряду К.Розумовського до створення Нової Сербії. *Рукописна та книжкова спадщина України*. К.: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. 2007. Вип. 12. С. 124-134.

16. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ-Львів. 2004. 1118 с.

17. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина II. Упорядн.: І. Бутич, В. Ринсевич. Київ-Львів. 2006. 800 с.

18. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII столітті (Крилівщина і Лизаветщина). *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. Кн. XXIV. Київ. 1929. С. 207-302.

19. Шиян Р. «Фронтір зовнішній» і «фронтір внутрішній»: концепція південноукраїнського прикордоння між 1680-ми-1750-ми роками. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXXII. Запоріжжя: ЗНУ. 2012. С. 96-105.

20. Orlyk Mikhaïlo. On the history of money circulation in the territory of New Serbia and Elisavetgrad province 1750-80s, XVIII century. *Pieniądz i systemy monetarne. Wspólne dziedzictwo Europy*. Augustów –Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. 2012. S. 247-249.

21. Wpisytodczącaczterechwojewództw: braclawskiego, czernihowskiego, kijowskiegoiwołyńskiegozlat 1569-1673 wniesionedoksiąg Metryki Koronnej. URL: [https:// agad.gov.pl/?page_id=392](https://agad.gov.pl/?page_id=392)

REFERENCES

1. Karpov, G.F. (Ed.). (1878). *Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoy komissiey* [Acts related to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission], 10. SPb: tipografiya brat'yev Panteleevykh. 838 [in Russian].
2. Horobets, V. (2012). *Konfliktne povsiakdennia mistsevoi vlady Hetmanatu seredyny XVIII stolittia: polkovnyk myrhorodskyy versus sotnyk tsybulevskyy* [The conflicting everyday life of the local authorities of the Hetmanate in the mid-eighteenth century: colonel mirgorod versus centurion tsybulev]. *Povsiakdennia rannomodernoï Ukrainy. Istorychni studii*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 1, 253-286 [in Ukrainian].
3. Ivanov, P.A. (1897). *Materialy po istorii Zaporozh'ya v XVIII veke* [Materials on the history of Zaporozhye in the XVIII century]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*. XX, 60-100 [in Russian].
4. Karakata, M. M. (1967). *Davnie mynule Andrusivky (Istoriia sela)* [The ancient past of Andrusivka (The history of the village)]. Kyiv, 112 [in Ukrainian].
5. Andrievskiy, A.A. (1886). *Materialy dlja istorii Juzhnorusskogo kraja v XVIII veke (1715-1774), izvlechennyye iz staryh del Kievskogo gubernskogo arhiva* [Materials for the history of the South Russian Territory in the XVII century (1715-1774), extracted from the old files of the Kiev Provincial Archive]. Odessa, 433 [in Russian].
6. Mytsyk, Yurii. (2011). *Pro uchast' chyhyryntsiv u zaselenni nashoho kraiu u chasy Novoi Sichi*. [About the participation of the Chigirints in the settlement of our region at the time of Novaya Sich]. *Sicheslavs'kyi al'manakh*, 6, 85-89 [in Ukrainian].
7. Orlyk, V. (2010). *Fiskal'nyy aparat Het'manshchyny (1654-1764 rr.)* [Fiscal apparatus of the Hetmanate (1654-1764 years)]. *Borysten*, 8, 25-28 [in Ukrainian].
8. Orlyk, V.M. (2011). *Do pytannya metodolohiyi doslidzhen' problem ekonomichnoyi istoriyi Rosiys'koy imperiyi* [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* XVIII, 59-64 [in Ukrainian].

9. *Paseka Bogdana Hmel'nickogo* [Apiary Bogdan Khmelnitsky]. *Kyevskaya staryna* (1901. Razdel: dokumenty, izvestija i zametki. Kiev: tipografiya G.T. Korchak-Novitskogo, 21 [in Russian].

10. Pyvovar, A.V. (2003). *Poselennja Zadniprs'kih misc' do utvorennja Novoi Serbii v dokumentah seredyny XVIII stolittja* [Settlement of Zadniprs'kykh places before foundation of Nova Serbia in the documents of XVIII century]. Kyiv: Akademperiodyka, 336 [in Ukrainian].

11. Pyvovar, A.V. & Butko, A.O. & Didyk, V.F. *Dokumenty z prav vlasnosti na «zadniprs'ki grunty»* [Documents on the ownership of the «dnieper soils»]. Rukopys.

12. Polons'ka-Vasilenko, N.D. (1960). *Zaselennja Pivdennoi Ukrainy v polovyni XVIII stolittja (1734-1775)* [The settlement of southern Ukraine in the mid-eighteenth century (1734-1775)]. (part. 1). *Zaselennja Novoi Serbii ta Slov'janoserbii*. Mjunhen: Ukrains'kyj vil'nyj universytet, 222 [in Ukrainian].

13. Boriak, H. Vais H. & Vyslobokov K. & Demchenko L. & Grimsted P.K. & Kravchenko V., et al. (Comps.). (2002). *Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Regesty dokumentiv Koronnoi kanceljarii dlja ukrains'kyh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Vraclavs'ke, Chernigivs'ke voievodstva)* [Russian (Volyn) metric. Registered documents of the Crown Office for Ukrainian Lands (Volyn, Kyiv, Wroclaw, Chernihiv Voivodeship)]. 1569-1673. Kyiv, 983 [in Ukrainian].

14. Sichova, O.V. (2004). *Vytoky i pochatkovyi etap kolonizatsii pivdennykh zemel' Pravoberezhzhia i pryednannia ikh do Het'manschyny (persha tretyna XVIII stolittia)*. [Origins and initial stage of colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century)]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Istorii*, 74-76, 37-40 [in Ukrainian].

15. Sichova, O.V. (2007). *Stavlennia het'mans'koho uriadu K.Rozumovs'koho do stvorennia Novoi Serbii*. [Attitude of the hetman government of K.Rozumovsky to the creation of New Serbia]. *Rukopysna ta knyzhkova spadschyna Ukrainy*, 12, 124-134 [in Ukrainian].

16. Butych, I. & Rynsevych V. & Teslenko I. (Comps.). (2004). *Universaly ukrains'kykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana*

Samoilovycha [Universal of Ukrainian Hetmans from Ivan Vyhovskiy to Ivan Samoilovych (1657-1687)]. Kyiv-L'viv, 1118 [in Ukrainian].

17. Butych, I. & Rynsevych, V. (Comps.). (2006). *Universalny Ivana Mazepy* [Universals of Ivan Mazepa (1687–1709)]. (part. II). Kyiv-L'viv, 800 [in Ukrainian].

18. Shamray, S. (1929). *Do istorii zaliudnennia Stepovoi Ukrainy v XVIII stolitti (Krylivshchyna i Lyzavetschyna)*. [To the history of settlements of Steppe Ukraine in the XVIII cen. (Krylivshchyna i Lyzavetschyna)]. *Zapysy istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN*. XXIV, 207-302 [in Ukrainian].

19. Shyian, R. (2012). «*Frontyr zovnishnij*» i «*frontyr vnutrishnij*»: *kontsepsiia pivdenoukrains'koho prykordonnia mizh 1680-my-1750-my rokamy*. [«Frontier external» and «frontier internal»: the concept of the southern Ukrainian borderline between 1680 and 1750]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. XXXII, 96-105 [in Ukrainian].

20. Orlyk, M. (2012). *Pro istoriiu hroshovoho obihu na terytorii Novoi Serbii ta Yelysavethradskoi provintsii 1750–80-kh rr. XVIII st.* [On the history of New Serbia and Elisavetgrad province 1750–80s, XVIII century]. *Hroshi ta hroshovi systemy. Spil'na yevropeys'ka spadshchyna*. Avhustov – Varshava, 247-249 [in English].

21. *Zapysy shchodo chotyrokh voievodstv: Bratslavske, Chernihivske, Kyivske ta Volynske 1569-1673 rr. Vneseni do knyh Koronnoho reiestru* [Entries regarding four voivodships: Braclawskie, Czernihowski, Kijów and Wołyński from 1569-1673, brought to the books of the Crown Register]. Retrieved from https://agad.gov.pl/?page_id=392

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто історико-джерелознавчий аспект дослідження документів із прав власності на природні угіддя та господарські об'єкти «Задніпрських місць» Гетьманщини, як складової частини джерел з історії заселення та господарського освоєння цієї території протягом XVII – першої половини XVIII ст.

Визначено, що з початку 40-х рр. XVIII ст. генеральна старшина Гетьманщини та полкова старшина Миргородського і Полтавського полків за схваленням російського імперського уряду на задніпровській території посилюють та поширюють політику колонізації в її глиб, від річок Дніпра і Тясмину, в напрямку річок Синюхи і Бугу. Та визначним чинником заселення та господарського освоєння території «Задніпрських місць», була так звана «народна колонізація», так як переважна більшість документів з прав власності належить рядовим козакам, але під постійним контролем з боку козацької полкової та сотенної старшини Гетьманщини.

У результаті узагальнення існуючих у документах з прав власності відомостей підтверджено той факт, що попервах «грунти» (в це широке поняття в період XVII – першої половини XVIII ст. входили земельні, водні, лісові природні угіддя) відходили до посадових осіб, козацької старшини, козаків та поселян на правах займанщини, або надавалися за службу, а пізніше вже почали і продаватися, передаватися в спадок, даруватися. Всі ці операції потрібно було юридично закріпити, тобто отримати письмове підтвердження від міських, сотенних, полкових, генерального урядів. Таким чином, на руках у власників з'являються посвідчувальні документи про право власності на «грунти» – урядові кріпості, купчі, універсали, духовні та дарчі записи та ін.

Дослідження документів із прав власності на задніпровські «грунти» Миргородського і Полтавського полків, дають нам можливість скласти певне уявлення про право власності – володіння, користування та розпоряджання природними угіддями та господарськими об'єктами, юридичний процес при переході права власності на них протягом XVII – першої половини XVIII ст. Документи містять багатий фактичний історичний, юридичний, економічний, філологічний, топонімічний, іменний та генеологічний матеріали.

Ключові слова: територія «Задніпрських місць» Миргородського та Полтавського полків Гетьманщини, природні угіддя, документи з прав власності на «грунти».

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрен историко-источниковедческий аспект исследования документов с прав собственности на природные угодья и хозяйственные объекты «Заднепрских мест» Гетманщины, как составной части источников по истории заселения и хозяйственного освоения этой территории на протяжении XVII – первой половины XVIII вв.

Определено, что с начала 40-х гг. XVIII в. генеральная старшина Гетманщины и полковая старшина Миргородского и Полтавского полков с одобрения российского имперского правительства на заднепровской территории усиливают и распространяют политику колонизации в ее глубь, от рек Днепра и Тясмина, в направлении рек Синюхи и Буга. Но определяющим фактором заселения и хозяйственного освоения территории «Заднепрских мест», являлась так называемая «народная колонизация», так как подавляющее большинство документов с прав собственности принадлежит рядовым казакам, но под постоянным контролем со стороны казацкой полковой и сотенной старшины Гетманщины.

В результате обобщения имеющихся в документах с прав собственности сведений, подтвержден тот факт, что поначалу «грунты» (в это широкое понятие в период XVII – первой половины XVIII вв. входили земельные, водные, лесные природные угодья) отходили к должностным лицам, казацкой старшине, казакам и поселянам на правах заимки, или предоставлялись за службу, а потом уже начали и продаваться, передаваться по наследству, дариться. Все эти операции нужно было юридически закрепить, то есть получить письменное подтверждение от городских, сотенных, полковых, генерального правительств. Таким образом, на руках у владельцев появляются удостоверяющие документы о праве собственности на «грунты» – правительственные крепости, купчие, универсалы, духовные и дарственные записи и др.

Исследование документов с прав собственности на заднепровские «грунты» Миргородского и Полтавского полков, дают нам возможность составить определенное представление о праве собственности – владения, пользования и распоряжения природными угодьями и хозяйственными

объектами, юридический процесс при переходе права собственности на них в течение XVII – первой половины XVIII вв. Документы содержат богатый фактический исторический, юридический, экономический, филологический, топонимический, именной и генеалогического материалы.

Ключевые слова: *территория «Заднепрских мест» Миргородского и Полтавского полков Гетманичины, природные угодья, документы с прав собственности на «грунты».*

УДК 378.147:002.1

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-99-119

**ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT COMPONENT
OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
DOCUMENTATION SPECIALISTS**

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКА СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ**

**ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ДОКУМЕНТОВЕДОВ**

Inna Demuz,

доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри
документознавства,
demuz_inna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

Researcher ID: D-9510-2019

Державний вищий навчальний
заклад «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Inna Demuz,

Doctor of Historical Sciences,
the Head of the Chair of
Document Science Department,
demuz_inna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

Researcher ID: D-9510-2019

Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University,
30, Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv
region, Ukraine, 08401

Oleksandr Babak

викладач кафедри
документознавства,
post08400@ukr.net
Державний вищий навчальний
заклад «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Alexander Babak

Lecturer of Department of
scientific discipline of
documentation
post08400@ukr.net
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University,
30, Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv
region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article describes the concept of organizational and managerial competence and peculiarities of its formation in future specialists in scientific discipline of documentation in the process of their professional preparation; the structure and content of managerial (managerial) competence are outlined. Existing in the scientific literature classification of professional competencies of documentation specialists, proposed by H. Malyk, L. Filipova and other researchers are considered.

It is established that, in general scientists interpret organizational and managerial competence as the willingness to perform organizational and managerial tasks, presence of value orientations, ability to make individual and collective management decisions; ability to make optimal management decisions; to perceive, analyze and implement managerial innovations in professional activity. At the same time, attention is paid to the priority of the managerial component of this competence.

The following concepts related to organizational and managerial competence are analyzed: «professionalism of management», «professional culture», «competence profile of documentation specialist», «managerial culture of documentation specialists».

Attention is paid to the content component of national documentary education, in which, along with the documentary, information, linguistic-communication, legal cycle of academic disciplines, students master the management, associated with the formation of organizational and managerial competence. Information from higher education institutions' sites has been analyzed, which has shown the training of document managers with managerial functions. It is emphasized that the mentioned specialists can be implemented in the following managerial positions: Head of the administrative apparatus (Head of the Secretariat, Head of the Chancellery); Head of Human Resources and Labor Relations Department (Head of Human Resources Department); manager / specialist of the management documentation service; manager of archival state and commercial institutions; advertising and marketing communications manager; HR manager; information manager; head of advertising

department; office manager; HR manager (human resource manager in the organization); PR manager and so on.

Keywords: *competences, competence, organizational and managerial competence, professional culture, management, managerial culture of documentation specialist, manager.*

Постановка проблеми. Поступове впровадження в Україні нової парадигми освіти пов'язане зі створенням і функціонуванням загальноєвропейського освітнього простору, інтернаціоналізацією освітнього процесу. Актуальним питанням на сьогодні залишається наближення української освіти до світових стандартів. В умовах глобалізації та модернізації світової спільноти, до якої Україна інтегрується, актуалізується потреба у посиленні компетентнісного підходу щодо підготовки фахівців. Компетентнісний підхід забезпечує поступову переорієнтацію процесу навчання з передавання статичних знань і формування єдиної картини світу до створення умов для забезпечення здатності управління знаннями і психологічної готовності до засвоєння нової інформації. Саме такий підхід виступає тим системним, міждисциплінарним підходом, в якому є особистісні та діяльнісні аспекти, прагматична і гуманістична спрямованість, який забезпечить підготовку конкурентоспроможних, професійно мобільних, соціально відповідальних та здатних до соціальної адаптації випускників (Стрельбицька, 2017: 117).

Однією з принципово нових стратегій підготовки кваліфікованих документознавців висувається орієнтація системи вищої освіти України на оволодіння майбутніми випускниками організаційно-управлінською (менеджерською) компетенцією в процесі навчання у ЗВО. Тобто завданням документознавців є підвищення результативності управлінської діяльності завдяки ефективному керуванню документаційними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування набору компетентностей у майбутніх фахівців наразі є затребуваним у науково-педагогічній літературі. Зокрема, компетентнісний підхід у системі вищої та загальної середньої освіти став предметом наукових досліджень

Л. Ващенко, Б. Вульфсона, І. Зимньої, Н. Кузьміної, О. Локшиної, В. Маслової, М. Мескона, О. Овчарук, Є. Огарева, В. Первутинського, О. Пометун, Дж. Равена, А. Хуторського та ін. вітчизняних і зарубіжних науковців. Організаційно-управлінська компетентність привертає увагу наступних науковців: Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльников, М. Захаров, Д. Козлов, В. Кремень, В. Олійник, Дж. Реніан, П. Трайпети та ін. Проблематику управління на засадах компетентнісного підходу дослідники переважно розглядають з точки зору менеджменту, а завдання формування управлінської компетентності особистості у професійному становленні майбутніх управлінців вважають пріоритетними (А. Грушева, Н. Фролова, Г. Чередніченко, В. Ягоднікова).

Окремі аспекти професійної культури документознавців вивчали І. Баштанар, С. Дубова, Н. Гайсинюк, Р. Коканова, О. Матвієнко, Г. Малик, Н. Назаренко, Ю. Палеха, О. Попчук, Ю. Романишин. Процеси формування професійної культури майбутніх фахівців під час їхньої професійної підготовки стали об'єктом вивчення у раді праць (С. Барсук, В. Гусак, І. Ісаєв, Ю. Колісник-Гуменюк, Н. Крилова, А. Міщенко, І. Модель, Н. Молоткова, В. Слатьонін, О. Хмельницька). Проблеми підготовки майбутніх документознавців, у тому числі й компетентності фаху розглядали: І. Антоненко, В. Бездрабко, Н. Гайсинюк, Л. Демчина, С. Дубова, С. Кулешов, Н. Кушнарєнко, О. Матвієнко, Н. Назаренко, Ю. Романишин, Г. Сілкова, М. Слободяник, Л. Філіпова, Г. Швецова-Водка та ін.

Метою статті є розкриття поняття організаційно-управлінської компетентності та особливостей її формування у майбутніх фахівців з документознавства в процесі їхньої професійної підготовки; окреслення структури та змісту управлінської (менеджерської) компетентності.

Виклад основного матеріалу. В науково-педагогічній літературі розроблено велику кількість класифікацій професійних компетенцій фахівців-документознавців. Відомими серед них є класифікації Г. Гордієнко, Г. Малик, М. Слободяника, Л. Філіпової. Зокрема, серед професійних компетенцій документознавців Г. Малик виділяє:

1) *ключові* (соціальні; етичні; навчально-пізнавальні; іншомовні; комунікативні та ін.);

2) *загально-професійні* (**інформаційно-управлінські** (відображають сутність інформаційного менеджменту, який належить як до загальної теорії управління, дослідження операцій і системного аналізу, так і до інформаційно-комунікаційного напрямку діяльності, основою якого є фундаментальні засади інформатики. Інформаційний менеджмент забезпечує ефективне управління організацією на основі комплексного використання всіх видів інформації. Означений модуль компетенцій передбачає: менеджмент інформаційних послуг; менеджмент інформаційних ресурсів; менеджмент інформаційних технологій – знаходження ринку збуту для інформаційних послуг і продуктів завдяки використанню формальних і неформальних каналів, рекламі в Інтернет-мережі, презентаціям, публікаціям, бесідам; удосконалення наявних та ініціювання нових інформаційних послуг і продуктів); **загальноуправлінські** (дозволяють ефективно здійснювати глобальне управління інформаційною організацією: плануванням бюджету та контролем за його виконанням; управлінням у сфері маркетингу; управлінням людськими ресурсами; управлінням навчанням персоналу; продажем і поширенням інформації; управлінням проектами тощо); інформаційно-правові (дотримання інформаційного законодавства);

3) *спеціально-професійні*: інформаційно-аналітичні (обробка інформації: аналіз, синтез, класифікація, згортання, пошук імпліцитних смислів тощо); документознавчі, пов'язані з управлінням життєвим циклом документа; інформаційно-технологічні (створення баз даних, інформаційних систем тощо);

4) *спеціально-галузеві*: документно-інформаційний менеджмент у певній галузі діяльності (політичній, економічній, екологічній тощо) (Малик, 2013: 88, 89).

Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій (за Л. Філіповою):

1) *загально-професійні*: здатність використовувати знання, уміння й навички в галузі теорії і практики управління

інформацією та документообігом у будь-якій установі; здатність планувати й реалізовувати відповідні заходи в інформаційно-документній сфері; знання правових основ і законодавства України в галузі інформатизації суспільства і документального забезпечення сфери управління та інших галузей; здатність до ділових комунікацій у професійній сфері, навички роботи в команді та ін.

2) *спеціалізовано-професійні компетенції*, які поділяються на три блоки: а) діловодсько-кадровий, б) **організаційно-управлінський**; в) інформаційно-аналітичний (Філіпова, 2009: 27, 28). Зокрема, **організаційно-управлінська компетентність** містить знання й уміння формувати гнучкий стиль керівництва, виконувати управлінські операції планування та звітування, здійснювати контроль за якістю інформаційно-документаційного забезпечення, сприяти високому рівню виконання співробітниками своїх службових обов'язків.

М. Слободяник виділяє п'ять фахових компетенцій документознавця: 1) інноваційну; 2) технологічну; 3) інформаційно-комунікаційну; 4) **управлінську** (передбачає необхідні знання для керівництва колективом, розуміння сутності прийняття й змісту управлінського рішення; здійснення ефективного контролю й вміння ефективно керувати підлеглими); 5) **організаційну** (організація діяльності колективу і праці документознавців, стратегічне й оперативне планування та здійснення звітності) (Слободяник, 2012: 110).

Інформаційно-аналітичну компетентність нами детально було проаналізовано в попередній статті (Демуз, 2019).

Згідно аналізу освітньо-кваліфікаційних характеристик підготовки фахівців за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність»¹ (Попчук, 2013: 64, 65) та «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників» (Наказ Міністерства праці) даний спеціаліст, окрім підготовки до роботи в інформаційних, аналітичних, архівних, адміністративних, кадрових підрозділах і службах, службах діловодства підприємств, установ, фірм та організацій усіх

¹ *На сьогоднішній день – це спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».*

галузей та форм власності, має можливість займати первинні посади відповідно до професійних назв робіт в органах державного управління усіх рівнів. Зокрема, професійна діяльність даного спеціаліста на первинних посадах полягає у: 1) реалізації загальних функцій, що забезпечують координацію внутрішньої управлінської діяльності між керівником та підприємством, установою, організацією; 2) прийнятті оперативних рішень у межах своєї компетенції; функціональній та інформаційній підготовці проектів рішень; 3) організації та регулюванні діяльності керівника; 4) вирішенні стереотипних, діагностичних, прогностичних задач з документознавства та інформаційної діяльності тощо, що, власне, і може бути кваліфіковане **як організаційно-управлінська діяльність**.

Загальновідомо, що для документознавця важливими є знання у сфері організації ефективної управлінської діяльності та знання тієї галузі, в якій функціонує підприємство. Фахівець повинен володіти знаннями та навичками ефективної роботи з різними джерелами та видами інформації і технологіями її пошуку, обробки та використання; має володіти методикою складання оглядових і аналітичних документів. Важливим є вміння застосовувати на практиці сучасні комп'ютерні технології та використовувати різні види інформаційних ресурсів (для цього необхідним є знання структури сучасних інформаційних установ – бібліотек, архівів, центрів науково-технічної інформації). Документознавець має уміти складати проекти доповідей, виступів, промов, звертань керівника тощо. Організація різноманітних представницьких заходів, ділових зустрічей, нарад, презентацій, ведення переговорів потребують навичок координаційної роботи та організаційних здібностей. Збільшення обсягів ділових контактів, запровадження новітніх технологій у практику управління спонукають до опанування основ планування часу, методів виконання запланованого. Уміння працювати з офісною та комп'ютерною технікою дає можливість оптимізувати та інтенсифікувати управлінську діяльність на всіх її етапах. Документознавець повинен мати уявлення щодо технологічних можливостей техніки та оперативно реагувати на інновації даної сфери, де окреме місце посідають сучасні програмні продукти, які використовуються

в процесі організації документообігу, формування баз даних, інформаційного супроводу управлінської діяльності. Не менш важливим для фахівця даної галузі є знання і навички з основ психології спілкування, риторики, етики професійних відносин, іміджології та різноманітних PR-технологій.

Організаційно-управлінську компетентність учені визначають з позиції здатності та готовності ефективно вирішувати організаторські й управлінські завдання в ролі суб'єкта й об'єкта управління. Її кваліфікують як готовність до виконання організаційних і управлінських завдань, наявність ціннісних орієнтацій, здатність прийняття індивідуальних і колективних управлінських рішень; здатність приймати оптимальні управлінські рішення; сприймати, аналізувати і реалізовувати управлінські інновації у професійній діяльності (Стрельбицька, 2017: 119).

Поряд із цим, у науково-педагогічній літературі спостерігається тенденція до розділення організаційної та управлінської компетентностей. Зокрема, О. Белова, А. Таюрський **управлінську компетентність** розглядають як здатність і готовність цілісно та глибоко аналізувати, виявляти, точно формулювати проблеми установи, знаходити й ефективно реалізовувати з великої кількості альтернативних підходів до їх вирішення найбільш доцільний підхід щодо конкретної ситуації цієї установи; Л. Кисельова вбачає в ній інтегральну особистісно-професійну характеристику в сукупності когнітивного, ціннісного, комунікативного та організаційно-діяльнісного компонентів, що визначає готовність і здатність професійно виконувати управлінські функції, забезпечуючи ефективне вирішення професійних завдань (Стрельбицька, 2017: 119). В. Ягоднікова стверджує, що сформована управлінська компетентність передбачає вміння використовувати на практиці сучасні організаційно-управлінські принципи і методи; застосовувати власні повноваження у вирішенні питань, нести відповідальність за виконання рішень; уміння чітко поставити ціль і завдання; здібність об'єктивно аналізувати й оцінювати результати; вміння здійснювати контроль; вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, критично осмислювати й

використовувати різноманітну інформацію; творчий підхід до справи, наявність певних лідерських якостей, таких як: відповідальність, обов'язковість, цілеспрямованість, ініціативність, самостійність, дисциплінованість, здібність приймати правильні рішення в умовах невизначеності, вміння підтримувати свій авторитет (Ягоднікова).

Як відзначає Л. Половенко, в процесі формування **професійної компетентності** важливо виробити вміння працювати у колективі та бути ланкою єдиного механізму, здатність чітко бачити свої завдання та їх роль у досягненні спільної мети; колективи мають швидко реагувати на всі зміни. У цьому контексті важливими чинниками управлінської компетентності виступають: уміння формувати та згуртовувати колектив професіоналів, правильно формулювати завдання та визначати шляхи для досягнення поставленої цілі; здійснювати ефективне керування усіма ланками управлінського процесу; здатність керівника забезпечити виконання поставлених стратегічних цілей відповідно до заданої якості (Половенко, 2015: 221). **Професійну управлінську компетентність** дослідниця трактує як сукупність особистісних можливостей посадової особи, її кваліфікаційні знання, досвід, що дають змогу брати участь у виробленні певного кола рішень або самостійно вирішувати певні питання завдяки наявності відповідних знань і навичок (Половенко, 2015: 222).

Сформовану управлінську (менеджерську) компетентність називають **професіоналізмом управління**, ключовими факторами якого виступають:

- знання, що дозволяє розпізнавати проблеми та знаходити способи їх вирішення;
- досвід управлінської діяльності як комплекс знань і навичок, набутих у процесі практичної діяльності методом проб і помилок, оцінювання та усвідомлення успіху, аналізу результатів, зокрема й недоліків;
- мистецтво управління, тобто здатність співпраці з людьми, узгодження їхньої діяльності; уміння налагоджувати комунікативні зв'язки і формувати позитивні стосунки в колективі;

– середовище як оточення, що розкриває потенціал професіоналізму всієї системи управління: персонал управління, професійні якості працівників системи управління, організація управління як розподіл функцій, ставлення до роботи, технології вирішення проблем, взаємодія ланок, інформаційне забезпечення тощо (Білянін, 2013).

У структурі управлінської компетентності виокремлюють чотири основних функціональних компоненти: когнітивний, організаційний, комунікативний, рефлексивний, – для кожного з яких визначено склад функцій, освоєння способів виконання яких дозволить формувати операційний комплекс педагогічної та управлінської діяльності. Цей комплекс розглядається як відповідні вміння, способи дій керівника, що за певного досвіду роботи мають стати навичками та не менш важливою складовою управлінської компетентності – професійно значущими якостями особистості. *Ступінь розвитку структури управлінської компетентності керівника* в єдності та взаємозв'язку її компонентів оцінюється за наступними критеріями:

– управлінське й педагогічне мислення; повнота, глибина, системність управлінських, правових, економічних і спеціальних знань, їх застосування у вирішенні професійних та управлінських ситуацій; усвідомлення управлінських цінностей; аргументоване висунення нестандартних рішень та алгоритмів управлінської, предметно-практичної діяльності (когнітивний компонент);

– здійснення комплексу організаційних заходів, спрямованих на виконання мети і завдань установи; мобілізація колективу до оптимально ефективних професійних дій щодо реалізації функцій; забезпечення сприятливих умов для розвитку працівників та установи; вміння керувати своїм часом і часом підлеглих, володіння навичками самоменеджменту (організаційний компонент);

– висока здатність впливати на думку колективу; продуктивна взаємодія в управлінській діяльності, толерантне сприйняття партнерів на основі емпатійних налаштувань; професійно-групова співпричетність, уміння сформувати команду однодумців (комунікативний компонент);

– професійна саморегуляція, вміння володіти почуттями; корекція власної поведінки і діяльності щодо поставлених цілей, конкретної ситуації і результатів самопізнання власних ділових, особистісних якостей і психофізичних особливостей; адекватна самооцінка і самоаналіз управлінської діяльності; приборкання підсвідомих реакцій організму і психіки з метою запобігання відмов уваги, пам'яті, некерованих емоцій (рефлексивний компонент) (Білянін, 2013).

Вважаємо, що поняття «компетентності» вигідно корелюється з такими категоріями як **«професійна культура»**, **«компетентнісний профіль»**. Зокрема, **професійна культура** характеризується ступенем оволодіння специфічним видом професійної діяльності, в якій реалізується культурний потенціал особистості фахівця; професійна культура документознавця визначена як інтегрований результат особистісного розвитку щодо сформованості загальної ерудиції, розумових і творчих потенціалів, ціннісного осягнення й практичного оволодіння професією, що уможливорює усвідомлене, цілеспрямоване та відповідне вимогам професії виконання інформаційно-технологічної, документно-комунікаційної, інформаційно-аналітичної, інформаційно-управлінської діяльності, забезпечення процесів документування, а також спрямованості на особистісне самовдосконалення з метою забезпечення професійного зростання (Веремчук, 2016: 146). На нашу думку, поняття «професійної культури» інтегрує у собі і компетентності майбутніх фахівців, адже при формуванні першої студенти засвоюють кваліфікаційні вимоги до власної професії, опановують її зміст і структуру, етичні принципи професійної діяльності, норми професійної етики, підвищують рівень особистісних досягнень у певному напрямі професійного розвитку, а також, окрім розширення необхідних знань, зосереджених у змісті освіти, набувають практичних навичок професійної діяльності.

У розрізі організаційно-управлінської компетентності можемо говорити про **управлінську культуру документознавців** (культуру управління, яку О. Попчук визначає як сукупність вимог до зовнішньої сторони процесу

управління і до особистих властивостей керівника, зумовлених нормами і принципами моралі, етики, естетики і права (Попчук, 2013: 56).

Компетентнісний профіль містить опис типових компетенцій, які відрізняють фахівця однієї професії від іншої (Малик, 2013: 82). Як зазначає Г. Малик, у кваліфікаційній характеристиці документознавця закладено чотири ключові аспекти діяльності: документування управлінської діяльності; організація роботи з документами та контроль за їхнім виконанням; оптимізація управління завдяки активному застосуванню інформаційних систем і нових інформаційних технологій; управління кадрами служби документаційного забезпечення управління (Малик, 2013: 83).

Загальновідомо, що майбутній фахівець, у тому числі й документознавець, ще в стінах закладу вищої освіти повинен навчитися стратегічно мислити, приймати організаційні та управлінські рішення, налагоджувати ефективний комунікаційний зв'язок з клієнтами, колегами, партнерами, адміністрацією, вміти працювати з інформацією, володіти основами маркетингу, адміністрування та ділової етики (Стрельбицька, 2017: 119).

Професійні компетентності формуються посередництвом вивчення ряду навчальних дисциплін у вузах. Ю. Бриль, розглядаючи змістовий компонент вітчизняної документознавчої освіти з середини 1990-х рр. по сьогоднішній день, виділила п'ять циклів навчальних дисциплін, які опановують студенти у процесі освітньої підготовки: поряд із документознавчим, інформаційним, лінгвістично-комунікаційним, правознавчим присутній і **управлінський цикл**, куди належать курси «Державне управління», «Державотворчі процеси в Україні», «Документаційне забезпечення управління», «Історія державних установ», «Керування документаційними процесами», «Організація державного апарату», «Психологія управління інформаційною установою» тощо (Бриль, 2018: 56, 57). Зокрема, з початком 2000-х рр. та, відповідно, удосконаленням спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» даний блок розширився завдяки введенню до навчальних планів

підготовки студентів нових курсів: «Антикризове управління», «Глобалістика», «Дипломатичний протокол», «ПР в органах державної влади», «Прийняття управлінських рішень», «Політична праксеологія», «Соціологія управління» (Київський національний університет культури і мистецтв), «Електронне урядування», «Кадровий менеджмент», «Державна інформаційна політика», «Інновації державного управління», «Теоретичні засади державного управління», «Технічні засоби управління» (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв) (Бриль, 2018: 57, 60, 61).

Заклади вищої освіти ще з початку 2000-х рр. у межах спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» запропонували бакалаврські та магістерські програми, за якими здійснювалася підготовка документознавців з **кваліфікацією**: «менеджера (управлінця) з надання інформації» (Національний університет «Острозька академія»), «документознавця-менеджера інформаційних систем» (Харківська державна академія культури), «документознавця-менеджера служб управління персоналом», «документознавця-референта органів державної влади та місцевого самоврядування» (Київський національний університет культури і мистецтв).

Аналіз сайтів закладів вищої освіти засвідчив, що там готують документознавців з управлінськими функціями: менеджер інформаційної діяльності та організації інформаційно-комунікаційної роботи (зв'язки з громадськістю) (Центральноукраїнський національний технічний університет (м. Кропивницький); керівник підрозділу державного апарату, фахівець у сфері інформаційно-аналітичного і документаційного забезпечення управління, інформаційного моніторингу, управління персоналом, маркетингово-аналітичної діяльності (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв); документознавець-менеджер інформаційних систем органів управління (Рівненський державний гуманітарний університет); менеджер інформаційно-комунікаційних технологій (Національний університет «Острозька академія»); аналітик управлінської, економічної, фінансової, банківської, підприємницької,

кадрової чи міжнародної інформації (Європейський університет); документознавець-менеджер органів державної влади та управління; документознавець-аналітик управлінської, економічної, фінансової, банківської, підприємницької, кадрової чи міжнародної інформації (Тернопільський національний економічний університет); документознавець-менеджер документно-технічного забезпечення виробництва; документознавець-менеджер рекламно-інформаційної діяльності (Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут») та ін.

Фахівець спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» («Документознавство та інформаційна діяльність») може реалізувати себе на таких управлінських посадах як: керівник адміністративного апарату (завідувач секретаріату, завідувач канцелярії); керівник підрозділу кадрів і трудових відносин (начальник відділу кадрів); керівник/спеціаліст служби документаційного забезпечення управління; менеджер архівних державних та комерційних установ; менеджер з реклами та маркетингових комунікацій; менеджер з управління персоналом; менеджер інформаційної діяльності; керівник відділу реклами; офіс-менеджер; HR-менеджера (управлінця людськими ресурсами в організації); PR-менеджер тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень теми. Отже, компетентність в управлінні проявляється в здатності до продуктивного виконання професійних організаційно-управлінських функцій. Організаційно-управлінська компетентність фахівця включає: уміння створити ефективну управлінську команду; здатність бачити перспективи розвитку своєї діяльності й самому їх визначати; швидке реагування на зміни ситуації; самостійність і винахідливість у прийнятті управлінських рішень; установку на розвиток організації, фірми, підприємства; творчу активність і здатність до нововведень; рішучість і динамічність у своїх вчинках і думках. До структури організаційно-управлінської компетентності входять: організаційна компетенція як здатність і готовність самостійно

організовувати професійну діяльність на основі її планування та оцінки; управлінська компетенція як інтегральна властивість особистості, що базується на професійних управлінських цінностях, які відображають її готовність і здатність застосовувати систему управлінських знань, умінь і особистісних якостей у процесі професійної управлінської діяльності; комунікативна компетенція як знання у сфері комунікативних дисциплін, комунікативні здібності, здатність до емпатії, здатність до самоконтролю, культура вербального і невербального спілкування; компетенція мотивації як здатність використовувати основні теорії мотивації, лідерства для вирішення управлінських завдань з урахуванням групової поведінки. Цілеспрямоване формування організаційно-управлінської компетентності у студентів документознавців необхідне, щоб у майбутній професійній діяльності вони відчували себе конкурентоспроможними фахівцями, здатними компетентно вирішувати професійні завдання.

Перспективи подальшого вивчення даної теми полягають в опрацюванні методик формування у майбутніх документознавців організаційно-управлінської компетентності, дослідженні особливостей забезпечення педагогічних умов її формування у процесі фахової підготовки студентів, детальне вивчення структури та складових зазначеної компетентності тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білянін Г. І. Управлінська компетентність менеджера в системі безперервної освіти // Народна освіта: електронне наукове фахове видання. 2013. № 3 (21). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1508

2. Бриль Ю. О. Практика формування та реалізації змістового компоненту документознавчої освіти в Україні // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Огієнка. Педагогічні науки. Випуск 1 (92). 2018. С. 54-63.

3. Веремчук О. Формування професійної культури майбутніх документознавців у вищих навчальних закладах: змістовий аспект // Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Педагогіка). № 4 (55), 2016. С. 145-149.

4. Демуз І. Інформаційно-аналітична складова професійної компетентності майбутніх документознавців // Соціум. Документ. Комунікація. Вип. 7. Серія Історичні науки. 2019. С. 26-46.

5. Малик Г. Д. Компетентнісний профіль документознавця // Вісник Харківської державної академії культури. 2013. Вип. 41. С. 82-92.

6. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників» № 336 від 29.12.2004 (зі змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства соціальної політики № 621 від 25.09.2013 та № 951 22.09.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04>.

7. Половенко Л. Управлінська компетентність – ключовий складник професійної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 220-223.

8. Попчук О. В. Професійна культура документознавця: навч.-метод. посіб. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2013. 80 с.

9. Слободяник М. С. Компетентнісний підхід як чинник удосконалення підготовки майбутніх документознавців // Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері: матеріали міжнародн. наук.-практ. конф. Донецьк: Юго-Восток, 2012. С. 110-111.

10. Стрельбицька С. М. Організаційно-управлінська компетентність у контексті базових компетентностей майбутніх соціальних працівників // Педагогічні науки: збірник наукових праць. 2017. Випуск LXXVII. Том 2. С. 117-121.

11. Філіпова Л. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій: освітній аспект // Вісник Книжкової палати. 2009. № 1. С. 25-28.

12. Ягоднікова В. В. Формування управлінської компетентності в умовах професійно-креативного середовища ВНЗ. URL: http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pedagogica/72526.doc.htm.

REFERENCES

1. Bilyanin, H. I. (2013). *Upravlinska kompetentnist menedzhera v systemi bezpererвної osvity* [Managerial Competence of the Manager in the Lifelong Education System] // *Narodna osvita: elektronne naukove fakhove vydannya* – Public education: an electronic scientific professional publication, 3 (21). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=1508 [in Ukrainian].
2. Bryl, Yu. (2018). O. *Praktyka formuvannya ta realizatsiyi zmistovoho komponentu dokumentoznavchoyi osvity v Ukrayini* [Practice of formation and realization of content component of documentary education in Ukraine] // *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Pedahohichni nauky* – Bulletin of Zhytomyr Ivan Ohiienko State University. Pedagogical Sciences, 1 (92), 54-63 [in Ukrainian].
3. Veremchuk, O. (2016). *Formuvannya profesiyanoi kultury maybutnikh dokumentoznavtsiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh: zmistovyy aspekt* [Formation of the professional culture of future document researchers in higher education institutions: content aspect] // *Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka (Seriya: Pedahohika)* – The Pedagogical Process: Theory and Practice (Series: Pedagogy), 4 (55), 145-149 [in Ukrainian].
4. Demuz, I. (2019). *Informatsiyno-analitychna skladova profesiyanoi kompetentnosti maybutnikh dokumentoznavtsiv* [Information and analytical component of professional competence of future documentation scientists] // *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya. Seriya Istorychni nauky* – Socium. Document. Communication. Historical Sciences Series, 7, 26-46 [in Ukrainian].
5. Malyk, H. D. (2013). *Kompetentnisnyy profil dokumentoznavtsya* [Document specialists' competence profile] // *Visnyk Kharkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kultury* – Bulletin of Kharkiv State Academy of Culture, 41, 82-92 [in Ukrainian].
6. *Nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Vypusku 1 «Profesii pratsivnykiv, shcho ye zahalnymy dlia vsikh vydiv ekonomichnoi diialnosti «Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv» № 336 vid 29.12.2004 (zi zminamy, vnesenymy zghidno z Nakazamy Ministerstva sotsialnoi polityky № 621 vid 25.09.2013 ta № 951*

22.09.2015) [Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine «On approval of Issue 1» Occupations of workers, which are common to all types of economic activity «Handbook of qualification characteristics of occupations of workers» No. 336 of 29.12.2004 (as amended in accordance with the Orders of the Ministry of Social Policy No. 621 dated 25.09.2013 and № 951 22.09.2015)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04> [in Ukrainian].

7. Polovenko, L. (2015). *Upravlinska kompetentnist – klyuchovyy skladnyk profesynoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilyu* [Managerial competence is a key component of the professional competence of future economic profile professionals] // *Hirska shkola Ukrayinskykh Karpat – Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 12-13, 220-223 [in Ukrainian].

8. Popchuk, O. V. (2013). *Profesiyina kultura dokumentoznavtsya: navch.-metod. posib.* [Professional Documentary Culture: educational and methodical manual]. Rivne, 80 [in Ukrainian].

9. Slobodyanyk, M. S. (2012). *Kompetentnisnyy pidkhid yak chynnyk udoskonalennya pidhotovky maybutnikh dokumentoznavtsiv* [Competency approach as a factor in improving the training of future documentation researchers] // *Informatsiyini tekhnolohiyi i systemy v dokumentoznavchiy sferi: materialy mizhnarodn. nauk.-prakt. konf.* – Information Technologies and Systems in the Documentary Sphere: Materials of International. Scient.-Pract. Conf. Donetsk: Yuho-Vostok, 110-111 [in Ukrainian].

10. Strelbytska, S. M. (2017). *Orhanizatsiyno-upravlinska kompetentnist u konteksti bazovykh kompetentnostey maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [Organizational and managerial competence in the context of basic competencies of future social workers] // *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats* – Pedagogical sciences: coll. of scient. works, LXXVII, 2, 117-121 [in Ukrainian].

11. Filipova, L. (2009). *Profesiyini kompetentsiyi fakhivtsiv z dokumentalnykh komunikatsiy: osvitniy aspekt* [Professional competences of documentary communication specialists: educational aspect] // *Visnyk Knyzhkovoyi palaty* – Bulletin of the Book Chamber, 1, 25-28 [in Ukrainian].

12. Yahodnikova, V. V. *Formuvannya upravlinskoyi kompetentnosti v umovakh profesiyno-kreatyvnoho seredovyschcha VNZ* [Formation of managerial competence in terms of professional and creative environment of HEI]. URL: http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pedagogica/72526.doc.htm [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито поняття організаційно-управлінської компетентності та особливості її формування в майбутніх фахівців з документознавства в процесі їхньої професійної підготовки; окреслено структуру та зміст управлінської (менеджерської) компетентності. Розглянуто існуючі в науковій літературі класифікації професійних компетенцій фахівців-документознавців, запропоновані Г. Малик, Л. Філіповою та іншими дослідниками.

Встановлено, що в загальному вигляді науковці трактують організаційно-управлінську компетентність як готовність до виконання організаційних та управлінських завдань, наявність ціннісних орієнтацій, здатність прийняття індивідуальних і колективних управлінських рішень; здатність приймати оптимальні управлінські рішення; сприймати, аналізувати і реалізовувати управлінські інновації в професійній діяльності. При цьому акцентовано увагу на першочерговості саме управлінської (менеджерської) складової даної компетентності.

Проаналізовано такі суміжні з організаційно-управлінською компетентністю поняття як «професіоналізм управління», «професійна культура», «компетентнісний профіль документознавця», «управлінська культура документознавців».

Звернуто увагу на змістовий компонент вітчизняної документознавчої освіти, в якому, поряд із документознавчим, інформаційним, лінгвістично-комунікаційним, правознавчим циклом навчальних дисциплін, студенти опановують управлінський, пов'язаний із формуванням у них організаційно-управлінської компетентності. Проаналізовано інформацію з сайтів закладів вищої освіти, що засвідчило підготовку

документознавців з управлінськими функціями. Наголошено, що вказані фахівці можуть реалізуватися на таких управлінських посадах: керівник адміністративного апарату (завідувач секретаріату, завідувач канцелярії); керівник підрозділу кадрів і трудових відносин (начальник відділу кадрів); керівник/спеціаліст служби документаційного забезпечення управління; менеджер архівних державних та комерційних установ; менеджер з реклами та маркетингових комунікацій; менеджер з управління персоналом; менеджер інформаційної діяльності; керівник відділу реклами; офіс-менеджер; HR-менеджер (управлінець людськими ресурсами в організації); PR-менеджер тощо.

Ключові слова: компетенції, компетентність, організаційно-управлінська компетентність, професійна культура, управління, управлінська культура документознавця, менеджер.

АННОТАЦІЯ

В статті раскрыто поняття організаційно-управлінської компетентності і особливості її формування в майбутніх спеціалістів по документознавству в процесі їх професійної підготовки; описані структура і зміст управлінської (менеджерської) компетентності. Розглянуті існуючі в науковій літературі класифікації професійних компетенцій спеціалістів-документознавців, запропоновані Г. Малык, Л. Филипповой і іншими дослідниками.

Установлено, що в загальному вигляді учені трактуєть організаційно-управлінську компетентність як готовність до виконання організаційних і управлінських завдань, наявність ціннісних орієнтацій, здатність прийняти індивідуальні і колективні управлінські рішення; здатність приймати оптимальні управлінські рішення; сприймати, аналізувати і реалізовувати управлінські інновації в професійній діяльності. При цьому акцентовано увагу на первочередності саме управлінської (менеджерської) складової даної компетентності.

Проанализированы такие смежные с организационно-управленческой компетентностью понятия как «профессионализм управления», «профессиональная культура», «компетентностный профиль документоведа», «управленческая культура документоведов».

Обращено внимание на содержательный компонент отечественного документоведческого образования, в котором, наряду с документоведческим, информационным, лингвистически-коммуникационным, правоведческим циклом учебных дисциплин, студенты овладевают управленческим, связанным с формированием у них организационно-управленческой компетентности. Проанализировано информацию с сайтов заведений высшего образования, что засвидетельствовало наличие подготовки документоведов с управленческими функциями. Отмечено, что указанные специалисты могут реализоваться на таких управленческих должностях: руководитель административного аппарата (заведующий секретариатом, заведующий канцелярией), руководитель подразделения кадров и трудовых отношений (начальник отдела кадров); руководитель/специалист службы документационного обеспечения управления; менеджер архивных государственных и коммерческих учреждений; менеджер по рекламе и маркетинговым коммуникациям; менеджер по управлению персоналом; менеджер информационной деятельности; руководитель отдела рекламы; офис-менеджер; HR-менеджер (управленец человеческими ресурсами в организации); PR-менеджер и т. п.

Ключевые слова: *компетенции, компетентность, организационно-управленческая компетентность, профессиональная культура, управление, управленческая культура документоведов, менеджер.*

УДК 94(477)(092)

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-120-133

**HISTORIAN OLEXANDER GRUSHEVSKYI:
TOUCHES TO THE PORTRAIT**

**ІСТОРИК ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ:
ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ**

**ИСТОРИК АЛЕКСАНДР ГРУШЕВСКИЙ:
ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ**

Igor Dovzhuk,

доктор історичних наук,
професор кафедри
документознавства
i.v.dovzhuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>
ID: 0000-0001-6941-6336
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Igor Dovzhuk,

Doctor in Historical Sciences,
Professor of Department of
Scientific discipline of
documentation
i.v.dovzhuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>
ID: 0000-0001-6941-6336
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article outlines some aspects of scientific activity of Oleksandr Serhiievych Grushevskiyi, in particular, his scientific-organisational and pedagogical work, and also achievement in area of archive science, history of Ukraine and ethnography.

It was noted that Oleksandr Grushevskiyi was the first to raise the issue of the need for archival reform and to take the first steps to develop such a project. According to these plans, the general guidance, coordination of theoretical research and practical work in the field of archival affairs was to be carried out by the library-

archival department of the People's Ministry of Education of the UPR, headed by Oleksandr Grushevskiy. This department created an archeographic commission for the development of theoretical problems of archival science, the scientific library, and the editorial board of the specialized journal «Monuments». The scientist laid the foundations of a general archival reform in Ukraine (1918), which envisaged the creation of the National Archives of the Ukrainian State in Kyiv and provincial archives and commissions on the ground.

It is not only the scientific, organizational and pedagogical activities of Oleksandr Grushevskiy that amaze. He is the author of more than 100 scientific papers on the history of Ukraine, historiography, ethnography, and the history of literature.

The scientific, organizational and pedagogical activity of Oleksandr Grushevskiy was terminated in August 1933 – he was dismissed from all positions at the All-Ukrainian Academy of Sciences. On August 9, 1938 he was arrested. For participation in the anti-Soviet nationalist organization O. Grushevskiy was sentenced to five years of exile.

Oleksandr Grushevskiy, like his brother Mykhailo Serhiievych, has also greatly benefited from Ukrainian science, including in such fields as the history of Ukraine, ethnography, archeography, archival studies.

***Keywords:** Oleksandr Grushevskiy, Mykhailo Grushevskiy, history of Ukraine, archival studies, ethnography, history of literature.*

Постановка проблеми. З початку 90-х рр. ХХ ст. спостерігається активний розвиток грушевськознавства як окремого напряму історичних досліджень. Це свідчить про неабиякий інтерес науковців і громадськості до творчої спадщини видатного українського історика М. С. Грушевського та членів його родини. Активна діяльність сучасних грушевськознавців невинно стирає білі плями в історії родини Грушевських, винищеної радянським тоталітарним режимом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядуваній проблемі так чи інакше прислужилися праці Г. С. Брега (Брега, 2003), І. Б. Гирича (Гирич, 1991), В. А. Качкана (Качкан, 1995),

І. Б. Матяш (Матяш, 1997, 1998, 2001), Р. Я. Пирого (Пиріг, 1994, 2017) та ін.

Мета розвідки: з позицій сучасної історичної науки проаналізувати найважливіші аспекти наукової діяльності Олександра Грушевського, показати його внесок у розвиток історії України, архівознавства, етнографії.

Виклад основного матеріалу. Олександр Сергійович Грушевський – молодший брат Михайла Сергійовича Грушевського, дослідник історії України, літературознавець, етнограф, архівіст. Народився в м. Ставрополь у 1877 р. У 1888-1893 рр. навчався у Владикавказькій класичній гімназії. У 1899 р. закінчив історико-філологічний факультет Імператорського університету Святого Володимира (м. Київ) з дипломом I ступеня.

По закінченню університету О. Грушевський обрав фахом науково-викладацьку діяльність. Він їде до Австрії та Німеччини, де працює в музеях, архівах і бібліотеках з метою поглиблення своїх знань. У 1904 р. склав іспити на ступінь магістра російської історії. У 1907-1908 рр. – приват-доцент кафедри російської історії Новоросійського університету (м. Одеса). Проте за читання лекцій з історії України українською мовою змушений був залишити стіни цього навчального закладу. О. Грушевський у 1909 р. працював у Московському університеті, а з 1910 р. почав викладати в С.-Петербурзькому університеті (до 1917 р.) історію України та спецкурси (Брега&Юркова, 2004: 235).

О. С. Грушевський під час Української революції був членом Української Центральної Ради від Української трудової партії. Після відкриття в Києві Українського народного університету – приват-доцент (1917 р.), а в 1918-1919 рр. – професор. Олександр Сергійович працював у низці наукових товариств, комісій, видань (з 1920 по 1936 р. – голова Комісії АН УРСР зі складання географічного словника України; з 1921 р. – директор історико-географічної комісії ВУАН, дійсний член археографічної комісії ВУАН і дійсний член НТШ, член Українського Наукового Товариства; друкувався на сторінках Літературно-наукового вісника, Записок НТШ тощо). У 1922-1923 рр. працював під керівництвом М. Василенка на

Науково-дослідній кафедрі історії України. З вересня 1917 р. очолював бібліотечно-архівний відділ при департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх УЦР (із січня 1918 р. – Народного міністерства освіти УНР) (Довідник з історії України, 2001: 186).

О. С. Грушевський першим поставив питання про необхідність проведення архівної реформи в Україні (а в її контексті – організацію архівної освіти й започаткування архівної періодики) і зробив перші кроки до розроблення такого проекту. Згідно з цими планами, загальне керівництво, координацію теоретичних досліджень і практичних робіт у галузі архівної справи мав здійснювати бібліотечно-архівний відділ, яким керував Олександр Сергійович. При цьому відділі створювалися археографічна комісія для розроблення теоретичних проблем архівознавства, наукова бібліотека, редакція спеціалізованого часопису «Пам'ятки». Учений заклав основи загальної архівної реформи в Україні (1918 р.), що передбачала створення Національного архіву Української держави в Києві та губернських архівів і комісій на місцях.

На початку 1920-х рр. О. Грушевський розробив один із варіантів проекту положення про Український архівно-археологічний інститут (інший варіант назви – Український археологічний інститут). За задумом Олександра Сергійовича, інститут мав бути загальнодержавним. Серед основних предметів викладання в УАІ називалися історія України, історична географія, археологія, нумізматики, геральдика, сфрагістика, архівознавство, загальне бібліотекознавство тощо. Крім лекцій передбачалося проведення наукових екскурсій. Незважаючи на те, що концепція УАІ так і не була прийнята, О. Грушевський упродовж 1920-1921 н. р. працював у Київському археологічному інституті, викладаючи історію України, історичну географію та архівознавство, залишивши роботу лише в лютому 1921 р. (Матяш, 2001: 24-25).

У першій половині 1920-х рр. О. Грушевський активно займався науковою і викладацькою діяльністю. Так, у цей період він – керуючий історичним циклом Вищого інституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова, керівник Секції історії українського права при Правничім товаристві, директор

Постійної Комісії для складання історично-географічного словника українських земель (з березня 1919 р.) та ін. Як педагогу вищої школи вченому доводилося викладати не лише історичні дисципліни, а й літературу та грецьку мову.

У 1924 р., після повернення з еміграції Михайла Сергійовича Грушевського й організації ним історичних установ, Олександр Сергійович став дійсним членом Археографічної комісії ВУАН, членом редколегії журналу «Україна», «Записок історично-філологічного відділу ВУАН» тощо. Цікава з точки зору архівістики робота О. Грушевського в Археографічній комісії, яку очолював О. Ю. Гермайзе. Так, за дорученням комісії вчений працював з архівними документами, що торкалися історії міського землеволодіння періоду Гетьманщини, увійшов до складу спеціального редакційного комітету (М. С. Грушевський, О. Ю. Гермайзе, К. О. Лазаревська, Є. К. Тимченко), де розроблялися правила археографічних публікацій. Досвід архівної роботи дозволив О. С. Грушевському запропонувати методіку описування архівних збірок і колекцій документів (Кіржаєв, 1994: 43-44, 80).

У червні 1929 р. О. С. Грушевського обрано до складу Ради Історичної секції ВУАН, куди, крім нього, входили М. С. Грушевський, О. Ю. Гермайзе, І. І. Щітківський, Ф. Я. Савченко, М. М. Ткаченко, В. Д. Юркевич. Навантаження Олександра Сергійовича й далі зростає. Він – директор Історично-географічної комісії, заступник голови Історичної секції, керівник секції соціальної і політичної історії при Науково-дослідній кафедрі історії України в Києві. Він також співпрацює в Комісії районного дослідження Лівобережної України та Археографічній комісії.

Вражає не тільки науково-організаційна та педагогічна діяльність О. С. Грушевського. Він є автором понад 100 наукових праць, присвячених історіографії, етнографії, історії України, історії літератури. Серед них: монографії «Пинское полесьє» (1901 р.), «Очерки истории Туровского княжества» (1902 р.), «Города Великого княжества Литовського в 14-16 вв.» (1918 р.); численні розвідки із соціальної та політичної історії України XVI-XVIII ст., української історіографії XVIII-XIX ст.;

серія нарисів про українських письменників XIX-XX ст. («З сучасної української літератури. Начерки і характеристики», 1909 р.; «Галицька молодь та Куліш в 1860 р.», 1928 р. та ін.) (Брега&Юркова, 2004: 236).

О. Грушевський створює оригінальну галерею портретів-есе відомих фольклористів, етнографів та істориків (М. Костомаров, М. Максимович, М. Маркевич, І. Франко та ін.). Звернемо увагу на працю «Из харьковских лет Н. И. Костомарова», видану 1908 р. На значній документальній базі автор створив чи не найкращий і досі науково-популярний нарис про визначного вченого-історика М. І. Костомарова. Олександр Сергійович не захоплюється деталізацією біографії Миколи Івановича; він дає тільки необхідні факти, дати. Основне завдання дослідник бачить у тому, аби розкрити найважливіші грані пошуків М. Костомарова на ниві науки (Грушевський, 1908).

У нарисі-дослідженні «Н. А. Маркевич: Из прошлого украинской литературы и историографии», що побачив світ у 1911 р., О. Грушевський розкриває найважливіші віхи життя і творчих здобутків літератора. Учений робить висновок про те, що сильні українські враження М. Маркевич проніс через усе своє життя. В основі тих вражень – любов до рідного краю, його природи, побуту, минувшини (Грушевський, 1911).

О. Грушевському належить низка праць, написаних на стику фольклористики, етнографії та літературознавства. Візьмемо, наприклад, нарис «Из истории украинской этнографии: изучение исторических песен» (1905 р.). Це, по суті, огляд фольклористичних досліджень М. Цертелєва («Опыт собрания старинных малороссийских песен»), М. Максимовича («Малороссійскія песни»), І. Срезневського («Запорожская старина»), О. Бодяньського («О народной поэзии славянских племен»), М. Костомарова («Об историческом значении русской народной поэзии»), М. Маркевича («Записки о Малоросии, ея жителях і произведениях»). О. Грушевський проаналізував ці праці, підвівши читача до висновку про те, що саме в основі інтересу до вивчення української пісенної творчості лежало почуття захоплення народною поезією, яке й було першим поштовхом до збирання та вивчення фольклору (Грушевський, 1905).

В аналітичній розповідці «Из истории украинской этнографии: Этнографические темы в украинской литературе» (1910 р.), О. Грушевський, починаючи від «Енеїди» І. Котляревського, розглядає твори Г. Квітки-Основ'яненка («Мертвецький великдень»), М. Костомарова («Великодняя ніч»), М. Маркевича («Відьма», «Чарівниця», «Вінки», «Поминальний день», «Іван Купала» та ін.), інших письменників. Він підводить читача до думки, що для української літератури тієї епохи – то «був час шукань. Старі теми, внесені у літературу людьми старшого покоління, були уже прийняті. Керівні принципи – реалізм і демократизм – і надалі зберегли свій вплив і захоплення, але ж треба було творити новий зміст...» (Грушевський, 1910: 21).

Науково-організаційна й педагогічна діяльність О. С. Грушевського була припинена в серпні 1933 р. – його звільнено зі всіх посад у ВУАН. У тривозі минали роки, на які припали смерть брата, масові репресії проти української інтелігенції. Олександра Грушевського заарештували 9 серпня 1938 р. як одного з учасників антирадянської української націоналістичної організації (Матяш, 2001: 28).

Допити О. Грушевського тривали в Київській тюрмі НКВС до березня 1939 р. Упродовж кількох місяців заарештований мужньо відкидав висунуті проти нього звинувачення. Тільки 14 березня слідчим удалося оформити протокол допиту, який свідчить, що О. Грушевського зламали лише частково. Ось одна з його відповідей: «Я повторю, що учасником антирадянської націоналістичної організації я ніколи не був. Що ж до підривної роботи, то дійсно, у своїй практичній науковій роботі я, як переконаний український націоналіст-«самостійник» і послідовник свого брата академіка Грушевського М. С. ... проводив установки і різні теорії у своїх роботах, які носили явно антирадянський націоналістичний характер». О. Грушевський погодився на внесення цих зізнань до протоколу, але наполягав на такому доповненні: «Повинен сказати, що це робилося мною та іншими співробітниками академії не свідомо, з метою завдати певної шкоди радянській науці, а диктувалося внутрішніми націоналістичними переконаннями» (Піріг&Тельвак, 2017: 542).

Підслідний О. Грушевський змушений був визнати, що його «підривна робота» полягала в перекручуванні суті того чи іншого історичного явища й поданні в такому вигляді молодим науковцям. А «саботаж» зводився до того, що з 1930 р. він не видав жодної праці. Хоча, зрозуміло, це сталося через початок погрому наукової школи М. Грушевського. Можемо уявити, якого тиску з боку слідчих НКВС зазнав Олександр Сергійович і якої мужності вимагало відкидання звинувачень. У протоколі є й така його відповідь: «В організацію я ніким, у т. ч. і Грушевським М. С., не залучався і організованої боротьби з Радянською владою не вів» (Піріг&Тельвак, 2017: 542). Це означало, що Олександр Грушевський нікого не обмовив, включаючи й покійного брата.

О. Грушевський був засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 5 жовтня 1939 р. За участь в антирадянській націоналістичній організації він отримав п'ять років заслання до Казахстану. Місцем заслання визначили м. Павлодар.

За звільнення Олександра Грушевського боролася його дружина Ольга Олександрівна – людина енергійна й освічена, яка закінчила С.-Петербурзький університет. Отримавши інформацію про те, що справу Олександра Сергійовича направлено на розгляд Особливої наради, О. Грушевська виїздить до Москви і звертається з листом до НКВС СРСР. Вона доводить, що її чоловік ніколи не належав до антирадянських організацій, а віддавав усі сили науці. Причину арешту вона вбачає в підлому оббріхуванні, намаганні звести рахунки. З листа виходить, що під час арешту та обшуку було вилучено бібліотеку, більш як 5600 книг, значна частина яких належала їй особисто. Ольга Олександрівна також просила повернути бібліотеку. Лист осів у слідчій справі.

Наприкінці жовтня 1939 р. О. О. Грушевська довідалася про долю Олександра й у відчаї надіслала телеграму особисто Й. В. Сталіну. Наведемо її повністю мовою оригіналу: «Великий Сталин! Сегодня радостью наполнилось мое сердце, когда я узнала, что благодаря Вашей мудрой политике Западная Украина стала радянской и вошла в семью свободных народов. Она освободилась от ига польских панов и может теперь радостно смотреть на будущее. Слава Вам и Вашим соратникам.

И какая ирония судьбы. Сегодня я узнала горе, в такой радостный день! Мне сообщили, что моего мужа проф. Александра Сергеевича Грушевского, шестидесятилетнего старика высылают по приговору ОСО на 5 лет в Алма-Ату, подозревая в национализме. Он никогда не был ни шовинистом, ни националистом, а только украинцем и честным радянским служащим. Он первым в 1906 г. читал лекции на украинском языке в Одесском университете, за что в 1907 г. получил выговор и запрещение читать лекции в южных университетах, и мы жили до 18 г. в Ленинграде. Теперь, когда украинская речь звучит во всех университетах Украины неужели не вспомните его и в этот великий день присоединения Украины, не дадите свободу ему, верному сыну украинского народа и всего Союза. Будьте милостивы к нам, Дорогой Великий наш Вождь!

28.X.39 Ольга Грушевская» (Пиріг&Тельвак, 2017: 545).

Наступного дня телеграма була зареєстрована в загальному відділі ЦК ВКП(б), після чого надійшла до НКВС. Трохи пізніше Ольга Олександрівна також звертається з проханням про звільнення безвинно засудженого чоловіка до весільного Л. П. Берії. Проте телеграма до Берії не потрапила.

О. Грушевський мешкав у Павлодарі по вул. Фрунзе, 189-б, працював рахівником, перебував під наглядом міліції. У січні 1940 р. Олександр Сергійович подає апеляцію на скасування вироку Особливої наради. Важко сказати, яка із заяв Ольги та Олександра Грушевських справила свій вплив, але в червні 1940 р. справу знову розглядали в секретаріаті Особливої наради. Однак там дійшли висновку, що підстав для перегляду справи немає. Відмову у вересні 1940 р. затвердив заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулов, а наприкінці листопада це повідомлення досягло Києва і Павлодара (Пиріг&Тельвак, 2017: 547).

Помер Олександр Сергійович Грушевський у 1942 або 1943 р. Документальних даних про його смерть та місце поховання не знайдено. Був реабілітований у 1989 р.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, Олександр Сергійович Грушевський, як і його брат Михайло Сергійович, також значною мірою прислужився українській науці, у тому числі в

таких галузях, як історія України, етнографія, археографія, архівознавство. Багато часу його прізвище було в числі тих, на кого тоталітарна влада наклала ідеологічне табу. І на сьогодні спадщина О. С. Грушевського ґрунтовно не вивчена, тому дана тематика має перспективи подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брега Г. С., Юркова О. В. Грушевський Олександр Сергійович. *Енциклопедія історії України*: В 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. Думка, 2003. Т. 2: Г-Д. 2004. 528 с.
2. Гирич І. Б. Листи Михайла Грушевського до Олександра Грушевського (до проблеми взаємин двох братів). *Український історик*. 1991. № 3/4. Т. 28/29. С. 416-432.
3. Грушевский А. С. Из истории украинской этнографии: этногр. темы в украинской литературе. Санкт-Петербург, 1910. 29 с.
4. Грушевский А. Из харьковских лет Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург, 1908. 65 с.
5. Грушевский А. Н. А. Маркевич: Из прошлого украинской литературы и историографии. Санкт-Петербург, 1911. 82 с.
6. Грушевский А. С. Из истории украинской этнографии: изучение исторических песен. Киев, 1905. 14 с.
7. Довідник з історії України (А-Я): посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.
8. Качкан В. А. З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець). *Українське народознавство в іменах*: У 2 ч. Ч. 2. Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 160-171.
9. Кіржаєв С. М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): внесок у розвиток археографії в Україні: Дис... канд. істор. наук. Київ, 1994. 250 с.
10. Матяш І. Літературознавець, історик, архівіст Олександр Грушевський. *Слово і час*, 1998. № 8 (452). С. 38-39.
11. Матяш І. Перший голова Бібліотечно-архівного відділу (до 120-ліття від дня народження О. С. Грушевського). *Студії з архівної справи та документознавства*, 1997. Т. 2. С. 104-110.

12. Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держ. комітет архівів України; Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2001. 228 с.

13. Пиріг Р. Рідний брат Михайла Грушевського. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1994. № 1. С. 89-93.

14. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2017. 576 с.

REFERENCES

1. Breha, H. S. & Yurkova, O. V. (2003). *Hrushevskiyi Oleksandr Serhiiiovych* [Alexander Grushevskiyi]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: V 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.* Kiev, Nauk. Dumka, 2: H-D, 2004, 528 [in Ukrainian].

2. Hyrych, I. B. (1991). *Lysty Mykhaila Hrushevskoho do Oleksandra Hrushevskoho (do problemy vzaiemyn dvokh brativ)* [Letters from Mikhail Grushevsky to Alexander Grushevsky (to the problem of relations between two brothers)]. *Ukrainskyi istoryk*, 3/4, 28/29, 416-432 [in Ukrainian].

3. Grushevskij, A. S. (1910). *Iz istorii ukrainskoj jetnografii: jetnogr. temy v ukrainskoj literature* [From the history of Ukrainian ethnography: ethnographic topics in Ukrainian literature]. St. Petersburg, 29 [in Russian].

4. Grushevskij, A. (1908). *Iz har'kovskih let N. I. Kostomarov* [From the Kharkov years of N. I. Kostomarov]. St. Petersburg, 65 [in Russian].

5. Grushevskij, A. (1911). *N. A. Markevich: Iz proshlogo ukrainskoj literatury i istoriografii* [N. A. Markevich: From the past of Ukrainian literature and historiography]. St. Petersburg, 82 [in Russian].

6. Grushevskij, A. S. (1905). *Iz istorii ukrainskoj jetnografii: izuchenie istoricheskikh pesen* [From the history of Ukrainian ethnography: the study of historical songs]. Kiev, 14 [in Russian].

7. Pidkova, I. & Shust, R. ed. (2001). *Dovidnyk z istorii Ukrainy (A-Ia)* [A guide to the history of Ukraine]: posibn. dlia sered. zahalnoosv. navch. zakl. Kiev: Geneza, 1136 [in Ukrainian].

8. Kachkanm, V. A. (1995). *Z rodovodu Hrushevskyykh (Oleksandr Hrushevskyy – istoryk, etnohraf, literaturoznavets)* [From the Grushevsky family (Alexander Grushevsky – historian, ethnographer, literary critic)]. *Ukrainske narodoznavstvo v imenakh: U 2 ch. Ch. 2. Navch. posibnyk*. Kiev: Lybid, 160-171 [in Ukrainian].

9. Kirzhaiev, S. M. (1994). *Arkheohrafichna komisiia VUAN (1918-1934): vnesok u rozvytok arkheohrafii v Ukraini* [Archaeographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences (1918-1934): contribution to the development of archeography in Ukraine]: *Dys... kand. istor. nauk*. Kiev, 250 [in Ukrainian].

10. Matiash, I. (1998). *Literaturoznavets, istoryk, arkhivist Oleksandr Hrushevskyy* [Literary scholar, historian, archivist Alexander Grushevsky]. *Slovo i chas*, 8 (452), 38-39 [in Ukrainian].

11. Matiash, I. (1997). *Pershyi holova Bibliotechno-arkhivnoho viddilu (do 120-littia vid dnia narodzhennia O.S.Hrushevskoho)* [The first head of the Library and Archives Department (to the 120th anniversary of A.S. Grushevsky)]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 2, 104-110 [in Ukrainian].

12. Matiash, I. B. (2001). *Osoba v ukrainskii arkhivistytsi* [Person in Ukrainian Archivism]: *Biohrafichni narysy / Derzh. komitet arkhiviv Ukrainy; Ukr. derzh. NDI arkh. spravy ta dokumentoznavstva; In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevskoho NAN Ukrainy*. Kiev, 228 [in Ukrainian].

13. Pyrih, R. (1994). *Ridnyi brat Mykhaila Hrushevskoho* [Brother of Michael Grushevsky]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1, 89-93 [in Ukrainian].

14. Pyrih, R. Ya. & Telvak, V. V. (2017). *Mykhailo Hrushevskyy: biohrafichni narys* [Mikhail Grushevsky: a biographical sketch]. Kiev: Lybid, 576 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються окремі аспекти наукової діяльності Олександра Сергійовича Грушевського, зокрема, його науково-організаційна і педагогічна робота, а також здобутки в галузі архівознавства, історії України, етнографії.

Зазначено, що Олександр Грушевський першим порушив питання про необхідність проведення архівної реформи і зробив перші кроки до розроблення такого проекту. Згідно з цими планами, загальне керівництво, координацію теоретичних досліджень і практичних робіт у галузі архівної справи мав здійснювати бібліотечно-архівний відділ Народного міністерства освіти УНР, яким керував Олександр Сергійович. При цьому відділі створювалися археографічна комісія для розроблення теоретичних проблем архівознавства, наукова бібліотека, редакція спеціалізованого часопису «Пам'ятки». Учений заклав основи загальної архівної реформи в Україні (1918 р.), що передбачали створення Національного архіву Української держави в Києві та губернських архівів і комісій на місцях.

Вражає не тільки науково-організаційна та педагогічна діяльність Олександра Грушевського. Він є автором понад 100 наукових праць, присвячених історії України, історіографії, етнографії, історії літератури.

Науково-організаційна й педагогічна діяльність Олександра Грушевського була припинена в серпні 1933 р. – його звільнено зі всіх посад у ВУАН. 9 серпня 1938 р. він був заарештований. За участь в антирадянській націоналістичній організації О. Грушевському визначили міру покарання – п'ять років заслання.

Олександр Сергійович Грушевський, як і його брат Михайло Сергійович, також значною мірою прислужився українській науці, у тому числі в таких галузях як: історія України, етнографія, археографія, архівознавство.

Ключові слова: *Олександр Грушевський, Михайло Грушевський, історія України, архівознавство, етнографія, історія літератури.*

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются некоторые аспекты научной деятельности Александра Сергеевича Грушевского, в частности, его научно-организационная и педагогическая работа, а также достижения в области архивоведения, истории Украины, этнографии.

Отмечено, что Александр Грушевский первым поставил вопрос о необходимости проведения архивной реформы и сделал первые шаги к разработке такого проекта. Согласно этим планам, общее руководство, координацию теоретических исследований и практических работ в области архивного дела должен был осуществлять библиотечно-архивный отдел Народного министерства образования УНР, которым руководил Александр Сергеевич. При этом отделе создавались археографическая комиссия для разработки теоретических проблем архивоведения, научная библиотека, редакция специализированного журнала «Пам'ятки». Ученый заложил основы общей архивной реформы в Украине (1918 г.), которая предусматривала создание Национального архива Украинского государства в Киеве и губернских архивов и комиссий на местах.

Поражает не только научно-организационная и педагогическая деятельность Александра Грушевского. Он является автором более 100 научных работ, посвященных истории Украины, историографии, этнографии, истории литературы.

Научно-организационная и педагогическая деятельность Александра Грушевского была прекращена в августе 1933 г. – он был уволен со всех должностей в ВУАН. 9 августа 1938 г. его арестовали. За участие в антисоветской националистической организации А. Грушевскому определили меру наказания – пять лет ссылки.

Александр Сергеевич Грушевский, как и его брат Михаил Сергеевич, также в значительной степени прислужился украинской науке, в том числе в таких областях как: история Украины, этнография, археография, архивоведение.

Ключевые слова: *Александр Грушевский, Михаил Грушевский, история Украины, архивоведение, этнография, история литературы.*

УДК 338.47:65

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-134-155

**INFORMATION SECURITY AS A TOOL TO PROTECT
THE NATIONAL MEDIA SPACE**

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ІНСТРУМЕНТ
ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДІАПРОСТОРУ**

**ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК
ИНСТРУМЕНТ ЗАЩИТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО
МЕДИАПРОСТРАНСТВА**

Олена Ісайкіна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства
isaykina.od@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6370-7546>
ID: 0000-0001-6370-7546
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Olena Isaikina,

PhD in Historical sciences,
associate professor of Department
of scientific discipline of
documentation
isaykina.od@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6370-7546>
ID: 0000-0001-6370-7546
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

Алла Зленко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства
zlenko.am@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>
ID: 0000-0002-5586-3984
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Alla Zlenko,

PhD in Historical sciences,
associate professor of Department
of scientific discipline of
documentation
zlenko.am@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>
ID: 0000-0002-5586-3984
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The publication is devoted to the study of information security as a prerequisite for the protection of national information content, since the information factor plays an important role in the creation of the state and the defense of the interests of the state. The globalization of media processes, the spread and popularity of the so-called digital media have led to a significant increase in the influence of mass communication on the formation in society not only of ideas, attitudes, values and the overall picture of the world, but also of the public and individual consciousness in general. Particularly important in this spectrum of public relations are the problems of information security.

The article, based on the theoretical analysis of the scientific views of modern researchers, concludes that information security today means several fundamentally different tasks, namely: protection of the country's IT infrastructure (the so-called cyberspace); counteraction to special operations (provocations, diversions) carried out with the help of mass media; counteracting hostile (purposeful and destructive) ideological influence; counteracting the destructive effects carried out by the media (various kinds of «toxic» content, such as the advertising of destructive cults, cruelty, deviant behavior) (IBU, 2014). Each of these tasks is characterized by a different correlation of objective and subjective factors.

Information security is a state of protection of the information environment of a society that ensures its formation, use and development in the interests of citizens, organizations, and the state.

Information security threats are the downside of using information technology. The sources of such threats and challenges may be international criminal groups of hackers, some IT-trained criminals, foreign government agencies, terrorist groups, non-governmental organizations, political structures and informal extremist groups, transnational corporations and financial-industrial groups, etc.

The current legal framework does not cover all the basic elements necessary to effectively counteract information threats in Ukraine. At the same time, given the multifaceted nature and complexity of the identified problem, it is necessary to stipulate the

further need for scientific research of mechanisms for ensuring information security in Ukraine.

Keywords: *information, information security, media space, social networks, communication media, information society, threats, influences.*

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч в Україні спостерігається поступальний розвиток інформаційної сфери як особливої системи суспільних відносин, що виникають в усіх сферах життя і діяльності суспільства та держави в результаті одержання, використання, поширення та зберігання інформації, насамперед у сфері законодавчого закріплення права особи на інформацію та на вільне поширення її в країні і за кордоном, трансформації моделі взаємовідносин між органами державної влади та засобами масової інформації, створення національних систем і мереж інформації.

Водночас, поряд із очевидними перевагами інноваційного розвитку, Україна, так само як і інші розвинуті країни світу, зазнає зростаючого тиску на власний інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку особи, суспільства, держави. Глобальність процесів інформатизації та їх технічні особливості роблять питання забезпечення інформаційної безпеки однією з найважливіших функцій держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інформаційної сфери займалися та займаються такі вчені, такі як І. Арістова (Арістова, 2005), О. Баранов (Баранов, 2014), Ю. Бурило (Бурило, 2012), В. Горовий (Горовий, 2015), В. Конах (Конах, 2014), М. Сенченко (Сенченко, 2006) та ін.

Дослідження сучасних загроз інформаційній безпеці держави ґрунтується на наукових здобутках відомих дослідників у сфері безпекознавства, політології, соціології, теорії управління тощо, таких як В. Горбулін (Горбулін, 2009), В. Світлична (Світлична, 2013), Р. Хмелевський (Хмелевський, 2016), О. Снитко (Снитко, 2017) та інші науковці, які присвятили свої праці питанням забезпечення національної безпеки. Водночас, оскільки загрози інформаційній безпеці

держави в сучасних умовах є динамічними та постійно змінюються, відповідна проблематика наукових досліджень не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є всебічне дослідження проблеми гарантування інформаційної безпеки України, захисту національного інформаційного медіапростору з огляду на реальні й потенційні загрози.

Виклад основного матеріалу дослідження. Живучи на рубежі століть і тисячоліть, ми стаємо свідками грандіозних змін, результатом яких є поява, обробка і засвоєння небачених раніше обсягів знань. За підрахунками вчених, на перше подвоєння знань було потрібно 1750 років (тобто від початку нашої ери до 1750 року), друге подвоєння сталося вже до 1900 року, а третє до 1950 року. Тобто лише за півстоліття об'єм інформації збільшився у 8-10 разів. Надалі обсяги знань подвоювалися з ще більшою швидкістю: спочатку з різниці в 10 років, потім в 5 років, а з 1991 року - щорічно. Вражає з якою швидкістю подвоюється інформація сьогодні. Ці дані свідчать про початок переходу суспільства в інформаційний період свого розвитку (Найдьонов, 2010).

Вся інформація, що створюється і поширюється в нашій державі, незалежно від змісту, форм, часу й місця становить її інформаційні ресурси. Україна самостійно їх формує на своїй території та вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами. Національні інформаційні ресурси є основою інформаційного суверенітету України, який гарантується інформаційною безпекою.

Виходячи із наукових підходів і законодавчих актів України можна визначити інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Інформацією можна вважати дані, що знайшли свого споживача.

Використання всесвітньої мережі та нових технологій супроводжується такими явищами, як низький рівень культури безпеки, збільшення онлайн користувачів і залежності від цифрової інфраструктури, поширення небажаного контенту,

розвиток кібер-шахрайства, витоки інформації, втрата даних, несанкціонований доступ до інформації.

Швидкий темп життя сучасної людини, збільшення потоків інформації вносять свої корективи і в критерії задоволення потреби людини в інформації. Якщо десять – п'ятнадцять років тому популярними були великі аналітичні матеріали, у тому числі й розгорнуті політематичні інтерв'ю, то сьогодні в пріоритеті короткі повідомлення – новини, невеликі за об'ємом, бліц-інтерв'ю, стислі коментарі. Крім того, у зв'язку зі зростанням кількості засобів масової комунікації (ЗМК), актуальним для пересічних громадян є питання формування єдиної новинної стрічки з різних джерел. Таку можливість надають соціальні мережі.

Сторінки користувачів соцмереж дозволяють одночасно в єдиній стрічці передивлятися добірку повідомлень із сторінок низки мас-медіа, тобто вони виконують функції дайджесту подій. Перевага подібного інформування полягає в тому, що користувач самостійно визначає ЗМК, з яких він бажає отримувати інформацію. До того ж, саме в соціальних мережах є можливість найлегше і найшвидше, без додаткової реєстрації або авторизації, показати власне ставлення до матеріалу за допомогою «лайка» або написання коментарів до того або іншого повідомлення. З іншого боку, редакція ЗМК також має безпосередній контакт із представниками своєї аудиторії, які не лише переглядають новини, але і допомагають їх створювати, – підказують теми для нових матеріалів, інформують про конкретні події тощо (Литвиненко, 2019).

Найбільш популярними пристроями, якими володіють користувачі, сьогодні є комп'ютери, лептопи, планшети та смартфони. Серед засобів комунікації – різноманітні месенджери: Viber, Telegram, Whatsapp, Hangouts. У багатьох є акаунти у Gmail чи Facebook.

Означимо коло ризиків, для власника цих пристроїв та акантів. Окрім того, що пристрої можуть фізично забрати та отримати до них доступ, через зламані акаунти може статися витік інформації, її знищення або розповсюдження компромату.

Загроза смартфона в тому, що користувач постійно залогований через нього в один чи два акаунти. Якщо

зловмисник отримує смартфон і той буде незахищеним – він отримує доступ до цих акаунтів. Через номер телефону можна отримати доступ до Telegram. Тому для персонального захисту інформації важливо, щоб сервіси, які прив'язані до номера телефону, були налаштовані таким чином, щоб зловмисники не змогли взяти їх під контроль.

У першу чергу потрібно звернути увагу, на те, де розташовані сервери компанії, як шифрується комунікація, яка практика в цій компанії щодо розкриття інформації. Наприклад, Facebook Messenger належить Facebook, у ньому наскрізне шифрування за замовчуванням не встановлено. Hangouts належить Google, у ньому шифрування немає зовсім. Тобто, обидві компанії знають про комунікації користувачів. У разі, якщо буде потреба чи запит правоохоронних органів, вони можуть надіслати запит на розкриття даних.

Месенджер *Whatsapp* використовує той тип шифрування, коли він лише фіксує, коли і з ким користувач спілкувався, проте не знає змісту повідомлень (так зване наскрізне шифрування). Міжнародна правозахисна організація Amnesty International назвала WhatsApp найбільш захищеним месенджером.

Сервери месенджера *Telegram* розташовані у п'ятьох різних країнах. Точно відомо про три дата-центри в Лондоні, Сингапурі та Сан-Франциско. Але цей месенджер не шифрує повідомлень і таким чином має дані про зміст листування. І якщо влада країни, в якій розташовані сервери, вирішить їх вилучити, листування можуть відкрити. Хоча така ймовірність дуже низька, оскільки це автоматично зруйнує імідж менеджера.

У месенджера *Viber* є сервери в Ізраїлі, Білорусі, Росії. Також відомо, що шифрування Viber не захищає листування від самої компанії. Тому для чутливої комунікації цей месенджер краще не використовувати. Також не варто надто довіряти *Skype*, що належить Microsoft. У цій програмі не використовується наскрізне шифрування, а організація Amnesty International звертає увагу на те, що Microsoft відкриває дані щодо листування користувачів на запити уряду.

Глобалізація масмедійних поцесів, поширення і набуття

популярності так званих цифрових медіа зумовили значне посилення впливу засобів масової комунікації на формування у людей не тільки уявлень, установок, ціннісних орієнтацій та загальної картини світу, але й суспільної та індивідуальної свідомості в цілому. Кожен конкретний ЗМК може створювати свою версію медіареальності, через яку люди сприймають усе те, що відбувається довкола. Включеність людини в подібну медіареальність відкриває їй унікальний доступ до різних знань, відомостей та інформації, у зв'язку з чим масмедіа отримують здатність детермінувати формування нового розуміння реальності і нових зв'язків людини з цією реальністю.

У той же час, ЗМК можуть не лише відображувати, фіксувати, моделювати дійсність (тобто факти, події, соціальні й інші стосунки), продукуючи інформацію про цю дійсність, але й управляти соціальною реальністю, змінювати її, транслювати, підтримувати, затверджувати суспільні норми й цінності, контролювати якість виконання управлінських рішень, регулювати соціальні та інші стосунки. Вплив масмедіа на хід будь-яких суспільних процесів з розвитком інтернет-технологій продовжує зростати і стає усе більш активним. Це означає, що ЗМК перестають бути лише «сторонніми спостерігачами за подією», вони самі виступають каталізаторами, а інколи й авторами ідеї створення певної події. ЗМК можуть як об'єднувати людей, так і роз'єднувати їх. У таких умовах виникає висока вірогідність порушення основоположних принципів інформаційної безпеки як кожної окремо взятої людини, так і суспільства та держави в цілому відносно права отримувати достовірну, правдиву, неупереджену й всебічну інформаційну картину світу (Литвиненко, 2019).

Поняття «інформаційна безпека» з'явилося наприкінці 80-х років у праці німецького вченого Я.М. Жаркова йдеться про важливий інформаційний компонент у міжнародній безпеці та робиться спроба розглянути проблеми безпеки, які пов'язані з інформаційними загрозами комплексно. А у вітчизняній пресі починаючи з кінця 1991 – початку 1992 року спостерігається тенденція до відкритого дослідження проблеми інформаційної безпеки як окремого питання (Жарков&Беседіна, 2009).

В українському законодавстві термін «інформаційна безпека» закріплено лише у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Інформаційна безпека – стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави (ЗУ, 2007).

На сьогоднішній день під інформаційною безпекою розуміється кілька принципово різних за своєю природою завдань, а саме:

- захист ІТ-інфраструктури країни (так званого кіберпростору);
- протидія спеціальним операціям (провокаціям, диверсіям), здійснюваним за допомогою мас-медіа;
- протидія ворожому (цілеспрямованому і деструктивному) ідеологічному впливу;
- протидія деструктивним впливам, які здійснюються за допомогою мас-медіа (різного роду «токсичний» контент на зразок реклами деструктивних культур, жорстокості, девіантної поведінки) (ІБУ, 2014).

Кожне з цих завдань характеризується різним співвідношенням об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Цифрова безпека – це не стільки про інструменти, скільки про практики, звички й ставлення до того, що користувач робить в Інтернеті. Треба виходити з кількох базових тез: абсолютного захисту не існує; цифрова безпека – це питання того, як збільшити ціну атаки проти вас, щоби більшість потенційних супротивників цим не займалися.

У сучасному глобалізованому інформаційному суспільстві, де кіберпростір перетворюється на поле боротьби, вагомими загрозами інформаційній безпеці держави (і України, зокрема) є комп'ютерна злочинність, кібертероризм, кібервійни, які передбачають протистояння національних інтересів у просторі Інтернету, застосування комп'ютерних та інтернет-технологій для нанесення шкоди супротивнику. Найчастіше технології кібервійни, кібертероризму спрямовані на сферу державної безпеки й оборони і становлять реальну загрозу суверенітету держави.

Загрози інформаційної безпеки – це зворотний бік використання інформаційних технологій. Джерелами таких загроз та викликів можуть бути міжнародні злочинні групи хакерів, окремі підготовлені у сфері ІТ злочинці, іноземні державні органи, терористичні угруповання, недержавні організації, політичні структури та неформальні об'єднання екстремістського спрямування, транснаціональні корпорації та фінансово-промислові групи тощо.

В наш час зростає загроза використання проти інтересів України кібернетичних засобів як з середини держави, так і з-за меж її кордонів. Такою ж реальною є загроза використання української інформаційної інфраструктури як «транзитного майданчику» для приховування атаки на інформаційні ресурси третьої сторони, що може розцінюватись провідними країнами як дії держави з відповідними наслідками політичного, економічного, правового, а можливо, і воєнного характеру (ДПСІ, 2014).

Інформаційна безпека є інтегрованою складовою національної безпеки і її розглядають як пріоритетну функцію держави. Інформаційна безпека, з одного боку, передбачає забезпечення якісного всебічного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел інформації, а з іншого – це контроль за непоширенням дезінформації, сприяння цілісності суспільства, збереження інформаційного суверенітету, протидія негативним інформаційно-психологічним пропагандистським впливам та захист національного інформаційного простору від маніпуляцій, інформаційних війн та операцій. Рішення комплексної проблеми інформаційної безпеки дасть змогу як захистити інтереси суспільства і держави, так і гарантувати права громадян на отримання всебічної, об'єктивної та якісної інформації (Ільницька, 2018).

За останні роки Україна стала об'єктом інформаційно-психологічних впливів, операцій, війн та її інформаційна безпека опинилась під загрозою. Можна констатувати, що:

– український інформаційний простір є незахищеним від зовнішніх негативних пропагандистсько-маніпулятивних впливів і стає об'єктом інформаційної експансії;

– у світовому медіапросторі відсутній український національний інформаційний продукт, що поширював би об'єктивну, неупереджену та актуальну інформацію про події в Україні. Як наслідок – світова громадськість відчуває брак інформації або отримує її з інших джерел, які часом дезінформують, надають викривлену, спотворену, неповну інформацію. Водночас проти України активно застосовується потужний медіаресурс, здійснюється експансія іноземних суб'єктів на ринку інформаційних послуг, активізуються негативні інформаційні впливи, які спрямовані на викривлення реальності, заниження міжнародного іміджу держави;

– діяльність вітчизняних ЗМІ щодо систематичного, об'єктивного висвітлення фактів, подій та явищ є недостатньою та позбавлена стратегічного планування; інформаційно-комунікативна політика України у сфері національної безпеки потребує невідкладного перегляду та удосконалення (Ільницька, 2018).

Гарантування інформаційної безпеки України в умовах дестабілізуючих негативних інформаційно-психологічних впливів потребує консолідації зусиль на усіх рівнях державної влади та громадянського суспільства. Як протидія масштабним негативним інформаційно-психологічним впливам пріоритетними напрямками державної інформаційної політики та важливими кроками з боку владних органів України мають бути:

– створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

– удосконалення повноважень державних регуляторних органів, які здійснюють діяльність щодо інформаційного простору держави, з метою досягнення адекватного рівня спроможності держави відповідати реальним та потенційним загрозам національним інтересам України в інформаційній сфері;

– законодавче врегулювання механізму виявлення, фіксації, блокування та видалення з інформаційного простору держави, зокрема з українського сегмента мережі Інтернет, інформації, яка загрожує життю, здоров'ю громадян України, пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну

конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення територіальної цілісності України, загрожує державному суверенітету;

- оптимізація законодавчих механізмів реалізації зобов'язань України в межах Європейської конвенції про транскордонне телебачення щодо держав, які не є підписантами зазначеної Конвенції;

- створення і розвиток структур, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку;

- розвиток і захист технологічної інфраструктури забезпечення інформаційної безпеки України;

- забезпечення повного покриття території України цифровим мовленням;

- розвиток цифрового мовлення, унеможливлення впливу на його інфраструктуру;

- побудова дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій;

- розвиток механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України;

- боротьба з дезінформацією та деструктивною пропагандою;

- виявлення та притягнення до відповідальності згідно із законодавством суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються для ведення інформаційної війни проти України;

- недопущення використання інформаційного простору держави в деструктивних цілях або для дій, що спрямовані на дискредитацію України на міжнародному рівні (ДІБУ).

У Доктрині інформаційної безпеки України визначено, що до національних інтересів України в інформаційній сфері віднесено такі життєво-важливі інтереси особи, як:

- забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації;

- забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя;

- захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів.

Проте, цей документ являє собою сукупність теоретичних понять про цілі, принципи та правові складові інформаційної безпеки. Відтак, з нього не зрозуміло чітких завдань та відповідальних суб'єктів за інформаційну безпеку, оскільки він є лише основою для розроблення проєктів, концепцій, стратегій, цільових програм і планів дій із забезпечення інформаційної безпеки України.

Найбільш небезпечні загрози інформаційній безпеці держави, передусім транскордонні й такі, що мають політичне забарвлення, вже тривалий час вивчаються в рамках проблеми інформаційної війни, під поняттям якої об'єднуються.

Існує багато визначень «інформаційної війни», в яких вона тлумачиться як комплекс заходів і операцій, здійснюваних у конфліктних ситуаціях, коли дані є водночас зброєю, ресурсом і ціллю. Тобто це, війна за знання, пошук відповідей на питання: що, де, коли, чому і наскільки надійними окремо узятє суспільство або армія вважають свої знання про себе і своїх супротивників. Інформаційна війна може вестися як у воєнний, так і в мирний час. «Інформаційна війна є електронним конфліктом, де дані є стратегічним здобутком, який варто захопити чи знищити. І комп'ютери, й інформаційні системи стають привабливим напрямком першого удару» (Михальчук, 2004).

Можна у такий спосіб згрупувати види інформаційної зброї, використовуваної в інформаційній війні:

- засоби пропагандистсько-психологічного впливу (через пресу, телебачення, радіо, Інтернет, інші канали);
- засоби програмно-математичного впливу (комп'ютерні віруси, логічні «бомби», засоби придушення комп'ютерних мереж тощо);
- засоби психологічного впливу (голографічні зображення, синтезатори голосів відомих лідерів);
- психотронна зброя (зомбування, гіпноз).

Головна інформаційна загроза національній безпеці – це загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру країни, її інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особистості, з метою нав'язати державі бажану систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень в суспільній і

державній діяльності, спрямовувати їх поведінку і розвиток у бажаному для іншої сторони руслі.

Протягом останніх років значно зросла необхідність в комплексному та ефективному підході до процесу забезпечення безпеки національного інформаційного простору, і це проглядається у нормативних документах зарубіжних країн.

Наприклад, у Молдові діє Стратегія інформаційної безпеки яка містить опис безпекових та правових проблем, цілі, завдання Концепції інформаційного захисту та план її реалізації із чітким розподілом відповідальних суб'єктів. У Данії, на державному рівні розроблено стратегію інформаційної та кібербезпеки, яка комплексно охоплює інформаційну безпеку – від найвищого державного рівня – до безпеки людини в мережі. В Естонії, яка вважається європейським лідером із застосування цифрових технологій в економіці та адмініструванні дбають про інформаційний захист з 1996 року (ІБ, 2019).

Ключовими заходами щодо забезпечення захисту і розвитку інформаційного простору України, а також конституційного права громадян на інформацію повинні стати:

- стимулювання розвитку національного виробництва текстового і аудіовізуального контенту, зокрема шляхом створення системи квотування та проведення цільових конкурсів на надання грантів;

- забезпечення функціонування суспільного телебачення і радіомовлення України, у тому числі його належного фінансування;

- створення системи мовлення територіальних громад, яка сприятиме розширенню комунікативних можливостей та зниженню конфліктності всередині громад;

- підтримка вітчизняної книговидавничої справи, зокрема перекладів іноземних творів, забезпечення ними навчальних закладів і бібліотек;

- розвиток правових інструментів захисту прав людини і громадянина на вільний доступ до інформації, її поширення, оброблення, зберігання та захист;

- комплексна підтримка розвитку механізмів саморегуляції засобів масової інформації на засадах соціальної відповідальності;

- підвищення медіа-грамотності суспільства, сприяння підготовці професійних кадрів для медіа-сфери з високим рівнем компетентності;
- удосконалення законодавчого регулювання інформаційної сфери відповідно до актуальних загроз національній безпеці;
- повне покриття території України цифровим та Інтернет-мовленням замість аналогового і надання рівних можливостей доступу кожному громадянину до інформаційних ресурсів мережі Інтернет;
- формування системи державної підтримки виробництва вітчизняного аудіовізуального продукту;
- пропагування, у тому числі через аудіовізуальні засоби, зокрема соціальну рекламу, основних етапів і досвіду державотворення, цінностей свободи, демократії, патріотизму, національної єдності, захисту України від зовнішніх і внутрішніх загроз (ДІБУ).

Висновки. Інтереси суспільства в інформаційній сфері полягають у забезпеченні реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина з метою зміцнення демократії, створення правової соціальної держави, досягнення і підтримки суспільної злагоди, духовного оновлення України, досягнення і підтримки громадської згоди, підвищення творчої активності населення.

Інтереси держави в інформаційній сфері визначаються створенням умов для гармонійного розвитку української інформаційної інфраструктури, для реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина у сфері отримання інформації, користування нею з метою забезпечення непорушності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності України, встановлення політичної, економічної та соціальної стабільності, в безумовному забезпеченні законності і правопорядку, розвитку рівноправного і взаємовигідного міжнародного співробітництва на основі партнерства .

Як показує аналіз стану інформаційної безпеки України, її рівень, значною мірою, не відповідає потребам особистості, суспільства і держави. Очевидно, що державна інформаційна політика в аспекті інформаційної безпеки багато в чому буде

залежати від розробки виважених наукових моделей і підходів до вирішення зазначеної проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: Організаційно-правові аспекти // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2005. Вип.31. С. 239-245.

2. Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: Теорія, методологія і практика. К.: Едельвейс, 2014. 434 с.

3. Бурило Ю.П. Інформаційна сфера як сфера господарювання: Теоретично-правовий аспект // Правова інформатика. 2012. №4 (36). С. 18-28.

4. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання. К.: Інтертехнологія, 2009. 164 с.

5. Горовий В.М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації. К.: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2015. 332 с.

6. ДІБУ – Доктрина інформаційної безпеки України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (актуальність 21.11.19).

7. ДПСІ – Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні. URL: http://policy-analysis.org/wp-content/uploads/2014/10/Stan_informatyzacii_20132.pdf (актуальність 16.11.19).

8. Жарков Я. М., Беседіна Л.М. Напрямки зовнішнього інформаційно-психологічного впливу на Україну // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2009. № 19. URL: <http://www.nbuv.gov.ua / portal / natural/ znpviknu / 2009-19 / vip19-21.pdf> (актуальність 09.10.19).

9. ЗУ – Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». URL: http://oblosvita.com/normatyvna_baza (актуальність 13.09.19).

10. ІБ – Інформаційна безпека pow: яких елементів не вистачає? URL: <https://www.prostir.ua> (актуальність 11.09.19).

11. ІБУ – Інформаційна безпека України: проблеми і пути их решения. URL: <http://mediasat.info/> 2014/12/04/informacionnaja-bezopasnost-ukrainy-problemy-i-puti-ih-reshenija/ (актуальність 12.10.19).

12. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. 2018. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37314/1/7_31-36.pdf (актуальність 12.11.19).

13. Конах В.К. Національний інформаційний простір України: Проблеми формування та державного регулювання. К.: НІСД, 2014. 76 с.

14. Литвиненко О. Інформаційна безпека людини й суспільства у контексті медіа філософії. 2019. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/28-43-1-PB.pdf> (актуальність 16.09.19).

15. Михальчук В.Ф. Спеціальні інформаційні операції в контексті інформаційних війн. К.: Національний університет «Острозька академія». 2014. 300 с.

16. Найдъонов О.Г. Информатизация как головная идея третьего тысячелетия // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология», 2010. Том 23 (62). № 2. С. 161-165.

17. Світлична В.Ю. Інформаційна безпека: багатогранність сутності, види загроз та шляхи забезпечення // Науковотехнічний збірник. Х.: ХНАМГ, 2013. № 109. С. 360-369.

18. Сенченко М.І. Книгодрукування і мас-медіа Канади. К.: Кн. палата України, 2006. 34 с.

19. Снитко О.С. Проекти тотального зомбування в інформаційному просторі України // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2017. № 1 (21). С. 207-215.

20. Хмелевський Р.М. Дослідження оцінки загроз інформаційній безпеці об'єктів інформаційної діяльності // Сучасний захист інформації. 2016. №4. С. 65-70.

REFERENCES

1. Aristova, I.V. (2005). Derzhavna informatsiina polityka: Orhanizatsiino-pravovi aspekty [State information policy: Organizational and legal aspects] // *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* – Bulletin of the National University of the Interior, 31, 239-245 [in Ukrainian].
2. Baranov, O.A. (2014). *Pravove zabezpechennia informatsiinoi sfery: Teoriia, metodolohiia i praktyka* [Legal support of information sphere: Theory, methodology and practice]. K.: Edelveis, 434 [in Ukrainian].
3. Burylo, Yu.P. (2012). Informatsiina sfera yak sfera hospodariuvannia: Teoretychno-pravovyi aspekt [Information sphere as a sphere of management: Theoretical and legal aspect] // *Pravova informatyka* – Legal Informatics, 4 (36), 18-28 [in Ukrainian].
4. Horbulin, V. P. (2009). *Informatsiini operatsii ta bezpeka suspilstva: zahrozy, protydiia, modeliuvannia* [Information operations and security of society: threats, counteraction, modeling]. K.: Intertekhnolohiia, 164 [in Ukrainian].
5. Horovyi, V.M. (2015). *Natsionalni informatsiini protsesy v umovakh hlobalizatsii* [National information processes in the conditions of globalization]. K.: Nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, 332 [in Ukrainian].
6. DIBU – *Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Doctrine of Information Security of Ukraine]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [in Ukrainian].
7. DPSI – *Dopovid pro stan informatyzatsii ta rozvytok informatsiinoho suspilstva v Ukraini* [Report on the state of information and development of the information society in Ukraine]. URL: http://policy-analysis.org/wp-content/uploads/2014/10/Stan_informatyzacii_20132.pdf [in Ukrainian].
8. Zharkov, Ya. M. & Biesiedina, L.M. (2009). Napriamky zovnishnoho informatsino-psykholoichnoho vplyvu na Ukrainu [Directions of external information-psychological influence on Ukraine] // *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka* – Collection of scientific works of the Military Institute of Kiev National University T. Shevchenko, 19. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/znpviknu/2009-19/vip19-21.pdf> [in Ukrainian].

9. ZU – *Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky»* [Law of Ukraine «On Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015»]. URL: http://oblosvita.com/normatyvna_baza [in Ukrainian].

10. IB – *Informatsiina bezpeka now: yakyykh elementiv ne vystachaie?* [Information security now: what elements are missing?]. URL: <https://www.prostir.ua> [in Ukrainian].

11. IBU – *Ynformatsyonnaia bezopasnost Ukrainy: problemy i puty ykh resheniya* [Information Security of Ukraine: Problems and Ways to Solve it]. URL: <http://mediasat.info/2014/12/04/informacionnaja-bezopasnost-ukrainy-problemy-i-puti-ih-reshenija/> [in Ukrainian].

12. Ilnytska, U. (2018). *Informatsiina bezpeka Ukrainy: suchasni vyklyky, zahrozy ta mekhanizmy protydii nehatyvnyim informatsiino-psykholohichnym vplyvam* [Information Security of Ukraine: Current Challenges, Threats, and Mechanisms to Counteract Negative Information and Psychological Impacts]. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37314/1/7_31-36.pdf [in Ukrainian].

13. Konakh, V.K. (2014). *Natsionalnyi informatsiinyi prostir Ukrainy: Problemy formuvannia ta derzhavnoho rehuliuвання* [National Information Space of Ukraine: Problems of Formation and State Regulation]. K.: NISD, 76 [in Ukrainian].

14. Lytvynenko, O. (2019). *Informatsiina bezpeka liudyny i suspilstva u konteksti media filosofii* [Information Security of Man and Society in the Context of Media Philosophy]. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/28-43-1-PB.pdf> [in Ukrainian].

15. Mykhalchuk, V.F. (2014). *Spetsialni informatsiini operatsii v konteksti informatsiinykh viin* [Special information operations in the context of information wars]. K.: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia», 300 [in Ukrainian].

16. Naidonov, O.H. (2010). *Informatyzatsiia yak holovna idea tretoho tysiacholittia* [Informatization as the main idea of the third millennium] // *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnogo unyversyteta im. V.Y. Vernadskoho – Uchenye zapyski Tavricheskogo national university im. YOU. Vernadsky*, 23 (62), 2, 161-165 [in Ukrainian].

17. Svitlychna, V.Yu. (2013). Informatsiina bezpeka: bahatohrannist sutnosti, vydy zahroz ta shliakhy zabezpechennia [Information security: multifaceted nature, types of threats and ways of providing] // *Naukovotekhnichniy zbirnyk – Scientific and Technical Collection*. Kh.: KhNAMH, 109, 360-369 [in Ukrainian].

18. Senchenko, M.I. (2006). *Knyhodrukuvannia i mass-media Kanady* [Bookbinding and Media Canada]. K.: Kn. palata Ukrainy, 34 [in Ukrainian].

19. Snytko, O.S. (2017). Proekty totalnoho zombuvannia v informatsiinomu prostori Ukrainy [Total zombie projects in the information space of Ukraine] // *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy – Information security of man, society, state*, 1 (21), 207-215 [in Ukrainian].

20. Khmelevskiy, R.M. (2016). Doslidzhennia otsinky zahroz informatsiinii bezpetsi ob'ektiv informatsiinoi diialnosti [Research of threats to information security of objects of information activity] // *Suchasnyi zakhyst informatsii – Modern information protection*, 4, 65-70 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена дослідженню інформаційної безпеки як передумови захисту вітчизняного інформаційного контенту, оскільки інформаційний фактор відіграє важливу роль у державотворенні та відстоюванні інтересів держави. Глобалізація масмедійних процесів, поширення і набуття популярності так званих цифрових медіа зумовили значне посилення впливу засобів масової комунікації на формування в суспільстві не тільки уявлень, установок, ціннісних орієнтацій та загальної картини світу, але й суспільної та індивідуальної свідомості в цілому. Особливе місце в цьому спектрі суспільних відносин займають проблеми забезпечення інформаційної безпеки.

У статті за підсумками теоретичного аналізу наукових поглядів сучасних дослідників, зроблено висновок, що сьогодні під інформаційною безпекою розуміється кілька принципово різних за своєю природою завдань, а саме: захист ІТ-інфраструктури країни (так званого кіберпростору);

проти́дія спеці́альним операці́ям (провокаці́ям, диверсі́ям), здійснювани́м за допомо́гою масмеді́а; проти́дія воро́жому (цілеспрямо́ваному і деструктивному) ідеологі́чному впли́ву; проти́дія деструктивним впли́вам, які здійсню́ються за допо́могою масмеді́а (різно́го роду «токсичний» конте́нт на зразок рекла́ми деструктивних ку́льтів, жорстокос́ті, девіантної поведі́нки) (ІБУ, 2014). Ко́жне з цих завда́нь характе́ризується рі́зним співвідно́шенням об'єктивних і суб'єктивних факто́рів.

Інформаці́йна безпе́ка – ста́н захищенос́ті інформаці́йного середови́ща суспі́льства, що забезпе́чує його формува́ння, вико́ристання і розви́ток в інтере́сах громадя́н, організаці́й, держа́ви.

Загрози́ інформаці́йної безпе́ки – це зворотний бі́к вико́ристання інформаці́йних техноло́гій. Джере́лами таких загро́з та викли́ків мо́жуть бу́ти міжнародні злочинні гру́пи хакері́в, окре́мі підготовле́ні у сфе́рі ІТ злочинці́, іноземні держа́вні органи́, терористичні угру́пування, неде́ржавні організаці́ї, політи́чні структури́ та неформальні об'єднан́ня екстремі́стського спрямува́ння, транснаціо́нальні корпораці́ї та фінансово-про́мислові гру́пи то́що.

Сучасна норма́тивно-право́ва база не охо́плює всі основні еле́менти, необхідні́ для ефекти́вної проти́дії інформаці́йним загро́зам в Украї́ні. У той же час, врахову́ючи, ба́гатогранність та комплексність означено́ї пробле́ми, варто обумови́ти подальшу́ необхідність нау́кових дослідже́нь механі́змів забезпе́чення інформаці́йної безпе́ки в Украї́ні.

Ключові́ слова: інформа́ція, інформаці́йна безпе́ка, медіа́простір, соці́альні мере́жі, засоби́ кому́нікаці́ї, інформаці́йне суспі́льство, загро́зи, впли́ви.

АННОТА́ЦИЯ

Публика́ция посвя́щена иссле́дованию информа́ционной безо́пасности́ как составля́ющей за́щиты́ отече́ственного информа́ционного конте́нта, поско́льку информа́ционный факто́р име́ет ва́жную ро́ль в создани́и госуда́рства и отстаивани́и его интере́сов. Глобализа́ция массмеді́йных процессо́в, расписа́ние и приобре́тение популя́рности

так називаємими цифровими медіа обусловили значительное усиление влияния средств массовой коммуникации на формирование в обществе не только представлений, установок, ценностных ориентаций и общей картины мира, но и общественного и индивидуального сознания в целом. Особое место в этом спектре общественных отношений занимают проблемы обеспечения информационной безопасности.

В статье по итогам теоретического анализа научных взглядов современных исследователей, сделан вывод, что сегодня под информационной безопасностью понимается несколько принципиально различных по своей природе задач, а именно: защита ИТ-инфраструктуры страны (так называемого киберпространства); противодействие специальным операциям (провокациям, диверсиям), осуществляемым с помощью массмедиа; противодействие враждебному (целенаправленному и деструктивному) идеологическому воздействию; противодействие деструктивным воздействиям, которые осуществляются с помощью массмедиа (разного рода «токсический» контент вроде рекламы деструктивных культов, жестокости, девиантного поведения) (ИБУ, 2014). Каждая из этих задач характеризуется различным соотношением объективных и субъективных факторов.

Інформаційна безпека – состояние защищенности информационной среды общества, обеспечивающее его формирование, использование и развитие в интересах граждан, организаций, государства.

Угрозы информационной безопасности – это обратная сторона использования информационных технологий. Источниками таких угроз и вызовов могут быть международные преступные группы хакеров, отдельно подготовленные в сфере ИТ преступники, иностранные государственные органы, террористические группировки, негосударственные организации, политические структуры и неформальные объединения экстремистского толка, транснациональные корпорации, финансово-промышленные группы и т. п.

Современная нормативно-правовая база не охватывает все основные элементы, необходимые для эффективного противодействия информационным угрозам в Украине. В то же время, учитывая, многогранность и комплексность этой проблемы, стоит оговорить дальнейшую необходимость научных исследований механизмов обеспечения информационной безопасности в Украине.

Ключевые слова: *информация, информационная безопасность, медиaprостранство, социальные сети, средства коммуникации, информационное общество, угрозы, воздействия.*

УДК 94:930(477) «1861/1914»

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-156-188

**THE CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHICAL
SOURCES AS A COMPONENT OF SCIENTIFIC
COMMUNICATION ABOUT THE PROBLEMS OF STATE
REGULATION OF MONEY CIRCULATION AND
ACTIVITIES OF FINANCIAL-CREDIT INSTITUTIONS IN
THE DNIEPER UKRAINE IN THE POST-REFORM
PERIOD**

**СУЧАСНІ ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК
СКЛАДОВА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ПРОБЛЕМ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ
УСТАНОВ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В
ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД**

**СОВРЕМЕННЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ
ИСТОЧНИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАУЧНОЙ
КОММУНИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМАМ
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЕ В ПОРЕФОРМЕННЫЙ
ПЕРИОД**

Алла Істоміна,

Директор Видавничого дому
«АДЕФ-Україна»,
здобувачка кафедри
історії України
istomina@adef.com.ua
ORCID: 0000-0003-4874-9179
Національний педагогічний
університет імені
М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ,
Україна, 01601

Alla Istomina,

The Director of the Publishing
House «ADEF-Ukraine»,
Postgraduate of Department of
the History of Ukraine
istomina@adef.com.ua
ORCID: 0000-0003-4874-9179
National Pedagogical
Dragomanov University,
9 Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine,
01601

ABSTRACT

The article considers modern historiographical sources as a component of scientific communication relating to problems of state regulation of monetary circulation and activity of financial and credit institutions in Dnieper Ukraine during the post-reform period. It is emphasized that these scientific works are dealing with relevant and debatable issues, and the authors through their researches communicating with other researchers and trying to justify their points of view.

It is proved that the problems of money circulation and activity of banking and credit institutions in the territory of Dnieper Ukraine in the post-reform period have become the subject of research in the works of many modern scholars. However, some issues of monetary circulation in the provinces of Dnieper Ukraine, in particular, the peculiarities of monetary reforms, the purchasing power of money, the attitude of the population to currency, and the struggle of power institutions with false coins, have been still poorly studied in modern historiography. At the same time, not only historians but also lawyers and economists are studying banking problems. This is due to the applied nature of such research, because studying the experience of banking institutions, sometimes even negative ones, can be taken into account in solving the problems of the present, which is what experts emphasize. Thus, the problems of monetary circulation and activity of banking institutions in the territory of Dnieper Ukraine in the post-reform period are reflected in a number of historiographical sources, which are an extremely important component of modern scientific communication.

Keywords: *scientific communication, historiographical sources, money circulation, banking and credit institutions, Dnieper Ukraine, post-reform period.*

Постановка проблеми. Питання історії Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відображені у низці історіографічних джерел, які становлять собою надзвичайно важливу складову сучасної наукової комунікації. Як слушно зазначає Т. Ярошенко «важливим джерелом у системі наукової комунікації, її найбільш успішним та вдалим

засобом, як відомо, є науковий журнал – першоджерело для опублікування наукових ідей, теорій, результатів досліджень, місце для критичного розгляду нових ідей тощо»(Ярошенко, 2006:18). Окрім наукових журналів, до вагомих джерел наукової комунікації у сучасному інформаційному світі, на наше переконання, належить увесь корпус різнопланових історіографічних джерел – наукових праць дослідників тієї чи іншої проблеми. Адже саме в наукових працях розглядаються актуальні та дискусійні питання; автори через свої дослідження комунікують із іншими дослідниками, намагаючись аргументувати свою точку зору. Сучасна історіографія державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період є однією із таких важливих наукових проблем.

Аналіз досліджень. Необхідно зауважити, що спеціальних узагальнюючих історіографічних досліджень, присвячених розгляду зазначеного питання, практично немає. У сучасній історіографії проблеми державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період переважно залишаються поза увагою науковців.

Мета статті – розгляд особливостей наукового осмислення окремих аспектів державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період.

Методологія даного дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості та об'єктивності. Вивчення зазначеної проблеми здійснено із комплексним застосуванням загальнонаукових (аналізу, синтезу, конкретизації) та історіографічних методів (конкретного історіографічного аналізу та синтезу), а також з урахуванням того, що дана проблема належить до актуальних питань історіографії економічної історії України(Орлик, 2011).

Виклад основного матеріалу. Дослідники та громадські діячі зацікавилися проблемами державного регулювання грошового обігу та питаннями організації фінансово-кредитної системи у Російській імперії з середини XIX століття, коли

виникла необхідність в удосконаленні та реформуванні існуючих на той час державних фінансів у сфері грошового обігу та з'явилася потреба у державному регулюванні приватних фінансів в умовах прискореного розвитку капіталістичних відносин. Одним із визначальних елементів фінансової політики у сфері грошового обігу можна вважати грошову реформу, проведену за часів міністра фінансів Російської імперії С. Ю. Вітте у 1895-1897 рр., внаслідок якої було введено золотий монометалізм. Тож у науковому середовищі фінансистів, економістів та юристів уже понад століття триває дискусія щодо необхідності, доцільності та механізму проведення указаної реформи. Адже ця грошова реформа зазнала серйозних випробувань світовою фінансово-промисловою кризою 1899-1902 рр., в умовах якої почали виявлятися її слабкі сторони та неспроможність аграрної російської держави утримати «золотий блиск» монометалізму у її «дерев'яній» грошовій системі. Не менш вагомою науковою проблемою сучасної історіографії є необхідність дослідження банківської системи в Російській імперії в цілому та в Наддніпрянській Україні зокрема, адже саме банки відігравали важливу роль у становленні капіталістичних відносин та реалізації фінансової політики уряду Російської імперії. У 1860 р. було створено Державний банк Російської імперії, головне завдання якого полягало у регулюванні грошового обігу та укріпленні фінансової системи держави. Капіталістична економіка українських губерній характеризувалася значними темпами зростання, тому саме у цих регіонах Російської імперії створюються і активно розвиваються акціонерні комерційні банки різних типів та різні небанківські фінансово-кредитні установи (товариства взаємного кредиту, товариства малого кредиту тощо).

Отже, проблеми грошового обігу, фінансово-кредитної системи та банківництва Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. стали важливими темами статей і монографій багатьох сучасних авторів, зокрема, А. С. Бойко-Гагаріна (Бойко-Гагарін, 2017, 2019), В.О. Венгерської (Венгерська, 1997, 1998), Т. І. Дерев'янкіна та О. Д. Сайкевич (Дерев'янкін, Сайкевич, 2000),

Ю. О. Демешка (Демешко, 2013), І.В. Довжука (Довжук, 2013), О.М. Краснікова (Краснікова, 1999), С. З. Мошенського (Мошенський, 2014), В.М. Орлика (Орлик, 2003, 2007), С.В. Орлик (Орлик, 2012, 2015), Б. М. Орловського (Орловський, 1997), В. Савич (Савич, 2004), І. Г. Скоморович (Скоморович, 2004) та ін.

У XIX – на початку XX ст. – в період утвердження та розвитку капіталістичних відносин – під керівництвом міністрів фінансів Російської імперії (Д. О. Гурьєва, Є. Ф. Канкріна, М. Х. Рейтерна, М. Х. Бунге, С. Ю. Вітте) здійснювалася реформаторська діяльність, яка стала предметом дослідження у роботах сучасних українських науковців. Зокрема, С. В. Орлик (Орлик, 2013а, 2013b, 2015) розглядає проблеми впровадження грошової реформи, яка здійснювалася у 1862-1863 рр. під патронатом імперського міністра фінансів М.Х. Рейтерна. Авторка звернула увагу на те, що зазначену реформу було проведено із залученням значної зовнішньої позики на суму 15 млн фунтів стерлінгів, яка надавалася через посередництво банків «Н. М. Ротшильд і сини» в Лондоні та «Ротшильд і брати» в Парижі, відповідно в обіг надійшло додатково близько 88,5 млн крб «у дзвінкій монеті». Дослідниця наголосила на тому, що головною метою позики було підкріплення розмінного фонду кредитних білетів, але значні прорахунки Державного банку, пов'язані зі штучним підвищенням курсу кредитного рубля, призвели до того, що «протягом 1862 року прогнозний курс було протримано, але у 1863 році підвищення ціни кредитного (паперового) рубля призвело до спекуляції на ринку цінних паперів, а нестабільна політична ситуація (в т.ч. польське повстання 1863-1864 рр., негативний вплив селянської реформи 1861 р.) сприяли неконтрольованому вивезенню капіталу (золота) за кордон» (Орлик, 2013а: 259-260).

Про успішну грошово-кредитну політику російського уряду у період проведення селянської реформи йшлося у статті «Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України» В.Б. Молчанова, який стверджував, що заходи Державного банку, проведені з 1 травня 1862 р. по 1 листопада 1863 р. (міністр фінансів М.Х. Рейтерн – А.І.), зі здійснення

розміну кредитних білетів та вилучення з обігу 54,6 млн руб. паперових грошей, дозволили «певною мірою стабілізувати кредитно-грошовий ринок, який позитивно вплинув на зростання темпів промислового виробництва і добробуту населення в цілому»(Молчанов, 2011b:102).

У цілому досвід зазначеної грошової реформи та комплекс подальших урядових стабілізаційних заходів став у пригоді під час проведення наступних більш успішних грошових реформ, наприклад, реформи, здійсненої під керівництвом міністра С. Ю. Вітте (1895-1897 рр.), яка також стала предметом як історичних, так і економічних наукових досліджень. Зокрема, аналіз впливу грошової реформи, яка була проведена міністром фінансів С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.), на життєвий рівень населення підросійської України було здійснено у черговій статті В. Б. Молчанова (Молчанов, 2011b). Досліджуючи фінансовий стан Російської імперії, в умовах якого проводилася грошова реформа, що передбачала запровадження золотомонетного стандарту, автор дійшов висновку, що «введення золотої валюти зміцнило державні фінанси та стимулювало економічний розвиток Росії. На кінець ХІХ ст. за темпами зростання промислового виробництва імперія Романових обігнала європейські країни...», «реформа посилила розвиток промисловості й залізничного будівництва, що сприяло поліпшенню добробуту широких верств населення зокрема підросійських земель України. ... завдяки запровадженню золотого стандарту, кількість угод з купівлі-продажу землі в українських губерніях зросла у сотні разів. Це сприяло товаризації сільськогосподарського виробництва і розвитку промисловості», було ліквідовано інфляцію, «адже при вільному обміні паперових грошей на золото темпи зростання цін стали мінімальними» (Молчанов, 2011b:148).

Деякі загальні проблеми грошового обігу Російської імперії у пореформений період стали предметом наукових пошуків ряду зарубіжних дослідників. Зокрема, особливості становлення грошової системи в Російській імперії, а насамперед грошові реформи, детально розглядали російські дослідники С. О. Андрюшин (Андрюшин, 2004), В.Ю. Байбіков (Байбіков, 2014), І. М. Левічова (Левічова, 2004),

М. В. Мельников (Мельніков, 2008), Л. А. Муравйова (Муравйова, 2004, 2014), В. Л. Степанов (Степанов, 2004а, 2004b) та ін.

Щодо сучасних наукових студій, присвячених історії функціонування банківських установ на теренах Наддніпрянської України, то слід розрізнити два головних напрямки дослідження даного питання. З одного боку, розглядається розвиток банківської системи та роль Державного банку Російської імперії у формуванні та укріпленні державних фінансів, з іншого боку, вивчаються їхні функції у розвитку приватних фінансів (галузей економіки) країни.

Дослідниця В.О. Венгерська стала однією із перших сучасних українських науковців, які займаються дослідженням проблем історії банківництва в українських губерніях Російської імперії. Авторка вивчала питання утворення та діяльності державних банківських установ на Правобережній Україні в пореформений період (Венгерська, 1997) у контексті дисертаційного дослідження кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. (Венгерська, 1998).

У рамках дисертаційного дослідження І. Е. Новіковою було проведено аналіз розвитку банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) (Новікова, 2006а, 2006b, 2006с, 2007а, 2007b, 2009). У результаті авторка дійшла висновку, що банківська система, яка функціонувала на території українських губерній, порівняно з імперською в цілому, «характеризувалася більш розвинутою мережею іпотечних банків та банківських установ дрібного кредиту, в той час, як розвиток системи комерційних банків через загальну централізацію комерційного кредитного обороту в державі значно поступався загальноімперському. Однак, порівняно з іншими регіонами дореволюційної Росії, Україна мала більш розвинуту систему комерційного кредиту. <...> Українські банки мали більшу комерційну спрямованість своєї діяльності, тобто виступали як організатори оборотних капіталів своїх клієнтів», водночас спостерігався порівняно слабкий розвиток

в Україні системи місцевих акціонерних комерційних банків, які були залежні від філіалів загальноімперських банків (Новікова, 2009а:13). Окрім того, дослідниця розглянула юридичні особливості діяльності Земельного банку Херсонської губернії із використанням закладних, що належали польським землевласникам.

Деякі аспекти історії створення міських громадських банків у Російській імперії були розглянуті у працях українських дослідників Л. Донченко (Донченко, 2001), Д. Крохмалюка (Крохмалюк, 2000), В.І. Міщенко і Г. І. Карогод (Міщенко, Карогод, 1999), А. О. Ткаченка (Ткаченко, 2000, 2001, 2010). Зазначені науковці вивчали особливості створення міських громадських та комерційних банків у містах Наддніпрянської України, аналізували вплив політичних і економічних чинників на формування нормативно-правової бази їх діяльності. Зокрема, А. О. Ткаченко, вивчаючи створення та розвиток системи міських громадських банків, зазначив, що саме у другій половині ХІХ ст. вони набули значного поширення. Він зауважив, що міські громадські банки здебільшого створювалися у повітових містах, де зосереджувалися вільні кошти та були відсутні інші кредитні установи, що сприяло розвитку системи кредитування та пожвавлювало підприємницьке середовище окремих регіонів. Однак, як застерігав автор, «зловживання керівництва банків та внаслідок цього посилення контролю за їх діяльністю з боку держави, а також економічна криза середини 70-х рр. спричинили скорочення їх чисельності та зменшення обігу»(Ткаченко, 2010:215).

У межах свого дисертаційного дослідження І. С. Дружкова (Дружкова, 2004, 2005) розглянула діяльність кредитно-банківських установ на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. Певною мірою дотичним до вищезгаданого дослідження І. С. Дружкової можна вважати дисертаційне дослідження В. В. Шевченко (Шевченко, 2008а, 2008b, 2009, 2012), яка розглянула аналогічні проблеми на прикладі приватної банкірської діяльності на території Південної України ХІХ — початку ХХ ст. Авторка дослідила чинники, що впливали на становлення та розвиток банкірського

підприємництва; з'ясувала його характерні ознаки та форми здійснення; визначила роль банкірських установ у розвитку торгівлі, промисловості та інших галузей економіки тощо. Слід зазначити, що обидві авторки приділили значну увагу розвитку приватного банківництва в м. Одесі у період XIX — початку XX ст., розглядаючи різні аспекти цього процесу (Дружкова, 2006, 2001; Шевченко, 2010).

Питання створення та функціонування банківської системи на теренах українських земель в умовах розвитку капіталістичної економіки в другій половині XIX – на початку XX ст. розглядалися І. О. Шандрою (Шандра, 2012).

Про значну роль банківських кредитів, які отримували підприємства окремих галузей промисловості в українських губерніях як від приватних, так і від державних банківських установ у період XIX – початку XX ст., йдеться у монографіях українських вчених М. М. Москалюка (Москалюк, 2007, 2009, 2012) та В. О. Левицького (Левицький, 2018).

Питання розвитку банківського і небанківського кредитування на території Наддніпрянської України у другій половині XVIII – на початку XX ст. детально розглянув дослідник економічної історії, економіст М. В. Орлик (Орлик, 2018, 2019а, 2019b). Зокрема, у статті «Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.» автор дослідив питання створення перших недержавних банків Наддніпрянщини, товариств взаємного кредиту та кредитних кооперативів, а також проаналізував механізм кредитування та дійшов висновку, що «саме недержавні банки Наддніпрянської України, зокрема Херсонський Земський Банк та Харківський Земельний Банк, стали прикладом для формування аналогічних банківських установ по всій імперії»(Орлик, 2019b:221).

Певні аспекти діяльності банківських установ на теренах Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлені в працях краєзнавця І. Рукавіцина (Рукавіцин, 2013а, 2013b).

Становлення та розвиток банківської системи в Російській імперії у цілому широко досліджуються **російськими та білоруськими науковцями**, зокрема:

Б. В. Ананьїчем (Ананьїч, 1991), К. А. Бруханчик (Бруханчик, 2011, 2019), К. А. Дроздовою (Дроздова, 2009), С. Д. Мартиновим (Мартинов, 1993), Л.А. Муравйовою (Муравйова, 2013), В. А. Погребінською (Погребінська, 2009), С. О. Саломатіною (Саломатіна, 2015), І. М. Шапкіним (Шапкін, 1999) та ін. Діяльність та історичний розвиток Державного банку Росії, становлення грошової системи у період ХІХ – на початку ХХ ст. під час проведення реформ і переходу від срібного до золотого монометалізму розглядав у своїх працях О. В. Бугров (Бугров, 2004, 2012, 2013). Регіональний підхід у висвітленні діяльності імперського Державного банку застосувала російська науковиця А. А. Ішкіна, яка свою дисертаційну роботу присвятила діяльності одного лише Уфімського відділення Державного банку Російської імперії у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Ішкініна, 2010).

Діяльність ліберального державного діяча М. Х. Бунге на посаді міністра фінансів розглянули у своїх статтях Л. А. Муравйова (Муравйова, 2014) та М.А. Рогачевська (Рогачевська, 2017), які вивчали розвиток банківської системи Російської імперії (заснування у 1882 р. Селянського банку та у 1885 р. Державного дворянського земельного банку). Особливу увагу авторки звернули на фінансові заходи, проведені М. Бунге, (зокрема, щодо накопичення золотого запасу та урівноваження платіжного експортно-імпортного балансу країни, прийняття нового монетного закону від 17 грудня 1885 р. щодо карбування золотих і срібних грошей) зі зміцнення російського рубля, котрі заклали основу грошової реформи із запровадженням золотого монометалізму, яку здійснив у 1895-1897 рр. С. Ю. Вітте.

Створення міських громадських банків у Російській імперії в ХІХ ст. розглядали у своїх працях сучасні російські та білоруські дослідники Ю. Л. Грузицький (Грузицький, 2001), А. К. Кириллов (Кириллов, 2001), Г. Г. Кочисов (Кочисов, 2011), С. Петішкіна (Петішкіна, 1995) та ін. Всі вони наголошували на тому, що міські громадські банки у другій половині ХІХ ст. були головними інвесторами та кредиторами промисловості і торгівлі, сприяли активізації підприємництва та розвитку міст Російської імперії.

Необхідно також зазначити, що у працях російських науковців-початківців намітилася тенденція до екстраполяції результатів дослідження діяльності фінансових інститутів. Наприклад, А. Я. Васильєв (Васильєв, 1998) у своїй дисертації дослідив діяльність банків Новгородської губернії за 1860-1914 рр., Є. А. Ганжов (Ганжов, 2013) – діяльність кредитно-фінансових установ Курської губернії, А. К. Кирилов (Кириллов, 2002, 2003) – діяльність банків Західного Сибіру в другій чверті XIX – на початку XX ст., А. А. Ішкініна (Ішкініна, 2010) – діяльність Уфимського відділення Державного банку Російської імперії тощо.

Висновки. Отже, проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу стали предметом дослідження у працях багатьох сучасних науковців. Проте окремі питання грошового обігу в губерніях Наддніпрянської України, зокрема, особливості грошових реформ, купівельна спроможність грошей, ставлення населення до грошових знаків та боротьба владних інститутів із фальшивомонетництвом, на наше переконання, усе ж залишаються недостатньо дослідженими в сучасній історіографії. У той же час вивченням проблем банківської діяльності займаються не лише історики, а і юристи та економісти. Це, на нашу думку, пов'язано із прикладним характером подібних досліджень, адже вивчення досвіду функціонування банківських установ, часом навіть негативного, може враховуватися у розв'язанні проблем сучасності, на чому і наголошують фахівці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьич Б.В. (1991). Банкирские дома в России 1860-1914 гг. Очерки истории частного предпринимательства. Ленинград. 198 с.
2. Андрюшин С. А. (2004). Особенности денежного обращения в России: уроки истории. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М. : Древлехранилище. С. 115-124.
3. Байбиков В.Ю. (2014). Денежная реформа С.Ю. Витте в оценке консерваторов. *Гуманитарные науки*. №1. С. 52–57.

4. Бойко-Гагарин А. С. (2017). Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова. *Банковский вестник*. Минск. №12(653). С. 57-68.

5. Бойко-Гагарин А. С. (2019). Половина матриці для підробки 1 копійки Російської імперії кін. XIX – початку XX ст. *Конотопські читання*. №10. С. 68-72.

6. Бруханчик Е. А. (2011). Положение банковских служащих в белорусских губерниях Российской империи в начале XX в. *Труд. Профсоюзы. Общество*. № 3. С. 75-77.

7. Бруханчик Е. А. (2019). Русская историография кредитно-финансовой системы Российской империи (1861-1914): подходы к изучению, методология и методика исследования. *Журнал Белорусского государственного университета. История*. № 3. С. 101-109.

8. Бугров О. В. (2004). На пути к «золотому рублю». *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М.: Древлехранилище. С. 68-79.

9. Бугров О. В. (2012). Государственный банк 1860-1917. М.: ЗАО ИПК «Интеркрим–Пресс». 263 с.

10. Бугров О. В. (2013). Золотой стандарт в России: выбор пути (1867-1897). *Деньги, экономика и общество: материалы междунар. нумизматического симпозиума при САН*. Кошице. С. 84-87.

11. Васильев Я.А. (1998). Банки Новгородской губернии и их деятельность. 1860-1914 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Новгород. 15 с.

12. Венгерська В.О. (1997). Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. Київ. 40 с.

13. Венгерська В.О. (1998). Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир. 196 с.

14. Ганжов Е. А. (2013). Провинциальные кредитно-финансовые учреждения России и их вклад в развитие народного хозяйства в период с 1861 по 1917 гг. (на материалах Курской губернии): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Белгород. 25 с.

15. Грузицкий Ю. Л. (2002). Городские общественные банки дореволюционной России (история возникновения и развития). *Финансы и кредит*. №11. С. 58-62.

16. Демешко Ю.О. (2013). Участь купецтва у функціонуванні банківської сфери Новоросійського краю (початок ХІХ ст. – 60-ті рр. ХІХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст.* Вип. 22. С. 26-33.

17. Дерев'янкін Т. І., Сайкевич О. Д. (2000). З історії державного регулювання ринкової економіки Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія нар. госп-ва та екон. думки України: Міжвід. зб. наук. праць*. Вип. 31-32. С. 54-67.

18. Довжук І.В. (2013). Діяльність Селянського поземельного банку в Україні на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* Вип. 22. С. 34-39.

19. Донченко Л. (2001). Штрихи до історії розвитку кредитної системи Російської імперії. *Вісник Національного банку України*. № 8. С. 49-53.

20. Дроздова Е. А. (2009). Уровень образования банковских служащих в Беларуси (начало ХХ в.). *Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в ХХІ в.: матер. научно-практич. конф. молодых ученых БГПУ, Минск, Беларусь, 30 мая 2008 г. Минск*. С. 110-112.

21. Дружкова І.С. (2001). Приватні кредитні заклади Одеси (1796-1830 рр.). *Записки історичного факультету*. №11. С. 246-249.

22. Дружкова І.С. (2004). Кредитно-банківські установи на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. (історичний аспект): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса. 220 с.

23. Дружкова І.С. (2005). Правові умови розвитку кредитно-банківських установ в 1860-70-х рр. ХІХ ст. на Півдні України. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Вип. 5. С. 42-52.

24. Дружкова І.С. (2006). Формування та розвиток кредитно-банківських установ в Одесі в пореформений період (1870-х рр.). С. 90–98. URL: <http://istznu.org/page/issues/21/21/druzhkova.pdf>

25. Ишкинина А. А. (2010). Деятельность Уфимского отделения Государственного банка Российской империи во

второй половине XIX – начале XX в. (1865-1917 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Уфа. 28 с.

26. Кириллов А. К. (2001). Городские общественные банки как часть городского хозяйства. *Муниципальная экономика*. №2. С. 34-45.

27. Кириллов А. К. (2002). Городские банки Западной Сибири во второй четверти XIX – початку XX века.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Новосибирск. 349 с.

28. Кириллов А. К. (2003). Городские банки Западной Сибири (вторая четверть XIX – начало XX века). Новосибирск: «Офсет». 192 с.

29. Кочисов Г. Г. (2011). Городские общественные банки в системе местных финансов России второй половины XIX века : автореф. дис. ... канд. экономич. наук: 08.00.01. Москва. 25 с.

30. Краснікова О.М. (1999). З історії становлення і функціонування земельних банків в Україні (1861–1918 рр.). *Український історичний журнал*. №6. С. 64-69.

31. Крохмалюк Д. (2000). Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX ст. – 1917 р.). *Вісник НБУ*. 9. С. 58-63.

32. Левицький В. О. (2018). Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині XIX - на початку XX століття. Броди: Просвіта. 391 с.

33. Левичёва И. Н. (2004). Особенности становления денежной системы и проведения денежных реформ в России в XIX – начале XX вв. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М.: Древлехранилище. С. 98-115.

34. Мартынов С.Д. (1993). Финансы и банкирский промысел: Штиглиц, Гинцбурги, Поляковы, Рябушинские. Санкт-Петербург: Пирс. 89 с.

35. Мельников М. В. (2008). Этапы проведения денежной реформы С Ю. Витте. *Вестник Челябинского государственного университета*. 15 (116). С. 49-54.

36. Мельников М. В. (2010). Судьба золотого рубля: споры между сторонниками и противниками денежной реформы С. Ю. Витте (1895-1897 гг.). *Новый исторический вестник*. 23. С. 11-22.

37. Міщенко В. І., Корогод Г. І. (1999). Становлення і розвиток кредитно-фінансової системи на Сумщині (XIX – поч. XX ст.). Суми: Слобожанщина, 76 с.
38. Молчанов В. Б. (2011а). Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення Підросійської України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* Вип. 19. С. 129-150.
39. Молчанов В.Б. (2011b). Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* Вип. 18. С. 95-104.
40. Москалюк М. М. (2007). Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст. Тернопіль: Вид-во Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. 257 с.
41. Москалюк М. М. (2009). Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. Тернопіль : Рада. 336 с.
42. Москалюк М. М. (2012). Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття : монографія. Тернопіль : ТНПУ. 299 с.
43. Мошенський С.З. (2014). Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London. 453 с.
44. Муравьєва Л. А. (2004). Денежная реформа С. Ю. Витте (1895-1897 гг.). *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей.* М. : Древлехранилище. С. 79-87.
45. Муравьева Л.А. (2013). Банки и кредит в России во второй половине XIX – начале XX в. *Финансы и кредит.* 45 (573). С.71-80.
46. Муравьёва Л. А. (2014). Реформы министра финансов Н. Х. Бунге. *Финансы и кредит.* №17. С. 51-61.
47. Новікова І. Е. (2006а). З історії становлення вітчизняної банківської системи ринкового типу другої половини XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми економіки.* № 8 (62). С. 3-9.
48. Новікова І. Е. (2006b). Організація банківської справи на Поділлі (друга половина XIX – початок XX ст. *Формування ринкових відносин в Україні.* № 12 (67). С. 131-135.

49. Новікова І. Е. (2006с). Становлення банківської системи Києва в другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: економіка.* № 90. С. 50-53.

50. Новікова І. Е. (2007а). Загальноросійська політика та її роль у становленні та розвитку вітчизняної банківської системи ринкового типу в другій половині XIX ст. *Фінансова система України: становлення та розвиток: Збірник наук. праць.* Острог: вид-во Національний університет «Острозька академія». Вип. 9.: У 4-х част. Ч.3. С. 130-140.

51. Новікова І. Е. (2007б). Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст.: структура та функціональне призначення. *Історія народного господарства та екон. думки України.* Вип. 39-40. С. 172-180.

52. Новікова І. Е. (2009а). Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (другої половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.01. Київ. 19 с.

53. Орлик В.М. (2003). Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал.* 2. С. 66-73.

54. Орлик В. М. (2007). Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип.13. С. 83-86.

55. Орлик В.М. (2011). До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVIII. С. 59-64.

56. Орлик М. В. (2018). Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII–на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки.* Вип.1 (43). С. 75-82.

57. Орлик М. В. (2019а). Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII–початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки.* Полтава. 2019. №1 (92). С. 6-14.

58. Орлик М. В. (2019b). Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Економічний вісник університету: зб. наук праць*. Переяслав-Хмельницький. Вип. 42. С. 217-223.

59. Орлик С. В. (2012). До питання реалізації фіскальної політики уряду земськими інституціями українських губерній Російської імперії. *NOVA UKRAINA. Zeszyty historyczno-politologiczne*. № 12. С. 5-13.

60. Орлик С. (2013a). Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. *Наукові записки з української історії : зб. наук. статей*. Вип.33. С. 259-262.

61. Орлик С. (2013b). К вопросу денежной реформы 1862-1863гг. в Российской империи. *Деньги, экономика и общество: материалы междунар. нумизматического симпозиума при САН (г. Кошице, Словакия, 16-19 мая 2013 г.)*. Кошице. С. 82-83.

62. Орлик С. В. (2015). Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. Число 26–27. С. 141-148.

63. Орловський Б. М. (1997). Селянські господарства України і становлення ринкових відносин після реформи 1861 р. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України: Міжвід. зб. наук. праць*. Вип. 29. С. 81-89.

64. Петишкина С. (1995). Первая банковская революция в России закончилась тогда же, когда началась первая социалистическая – в 1917 году. *Деловые люди*. № 55. С. 72-76.

65. Погребинская В. А. (2009). Социально-экономические проблемы России второй половины XIX – начала XX века. М.: ИНФРА-М. 209 с.

66. Рогачевская М. А. (2017). Н. Х. Бунге – российский учёный-экономист и государственный деятель XIX века. *Историко-экономические исследования*. Т.18. №2. С. 279-308.

67. Рукавицын И. А. (2013a). Финансовые и кредитные учреждения Украины конца XIX – начала XX века в открытках, документах и фотографиях: в 2 т. Киев: Книга-плюс, Т. 1. 352 с.: ил.; Т. 2. 368 с.: ил.

68. Рукавіцин І. (2013b). Установи Державного банку на українських землях на початку ХХ століття. *Вісник Національного банку України*. № 5. С. 4-9.

69. Савич В. (2004). Державний земельний (іпотечний) банк як елемент інфраструктури іпотечного ринку. *Банківська справа*. № 3. С. 10-16.

70. Саломатина С. А. (2015). Интеграционные процессы в банковской системе Российской империи в конце XIX в.: статистический анализ. *Электронный научно-образовательный журнал. История*. Москва. Т. 41. №6(8-41).

71. Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. (2004). Історія грошей і банківництва: підручник. Київ. 340

72. Степанов В. Л. (2004а). Предпосылки денежной реформы С. Ю. Витте: политика министра финансов И. А. Вышнеградского (1887-1892). *Отечественная история*. № 5. С.49-69.

73. Степанов В.Л. (2004б). Разработка концепции денежной реформы 1895–1897 гг.: роль предшественников С. Ю. Витте. *Денежные реформы России: История и современность: Сборник статей*. М. : Древлехранилище. С. 60-66.

74. Ткаченко А. О. (2001). Нормативно-правове регулювання діяльності міських громадських банків у другій половині ХІХ ст. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. С. 92-94.

75. Ткаченко А. О. (2000). Положення про міські громадські банки 1862 р. як джерело нормативноправового регулювання банківської діяльності. *Збірник наукових праць, присвячений 75-річчю Державного архіву Сумської області (Суми, 25–27 трав. 2000 р.)*. Суми : Сумський обласний архів. С. 79-83.

76. Ткаченко А. О. (2010). Створення та розвиток системи міських громадських банків у Росії в другій половині ХІХ ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 5(44). С. 211-216.

77. Шандра В. І. (2012). Розвиток банківської справи та її організаційних форм в Україні (другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXXII. С. 145-149.

78. Шапкин И. Н. (1999). Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во второй половине XIX – начале XX веков. М.: МАЭП. 200 с.

79. Шевченко В. В. (2008а). Організація функціонування банкірських установ Південної України (XIX - початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* Вип. 15. С. 189-194.

80. Шевченко В. В. (2008b). Правове регулювання банкірської діяльності у підросійській Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний збірник.* Вип. 11. С. 133-139.

81. Шевченко В. В. (2009). Приватна банкірська діяльність на території Південної України XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 246 с.

82. Шевченко В. В. (2010). Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.). Київ. 266 с.

83. Шевченко В. В. (2012). Стан та перспективи вивчення банкірського підприємництва на Півдні України в XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 20. С. 317-328.

84. Ярошенко Т. (2006). Наукові комунікації ХХІ століття: електронні ресурси для науки та освіти України. *Бібліотечний вісник.* № 5. С. 17-22.

85. Orlyk, S. (2015). Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century. Pieniądz a propaganda. *Wspólne dziedzictwo Europy.* Warszawa, p. 212-216.

REFERENCES

1. Ananich, B.V. (1991). *Bankirskie doma v Rossii 1860-1914 gg. Ocherki istorii chastnogo predprinimatelstva* [Banking houses in Russia 1860-1914. Essays on the history of private enterprise]. Leningrad [in Russian].

2. Andryushin, S. A. (2004). Osobennosti denezhnogo obrashcheniya v Rossii: uroki istorii [Features of money circulation in Russia: history lessons]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles.* М.: Drevlekhranilishche, 115-124 [in Russian].

3. Baybikov, V.Yu. (2014). Denezhnaya reforma S.Yu. Vitte v otsenke konservatorov [Monetary reform S.Yu. Witte in the assessment of conservatives]. *Gumanitarnye nauki – Humanitarian sciences*, 1, 52-57 [in Russian].

4. Boyko-Gagarin, A. S. (2017). Polovina matrytsy falshivomonetchika dlya poddelki rublya Nikolaya II Romanova [Half of the counterfeit's mattress to fake the ruble of Nikolai II Romanov]. *Bankovskiy vestnik – Banking Bulletin*. Minsk, 12(653), 57-68 [in Russian].

5. Boiko-Haharyn, A. S. (2019). Polovyna matrytsi dlia pidrobky 1 kopiiky Rosiiskoi imperii kin. XIX – pochatku XX st [Half of the matrix for fake 1 penny of the Russian Empire. XIX–early XX centuries]. *Konotopski chytannia – Konotop reading*, 10, 68-72 [in Ukrainian].

6. Brukhanchik, Ye. A. (2011). Polozhenie bankovskikh sluzhashchikh v belorusskikh guberniyakh Rossiyskoy imperii v nachale XX v. [The position of bank employees in the Belarusian provinces of the Russian Empire in the early XX century]. *Trud. Profsoyuzy. Obshchestvo. – Labor. Unions. Society*, 3, 75-77 [in Russian].

7. Brukhanchik, Ye. A. (2019). Russkaya istoriografiya kreditno-finansovoy sistemy Rossiyskoy imperii (1861-1914): podkhody k izucheniyu, metodologiya i metodika issledovaniya [Russian historiography of the credit and financial system of the Russian Empire (1861-1914): approaches to study, methodology and methodology of research]. *Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya – Journal of the Belarusian State University. History*, 3, 101-109 [in Russian].

8. Bugrov, O. V. (2004). Na puti k «zolotomu rublyu» [On the way to the «golden ruble»]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. M.: Drevlekhranilishche, 68-79 [in Russian].

9. Bugrov, O. V. (2012). *Gosudarstvennyy bank 1860-1917* [State Bank 1860-1917. Series: History. Finance. Economy]. M.: ZAO «Interkrim–Press» [in Russian].

10. Bugrov, O. V. (2013). Zolotoy standart v Rossii: vybor puti (1867–1897) [The Gold Standard in Russia: The Choice of the Way

(1867-1897)]. *Dengi, ekonomika i obshchestvo: materialy mezhdunar. numizmaticheskogo simpoziuma pri SAN*. Koshitse, 84-87 [in Russian].

11. Vasilev Ya.A. (1998). Banki Novgorodskoy gubernii i ikh deyatelnost. 1860–1914 gg. [Banks of the Novgorod province and their activities. 1860-1914]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Novgorod [in Russian].

12. Venherska, V.O. (1997). *Utvorennia ta diialnist derzhavnykh bankivskykh ustanov na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX st.* [Establishment and Activity of State Banking Institutions in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th century]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Venherska, V.O. (1998). Rozvytok kredytno-bankivskoi systemy na Pravoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XIX st. [Development of credit-banking system in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th century.]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].

14. Ganzhov, Ye. A. (2013). Provintsialnye kreditno-finansovye uchrezhdeniya Rossii i ikh vklad v razvitie narodnogo khozyaystva v period s 1861 po 1917 gg. (na materialakh Kurskoy gubernii) [Provincial financial institutions of Russia and their contribution to the development of the national economy in the period from 1861 to 1917 (based on materials from the Kursk province)]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Belgorod [in Russian].

15. Gruzitskiy, Yu. L. (2002). Gorodskie obshchestvennye banki dorevolutsionnoy Rossii (istoriya vznikhoveniya i razvitiya) [City public banks of pre-revolutionary Russia (history of origin and development)]. *Finansy i kredit. – Finance and Credit*, 11, 58-62 [in Russian].

16. Demeshko, Yu.O. (2013). Uchast kupetstva u funktsionuvanni bankivskoi sfery Novorosiiskoho kraiu (pochatok XIX st. – 60-ti rr. XIX st.) [Participation of the merchants in the functioning of banking sector of the Novorussia region (the beginning of the XIX century – 60th XIX century)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 22, 26-33 [in Ukrainian].

17. Derev'iankin, T. I. & Saikevych, O. D. (2000). Z istorii derzhavnogo rehuliuвання rynkovoї ekonomiky Rosiiskoi imperii

(druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of state regulation of market economy of the Russian Empire (second half of XIX – beginning of XX centuries)]. *Istoriia nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 31-32, 54-67 [in Ukrainian].

18. Dovzhuk, I. V. (2013). Diialnist Selianskoho pozemelnoho banku v Ukraini na pochatku XX st. [The work of Rural Land Bank in Ukraine in the beginning of XX-th century]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 22, 34-39 [in Ukrainian].

19. Donchenko, L. (2001). Shtrykhy do istorii rozvytku kredytnoi systemy Rosiiskoi imperii [Strokes to the history of the credit system of the Russian Empire]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 8, 49-53 [in Ukrainian].

20. Drozdova, Ye. A. (2009). Uroven obrazovaniya bankovskikh sluzhashchikh v Belarusi (nachalo XX v.) [The level of education of bank employees in Belarus (early XX century)]. *Obrazovanie i nauka v Belarusi: aktualnye problemy i perspektivy razvitiya v XXI v.: materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh uchenykh BGPU, Minsk, Belarus*, 110-112 [in Russian].

21. Druzhkova, I. S. (2001). Pryvatni kredytni zaklady Odesy (1796-1830 rr.) [Private credit institutions of Odessa (1796-1830)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 11, 246-249 [in Ukrainian].

22. Druzhkova, I. S. (2004). Kredytно-bankivski ustanovy na Pivdni Ukrainy v XIX – na pochatku XX st. (istorychnyi aspekt) [Credit institutions in the south of Ukraine in the XIX – early XX centuries. (Historical aspect)]: *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

23. Druzhkova, I.S. (2005). Pravovi umovy rozvytku kredytно-bankivskykh ustanov v 1860-70-kh rr. XIX st. na Pivdni Ukrainy [Legal conditions for the development of credit institutions in the 1860-70's of the XIX century. in the south of Ukraine]. *Intelihentsiia i vlada. Serii: Istoriia – Intelligentsia and power. Series: History*, 5, 42-52 [in Ukrainian].

24. Druzhkova, I.S. (2006). Formuvannia ta rozvytok kredytно-bankivskykh ustanov v Odesi v poreformeniyi period (1870-kh rr.)

[Formation and development of credit-banking institutions in Odessa during the post-reform period (1870's)]. 90–98. URL : <http://istznu.org/page/issues/21/21/druzhkova.pdf> [in Ukrainian].

25. Ishkinina, A. A. (2010). Deyatel'nost' Ufimskogo otdeleniya Gosudarstvennogo banka Rossiyskoy imperii vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. (1865–1917 gg.) [The activities of the Ufa branch of the State Bank of the Russian Empire in the second half of the XIX – beginning of XX centuries. (1865-1917)] : *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ufa [in Russian].

26. Kirillov, A. K. (2001). Gorodskie obshchestvennye banki kak chast gorodskogo khozyaystva [City public banks as part of the urban economy]. *Munitsipalnaya ekonomika – Municipal economy*, 2, 34-45. [in Russian].

27. Kirillov, A. K. (2002). Gorodskie banki Zapadnoy Sibiri vo vtoroy chetverti XIX – pochatku XX veka [City banks of Western Siberia in the second quarter of the 19th century – the cob of the 20th century]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Novosibirsk [in Russian].

28. Kirillov, A. K. (2003). *Gorodskie banki Zapadnoy Sibiri (vtoraya chetvert' XIX – nachalo XX veka)* [City banks of Western Siberia (the second quarter of the XIX – the beginning of the XX century)]. Novosibirsk: «Ofset» [in Russian].

29. Kochisov, G. G. (2011). Gorodskie obshchestvennye banki v sisteme mestnykh finansov Rossii vtoroy poloviny XIX veka [City public banks in the local finance system of Russia in the second half of the 19th century] : *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moskva [in Russian].

30. Krasnikova, O. M. (1999). Z istorii stanovlennia i funktsionuvannia zemelnykh bankiv v Ukraini (1861–1918 rr.) [From the history of formation and functioning of land banks in Ukraine (1861-1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 64-69 [in Ukrainian].

31. Krokhmaliuk, D. (2000). Bankivska sprava v Ukraini u skladi Rosiiskoi imperii (druha polovyna KhIKh st. – 1917 r.) [Banking in Ukraine within the Russian Empire (second half of the 19th century – 1917)]. *Visnyk NBU – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 9, 58-63[in Ukrainian].

32. Levytskyi, V. O. (2018). Lehka promyslovist ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii v druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Light industry of Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX century]. Brody: Prosvita [in Ukrainian].

33. Levicheva, I. N. (2004). Osobennosti stanovleniya denezhnoy systemy i provedeniya denezhnykh reform v Rossii v XIX – nachale XX vv. [Features of the formation of the monetary system and the implementation of monetary reforms in Russia in the XIX and early XX centuries]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. Moskva: Drevlekhranilishche, 98-115[in Russian].

34. Martynov, S. D. (1993). Finansy i bankirskiy promysel: Shtiglits, Gintsburgi, Polyakov, Ryabushinskie [Finance and banking: Stieglitz, Gunzburg, Polyakov, Ryabushinsky]. Sankt-Peterburg: Pirs [in Russian].

35. Melnikov, M. V. (2008). Etapy provedeniya denezhnoy reformy S Yu. Vitte [Stages of monetary reform S. Yu. Witte]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 15(116), 49-54 [in Russian].

36. Melnikov, M. V. (2010). Sudba zolotogo rublya: spory mezhdru storonnnikami i protivnikami denezhnoy reformy S. Yu. Vitte (1895-1897 gg.) [The fate of the golden ruble: disputes between supporters and opponents of monetary reform S. Yu. Witte (1895-1897)]. *Novyy istoricheskiy vestnik – New historical bulletin*, 23, 11-22 [in Russian].

37. Mishchenko, V. I. & Korohod, H. I. (1999). Stanovlennia i rozvytok kredytno-finansovoi systemy na Sumshchyni (XIX – poch. XX st.) [Formation and development of credit and financial system in Sumy region (XIX – early XX centuries)]. Sumy : Slobozhanshchyna [in Ukrainian].

38. Molchanov, V. B. (2011a). Vplyv hroshovoi reformy S. Yu. Vitte (1895–1898 rr.) na zhyttievyi riven naselennia Pidrosiiskoi Ukrainy [Impact of monetary reform of S. Yu. Witte (1895-1898) on the living standards of the population of Sub-Russian Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX– Pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*,19, 129-150[in Ukrainian].

39. Molchanov, V.B. (2011b). Vplyv selianskoi reformy 1861 r. na dobrobut naselennia Ukrainy [Influence of the peasant reform of 1861 on the welfare of the population of Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 18, 95-104 [in Ukrainian].

40. Moskaliuk, M. M. (2007). Zahalnyi narys promyslovoho rozvytku Ukrainy u druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [General sketch of industrial development of Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth century]. Ternopil [in Ukrainian].

41. Moskaliuk, M. M. (2009). Rozvytok pererobnoi promyslovosti u Naddniprianskii Ukraini v druii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Development of processing industry in the Dnieper Ukraine in the second half of the XIX – early XX century]. Ternopil [in Ukrainian].

42. Moskaliuk, M. M. (2012). Rozvytok obrobnoi promyslovosti ukraïnskykh hubernii Rosiiskoi imperii v druii polovyni XIX - na pochatku XX stolittia [The development of manufacturing industry of Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the XIX – early XX century]. Ternopil [in Ukrainian].

43. Moshenskyi, S. Z. (2014). Finansovi tsentry Ukrainy ta rynok tsinnykh paperiv industrialnoi epokhy [Financial centers of Ukraine and the securities market of the industrial era]. London [in Ukrainian].

44. Muraveva, L. A. (2004). Denezhnaya reforma S. Yu. Vitte (1895-1897 gg.) [Monetary reform S. Yu. Witte (1895–1897)]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary reforms of Russia: History and the present: Collection of articles*. Moskova : Drevlekhranilishche. 79-87 [in Russian].

45. Muraveva, L.A. (2013). Banki i kredit v Rossii vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. [Banks and credit in Russia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 45 (573), 71-80 [in Russian].

46. Muraveva, L. A. (2014). Reformy ministra finansov N. Kh. Bunge [Reforms of the Minister of Finance N. Kh. Bunge]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 17, 51–61 [in Russian].

47. Novikova, I. E. (2006a). Z istorii stanovlennia vitchyznianoï bankivskoi systemy rynkovoho typu druii polovyni XIX –

pochatku XX st. [From the history of formation of the domestic banking system of the market type of the second half of XIX – beginning of XX century]. *Aktualni problemy ekonomik - Current problems of the economy*, 8 (62), 3-9 [in Ukrainian].

48. Novikova, I. E. (2006b). Orhanizatsiia bankivskoi spravy na Podilli (druha polovyna XIX – pochatok XX st. [Organization of banking in Podillya (second half of XIX - beginning of XX century)]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, 12 (67), 131-135 [in Ukrainian].

49. Novikova, I. E. (2006c). Stanovlennia bankivskoi systemy Kyieva v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The formation of the banking system of Kiev in the second half of the XIX – early XX century]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Economics*, 90, 50-53[in Ukrainian].

50. Novikova, I. E. (2007a). Zahalnorosiiska polityka ta yii rol u stanovlenni ta rozvytku vitchyzniano bankivskoi systemy rynkovoho typu v druhii polovyni XIX st. [All-Russian policy and its role in the formation and development of the domestic banking system of market type in the second half of the nineteenth century]. *Finansova systema Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok – Financial system of Ukraine: formation and development*. Ostroh: vyd-vo Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia», 9, 3, 130-140[in Ukrainian].

51. Novikova, I. E. (2007b). Formuvannia vitchyzniano bankivskoi systemy u druhii polovyni XIX st.: struktura ta funktsionalne pryznachennia [Formation of the domestic banking system in the second half of the 19th century: structure and function]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekon. dumky Ukrainy – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 39-40, 172-180 [in Ukrainian].

52. Novikova, I. E. (2009a). Rozvytok bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druhoi polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of the Ukrainian banking system in the conditions of market economy formation (second half of XIX – beginning of XX century)]: *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

53. Orlyk, V.M. (2003). Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnya Rosiys'koyi imperiyi v kintsi XVIII – u XIX st. (na materialakh Kyivs'koyi huberniyi) [State chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of XVIII – in the XIX century (on materials of the Kiev province)]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 66 -73 [in Ukrainian].

54. Orlyk, V. M. (2007). Selyanstvo Ukrayiny v fiskal'niy politytsi imperiy Romanovykh i Habsburhiv [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX-pochatku XX st. - Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 13, 83-86 [in Ukrainian].

55. Orlyk, V. M. (2011). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii* [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 18, 59-64 [in Ukrainian].

56. Orlyk, M. V. (2018). Zarodzhennia bankivskoi kredytnoi systemy v Rosiiskii imperii ta Naddniprianskii Ukraini u druhii polovyni XVIII–na pochatku XIX st. [The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskyi Ukraine in the Second Half of XVIII – the Beginning of the XIX]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 1 (43), 75-82 [in Ukrainian].

57. Orlyk, M. V. (2019a). Evoliutsiia lykhvarstva v Naddniprianskii Ukraini (druga polovyna XVIII–pochatok XX st.) [Evolution of usury in the Dnieper Ukraine (second half of XVIII – beginning of XX century)]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*. Poltava, 1(92), 6-14 [in Ukrainian].

58. Orlyk, M. V. (2019b). Rozvytok bankivskoho kredytuvannia v Naddniprianskii Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of bank lending in the Dnieper Ukraine in the second half of the XIX - early XX century.]. *Ekonomichnyi*

visnyk universytetu – University Economic Bulletin. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 42, 217-223 [in Ukrainian].

59. Orlyk, S. V. (2012). Do pytannia realizatsii fiskalnoi polityky uriadu zemskymy instytutstiiamy ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii [On the Question of Government Fiscal Policy Implementation by Zemstvo Institutions of Ukrainian Provinces of the Russian Empire]. *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne – New Ukraine. Historical and political science notebooks*, 12, 5-13 [in Ukrainian].

60. Orlyk, S. (2013a). Vplyv finansovykh reform na kurs rublia u 60-kh rokakh XIX stolittia v Rosiiskii imperii [The influence of the financial reforms on the exchange rate of the ruble in 60- th of the XIX c. in Russian Empire]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 33, 259-262 [in Ukrainian].

61. Orlik S. (2013b). K voprosu denezhnoy reformy 1862-1863gg. v Rossiyskoy imperii [On the issue of monetary reform 1862-1863. in the Russian Empire]. *Dengi, ekonomika i obshchestvo: materialy mezhdunarodnogo numizmaticheskogo simpoziuma pri SAN. Koshitse*. 82-83 [in Russian].

62. Orlyk, S. V. (2015). Rozminni marky ta kaznacheiski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny [Exchange Marks and Treasury Marks in Money Circulation in Ukraine during the First World War]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. Zbirka naukovykh prats – Special historical disciplines: questions of theory and methodology. Collection of scientific works*, 26-27, 141-148 [in Ukrainian].

63. Orlov's'kyy, B. M. (1997). Selyans'ki hospodarstva Ukrayiny i stanovlennya rynkovykh vidnosyn pislya reformy 1861 r. [Peasant farms of Ukraine and the formation of market relations after the 1861 reform]. *Istoriya nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrayiny – History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 29, 81-89 [in Ukrainian].

64. Petishkina, S. (1995). Pervaya bankovskaya revolyutsiya v Rossii zakonchilas togda zhe, kogda nachalas pervaya sotsialisticheskaya – v 1917 godu [The first banking revolution in Russia ended when the first socialist revolution began in 1917]. *Delovye lyudi – Business people*, 55, 72-76 [in Russian].

65. Pogrebinskaya, V. A. (2009). Sotsialno-ekonomicheskie problemy Rossii vtoroy poloviny XIX – nachala XX veka [Socio-economic problems of Russia in the second half of the XIX – early XX centuries]. Moskva: INFRA-M. [in Russian]

66. Rogachevskaya, M. A. (2017). N. Kh. Bunge – rossiyskiy uchennyi-ekonomist i gosudarstvennyy deyatel XIX veka [N. Kh. Bunge – Russian economist and statesman of the 19th century]. *Istoriko-ekonomicheskie issledovaniya – Historical and economic research*, 18, 2, 279-308[in Russian] .

67. Rukavitsyn, I. A. (2013a). Finansovye i kreditnyye uchrezhdeniya Ukrainy kontsa XIX – nachala XX veka v otkrytkakh, dokumentakh i fotografiyakh [Financial and credit institutions of Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries in postcards, documents and photographs]. Kiev: Knigaplyus, Vol. 1, 2 [in Russian].

68. Rukavitsyn, I. (2013b). Ustanovy Derzhavnoho banku na ukrayins'kykh zemlyakh na pochatku KhKh stolittya [State Bank institutions in Ukrainian lands in the early twentieth century]. *Visnyk Natsional'noho banku Ukrayiny – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 5, 4-9 [in Ukrainian].

69. Savych, V. (2004). Derzhavnyy zemel'nyy (ipotechnyy) bank yak element infrastruktury ipotechnoho rynku [State Land (Mortgage) Bank as an Element of Mortgage Market Infrastructure]. *Bankivs'ka sprava – Banking*, 3, 10-16 [in Ukrainian].

70. Salomatina, S. A. (2015). Integratsionnye protsessy v bankovskoy sisteme Rossiyskoy imperii v kontse XIX v.: statisticheskiy analiz [Integration processes in the banking system of the Russian Empire at the end of the 19th century: statistical analysis]. *Elektronnyy nauchno-obrazovatelnyy zhurnal. Istoriya - Electronic scientific and educational journal. History*. Moskva, 41, 6 (8-41) [in Russian].

71. Skomorovych, I. H., Reverchuk, S. K. & Malyk, Ya. Y. (2004). Istoriya hroshey i bankivnytstva [History of money and banking]. Kyiv [in Ukrainian].

72. Stepanov, V. L. (2004a). Predposylki denezhnoy reformy S. Yu. Vitte: politika ministra finansov I. A. Vyshnegradskogo (1887–1892) [Preconditions of monetary reform S. Yu. Witte: policy of the Minister of Finance I. A. Vyshnegradsky (1887–1892)]. *Otechestvennaya istoriya – National history*, 5, 49-69 [in Russian].

73. Stepanov, V.L. (2004b). Razrabotka kontseptsii denezhnoy reformy 1895–1897 gg.: rol predshestvennikov S. Yu. Vitte [Development of the concept of monetary reform 1895–1897: the role of predecessors S. Yu. Witte]. *Denezhnye reformy Rossii: Istoriya i sovremennost: Sbornik statey – Monetary Reforms of Russia: History and Present: Collection of Articles*. Moskva: Drevlekhranilishche. 60-66 [in Russian].

74. Tkachenko, A. O. (2001). Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti mis'kykh hromads'kykh bankiv u druhiy polovyni XIX st. [Legal regulation of the activity of urban public banks in the second half of the XX century] *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, 92-94 [in Ukrainian].

75. Tkachenko, A. O. (2000). Polozhennya pro mis'ki hromads'ki banky 1862 r. yak dzherelo normatyvnopravovoho rehulyuvannya bankivs'koyi diyal'nosti [Regulations on City Public Banks 1862 as a Source of Legal Regulation of Banking]. *Zbirnyk naukovykh prats', prysvyachenyi 75-richchyu Derzhavnoho arkhivu Sums'koyi oblasti – Collection of scientific works dedicated to the 75th anniversary of the State Archives of Sumy region*. Sumy : Sums'kyy oblasnyy arkhiv. 79-83 [in Ukrainian].

76. Tkachenko, A. O. (2010). Stvorennya ta rozvytok systemy mis'kykh hromads'kykh bankiv u Rosiyyi v druhiy polovyni XIX st. [Creation and development of a system of urban public banks in the second half of the XIX century]. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 5(44), 211-216 [in Ukrainian].

77. Shandra, V. I. (2012). Rozvytok bankivskoi spravy ta yii orhanizatsiinykh form v Ukraini (druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.) [The development of banking and its organizational forms in Ukraine (the second part of the XIX century till the early XX century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the History Department of Zaporizhzhya National University*, 32, 145-149 [in Ukrainian].

78. Shapkin, I. N. (1999). Iz istorii lobbizma v Rossii. Predstavitel'skie organizatsii rossiyskogo kapitala vo vtoroy polovine XIX – nachale XX vekav [From the history of lobbying

in Russia. Representative organizations of Russian capital in the second half of the XIX – early XX centuries]. M.: MAEP [in Russian].

79. Shevchenko, V. V. (2008a). Orhanizatsiya funktsiyuvannya bankirskiykh ustanov Pivdennoyi Ukrayiny (XIX - pochatok XX st.) [Organization of banking institutions in Southern Ukraine (XIX – beginning of XX centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 15, 189-194 [in Ukrainian].

80. Shevchenko, V. V. (2008b). Pravove rehulyuvannya bankirskoyi diyal'nosti u pidrosiys'kiy Ukrayini (kinets' XIX–pochatok XX st.) [Legal regulation of banking activity in sub-Russian Ukraine (end of XIX-beginning of XX century)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zbirnyk – Ukrainian Historical Collection*, 11, 133-139 [in Ukrainian].

81. Shevchenko, V. V. (2009). *Pryvatna bankirsk'ka diyal'nist'na terytoriyi Pivdennoyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* [Private banking in the territory of Southern Ukraine in the 19th – early 20th centuries]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

82. Shevchenko, V. V. (2010). *Pryvatne bankirsk'ke pidpryyemnytstvo v Odesi (XIX – pochatok XX st.)* [Private banking in Odessa (XIX – beginning of XX century)]. Kyiv [in Ukrainian].

83. Shevchenko, V. V. (2012). Stan ta perspektyvy vyvchennya bankirskoho pidpryyemnytstva na Pivdni Ukrayiny v XIX – na pochatku XX st. [Status and Prospects of Studying Banking Entrepreneurship in the South of Ukraine in the XIX – early XX centuries]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 20, 317-328 [in Ukrainian].

84. Yaroshenko, T. (2006). Naukovi komunikatsiyi XXI stolittya: elektronni resursy dlya nauky ta osvity Ukrayiny [Scientific Communications of the 21st century: tlectronic resources for science and education of Ukraine]. *Bibliotechnyy visnyk – Library Bulletin*, 5, 17-22 [in Ukrainian].

85. Orlyk, S. (2015). Financial reforms and currency in the Russian Empire in the 60-ies of the XIX century. Pieniądz a propaganda. Wspólne dziedzictwo Europy. Warszawa. 212-216 [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасні історіографічні джерела як складову наукової комунікації з проблем державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період. Наголошено, що саме в наукових працях розглядаються актуальні та дискусійні питання, а автори через свої дослідження комунікують з іншими дослідниками, намагаючись аргументувати свою точку зору.

Доведено, що проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу стали предметом дослідження в працях багатьох сучасних науковців. Проте окремі питання грошового обігу в губерніях Наддніпрянської України, зокрема, особливості грошових реформ, купівельна спроможність грошей, ставлення населення до грошових знаків та боротьба владних інститутів із фальшивомонетництвом, усе ж залишаються недостатньо дослідженими в сучасній історіографії. У той же час вивченням проблем банківської діяльності займаються не лише історики, а й юристи та економісти. Це пов'язано із прикладним характером подібних досліджень, адже вивчення досвіду функціонування банківських установ, часом навіть негативного, може враховуватися в розв'язанні проблем сучасності, на чому і наголошують фахівці. Отже, проблеми грошового обігу та діяльності банківсько-кредитних установ на теренах Наддніпрянської України в пореформену добу відображені в низці історіографічних джерел, які становлять собою надзвичайно важливу складову сучасної наукової комунікації.

Ключові слова: наукова комунікація, історіографічні джерела, грошовий обіг, банківсько-кредитні установи, Наддніпрянська Україна, пореформений період.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены современные историографические источники как составляющая научной коммуникации по проблемам государственного регулирования денежного обращения и деятельности финансово-кредитных

учреждений в Приднепровской Украине в пореформенный период. Отмечено, что именно в научных трудах рассматриваются актуальные и дискуссионные вопросы, а авторы через свои исследования общаются с другими исследователями, пытаются аргументировать свою точку зрения.

Доказано, что проблемы денежного обращения и деятельности банковско-кредитных учреждений на территории Приднепровской Украине в пореформенную эпоху стали предметом исследования в трудах многих современных ученых. Однако отдельные вопросы денежного обращения в губерниях Приднепровской Украины, в частности, особенности денежных реформ, покупательная способность денег, отношение населения к денежным знакам и борьба властных институтов с фальшивомонетничеством, все же остаются недостаточно исследованными в современной историографии. В то же время изучением проблем банковской деятельности занимаются не только историки, но и юристы, и экономисты. Это связано с прикладным характером подобных исследований, ведь изучение опыта функционирования банковских учреждений, порой даже отрицательного, может учитываться в решении проблем современности, на чем и акцентируют специалисты. Следовательно, проблемы денежного обращения и деятельности банковско-кредитных учреждений на территории Приднепровской Украины в пореформенную эпоху отражены в ряде историографических источников, которые представляют собой чрезвычайно важную составляющую современной научной коммуникации.

Ключевые слова: научная коммуникация, историографические источники, денежное обращение, банковско-кредитные учреждения, Наддніпрянська Україна, пореформенний період.

УДК 021.2:004

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-189-210

**THE ROLE OF LIBRARY INSTITUTIONS IN SHAPING
THE INFORMATION CULTURE OF THE FUTURE
SPECIALIST**

**РОЛЬ БІБЛІОТЕЧНИХ УСТАНОВ У ФОРМУВАННІ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО
ФАХІВЦЯ**

**РОЛЬ БИБЛИОТЕЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В
ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ
БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА**

Олена Коломієць,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та архівної
справи,
kolomietselena1964@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0085-7605>

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр.-т Університетський, 8,
м. Кропивницький,
Кіровоградська обл., Україна,
25006

Olena Kolomiiets,

candidate of pedagogical
sciences,
associate professor of the
department of public sciences,
information and archival affair
kolomietselena1964@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0085-7605>

Central-Ukrainian National
Technical Universitytetskyi
Prospect, 8, Kropyvnytskyi,
Ukraine, 25006

Оксана Головата,

викладач кафедри суспільних
наук, інформаційної та архівної
справи
o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>

Центральноукраїнський
національний
технічний університет
пр. Університетський, 8
м. Кропивницький, Україна,
25006

Oksana Holovata,

vykladach of the department of
public sciences, information and
archival affair

o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>

Central-Ukrainian National
Technical Universitytetskyi
Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article deals with the concept of information culture» and approaches to its formation. The information culture of the individual is analyzed as a condition for successful adaptation of a person to life in the information society, as an integral part of the general culture focused on information support of human activity. Particular attention is paid to the problem of forming the information culture of the future specialist in the course of higher education, in particular the future document specialist, for whom the information culture is an integral component of his professional competence.

The activity of the library of the institution of higher education as a center of accumulation and storage of socially important masses of information is presented. The analysis of the process of interactionis made between the library of a higher educational institution (on the example of the library of the Central Ukrainian National Technical University) and users of information resources in modern conditions, arising under the influence of the development of information technologies in the library sphere and education in general. The importance of the place of the library in the information space and its role in the training of specialists of the new formationare emphasized.

Emphasis is placed on the activities of the CNTU library on the formation of information culture of future specialists of the document and information sphere, taking into account their educational and research needs. Measures of information and bibliographical and educational character, organizational and pedagogical conditions of effective work of the library for forming of information culture of the future document specialist are determined.

The conclusions emphasize that the task of modern education is to create the conditions for the development of an information culture of the individual, who will provide the ability to navigate the information space, receive information and operate it in accordance with own needs and requirements of the modern information society. The perspective directions of activity of the library of the higher education institution on forming of information culture of the future specialist are defined, in particular, the further

use of innovative technologies in the organization of work and formation of electronic resources at the request of the educational process and scientific activity of the university.

Keywords: *information, information society, information culture, information technologies, library of higher education institution, document manager.*

Постановка проблеми. Людство усвідомило той факт, що прогрес суспільства неможливий без фундаментальної ролі в ньому інформаційного ресурсу. Нині процес прогресивно зростаючого використання інформаційних технологій для виробництва, переробки, зберігання, розповсюдження інформації визначає інформатизацію суспільства, що знаменує собою радикальні перетворення у всіх сферах життєдіяльності, визначаючи рівень соціалізації людини.

У умовах інформатизації суспільства важко уявити собі діяльність фахівця будь-якої галузі, зокрема документно-інформаційної, без використання нових інформаційних технологій. Професійний інформаційний працівник повинен володіти інформаційним пошуком, аналізувати ресурси Інтернету, уміти використовувати сучасні пошукові та бібліотечні сервіси, збираючи фактичну інформацію й аналізуючи отримані результати.

Нові перспективи щодо задоволення інформаційних потреб разом з тим суттєво підвищують вимоги до рівня інформаційної культури особистості, актуалізуючи тим самим завдання її формування, визначаючи при цьому місце бібліотечних установ в інформаційному просторі та їх роль у процесі підготовки фахівців нової якості.

Актуальність проблеми формування інформаційної культури майбутнього документознавця пов'язана також з розширенням впливу на молодь засобів масової комунікації, що зумовлює необхідність особистісно-орієнтованого підходу до розвитку критичного мислення студентів, всебічного аналізу отриманої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика знайшла відображення в працях вітчизняних та зарубіжних авторів: В. Бездрабко (Бездрабко, 2009), Н. Гендіної

(Гендіна,1999), М. Левшина (Левшин, 2002), Л. Філіпової (Філіпова, 2003, 2008).Протягом останніх років активно ведуться дослідження з проблем інформаційної, інформаційно-комунікативної компетентності майбутнього фахівця, зокрема у працях М. Антонченко (Антонченко, 2004), Н. Баловсяк (Баловсяк, 2004), О. Барми (Барма, 2014), Г. Власової (Власова, 2002), Л. Філіпової (Філіпова Л., 2011). Вивченню міжнародного досвіду професійної підготовки фахівців документно-інформаційної сфери присвячені наукові праці: І. Антоненко(Антоненко, 2006), С. Кулешова (Кулешов, 2003), О. Матвієнко (Матвієнко, 2001).У наукових розвідках здійснено аналіз ролі і значення сучасних бібліотечних установ, використання інформаційних ресурсів бібліотеки вищого закладу освіти в процесі професійної підготовки фахівців нової якості, у формуванні культури і духовності особистості. Зокрема, це роботи Н. Гендіної (Гендіна&Рябцева, 2012), О. Єпіфанової, В. Савельєвої (Єпіфанова&Савельєва, 2011), Т. Шевченко (Шевченко, 2004), Г. Шемаєвої (Шемаєва, 2008, 2013).

Аналіз наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє стверджувати, що проблема формування інформаційної культури має багатоплановий та багатоаспектний характер. Це обумовило наявність великої кількості наукових праць, присвячених її розробці. Проте багато важливих аспектів проблеми формування інформаційної культури ще не знайшли свого наукового розв'язання. Подальшої розробки потребують питання, пов'язані з обґрунтуванням організаційно-методичних основ формування інформаційної культури особистості у контексті сучасних освітніх завдань, визначенням педагогічних умов формування інформаційної культури фахівця, аналізом можливостей управління інформаційними ресурсами бібліотечних установ, вивченням досвіду формування інформаційної культури майбутніх фахівців документно-інформаційної сфери.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення можливих шляхів формування інформаційної культури фахівців з документознавства та інформаційної діяльності в процесі професійної підготовки, визначення ролі сучасної бібліотеки в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Формування інформаційної культури у нинішнього покоління людей є соціальним замовленням інформаційного суспільства, перехід до якого почався з другої половини ХХ ст. Це століття визначило головним ресурсом інформацію, а основними технологіями – інформаційні технології пошуку, подання, обробки, збереження та використання інформації. Нині без глибокого й різнобічного оволодіння обсягами і потоками інформації, які постійно зростають, соціальний розвиток суспільства неможливий.

Загальновідомо, що джерелом культури є людська діяльність, творча продуктивна праця людини, в результаті якої здійснюється практичне і духовне перетворення дійсності. У цьому контексті інформаційна культура розглядається як складова частина загальної культури, що орієнтована на інформаційне забезпечення людської діяльності. Інформаційну культуру розуміють, таким чином, як досягнутий рівень організації інформаційних процесів, ступінь задоволення потреб людей в інформаційному спілкуванні. З одного боку, виховання інформаційної культури потребує значних зусиль особистості, а з іншого – лише інформаційна культура відкриває сучасній людині доступ до накопичених цивілізацією інформаційних ресурсів.

Термін «інформаційна культура» у вітчизняних публікаціях вперше з'явився в 70-х рр. минулого століття. Ініціаторами привернення уваги громадськості до цього феномену стали робітники бібліотек.

Нині є всі підстави говорити про формування нової інформаційної культури як системи певних компонентів, зокрема: культури організації подання інформації, культури сприймання та користування інформацією, культури використання нових інформаційних технологій, культури спілкування через засоби нових інформаційних технологій.

Існує багато визначень інформаційної культури. Це пояснюється полісемією, що лежить в основі його базових понять «інформація» та «культура».

Ми будемо дотримуватися визначення інформаційної культури, запропонованого Е. Семенюком: «Інформаційна

культура – це інформаційна компонента людської культури в цілому, яка об'єктивно характеризує рівень всіх інформаційних процесів, що існують в суспільстві, та існуючих інформаційних стосунків»(Семенюк Е. А., 1994: 3).

Інформаційна культура майбутнього фахівця передбачає сукупність інформаційного світогляду, системи знань, умінь, навиків, які забезпечують самостійну діяльність по задоволенню інформаційних потреб на основі інформаційних технологій. Вона є невід'ємним компонентом професійної компетентності фахівця і може включати такі показники: прагнення до систематичного оновлення фахових знань; вміння усвідомлювати і формулювати свої інформаційні потреби; вміння здійснювати інформаційний пошук; вміння видобувати і опрацьовувати професійну інформацію, перетворюючи її на особисті знання.

Важливими складовими інформаційної культури фахівця документно-інформаційної сфери є: комунікативна культура, культура читання, культура письма і оформлення документів, культура науково-дослідної діяльності, інформаційно-правова культура, бібліографічна культура.

Велике навантаження в процесі формування інформаційної культури особистості лягає на освітні і культурні установи, в тому числі й бібліотечні установи. Це обумовлено, насамперед, традиційною роллю бібліотек як центрів накопичення і зберігання суспільно значущих масивів інформації. А під впливом глобальних інформаційних процесів з'являється можливість реалізовувати методики ефективного забезпечення доступу до наявних в суспільстві інформаційних ресурсів, які базуються на нових організаційних, правових і техніко-технологічних рішеннях.

Організація доступу до інформаційних ресурсів бібліотечних установ передбачає також можливість їх активного засвоєння та використання в практичній діяльності. Саме бібліотеки забезпечують повною мірою реалізацію зв'язку інформаційної теорії з практикою, наочно представляючи результати успішного вирішення різноманітних задач. При цьому є можливість відчутти труднощі, з якими стикаються користувачі під час роботи з реальними масивами

інформації, усвідомити наслідки браку власної інформаційної освіченості.

З введенням в обіг електронної інформації, після того, як отримала розвиток проблема комп'ютерного оснащення бібліотек, їх фонди почали збагачуватися інформацією на електронних носіях. Сьогодні все частіше в бібліотечні установи звертаються замовники електронної інформації тих чи інших відомств і організацій, оскільки навіть при наявності своїх спеціалізованих інформаційно-аналітичних структур вони не можуть збирати й структурувати великі масиви інформації із широкого її тематичного спектра.

Дедалі більше членів суспільства, які включаються в роботу з інформаційними ресурсами загального призначення, мають виявляти готовність до оперативного прийняття рішень, вироблення нової інформації на базі існуючої, участі у творчій діяльності. При цьому запити, не пов'язані з конкретними потребами індивіда, вимагають більш високого рівня аналітики в роботі з інформацією.

Активізація процесу циркуляції інформації в суспільстві, зростаючі запити на її використання у всіх сферах суспільного життя зумовлюють об'єктивні процеси трансформації бібліотечних установ як центрів збереження та організації використання інформаційних ресурсів у нову інституційну якість, формуючи нові вимоги до сучасного бібліотечного обслуговування. Відбувається трансформація інформаційної функції цих установ в інформаційно-аналітичну.

На думку І.О. Давидової, документно-інформаційний рівень соціальних комунікацій, якого сягає сучасна бібліотека, зумовлює диверсифікацію бібліотечного виробництва: від цілісного документа до його фрагментів, текстів, смислів, знань. Ці зміни науковці пов'язують з широким упровадженням дедалі гнучкіших інформаційних режимів і систем, необхідністю глибокої переробки документальних потоків, виникненням фактографічних, гіпертекстових, повнотекстових, інформаційних та експертних систем. В результаті системних трансформацій у бібліотечній сфері діяльності виникають корпоративні системи, електронні бібліотеки, медіатеки, відбувається формування системи віддаленого обслуговування

читача, забезпечується розміщення у віртуальному просторі власних інформаційних ресурсів. Все це покликано підвищити рівень обслуговування користувача незалежно від місця його перебування та часу (Давидова І.О., 2014).

Пошук потрібної для ефективної діяльності інформації стає дедалі більш складним і трудомістким процесом, повертаючи до себе увагу дослідників з позиції задачі для самостійного вирішення. Це завдання в сучасних умовах вирішується насамперед шляхом створення пошукових систем для орієнтування в інформаційних масивах. Крім того, йдеться про вдосконалення процесів структурування наявних інформаційних ресурсів та їх організації для цільового використання. Організаційно-матеріальною основою для розвитку цих напрямів стають спеціалізовані аналітичні центри, дослідницькі фонди, а також сучасні інформаційні центри, у які перетворюються, у процесі своєї модернізації, традиційні бібліотеки.

Таким чином, із зростанням запитів на інформацію зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних установ, у послугах кваліфікованих інформаційних працівників. При цьому, як стверджують науковці, бібліотечні заклади відповідатимуть сучасним викликам, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з керування інфоресурсами суспільства за таких умов: якщо вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, а їх техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування інформаційними потоками; коли вони стануть центрами надійного зберігання нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації і ця інформація упроваджуватиметься в активний обіг; коли буде відновлено і зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню функціонування всієї системи інформаційних баз суспільства; коли бібліотечні установи стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти та освіти для громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій (Онищенко, 2014).

Бібліотеки закладів вищої освіти є структурними підрозділами університетів й інститутів. Будучи одними з основних комунікативних каналів із забезпечення зберігання і використання величезних інформаційних ресурсів, вони організують свою діяльність на рівні супроводу освітнього процесу, а також шляхом реалізації власних програм, що часом мають науково-дослідний характер. Бібліотеки сприяють також вихованню морально досконалої особистості, пропагують через книгу зміст загальнолюдських цінностей, історичної, наукової та культурної спадщини, ідеї національного державотворення.

Успішність функціонування бібліотеки як інформаційної установи зобов'язує бібліотечних працівників швидко та адекватно реагувати на зміни в інформаційних потребах користувачів, удосконалювати форми обслуговування, надавати якісне інформаційне консультування, розширювати спектр бібліотечно-інформаційних послуг.

Таким чином, сучасна бібліотека вищої школи – це не тільки форма організації інформаційного простору всередині самого закладу вищої освіти, а й комплексний інформаційно-ресурсний медіа-центр, у рамках якого функціонує цілісна система інформаційно-бібліографічного забезпечення самоосвітніх, навчальних, науково-дослідних потреб її користувачів засобами традиційних і електронних інформаційних ресурсів.

Для бібліотеки закладу вищої освіти нині характерним є зростання значущості інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору, який сприяє об'єднанню інформації, інтелектуальних ресурсів, інформаційних технологій, комунікаційної інфраструктури.

Бібліотека Центральноукраїнського національного технічного університету як інформаційно-ресурсний медіа-центр спрямовує свою діяльність на формування ресурсного потенціалу, створює сприятливі умови для поширення та вільного доступу до інформації, забезпечує подальше впровадження нових інформаційних технологій та якісне надання інформаційних послуг. Основними векторами її розвитку є:

- формування потужної електронної бібліотеки із забезпеченням віддаленого доступу до електронного каталогу та електронних джерел;
- оперативне забезпечення інформацією студентів та науково-педагогічних працівників на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;
- підвищення комфортності бібліотечного середовища, формування позитивного іміджу.

Електронний каталог (ЕК) бібліотеки повністю відображає її фонд і є складовою системи каталогів, поєднує в собі функції алфавітного і систематичного каталогів, розкриває склад і зміст документів, які становлять фонд бібліотеки. ЕК забезпечує вільний доступ до фондів бібліотеки і є доступним в локальній мережі університету.

Бібліотека ЦНТУ є дійсним членом Центрально-Українського Корпоративного Каталогу (ЦУКК), учасники якого мають можливість обміну електронними записами аналітичного розпису статей періодичних видань.

Бібліотека ЦНТУ самостійно генерує бази даних: «Періодичні видання КНТУ, статті з періодики та збірників», «Наукові праці співробітників та викладачів КНТУ», «WEB - ресурси».

Про нові надходження літератури до фонду бібліотеки користувачі дізнаються з покажчиків «Нові надходження до бібліотеки ЦНТУ», які розміщено на сайті бібліотеки та у соціальній мережі Facebook.

Нещодавно відкрито доступ до наукометричної універсальної бази даних SCOPUS видавництва Elsevier та до реферативної наукометричної бази даних наукових публікацій Web of Science (WoS).

Від 2016 р. функціонує новий ресурс «Репозитарій ЦНТУ» – електронний архів, де накопичуються, зберігаються і підтримуються в належному стані документи наукового, освітнього і методичного призначення, створені працівниками будь-якого структурного підрозділу ЦНТУ, аспірантами чи студентами університету в рамках навчальної і науково-дослідної діяльності, а також надається постійний безкоштовний доступ до них через мережу Інтернет.

Для максимально повного задоволення інформаційних потреб своїх користувачів бібліотека надає доступ до ресурсів наукової електронної бібліотеки LIBRARY. RU.

Наразі змінюється позиція бібліотеки у взаємовідносинах з користувачами, переглядаються вимоги до бібліотечного сервісу, індивідуальних і групових форм бібліотечної діяльності. Інноваційні зміни, що суттєво покращили імідж бібліотеки, дозволили перейти на нові форми обслуговування, дали можливість не тільки забезпечити вільний доступ до величезного обсягу інформації, а й створити комфортне інформаційне середовище.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності бібліотеки є виховання інформаційної культури майбутнього фахівця.

Процес формування інформаційної культури майбутніх документознавців починається з їхнього запису до бібліотеки та ознайомчої екскурсії. Процес запису включає заповнення реєстраційної картки, ознайомлення з правилами користування бібліотекою, її історією та традиціями. Під час екскурсії відбувається знайомство з персоналом бібліотеки та знайомство зі специфікою діяльності кожного відділу.

При цьому увага студентів привертається до засобів наочності: стендів та плакатів із загальною інформацією про бібліотеку, схем розміщення книжкового фонду, схем пошуку різного виду і типу інформації тощо.

Одним із основних елементів інформаційної культури є знання інформаційних ресурсів. До традиційних інформаційних ресурсів бібліотеки (документальний фонд, система каталогів та картотек, книжкові видання, періодичні видання) нині додаються електронні ресурси. Серед них: власні ресурси, що генеруються бібліотекою, ресурси у вільному мережному доступі, придбані ресурси, електронний каталог, бази даних, повнотекстові документи, БД та електронні документи на дисках, Інтернет-ресурси.

Збереження і використання традиційних документів у бібліотеці добре опановано протягом багатьох років практичної діяльності. Використання електронних ресурсів почалося відносно недавно. Проте стає очевидним, що в перспективі значну частину традиційних документів буде представлено в

електронній формі. Зібрані в єдину систему, вони здобувають статус, за якого можливо реалізувати якісно новий рівень збереження, організації і використання цих джерел інформації, що забезпечує їм ширше й ефективніше використання.

Неодмінною умовою ефективної роботи бібліотеки з формування інформаційної культури є забезпечення вільного доступу користувачів до джерел інформації і знань. Вільний доступ до ресурсів – це не просто одна з форм організації використання бібліотечного фонду, а й свобода вибору користувачем потрібної інформації із усіх багатств ресурсів, послуг і можливостей бібліотеки.

Вільний доступ розуміється як простір для розвитку і навчання, що впливає на роботу самої бібліотеки. Адже за умови вільного доступу бібліотекар отримує можливість зайнятися інформаційним сервісом, забезпеченням виконання необхідних користувачеві послуг, наданням консультативної допомоги. Цей процес має бути максимально гнучким і персоналізованим. З цього ж випливає логіка формування фондів наукової бібліотеки в сучасних умовах. Науковці зазначають, що у процесі розробки стратегії комплектування фондів бібліотеки мають завжди орієнтуватися на свого користувача, прогнозуючи еволюцію його запитів. Це стосується як змістовної форми обслуговування, так і форм співробітництва бібліотеки з користувачем у напрямку найбільш ефективного використання інформації (Шемаєва, 2008).

Важливу роль у формуванні інформаційної культури майбутнього документознавця відіграє професійне читання. Коло професійного читання студентів обмежене, в основному, вітчизняною періодикою. Бібліотека ЦНТУ передплачує фахові періодичні видання «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Бібліотечна планета», «Бібліотечний форум України», «Вісник книжкової палати», які пропонуються студентам для перегляду та використання в навчальній і науковій діяльності.

Серед заходів, спрямованих на формування інформаційної культури фахівців документно-інформаційної сфери, які здійснюються працівниками бібліотеки, можна виділити наступні:

– заходи інформаційно-бібліографічного характеру: організація екскурсій, виставки нових надходжень, тематичні виставки;

– заходи навчально-освітнього характеру: проведення практичних занять та консультацій з метою навчання студентів навикам пошуку інформації в традиційних та електронних каталогах, базах даних, а також навчання студентів основним правилам складання і оформлення бібліографічних переліків літератури до курсових і дипломних робіт, реферування літератури, способам організації особистих картотек, методам аналізу структури документального потоку з проблем дослідження.

Бібліотека пропонує також використовувати свій персональний сайт, який надає об'єктивну й оперативну інформацію про її ресурсний потенціал і функціональні можливості.

Все різноманіття заходів щодо формування інформаційної культури майбутніх документознавців спрямоване на:

– навчання пошуку інформації за допомогою каталогів і картотек;

– навчання комп'ютерної писемності і пошуку інформації в електронних базах і банках даних, Інтернет;

– навчання раціональній роботі з книгою, орієнтації в структурі навчальних, наукових, довідникових видань, а також раціональному читанню;

– навчання основам аналітико-синтетичної переробки інформації (складанню бібліографічних описів, анотацій, рефератів, підготовка оглядів, доповідей і т.п.).

При цьому навчання пошуку інформації безпосередньо пов'язується з умінням користуватися довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки. А наявність комп'ютерних інформаційно-пошукових систем у бібліотеці вимагає від користувача спеціальних навичок – розуміння представлення інформації в базах даних, уміння вибрати основну галузь пошуку, користуватися ключовими словами тощо.

Вважаємо, що для майбутніх документознавців доцільно було б на базі бібліотеки проводити заняття з таких навчальних

курсів: «Аналітико-синтетична переробка документної інформації», «Документно-інформаційні комунікації», «Основи інформаційної культури майбутнього фахівця», «Науково-дослідна робота» та ін.

Серед тем практичних занять, що можуть бути реалізовані на базі бібліотеки, ми пропонуємо наступні: «Пошукові можливості баз даних бібліотеки ЦНТУ», «Електронні інформаційні ресурси віддаленого доступу», «Система інформаційних ресурсів документознавства», «Робота документознавця з інформаційними ресурсами», «Інформаційно-довідкові портали і сайти культурних й освітніх установ як джерела фахової інформації», «Фаховий пошук інформації в Інтернеті: можливості пошукових систем і сервісів», «Інформаційне обслуговування та забезпечення», «Документ як об'єкт бібліографічного опису», «Систематичні документні класифікації», «Предметизація документів», «Інформаційні ресурси для підтримки науково-дослідної діяльності» та ін.

Формування інформаційної культури майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності передбачає не лише знання ними етапів пошуку інформації та методики її обробки, а й врахування етичних та психологічних аспектів роботи з науковою інформацією, володіння певними етичними та психологічними нормами використання інформації в рамках представлення результатів своєї роботи. На ці аспекти має звертати увагу педагог при організації та проведенні практичних занять із студентами.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, завданням освіти в умовах сьогодення є створення умов для розвитку інформаційної культури особистості, яка забезпечить вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного інформаційного суспільства. Важливу роль у формуванні інформаційної культури майбутнього фахівця відіграють бібліотечні установи. Бібліотека Центральноукраїнського національного технічного університету динамічно змінюючись під впливом чинників сучасного інформаційного суспільства, адаптується до нових

вимог вищої освіти, визначає стратегію подальшого поступу. Перспективними напрямками діяльності бібліотеки з формування інформаційної культури майбутнього фахівця є подальше використання інноваційних технологій в організації роботи та формування електронних ресурсів на вимогу навчального процесу та наукової діяльності університету.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко І.Є. Кваліфікаційні вимоги до фахівців у сфері керування документаційними процесами (досвід Австралії). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2006. № 3. С.61-65.
2. Антонченко М.А. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наукових праць*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. № 1 (8). С.161-166.
3. Баловсяк Н. Інформаційна компетентність фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. № 5. С. 21-28.
4. Барма О. Формування інформаційної культури студентів-менеджерів у рамках діяльності бібліотек вищих навчальних закладів (на прикладі бібліотеки Білоруського державного університету культури та мистецтв). *Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол.* 2014. Вип.9. С. 254-263.
5. Бездрабко В. В. Підготовка наукових кадрів із документознавства в Україні: модерні відповіді на виклик часу. *Наукові записки / Національний університет «Острозька академія»*. Острог, 2009. Вип.1.С. 241-254.
6. Власова Г.В. Дидактичні основи комп'ютерної підготовки фахівців із спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» /Г.В. Власова, Л.І. Титова, О.В. Шмегера. *Документознавство та інформаційна діяльність: наука, освіта, практика: зб. матеріалів наук. конф.* (Київ, 18 грудня 2002 р.) /Держ. акад. кер. кадрів культури і мистець. К., 2002.С.81-85.
7. Гендина Н.И. Основы информационной культуры. *Основы информационной культуры: сб. метод.материалов*. Кемерово,1999. С.6-7.

8. Гендина Н.И., Рябцева Л.И. Решение ключевых задач информационной подготовки граждан и реализация образовательной функции библиотеки Интернета. *Библиотекосведение*. 2012. № 1. С. 41-43.

9. Давидова І.О. Управління системними трансформаціями бібліотек: до питання наукової організації управління. *Вісник ХДАК*. 2014. Вип. 45. С. 78-84.

10. Електронні інформаційні ресурси бібліотеку піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О.С. Онищенко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2011. 248 с.

11. Єпіфанова О., Савельєва В. Інформаційні ресурси бібліотеки вищого навчального закладу: організація, використання, управління (з досвіду роботи Наукової бібліотеки Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля). *Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол.* 2011. Вип.6. С. 279-290.

12. Кулешов С.Г. Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубежом. *Архіви України*. 2003. № 1-3(251). С.53-64.

13. Левшин М. Педагогічна сутність поняття «інформаційна культура» особистості. *Вища освіта України*. 2002. №3. С.67-74.

14. Матвієнко О.В. Досвід підготовки інформаційних спеціалістів в зарубіжних країнах. *Рідна школа*. 2001. № 10. С.76-77.

15. Семенюк Е.А. Інформаційна культура суспільства і прогрес інформатики. *НТІ*. Сер.1. 1994. №7. С.3.

16. Філіпова Л.Я. Інтернет-технології в системі підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері: матеріали між нар. наук.-прак. конф. (Донецьк, 30 берез.- 1 квіт. 2011 р.) / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2011. С.141-143.*

17. Філіпова Л.Я. Нова наукова проблематика спеціальності «Документознавство, архівознавство»: вимоги часу. *Документознавство. Бібліотекоснавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20-22 трав. 2008 р.) / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистец. К., 2008. С.83-85.*

18. Філіпова Л.Я. Перспективна спеціальність у підготовці фахівців інформаційно-документної сфери. *Вісн. Книжк. палати*. 2003. № 10. С. 29-31.

19. Шевченко Т.Є. Бібліотека вищого навчального закладу в сучасному інформаційному просторі. *Інформаційні ресурси та послуги: нові види, проблеми розвитку та використання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 8-9 червня 2004 р.* Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. С. 200-206.

20. Шемаєва Г.В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій: монографія. Х.:ХДАК, 2008. 289с.

21. Шемаєва Г.В. Інноваційна модель бібліотечної освіти: перспектива реалізації. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. Вип. 40. С.42-48.

REFERENCES

1. Antonenko, I. (2006). Kvalifikatsiini vymohy do fakhivtsiv u sferi keruvannya dokumentatsiinymy protsesamy (dosvid Avstralii) [Qualification requirements for documentation management specialists (Australia experience)]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 61-65 [in Ukrainian].

2. Antonchenko, M. (2004). Informatsiina kultura yak skladova zahal'noliudskoi kultury [Information culture as a component of human culture]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. K.: NPU imeni M.P. Drahomanova, 1 (8), 161-166 [in Ukrainian].

3. Balovsiak, N. (2004). Informatsiina kompetentnist fakhivtsia [Information competence of the specialist]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 5, 21-28 [in Ukrainian].

4. Barma, O. (2009). Formuvannya informatsiinoi kultury studentiv-menedzheriv u raskakh diialnosti bibliotek vyshchyykh navchalnykh zakladiv (naprykladi biblioteky Biloruskoho derzhavnoho universytetu kultury ta mystetstv) [Formation of information culture of students-managers in the boards of the activity of libraries of higher educational institutions (on the example of the library of the Belarusian State University of Culture and Arts)]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiaknyhozn. bibliot. tainf. Tekhnol*, 9, 254-263[in Ukrainian].

5. Bezdrabko, V. (2009). Pidhotovka naukovykh kadriviv dokumentoznavstva v Ukraini: moderni vidpovidinavy klykchasu [Training in documentary science in Ukraine: modern answers to the challenge of time]. *Naukovizapysky*. Ostroh, 1, 241-254 [in Ukrainian].

6. Vlasova, H. (2002). Dydaktychni osnovy kompiuternoї pidhotovky fakhivtsiviz spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [Didactic basics of computer training of specialists in the specialty «Documentation and information activity»]. *Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist: nauka, osvita, praktyka: zb. Materialiv nauk. konf. (Kyiv, 18 hrudnia 2002 r.)* K., 7, 81-85 [in Ukrainian].

7. Hendyna, N. (1999). Osnovy ynformatsyonnoi kultury [Fundamentals of information culture]. *Osnovy ynformatsyonnoi kultury: sb. metod. materyalov*. Kemerovo, 6-7 [in Russian].

8. Hendyna, N. & Riabtseva, L. (2012). Reshenye kliuchevykh zadach ynformatsyonnoi pidhotovky hrazhdan y realizatsiya obrazovatelnoi funktsiy y byblyoteky Ynterneta [Solving key tasks of citizens' information training and implementing the educational function of the Internet library]. *Byblyotekovedenye*, 1, 41-43 [in Ukrainian].

9. Davydova, I. (2014). Upravlinnia system nymy transformatsiia my bibliotek: do pytannia naukovoї orhanizatsiui pravlinnia [Management of library system transformations: to the question of scientific management organization]. *Visnyk Kh DAK*, 45, 78-84 [in Ukrainian].

10. *Elektronni informatsiini resursy biblioteku pidnesenni intelektualnoho i dukhovnoho potentsialu ukrainskoho suspilstva* (2011). [Electronic information resources library raising the intellectual and spiritual potential of Ukrainian society] / O.S. Onyshchenko ta in.; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. Kyiv, 248 [in Ukrainian].

11. Yepifanova, O. & Savelieva, V. (2011). Informatsiini resursy biblioteky vyshchoho navchalnoho zakladu: orhanizatsiia, vykorystannia, upravlinnia (z dosvidu roboty Naukovoї biblioteky Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im.. V. Dalia) [Information resources of the library of a higher educational institution: organization, use, management (from the experience of

the Scientific Library of the East Ukrainian National University named after V. Dahl)]. *Visnyk Lvivskohoun-tu. Serii knyhozn. bibliot. ta inf. tekhnol.*, 6. 279-290 [in Ukrainian].

12. Kuleshov, S. (2003). Upravlinnia dokumentatsiieiu: pidhotovka fakhivtsiv u vyshchych shkolakh za rubezhem [Documentation management: training of specialists in high schools abroad]. *Arkhivy Ukrainy*, 1-3(251), 53-64 [in Ukrainian].

13. Levshyn, M. (2002). Pedahohichna sutnist poniattia «informatsiina kultura» osobystosti» [The pedagogical essence of the concept of «information culture» of the individual]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 3, 67-74 [in Ukrainian].

14. Matviienko, O. (2001). Dosvid pidhotovky informatsiinykh spetsialistiv v zarubizhnykh krainakh [Experience of training information specialists in foreign countries]. *Ridna shk.*, 10, 76-77 [in Ukrainian].

15. Semeniuk, E. (1994). Informatsiina kultura suspilstva i prohres informatyky [Information culture of society and progress of computer science]. *NTI*, 7, 3 [in Ukrainian].

16. Filipova, L. (2011). Internet-tekhnologii v systemi pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [Internet technologies in the system of training specialists in the specialty «Documentation and information activity»]. *Informatsiini tekhnologii i systemy v dokumentoznavchii sferi: materialy mizh nar. nauk.-prak. konf.* Donetsk, 141-143 [in Ukrainian].

17. Filipova, L. (2008). Nova naukova problematyka spetsialnosti «Dokumentoznavstvo, arkhivoznavstvo»: vymohy chasu [New scientific problems of the specialty «Documentation, archival science»: time requirements]. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 20-22 trav. 2008 r.). K., 83-85 [in Ukrainian].

18. Filipova, L. (2003). Perspektyvna spetsialnist u pidhotovtsi fakhivtsiv informatsiino-dokumentnoi sfery [Perspective specialty in preparation of specialists of information and document sphere]. *Visn. Knyzhk. Palaty*, 10, 29-31 [in Ukrainian].

19. Shevchenko, T. (2004). Biblioteka vyshchoho navchalnoho zakladu v suchasnomu informatsiinomu prostori [Library of higher

education in the modern information space]. *Informatsiini resursy ta posluhy: novi vydy, problemy rozvytku ta vykorystannia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (8-9 chervnia 2004 r). Poltava: RVV PUSKU, 200-206 [in Ukrainian].

20. Shemaieva, H. (2008). Elektronni resursy bibliotek Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii: monohrafiia [Electronic resources of libraries of Ukraine in the system of scientific communications: monograph]. Kh.: KhDAK, 289 [in Ukrainian].

21. Shemaieva, H. (2013). Innovatsiina model bibliotечноi osvity: perspektyva realizatsii [An innovative model of library education: an implementation perspective]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 40. 42-48 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається поняття «інформаційна культура» та підходи до її формування. Проаналізовано інформаційну культуру особистості як умову успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві, як складову частину загальної культури, що орієнтована на інформаційне забезпечення людської діяльності. Особливу увагу приділено проблемі формування інформаційної культури особистості майбутнього фахівця в процесі навчання в закладі вищої освіти, зокрема майбутнього документознавця, для якого інформаційна культура є невід'ємним компонентом його професійної компетентності.

Представлено діяльність бібліотеки закладу вищої освіти як центру накопичення і зберігання суспільно значущих масивів інформації. Проведено аналіз процесу взаємодії бібліотеки вищого закладу освіти (на прикладі бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету) і користувачів інформаційних ресурсів у сучасних умовах, що виникають під впливом розвитку інформаційних технологій у бібліотечній сфері та освіті в цілому. Наголошено на важливості місця бібліотеки в інформаційному просторі та її ролі в процесі підготовки фахівців нової формації.

Акцентовується увага на діяльності бібліотеки ЦНТУ щодо формування інформаційної культури майбутніх фахівців

документно-інформаційної сфери з урахуванням їхніх навчальних та науково-дослідницьких потреб. Визначено заходи інформаційно-бібліографічного та навчально-виховного характеру, організаційно-педагогічні умови ефективної роботи бібліотеки з формування інформаційної культури майбутнього документознавця.

У висновках наголошено, що завданням сучасної освіти є створення умов для розвитку інформаційної культури особистості, яка забезпечить уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного інформаційного суспільства. Означено перспективні напрямки діяльності бібліотеки закладу вищої освіти з формування інформаційної культури майбутнього фахівця, зокрема, подальше використання інноваційних технологій в організації роботи та формування електронних ресурсів на вимогу навчального процесу та наукової діяльності університету.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформаційна культура, інформаційні технології, бібліотека закладу вищої освіти, документознавець.

АНОТАЦІЯ

Представлена деятельность библиотеки высшего учебного заведения как центра накопления и сохранения общественно значущих массивов информации. Проведен анализ процесса взаимодействия библиотеки высшего учебного заведения (на примере библиотеки Центральноукраинского национального технического университета) и пользователей информационных ресурсов в современных условиях, которые возникают под влиянием развития информационных технологий в библиотечной сфере и образовании в целом. Подчеркивается важность места библиотеки в информационном пространстве и ее роли в процессе подготовки специалистов новой формации.

Акцентируется внимание на деятельности библиотеки ЦНТУ по формированию информационной культуры будущих специалистов документно-информационной сферы с учетом их учебных и научно-исследовательских потребностей.

Определены мероприятия информационно-библиографического и учебно-воспитательного характера, организационно-педагогические условия эффективной работы библиотеки по формированию информационной культуры будущего документоведа.

По результатам исследования подчеркивается, что задачей современного образования является создание условий для развития информационной культуры личности, которая обеспечит умение ориентироваться в информационном пространстве, получать информацию и пользоваться ею в соответствии с собственными потребностями и требованиями современного информационного общества. Определены перспективные направления деятельности библиотеки высшего учебного заведения по формированию информационной культуры будущего специалиста, в частности, дальнейшее использование инновационных технологий в организации работы и формирование электронных ресурсов, исходя из трендов учебного процесса и научной деятельности университета.

Ключевые слова: *информация, информационное общество, информационная культура, информационные технологии, библиотека высшего учебного заведения, документовед.*

УДК 323.15 (477):355.48+316.485.26]:316.776(470:477), « 2014/...»
DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-211-223

**NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF THE HYBRID WAR OF THE
RUSSIAN FEDERATION**

**НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА УКРАИНЫ
В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ» РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ**

Vitaliij Kocur,

кандидат політичних наук,
доцент, старший науковий
співробітник відділу
національних меншин,
kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
вул. Генерала Алмазова, 8.
м. Київ, 01011.

Vitalii Kotsur,

Ph.D. in Political Sciences,
Assoc. Prof., Senior Research
Scientist of the Department of
National Minorities
kotsurv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6647-7678>

I. F. Kuras Institute of Political
and Ethno-National Research of
the National Academy of
Sciences of Ukraine
8, General Almazova St., Kyiv,
Ukraine, 01011

ABSTRACT

In the face of geopolitical, socio-economic challenges of the XXI century the peculiarities of the activities of national minorities of Ukraine during the undeclared Russian-Ukrainian war are revealed.

A comprehensive analysis of the ethnopolitical situation in the territory of Ukraine 2014-2018's was conducted. It was determined that one of the areas of Hungary's destructive activity

in the Transcarpathian region remains the support of educational projects. It is proved that exacerbation of conflict situations with the participation of national minorities of Ukraine is not possible without the foreign policy influence of the Russian Federation on the EU member states. The focus is on Ukrainian-Polish interstate relations in the ethno-national sphere. The Poles in Ukraine and the Ukrainians in Poland acted as a reliable bridge to the Ukrainian-Polish understanding. The Polish national minority in Ukraine is tolerant of socio-political transformations in Ukraine and is not conflicted in view of the foreign policy influences of the Russian Federation. At the same time, the situation with human rights of national minorities in the annexed by Russia Crimea was bad during the period under review.

It was noted that the consolidation of European values in Ukraine in the socio-political, economic, and ideological dimensions in the face of external challenges consolidated the Ukrainian people. However, it did not remove the contradictions in the political superstructure of the state, which in the background of the «hybrid war» is fueled by military curators, hidden sympathizers of the «Russian world», outspoken adherents of the Russian Federation.

Keywords: *national minorities, Ukraine, the Russian Federation, interstate relations, «hybrid war», «Russian world».*

Постановка проблеми. Удосконалення і впровадження в поліетнічній Україні якісно нової моделі співжиття українців як титульного етносу і 130 етнічних громад, які населяють її терени, є пріоритетним науковим вектором вітчизняної соціогуманітаристики. Як відзначала Л. Нагорна, тільки тоді, «коли українці й неукраїнці за походженням становитимуть єдиний національний колектив, згуртовані не лише інститутом громадянства, а й чітко усвідомленими спільними цілями і власною моделлю організації на фундаменті громадянського суспільства» (Нагорна, 2002: 6). нарешті український соціум відчує себе повноцінною політичною нацією.

Від збалансованості та компромісності базових засад подвійної ідентичності, що становить саму суть української поліетнічної нації, залежать відповіді соціуму на виклики

політичної реальності, в умовах якої формується нація (Закарпаття в етнополітичному вимірі, 2008: 10).

Аналіз останніх досліджень публікацій. Етнополітичні процеси в Україні, зокрема, суспільно-політична діяльність національних меншин, неодноразово була предметом дослідження І. Рафальського, М. Панчука, О. Майбороди, В. Войналовича, О. Калакури, В. Котигоренка, О. Рафальського, В. Наулка, О. Ляшенка, Н. Макаренко, Л. Ковач, В. Коцура, Н. Кочан, Ю. Ніколайця, О. Позняк, М. Рябчука та ін. Питання «русского мира», «гібридної війни» розкриті у працях Л. Якубової, Є. Магди, В. Горбуліна, А. Котенка, А. Бартоша (Бартош, 2010. nvo.ng.ru) тощо.

Метою огляду є розкриття особливостей діяльності окремих національних меншин України в умовах неоголошеної російсько-української війни, зовнішньополітичного впливу Російської Федерації на етнополітичну ситуацію в країні, що є одним з інструментів «гібридної» політики північного сусіда.

Виклад основного матеріалу. У зовнішньополітичній діяльності важливе значення для вирішення питань, пов'язаних із задоволенням потреб національних меншин, є налагодження та розширення міждержавних, міжурядових дипломатичних зв'язків. У даному ракурсі важливе місце посідають українсько-угорські міждержавні відносини, оскільки на території України проживає понад 150 тисяч угорців, з них на Закарпатті 12 відсотків від усього населення області. Водночас останнім часом спостерігається загострення питання освіти угорської національної меншини, що гальмує подальший розвиток системи українсько-угорських міждержавних політичних відносин. На думку політолога Т. Березовця угорці «хочуть вчити етнічних угорців, громадян України лише угорською мовою, але за рахунок бюджету України. Готувати для себе робочу силу в іншій країні, не витрачаючи ні копійки» (Мовний шантаж Угорщини..., 2017. Zik новини). Водночас А. Кокотюха припускає, що «саме Росія, маючи величезний досвід спекуляцій та сіяння розбрату в мовних питаннях, могла використати момент..., який угорські націоналісти винесли в міжнародну політику, шукаючи привід повернути Закарпаття» (Метод «йоббіка»..., 2017. 112.ua). За допомогою таких дій,

визначає Д. Тужанський, прем'єр-міністр Віктор Орбан зі своєю партією «Фідес-ХДНП» (Fidesz-KDNP) прагнув у квітні 2018 року втретє поспіль перемогти на парламентських виборах та очолити уряд. Для того, щоб мобілізувати свій електорат, В. Орбан перетворює власних виборців на протестний електорат, знайшовши зовнішніх ворогів, «зачепивши угорців за живе та закликавши їх стати разом із собою на захист батьківщини» (Тужанський, 2017. Європейська правда). Як результат, такі добре відпрацьовані політичні технології дали свої плоди у квітні 2018 р. під час парламентських виборів. Так, правляча партія набрала 48,49% голосів. На другому місці - праворадикальна партія «Йоббік» з 19,50% голосів. Таким чином партія прем'єра отримала в парламенті 134 місця, тобто дві третини (Сидоренко, 2018. Європейська правда). Зачинщики «інформаційних війн» сподіваються на велику неправду, яка триматиме «ситуацію під контролем». Водночас вони не враховують той чинник, що «неправдиві інформаційні потоки будуть не лише дезінформувати населення, а приведуть його до апатії» Водночас «дезорієнтоване населення – не добра основа для економічної активності і виходу суспільства із кризи» (Жарких, 2016).

Відтак угорська проблематика в етнополітичному вимірі актуалізується на сучасному етапі української історії. Прагнення української влади через поширення державної мови в угорському соціумі залучити нацменшину до повноцінних процесів державотворення наштовхнулися на спротив угорського уряду, який побачив у цьому загрозу правам угорців в Україні.

Незважаючи на відсутність в українських і західних ЗМІ інтересу до проблеми зростаючої угорської загрози в карпатському регіоні, на сьогоднішній день залишається дискусійним питання, чи існує взагалі ймовірність розіграшу Угорщиною «кримського сценарію» на Закарпатті в разі дестабілізації ситуації в Україні. Аналіз політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні говорить про існування низки фактів, які підтверджують посилення політичної присутності офіційного Будапешту в регіоні, що

сприяє штучному формуванню передумов для сепаратистських проявів у Закарпатській області (Жарких, 2016).

Одним із напрямків деструктивної активності Угорщини в Закарпатській області залишається підтримка освітніх проектів, які суперечать чинному законодавству України. Зростає в цьому напрямку активність і російської сторони, яка разом з Угорщиною, зацікавлена в дестабілізації ситуації в Україні та розвитку процесу сецесії на Закарпатті.

Як відзначає Є. Магда, «прем'єр-міністр Віктор Орбан, який контролює конституційну більшість у парламенті країни, не соромився демонструвати публічні симпатії до Володимира Путіна... Обрана не без підстав називають одним із лобістів російських інтересів у Європейському Союзі...» (Магда, 2015: 57). Західним партнерам не слід забувати, що «Путін особисто... вважає необхідним компенсувати образи, нанесені Росії після падіння СРСР» у зв'язку з чим «свідомо ... застосовує військову силу проти суверенної країни, щоб досягнути своїх цілей». «У нього є комплекс прийомів, які дві-три рази принесли йому успіх і він планує продовжувати діяти в тому ж напрямі» (Станчев, 2015: 310, 311). З огляду на ці обставини, угорському політикуму слід чітко зрозуміти, що без незалежної і сильної України – не може бути процвітаючої Угорщини.

Ще однією причиною загострення конфліктної етнопонаціональної ситуації в Закарпатті є зовнішньополітичний вплив Російської Федерації на країни члени ЄС, зокрема Угорщину з питань зняття економічних санкцій з РФ (Угорщина..., 2017. LV.ua.).

На сучасному етапі українсько-угорських відносин склалася ситуація, коли існує загроза поглиблення міждержавних протиріч в контексті угорської національної меншини. Саме тому Україна, запроваджуючи державну мову навчання на власній території і забезпечуючи гідне майбутнє національним меншинам насамперед через володіння ними державною, українською мовою, має проводити виважену демократичну, національно-орієнтовану політику, спрямовану на подолання ціннісно-цивілізаційного розколу українського суспільства, який всіляко намагаються поглиблювати зарубіжні

імперські пропагандисти в умовах гібридної війни, експлуатуючи національний чинник

Упродовж багатьох років поляки в Україні та українці в Польщі виступали надійним містком українсько-польського порозуміння, співпраці та партнерства. Яскравим свідченням цього стала участь польської національної меншини в протестних акціях під час Революції Гідності (Киридон, 2015: 282). Підтримка Майдану в 2013-2014 рр. стала мейнстрімом для польських медіа (Польський журналіст..., 2014. korrespondent.net).

На сучасному етапі україно-польських відносин, після прийняття у вересні 2017 р. нового закону «Про освіту», актуалізувалося питання вивчення української мови в школах національних меншин. Як відзначалося, Стаття 7 закону передбачає, що освіта мовою національних меншин надаватиметься лише в початкових класах, а середня і вища освіта – державною, українською мовою. Як відзначав віцепрем'єр-міністр, міністр культури і національної спадщини Польщі Петро Глінський, Польща і Україна знайшли взаєморозуміння щодо мовної статті нового закону України «Про освіту» (Закон України «Про освіту», 2017). Така позиція Польщі сприяє розвитку українсько-польських відносин і польської національної меншини в Україні. Поляки упродовж тривалого проживання на теренах України, в силу обставин – обмеження контактів зі своєю історичною батьківщиною зазнали певної асиміляції. Водночас у ХХІ ст. польська громада в Україні активізувала свою роботу як щодо збереження культурної самобутності та розвитку культурної творчості, так і функціонування національно-культурних, громадських організацій, контактів з історичною батьківщиною та участі у міждержавних процесах. Польська національна меншина сповідує демократичні, європейські цінності, а тому її представники були активними учасниками Помаранчевої та Революції Гідності, боротьби України за звільнення Донбасу. Не зважаючи на певні проблеми в питаннях історичної пам'яті, в цілому налагоджена плідна співпраця польських і румунських колег з українськими урядовими структурами в площині розв'язання нагальних питань соціокультурного розвитку

національних меншин та підтримки ними демократичних перетворень в Україні, захисту української державності від зовнішнього агресора.

Останнім часом погіршилася ситуація з дотриманням прав національних меншин в анексованому Росією Криму, де залишилося 28 класів з українською мовою навчання. З 2013 по 2018 рік у Криму в 36 разів зменшилася чисельність учнів, які навчаються українською мовою. Якщо у 2013 р. в Автономній Республіці Крим 13589 осіб отримали освіту українською мовою, то в 2016 році число таких учнів зменшилося до 371. Відповідно чисельність класів з українською мовою навчання за два роки окупації скоротилася у 31 раз (У Криму після анексії..., 2017. vgoru.org).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах неоголошеної російсько-української війни етнічний чинник відіграє значну роль у консолідації українського суспільства. Боротьба за незалежність Української держави, утвердження європейських цінностей в суспільно-політичному, економічному, світоглядному вимірах в умовах зовнішніх викликів консолідувала український народ, водночас не зняла протиріччя в політичній надбудові держави, які на тлі «гібридної війни» підживлюються військовими кураторами, прихованими симпатиками «русского мира», відвертими адептами прикордонної імперії. Розв'язана Російською Федерацією війна на Сході України, окупація Криму базувалася певною мірою на використанні національного чинника, як визначального важеля розхитування політичної стабільності і підготовки умов для втілення агресивних імперських планів у XXI ст. на теренах суверенної держави. Водночас «попри величезну шкоду, заподіяну «русским миром» в Україні та відчутним зсувом в архітектурі світової політики, його помилковість можна вважати доведеною. «Русский мир» не пройшов випробування на життєвість, його оманлива сила тримається на культивуванні й генералізації внутрішніх суперечностей Росії...» зазначає Л. Якубова (Якубова, 2018: 353). Саме тому безпековим стратегічним чинником зовнішньої і внутрішньої політики України була і залишається гармонізація національних відносин, забезпечення соціально-економічних,

політичних, соціокультурних умов для розвитку національних меншин та їх інтеграції в український соціум на базі європейських цінностей.

У даному контексті варто виокремити деякі рекомендації у сфері міжнародних відносин, публічної дипломатії та зовнішньої політики України. Наша держава має протидіяти агресії Російської Федерації шляхом застосування економічних та особистих санкцій проти іноземних політичних та громадських організацій, зокрема проросійських, окремих осіб, які підтримують зв'язки із з окупованими територіями, Кримом та Росією чи поширюють проросійську пропаганду через етнічні діаспори. Використовувати потенціал співпраці та розширення повноважень національних меншин у рамках реформи децентралізації. Зберігати принцип єдиного громадянства, розпочати переговори із зацікавленими державами-членами ЄС щодо укладення окремих угод про статус громадян України певного етнічного походження, який дозволить їм легально користуватися політичними, економічними та соціальними правами на території інших держав.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бартош А. Гібридні війни во зовнішній політиці США і НАТО // Независимое военное обозрение. 2010, 10 окт. URL: http://nvo.ng.ru/concepts/2014-10-10/1_nato.html (дата звернення 12.04.2015).
2. Жарких Д., Феофилов С. Война. Экономика. Информация. Киев: Саммит-Книга., 2016. 512 с.
3. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С.10
4. Закон України «Про освіту» // Верховна Рада України Законодавство України. 2017. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>).
5. Киридон А., Троян С. Українсько-польський діалог в умовах революції гідності (2013–2014 рр.). Intermarum: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 282. Url: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/download/90580/86482>
6. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. С.57

7. Метод «йоббіка»: Чому Угорщина загострює мовну проблему з Україною // 112.ua Думки. 12 вересня 2017. URL : <https://ua.112.ua/mnenie/metod-yobbika-chomu-uhorshchyna-zahostriiue-movnu-problemu-z-ukrainoiu-410752.html>

8. Мовний шантаж Угорщини – це вже проблема Брюсселя, а не Києва // Zik новини. 27 вересня 2017. URL : https://zik.ua/news/2017/09/27/movnyu_shantazh_ugorshchyny_t_se_vzhe_problema_bryusselya_a_ne_kyieva__1175289

9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ: ПіЕНД, 2002. С.6

10. Польський журналіст покорил YouTube своїми відеорепортажами с Грушевського. Url: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3296371>

11. Сидоренко С., Тужанський Д. Перемога вічного Орбана: як угорський прем'єр зберіг абсолютну владу в країні. // Європейська правда. 9 квітня 2018 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/9/7080095/>

12. Станчев М., Фельштинский Ю. Третья мировая: битва за Україну. Київ: Наш Формат. 2015. С310-311

13. Тужанський Д. Гра на межі ворожнечі: як Угорщина радикалізує суспільство для перемоги чинної влади // Європейська правда. 28 серпня 2017 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/28/7069912/>

14. У Криму після анексії в 36 разів зменшилась кількість учнів, які навчаються українською. URL: <http://vgoru.org/index.php/prava-lyudini/item/17049-u-krymu-pislia-aneksii-v-36-raziv-zmenschylas-kilkist-uchniv-iaki-navchaiutsia-ukrainskoiu>

15. Угорщина: що стоїть за войовничою риторикою проти України [Електронний ресурс] // LB.ua. 2017. URL : https://ukr.lb.ua/world/2017/09/26/377586_ugorshchina_shcho_stoit_voyovnichoyu.html.

16. Україна і Польща підписали угоду щодо мовної статті закону «Про освіту». 23 жовтня 2017 р. Url: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ukrajina-i-polshcha-pidpisali-ugodu-z-movnoji-statti-zakonu-pro-osvitu-213739.html>

17. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ. ТОВ Видавництво «Кліо». 2018., С. 353

REFERENCES

1. Bartosh, A. (2010). *Gibridnye voyny vo vneshney politike SShA i NATO* [Hybrid Wars in US and NATO Foreign Policy] // *Nezavisimoe voennoe obozrenie. 10 okt.* [Independent Military Review. Oct 10]. URL: http://nvo.ng.ru/concepts/2014-10-10/1_nato.html (data zvernennya 12.04.2015) (accessed 12/04/2015) [in Russian].
2. Zharkikh, D. & Feofilov, S. (2016). *Voyna. Ekonomika. Informatsiya* [War. Economics. Information]. Kiev: Sammit-Kniga, 512 [in Ukrainian].
3. *Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri* (2008). [Transcarpathia in ethnopolitical dimension]. Kyiv: IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 10 [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* (2017). [Law of Ukraine «On Education»] // *Verkhovna Rada Ukrainy Zakonodavstvo Ukrainy.* URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A. & Troian, S. (2015). *Ukrainsko-polskyi dialoh v umovakh revoliutsii hidnosti (2013–2014 rr.)* [Ukrainian-Polish Dialogue in the Dignity Revolution (2013–2014).]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, 2, 282. URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/download/90580/86482> [in Ukrainian].
6. Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [Hybrid War: Survive and Win]. Kharkiv: Vivat, 57 [in Ukrainian].
7. *Metod «yobbika»: Chomu Uhorshchyna zahostriiue movnu problemu z Ukrainoiu* (2017). [Jobbika Method: Why Hungary Exacerbates Language Problem with Ukraine] // *112.ua Dumky*. 12 veresnia. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/metod-yobbika-chomu-uhorshchyna-zahostriiue-movnu-problemu-z-ukrainoiu-410752.html> [in Ukrainian].
8. *Movnyi shantazh Uhorshchyny – tse vzhe problema Briusselia, a ne Kyieva* (2017). [Hungarian language blackmail is already a problem for Brussels, not Kyiv] // *Zik novyny*. 27 veresnia. URL: https://zik.ua/news/2017/09/27/movnyy_shantazh_ugorshchyny_tse_vzhe_problema_bryusselya_a_ne_kyieva__1175289 [in Ukrainian].

9. Nahorna, L. (2002). *Natsionalna identychnist v Ukraini* [National identity in Ukraine]. Kyiv: IPiEND, 6 [in Ukrainian].

10. *Pol'skiy zhurnalyst pokoril YouTube svoimi videoreportazhami s Grushevskogo*. [A Polish journalist conquered YouTube with his video reports from Gruszewski]. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3296371>

11. Sydorenko, S. & Tuzhanskyi, D. (2018). *Peremoha vichnoho Orbana: yak uhorskyi premier zberih absoliutnu vladu v kraini* [The victory of the eternal Orban: as the Hungarian prime minister retained absolute power in the country] // *Yevropeiska pravda*. 9 kvitnia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/9/7080095/> [in Ukrainian].

12. Stanchev, M. & Fel'shtinskiy, Yu. (2015). *Tret'ya mirovaya: bitva za Ukrainu* [The Third World: The Battle for Ukraine]. Kyiv: Nash Format, 310-311 [in Ukrainian].

13. Tuzhanskyi, D. (2017). *Hra na mezhi vorozhnechi: yak Uhorshchyna radykalizuie suspilstvo dlia peremohy chynnoi vlady* [Playing on the brink of enmity: how Hungary radicalizes society for the victory of incumbent power] // *Yevropeiska pravda*. 28 serpnia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/08/28/7069912/> [in Ukrainian].

14. *U Krymu pislia aneksii v 36 raziv zmenshylyas kilkist uchniv, yaki navchaiutsia ukrainskoiu* [After annexation in Crimea, the number of students studying Ukrainian has decreased by 36 times]. URL: <http://vgoru.org/index.php/prava-lyudini/item/17049-u-krymu-pislia-aneksii-v-36-raziv-zmenshylyas-kilkist-uchniv-iaki-na-vchaiutsia-ukrainskoiu> [in Ukrainian].

15. *Uhorshchyna: shcho stoit za voiovychoiu rytorykoiu proty Ukrainy* (2017). [Hungary: Standing Against Military Rhetoric Against Ukraine] // LB.ua. URL: https://ukr.lb.ua/world/2017/09/26/377586_ugorshchina_shcho_stoit_voyovnichoyu.html [in Ukrainian].

16. *Ukraina i Polshcha pidpysaly uhodu shchodo movnoi statti zakonu «Pro osvitu»* (2017). [Ukraine and Poland sign an agreement on a language article of the Law on Education]. 23 zhovtnia. URL: <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-ukrajina-i-polshcha-pidpysali-ugodu-z-movnoji-statti-zakonu-pro-osvitu-213739.html> [in Ukrainian].

17. Yakubova, L. (2018). «*Russkyi myr*» v Ukraini: na kraiu prirvy [«The Russian world» in Ukraine: at the edge of the gulf]. Kyiv. TOV Vydavnytstvo «Klio», 353 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В умовах геополітичних, соціально-економічних викликів XXI ст. розкрито особливості діяльності національних меншин України в період неоголошеної російсько-української війни.

Проведений комплексний аналіз етнополітичної ситуації на території України 2014 – 2018 рр. Визначено, що одним із напрямків деструктивної активності Угорщини в Закарпатській області залишається підтримка освітніх проєктів. Доведено, що загострення конфліктних ситуацій за участю національних меншин України не відбувається без зовнішньополітичного вплив Російської Федерації на країни члени ЄС. Зосереджено увагу на українсько-польських міждержавних відносинах в етнонаціональній сфері. Поляки в Україні та українці в Польщі виступали надійним містком українсько-польського порозуміння. Польська національна меншина в Україні є толерантною до суспільно-політичних трансформацій в Україні та не конфліктною з огляду на зовнішньополітичні впливи Російської Федерації. Водночас у досліджуваний період погіршилася ситуація з дотриманням прав національних меншин в анексованому Росією Криму.

Відзначено, що утвердження європейських цінностей в Україні в суспільно-політичному, економічному, світоглядному вимірах в умовах зовнішніх викликів консолідувала український народ, проте не зняла протиріччя в політичній надбудові держави, які на тлі «гібридної війни» підживлюються військовими кураторами, прихованими симпатиками «русского мира», відвертими адептами прикордонної імперії.

Ключові слова: національні меншини, Україна, Російська Федерація, міждержавні відносини, «гібридна війна», «русский мир».

АННОТАЦИЯ

В условиях геополитических, социально-экономических вызовов XXI века раскрыты особенности деятельности

национальных меньшинств Украины в период необъявленной российско-украинской войны.

Проведенный комплексный анализ этнополитической ситуации на территории Украины 2014 – 2018 гг. Определено, что одним из направлений деструктивной активности Венгрии в Закарпатской области остается поддержка образовательных проектов. Доказано, что обострение конфликтных ситуаций с участием национальных меньшинств Украины не обходится без внешнеполитического влияния Российской Федерации на страны-члены ЕС. Сосредоточено на украинском-польских межгосударственных отношениях в этнонациональной сфере. Поляки в Украине и украинцы в Польше выступали надежным мостиком украинско-польского взаимопонимания. Польское национальное меньшинство в Украине толерантно к общественно-политическим трансформациям в Украине, не конфликтно, учитывая внешнеполитические влияния Российской Федерации. В то же время в исследуемый период ухудшилась ситуация с соблюдением прав национальных меньшинств в аннексированному Россией Крыму.

Отмечено, что утверждение европейских ценностей в Украине в общественно-политической, экономической, мировоззренческом измерениях в условиях внешних вызовов консолидировала украинский народ, однако не сняла противоречия в политической надстройке государства, на фоне «гибридной войны» подпитанной военными кураторами, скрытыми сторонниками «русского мира», откровенными адептами Российской Федерации.

Ключевые слова: *национальные меньшинства, Украина, Российская Федерация, межгосударственные отношения, «гибридная война», «русский мир».*

УДК 025.5:027.7- 0.57.875-054.6 (045)

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-224-248

**PROVISION OF INFORMATION AND EDUCATIONAL
NEEDS OF FOREIGN STUDENTS AS AN INTEGRAL
PART OF THE ACTIVITY OF THE SCIENTIFIC AND
TECHNICAL LIBRARY OF THE NATIONAL AVIATION
UNIVERSITY**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНІХ
ПОТРЕБ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА
СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ
БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ НУЖД
СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ
СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАУЧНО-
ТЕХНИЧЕСКОЙ БИБЛИОТЕКИ НАЦИОНАЛЬНОГО
АВИАЦИОННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Тетяна Курченко,

кандидат історичних наук,
доцент,
доцент кафедри історії
та документознавства,
t.kurchenko@ukr.net,
[https://orcid.org/0000-0003-
2704-6482](https://orcid.org/0000-0003-2704-6482)
[https://www.researchgate.net/pro
file/](https://www.researchgate.net/profile/)

Національний авіаційний
університет
пр-т Космонавта Комарова, 1,
ауд. 8-603, м. Київ,
Україна 03058

Tetiana Kurchenko,

Ph.D in Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of
Department of History and
scientific discipline of
Documentation
t.kurchenko@ukr.net,
[https://orcid.org/0000-0003-
2704-6482](https://orcid.org/0000-0003-2704-6482)
[https://www.researchgate.net/pr
ofile/](https://www.researchgate.net/profile/)

National Aviation University
Prosp. Kosmonavta Komarova,
1, aud. 8-603, Kyiv,
Ukraine 03058

ABSTRACT

The article summarizes practical experience of providing information and educational needs of foreign students in the Scientific and Technical Library of the National Aviation University. The analysis of theoretical principles and state-of-the-art practical experience of organizing work with foreign students in higher educational establishments of Ukraine has been carried out, the peculiarities of this category of students have been revealed in relation to providing information needs in the learning process, simplifying their adaptation to the educational, informational and everyday environment of the host country.

The article states that the National Aviation University is one of the leading educational institutions providing training for foreign students. It has been found that the Scientific and Technical Library of the National Aviation University provides information and services to foreign students on a general basis and does not have a separate structural unit within it to work only with this group of students. Still, sufficient conditions for intellectual and physical access to information resources have been established for foreign students through the library website and in its computer classrooms. The article also presents the issues related to the direct service of foreign students in library units and professional readiness of the library staff to communicate with specific nature.

It has been found that the Scientific and Technical Library of the National Aviation University, over the decades of working with foreign students, has gained interesting and useful experience in organizing work with this category of readers and providing their information and educational needs. The necessity to generalize and share such experience, as well as to improve the provision of information needs of foreign students in the Scientific and Technical Library of the National Aviation University.

Key words: *information, information services, information and educational needs, foreign students, library, Scientific and Technical Library of the National Aviation University.*

Постановка проблеми. Як відомо, сучасні теорії соціального розвитку людини, на одне з перших місць висувають освіту. Основною тенденцією розвитку сучасної

освіти, стає її безперервність що передбачає виховання молодії людини як особистості, орієнтованої на навчально-пізнавальну діяльність впродовж усього життя. Внаслідок утвердження в суспільстві таких поглядів, а також зростаючої мобільності молоді як читачів, істотно змінюються функції багатьох бібліотек, особливо університетських. Вони безпосередньо залучаються до виконання завдань навчального процесу, забезпечуючи його інформаційну підтримку, надаючи різноманітні інформаційно-освітні послуги.

Вивчення і задоволення інформаційних потреб студентів є сьогодні актуальними завданнями для бібліотекознавства, документознавства, інформатики. У теоретичному бібліотекознавстві та практичній діяльності бібліотек вивчення інформаційних потреб читачів є однією з умов створення ефективних систем інформаційного обслуговування, бібліографічного забезпечення та надання якісних інформаційно-освітніх послуг. Відомо, що інформаційна потреба завжди пов'язана з конкретною проблемою і залежить як від структури цієї проблеми, так і від багатофакторної характеристики споживача інформації, а також від мети використання інформації. Якщо ж споживач інформації має певні відмінні споживацькі характеристики, то їх вивчення, як і вивчення особливостей його інформаційних запитів, мають особливу вагу для бібліотечної установи. В повній мірі це твердження стосується студентів-іноземців, що отримують освітні послуги у закладах вищої освіти України.

Навчання іноземних студентів в Україні є одним із напрямів розвитку сучасної системи національної освіти, оскільки сприяє підвищенню іміджу української вищої школи на світовому рівні, а також є додатковим джерелом фінансування економіки держави.

Практика отримання освіти іноземними громадянами була започаткована ще в часи СРСР, щоправда в 1960-80-х роках більшість іноземних студентів навчалися лише в елітних закладах вищої освіти країни. Сьогодні освітній простір для більшості студентів-іноземців став значно ширшим. Це стало наслідком кардинальних змін, що відбулися у вітчизняному суспільстві з початку 90-х років, коли Україна здобула

незалежність. Здобуття Україною незалежності безумовно вплинуло на розширення її контактів з іншими країнами. Як наслідок, заклади вищої освіти України стали приймати іноземців на навчання як за міждержавними угодами, так і на комерційній основі, що є свідченням зростання ваги українського диплому про вищу освіту в світовому освітньому просторі та у роботодавців.

Враховуючи позитивний досвід навчання іноземних студентів у вітчизняних закладах вищої освіти, слід зазначити, що важливими складовими механізму забезпечення привабливості вітчизняної вищої освіти для іноземців є доступність освіти та її якість, де остання визначається такими критеріями, як кадровий потенціал, матеріально-технічний, сучасний стан методичного та інформаційного забезпечення навчального процесу.

Тому все, що пов'язане з навчанням студентів-іноземців і забезпеченням їх інформаційно-освітніх потреб бібліотеками закладів вищої освіти є важливим і актуальним.

Одним з провідних державних ЗВО України, який має великий досвід підготовки іноземних студентів, є Національний авіаційний університет. Національний авіаційний університет (далі – НАУ) є провідним авіаційним закладом вищої освіти України, що за свою історію підготував десятки тисяч спеціалістів для більш ніж 140 країн світу і продовжує їх підготовку за перспективними спеціальностями сьогодні. На вересень 2019 р. в його стінах навчалось 918 іноземних студентів. НАУ займає 5 місце серед київських вишів, де проходять навчання студенти-іноземці і 25 місце в цілому по країні (Офіційний веб-сайт Інституту міжнародного співробітництва і освіти НАУ, URL: <https://imco.nau.edu.ua/>).

Без сумніву, досвід набутий в процесі задоволення інформаційно-освітніх потреб іноземних студентів в одній із найбільших науково-технічних бібліотек університетів, якою являється НТБ Національного авіаційного університету (далі – НТБ НАУ), є цікавим та корисним.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність проблеми забезпечення інформаційно-освітніх потреб іноземних студентів бібліотеками закладів вищої освіти обумовлює

інтерес до неї науковців. Над загальною проблемою інформаційного обслуговування читачів в сучасних бібліотечних закладах плідно працюють науковці Ж. Бабенко (Бабенко, 2001); С. Борик (Борик, 2013); Т. Коваль (Коваль, 2007, 2012), Г. Ковальчук (Ковальчук, 2013), Н. Коржик (Коржик, 2007), Д. Нікола (Нікола, 2009), І. Нілова (Нілова, 2000), Т. Павленко (Павленко, 2012); Т. Ткаченко (Ткаченко, 2008), О. Шилюк (Шилюк, 2008) та ін. Різним аспектам організації навчання іноземних студентів та їх інформаційного забезпечення присвятили свої публікації О. Бакало (Бакало, 2015), Н. Мельник (Мельник, 2003), О.Тіщенко (Тіщенко 2013, 2014). Починаючи з кінця 90 років ХХ століття і дотепер з'явилося ряд дисертаційних досліджень, що вивчають проблеми навчання студентів-іноземців та особливості організації роботи з ними в закладах вищої освіти України та університетських бібліотеках, зокрема, це дисертації О. Бакало (Бакало, 2017), Т. Довгодько (Довгодько, 2014), Л. Рибаченко (Рибаченко, 2001) О. Тат'янченко (Тат'янченко, 1997), Н. Терещенко (Терещенко, 2005).

Особливості роботи із контингентом іноземних студентів безпосередньо в НАУ висвітлює в своїх публікаціях О. Бакало (Бакало, 2015), І. Зарубінська (Зарубінська, 2013), Т. Курченко і Ж. Паскал (Курченко & Паскал, 2017). Разом з тим, проблема забезпечення інформаційних потреб іноземних студентів в НТБ НАУ ще ніколи не була предметом дослідження.

Мета статті – узагальнення досвіду забезпечення інформаційно-освітніх потреб студентів-іноземців в Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету.

Виклад основного матеріалу. Головна місія сучасної бібліотеки закладу вищої освіти (далі – ЗВО) – підтримка навчання і наукових досліджень у виші шляхом створення необхідних умов для доступу до інформації та бібліотечних послуг. Поширення новітніх технічних засобів обробки інформації та сучасних форм доступу до неї на основі комп'ютерних технологій, формують нову концепцію розвитку бібліотеки, в якій пріоритет віддається інформаційній функції.

Сьогодні саме бібліотеці належить особлива унікальна роль у формуванні інформаційного середовища. Треба визнати, що це досить відповідальний виклик для бібліотек, оскільки відбуваються суттєві зміни як у складі інформаційних ресурсів (електронні каталоги, електронні документи), так і в способах користування ними (віддалений доступ до баз даних, інтерактивний пошук інформації, електронна доставка документів та ін.). Для бібліотеки ЗВО новітні інформаційні ресурси мають впроваджуватися досить оперативно, адже контингент читачів бібліотеки – це молодь, яка однією з перших освоює та застосовує у своїй діяльності все нове та прогресивне.

Бібліотека ЗВО має постійно працювати над створенням інформаційного ресурсного середовища для підтримки навчального та наукового процесів, інноваційної діяльності вишу, надаючи студентам та викладачам різноманітні бібліотечно-інформаційні сервіси та послуги, дотримуючись принципів їх відкритості та доступності. На думку фахівців, до основних складових процесу інформаційного обслуговування користувачів у бібліотеці ЗВО слід віднести наступні: вивчення інформаційних запитів; інформаційно-ресурсне забезпечення; зміна ролі бібліотекаря в новому інформаційно-освітньому середовищі; просування інформаційних послуг в середовище закладу вищої освіти.

Серед вказаних складових процесу інформаційного обслуговування читачів важливу роль займає вивчення їх інформаційних запитів, адже впровадження сучасних інновацій відбувається виключно для того, щоб відповідати потребам і очікуванням зацікавлених сторін. Зацікавлена сторона, у даному контексті – це студенти та викладачі ЗВО, які оцінюють результативність і ефективність організованого в бібліотеці процесу інформаційного обслуговування: повноту і якість задоволення інформаційних запитів, різноманітність сервісів і послуг, оперативність їх надання. Плануючи загальну концепцію розвитку бібліотеки та розвиток бібліотечних сервісів слід враховувати особливості інформаційних запитів та очікувань різних категорій читачів.

Сьогодні в ЗВО України навчається значна кількість студентів-іноземців. Наявність у закладі вищої освіти іноземних студентів є своєрідним індикатором якості підготовки у ньому фахівців, його престижу та іміджу. Це особлива і доволі складна категорія студентів. Світовий та вітчизняний досвід свідчить про те, що передумовою успішного навчання іноземних студентів у чужій для них країні є створення для них оптимальних умов для максимально безболісної адаптації – пристосування до нових, незвичних умов життя та навчання в Україні. Практичний досвід роботи з іноземними студентами показує, що в процесі їх адаптації можна виокремити декілька складових: адаптація до нових кліматогеографічних умов країни перебування; соціокультурна та побутова адаптація; мовна адаптація; академічна адаптація (Бакало, 2015). Всі ці особливості слід враховувати закладам вищої освіти, що надають освітні послуги іноземним громадянам.

Національний авіаційний університет є одним із закладів вищої освіти, що готує іноземних студентів по багатьом спеціальностям, його керівництво добре усвідомлює свої завдання і рівень відповідальності, який лягає на всі його структурні підрозділи, в тому числі і на бібліотеку. В складі НАУ діє Інститут міжнародного співробітництва і освіти, метою якого є реалізація заходів, передбачених Стратегією інтернаціоналізації співробітництва в галузі освіти Національного авіаційного університету. В університеті є повне розуміння того, що його привабливість та престижність для іноземних студентів не є чимось назавжди сталим та беззаперечним і що треба постійно удосконалювати зміст навчання, запроваджувати сучасні форми та методи організації навчального процесу та підвищувати якість підготовки фахівців в цілому, у тому числі, шляхом все більшої індивідуалізації їх навчання. Зокрема, в НАУ іноземці навчаються в академічних групах із малою кількістю студентів; для них організуються додаткові навчальні заняття та консультації; наставниками їх академічних груп призначаються найбільш досвідчені викладачі; у гуртожитках створюються більш комфортні умови тощо. Шлях в НАУ для студента-

іноземця починається з підготовчого відділення, яке було відкрите в 1977 році, згідно наказу Міністра цивільної авіації СРСР. Далі іноземні студенти продовжують освіту у профільних інститутах та факультетах денної, заочної та дистанційної форм навчання. Іноземці навчаються також в аспірантурі та докторантурі університету. Піклуючись про майбутнє своїх вихованців, Національний авіаційний університет, з метою підвищення їх конкурентоздатності на вітчизняному та світовому ринку праці, з 1999 року успішно реалізує у навчальному процесі так званий «англомовний проект», в рамках якого підготовка фахівців за 20 найбільш популярними спеціальностями здійснюється виключно англійською мовою. У англомовних академічних групах навчаються не тільки громадяни України, але й громадяни країн близького та далекого зарубіжжя. Випускники «англомовного проекту» отримують диплом фахівця державного зразка та сертифікат, що підтверджує професійний рівень володіння англійською мовою (Зарубінська, 2013).

Усі іноземні студенти користуються Науково-технічною бібліотекою НАУ з моменту початку навчання. Науково-технічна бібліотека є максимально наближеною до навчальних корпусів і студентських гуртожитків, отже є для студентів-іноземців бібліотекою першого вибору і на неї лягає основне інформаційне забезпечення освітнього процесу. Врахуємо, що забезпечення інформаційно-освітніх запитів іноземних студентів має дві складові: інформаційне забезпечення та інформаційне обслуговування. Обидва напрями можуть реалізовуватись університетською бібліотекою двома шляхами: на загальних засадах, тобто студенти-іноземці обслуговуються на рівні з іншими, та шляхом виокремлення в бібліотеці окремих каталогів, окремого місця обслуговування тощо. Науково - технічна бібліотека НАУ здійснює інформаційне забезпечення та обслуговування іноземних студентів на загальних засадах і не має у своєму складі окремого структурного підрозділу для роботи лише з даним студентським контингентом. Лише на першому році навчання студенти мають можливість користуватись літературою з окремого навчально-методичного кабінету, що існує при

підготовчому відділенні й є укомплектованим спеціальною літературою, відповідно до навчальних занять і специфіки контингенту студентів-іноземців. Щоправда це не виключає можливості отримати інформаційне обслуговування в НТБ НАУ на загальних засадах.

Для іноземних студентів в НТБ НАУ створені достатні умови для інтелектуального та фізичного доступу до інформаційних ресурсів через веб-сайт бібліотеки, в її комп'ютерних класах, в читальних залах та через абонемент. Науково-пошуковий апарат бібліотеки, розміщений на веб-сайті НТБ, має крім основної української мови переклад на англійську та російську. Всі сервіси бібліотеки також доступні на англійській мові. Через веб-сайт НТБ НАУ можливий вихід на сайти 7 найвідоміших світових бібліотек, в тому числі Бібліотеки Конгресу США, Британської бібліотеки, Національної бібліотеки Німеччини та 10 найбільших бібліотечних закладів України. Бібліотечний підрозділ НАУ має у своєму складі окремий фонд літератури на іноземних мовах: англійській, німецькій, іспанській, польській, чеській, литовській тощо. Фонд має окремий каталог, виділений як на сайті бібліотеки, так і в «живих» каталогах. Здебільшого це література технічного спрямування, щоправда вона є дещо застарілою і потребує оновлення. Отримати літературу на іноземній мові можна на абонементі та познайомитись з її електронною версією в комп'ютерних класах, в читальних залах. Через комп'ютерний клас іноземні студенти мають також доступ до англійських версій 10 наукових періодичних видань, що виходять в НАУ. Через сайт студенти мають також віддалений доступ до університетського репозитарію, де розміщені повнотекстові версії праць науковців НАУ, в тому числі і на іноземних мовах. Навчально-методичною літературою на англійській мові в повному обсязі забезпечуються студенти-іноземці, що навчаються на англійськомовному проекті. Якщо студенти - іноземці навчаються в змішаних групах, то вони забезпечуються або підручниками на англійській мові, або спеціальними методичними посібниками на українській або російських мовах, де виклад матеріалу орієнтований та їх рівень знання мови, з живанням спрощеної лексики.

Структурно-функціональна модель системи інформаційного обслуговування іноземних студентів, що практикується в НТБ НАУ, включає два взаємозалежних напрями діяльності: організаційний – систему інформаційного забезпечення (наявність інформаційно-ресурсного забезпечення бібліотекою інформаційних потреб іноземних студентів) та виконавчий - систему інформаційного обслуговування (можливість доступу до інформаційних ресурсів). Така модель створює базу для формування відповідної системи бібліотечного обслуговування, яка задовольняє потреби іноземних студентів в освітньо-інформаційних послугах. Вона сприяє постійному зростанню освітнього і наукового потенціалу, розвитку іноземних студентів як майбутніх фахівців та повне задоволення інформаційних потреб іноземців, що виникають в процесі освіти. На думку І. Зарубінської, яка довгий час очолювала напрямок міжнародної діяльності НАУ, зазначена система дозволяє працівникам НТБ НАУ максимально врахувати інформаційні потреби та індивідуальні особливості студентів, що поліпшують освітньо-інформаційне забезпечення іноземців та ефективність їхнього освітнього процесу (Зарубінська, 2013).

Сьогодні вищеописана система знаходить своє відображення в роботі різноманітних відділів НТБ НАУ:

- відділ інформаційно-аналітичної та довідково-бібліографічної роботи (відділ бібліографії). Працівники даного відділу обслуговують іноземних студентів шляхом надання допомоги у виявленні публікацій за певний період часу з тематики; виявлення публікації з тематики наукових досліджень; пошуку необхідних іноземним студентам матеріалів для виконання самостійних робіт; ознайомлення з публікаціями викладачів та науковців НАУ; надання довідки про місце зберігання потрібних матеріалів, уточнення бібліографічних даних, фактографічних відомостей; відповіді на питання у віртуальній довідці, створеній для науковців НАУ;
- відділ наукової обробки документів та організації каталогів. Працівники відділу надають іноземним студентам допомогу з наступних питань: консультація з пошуку

інформації у системі каталогів; добір джерел за темами; визначення систематичного шифру видання за таблицями класифікації ББК;

– відділ навчальної літератури для молодших курсів. В даному відділі іноземні студенти молодших курсів (I та II курси) мають можливість оформити абонемент, укомплектований літературою технічного та гуманітарного профілів у відповідності з навчальними планами першого і другого курсів усіх інститутів та факультетів, яка може видаватися в автоматизованому режимі, в тому числі на основі попередніх замовлень через Інтернет;

– відділ навчальної літератури для старших курсів (III-VI курси). Повноваження цього відділу поширюються не лише на студентів денної форми навчання, але і на «заочників», слухачів Інституту післядипломної освіти, аспірантів і докторантів, представників постійного викладацького складу університету, а також слухачів факультету по роботі з іноземними студентами;

– відділ навчальної літератури у складі факультету міжнародних відносин. Даний відділ НТБ НАУ є структурним підрозділом, який розташовано на території факультету міжнародних відносин НАУ. Абонементом та читальним залом відділу мають можливість користуватись всі студенти і викладачі означеного факультету, а також представники інших навчальних структур. На території відділу розміщено Інформаційний центр Європейського союзу;

– читальний зал технічної літератури. Зал пристосований до автоматизованого обслуговування читачів, тому не викликає додаткових проблем при обслуговуванні іноземних студентів;

– міжбібліотечний абонемент (МБА). В рамках обслуговування іноземних студентів МБА, вони мають можливість отримати доступ до необхідної літератури, яка відсутня у фондах науково-технічної бібліотеки, і до текстів, що не знайдено у інформаційних комп'ютерних мережах. Однак, інформаційно-бібліотечне обслуговування іноземних студентів в даному відділі здійснюється лише через читальний зал;

– відділ гуманітарної літератури та культурно-просвітницької роботи здійснює обслуговування іноземних студентів в автоматизованому режимі. Є можливість здійснити замовлення необхідної літератури дистанційно (через Інтернет) та отримати відповідну книгу, прийшовши до бібліотеки в зазначений день. Додатково функціонує читальний зал, де іноземні студенти мають можливість отримати необхідну літературу, попередньо зареєструвавшись в електронній базі НТБ;

– читальний зал періодичних видань та літератури з українознавства. Обслуговування іноземних студентів в даному відділі відбувається наступним чином: студент попередньо робить запит на веб-сайті НТБ, у покажчиках періодичних та інформаційних видань, а також у каталогах і картотеках щодо інформації про наявність необхідної літератури. Після цього у студента є можливість відвідати корпус даного відділу бібліотеки та отримати необхідні видання;

– зал електронних каталогів. В даному відділі іноземні студенти мають можливість самостійно скористатись електронним каталогом документів бібліотеки, пошуковою системою, а також отримати доступ до локальних ресурсів НТБ НАУ. В залі постійно знаходиться консультант, що надає допомогу у користуванні пошуковою системою «УФД/Бібліотека»;

– комп'ютерні класи та зал мультимедійних видань. Даний відділ бібліотеки пропонує іноземним студентам різноманітні додаткові послуги, такі як користування Інтернетом, робота за ПК, сканування книжок з читального залу та друк, користування мультимедійною електронною бібліотекою, доступ до мереж УРАН, EBSCO, РУБРИКОН і т. ін. За необхідності, кожен студент має можливість отримати консультаційну допомогу.

Варто зазначити, що сучасний розвиток електронних технологій, вносить зміни і в особливості інформаційно-бібліотечного обслуговування.

На сьогоднішній день в НТБ НАУ, як і в будь-якій іншій сучасній бібліотеці, найбільшого поширення отримують такі варіанти інформаційного обслуговування іноземних студентів,

як консультування в режимі онлайн, віртуальний стіл довідок та електронна доставка документів, які вже не є об'єктом авторського права. На думку І. Зарубінської, саме дані напрямки діяльності, надають нові додаткові можливості розвитку інформаційного обслуговування іноземних студентів НТБ НАУ (Зарубінська, 2013).

Отже, іноземні студенти мають однакові можливості доступу до інформації, що і викладачі НАУ та україномовні студенти. Ми можемо також говорити про відповідність інформаційно-ресурсного забезпечення НТБ НАУ інформаційним потребам іноземних студентів. Без сумніву, використання новітніх технологій в роботі НТБ НАУ скорочує шлях інформації до споживача в обличчі іноземного студента, що в багатьох випадках значно полегшує сприйняття інформації студентом та покращує якість інформаційного обслуговування в бібліотеці. Що правда, ми можемо також визначити і шляхи поліпшення інформаційно-ресурсного забезпечення іноземних студентів. Це – оновлення фонду літератури на іноземній мові, створення електронних інформаційних ресурсів на основі традиційного бібліотечного фонду окремо для іноземців, збільшення й урізноманітнення підписки періодичних видань на іноземній мові тощо.

Сьогодні в структурному бібліотечному підрозділі НАУ працює 57 фахівців, більшість з них мають вищу бібліотечну освіту. Колектив бібліотеки має досвід по обслуговуванню іноземних студентів, що накопичувався десятиліттями, багаті бібліотечні фонди, які в цілому можуть задовольнити попит на інформацію різну за тематичною направленістю. Але крім наявності фондів і організації доступу до них, якість бібліотечно-інформаційного обслуговування іноземних студентів залежить від професійної підготовки бібліотекарів, від бажання зрозуміти студента-іноземця і піти йому назустріч, витративши доволі часу та професійних зусиль. Повсякденна бібліотечна практика потребує від сучасного бібліотекаря зростання професійної кваліфікації на всіх ділянках роботи: при наданні послуг, виконанні довідок, проведенні комплексних заходів, чергуванні у залі каталогів та залах електронної інформації, і особливо у спілкуванні з

відвідувачами бібліотеки. Без сумніву, цей аспект слід обов'язково врахувати, розвиваючи інформаційні послуги для іноземних студентів.

Сучасне інтерактивне он-лайн спілкування зі студентами дещо нівелює особливості інформаційного обслуговування іноземців, але «жива» робота, доволі часто приносить певні проблеми. Як з'ясувалось, найбільш проблемним місцем професійної підготовки співробітників НТБ НАУ є слабе знання іноземних мов і недостатнє усвідомлення специфіки даної категорії читачів. В 2016 році силами студентів-документознавців, що отримують фахову підготовку на кафедрі історії та документознавства ФЛСК НАУ, було розроблено анкету із 12 питань і проведено анкетування співробітників бібліотеки. Анкетування мало на меті виявити проблемні місця в роботі з іноземними студентами: з'ясувати професійну обізнаність бібліотекарів в особливостях роботи з іноземцями; фахову готовність бібліотекарів до такого виду роботи; послуги, якими найчастіше користуються іноземні студенти; володіння іноземними мовами працівників університетської бібліотеки; наявність фонду літератури в НТБ НАУ у відповідності з потребами іноземних студентів тощо. На питання анкети відповіло 80% співробітників бібліотечного підрозділу. Анкетування показало, що основу колективу бібліотеки складають люди середнього і старшого віку, які не володіють, або слабко володіють іноземними мовами. Крім того, обслуговуючи іноземних студентів, вони частіше за все покладаються на власну інтуїцію та щире бажання допомогти, ніж на професійні знання особливостей цієї категорії споживачів бібліотечної інформації та глибоке розуміння їх інформаційних запитів. Для виправлення ситуації було рекомендовано проводити спеціальні тренінги та семінари силами працівників підготовчого відділення та інших структур, що задіяні у підготовці іноземних студентів, знайомити працівників бібліотеки із національним складом нових наборів студентів. Дуже важливим фактором підвищення якості задоволення інформаційно-освітніх запитів іноземців є оволодіння бодай елементарними мовними навичками, організація безкоштовних мовних курсів для співробітників

НТБ НАУ. У порівнянні з 2016 роком деякі зрушення вже відбулись, на роботу прийшло декілька молодих співробітників зі знанням англійської мови, але кардинальна зміна ситуації можлива тільки при систематичній роботі в цьому напрямку всього колективу НТБ і повному усвідомленні важливості вирішення даної проблеми.

Висновки. Отже, Національний авіаційний університет є одним із провідних закладів вищої освіти, що здійснює підготовку студентів-іноземців, а його бібліотека є тим осередком, який надає інформаційні послуги, забезпечуючи їх освітні потреби. НТБ НАУ здійснює інформаційне забезпечення та обслуговування іноземних студентів на загальних засадах і не має у своєму складі окремого структурного підрозділу для роботи лише з даним студентським контингентом, але для іноземних студентів створені достатні умови для інтелектуального та фізичного доступу до інформаційних ресурсів та якісного задоволення їх інформаційно-освітніх запитів.

Встановлено, що для вдосконалення системи інформаційного обслуговування іноземних студентів потрібно здійснити чимало спеціальних заходів, спрямованих на поліпшення існуючої системи обслуговування студентів-іноземців. Зокрема, розширити кількість літератури на іноземній мові; створити електронні інформаційні ресурси на основі традиційного бібліотечного фонду окремо для іноземців, збільшити та урізноманітнити підписку періодичних видань на іноземній мові, налагодити контакт із відділами, що найбільше пов'язані із роботою з іноземними студентами тощо. Окремі рекомендації стосуються поліпшення мовної та професійної кваліфікації співробітників бібліотеки. Сподіваємось, що відповідні зміни зможуть поліпшити задоволення інформаційно-освітніх потреб іноземних студентів та в цілому покращать діяльність НТБ НАУ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Ж. В. Основні етапи розвитку теорії інформаційних потреб. *Бібліотеки в інформаційному суспільстві*: Збірник матеріалів наук.-практ. конференції,

присвяченої 100-річчю Хмельницької ОУНБ ім. Островського (м. Хмельницький, 21 вересня, 2001 р.). Хмельницький: Б. в. 2001. С. 52-55.

2. Бакало О. М. Особливості навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах (на прикладі Національного авіаційного університету). *Проблеми та перспективи розвитку освіти*: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 17-18 квітня, 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С.57-58.

3. Бакало О. М. Врахування національних та індивідуальних особливостей іноземних студентів під час навчання у вищих навчальних закладах України. *Сучасний соціально-гуманітарний дискурс*: Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 21 березня, 2015р.): у 5-х. частинах. Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. Ч.1. С. 68-69.

4. Бакало О. М. Педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ: Національний авіаційний університет, 2017. 23 с.

5. Борик С. М. Бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів: вивчення інформаційних потреб. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: Матеріали V Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Львів, 11-12 вересня 2013р.) / Під заг. ред. О. В. Шишка. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. С. 499-509.

6. Довгодько Т. І. Загальнонаукова підготовка іноземних студентів до навчання в авіаційному університеті: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук:13.00.04. Київ: Національний авіаційний університет, 2014. 20 с.

7. Зарубінська І. Б. Особливості навчання іноземних студентів при експорті освітніх послуг. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Київ: 2013. Вип.6. С. 103–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2_013_6_14.

8. Коваль Т. Удосконалення системи обслуговування користувачів: сучасні підходи та їх реалізація. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства*: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 жовтня 2012 р.). Львів: Вид-во Львів. політехніки. 2012. С. 428-436. URL <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16553/1/43-428-436.pdf>

9. Коваль Т. Оптимізація інформаційної діяльності наукової бібліотеки. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2012. Вип. 34. С. 7-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2012_34_1

10. Коваль Т. Роль наукової бібліотеки в інформаційному забезпеченні вищої освіти. *Бібліотечний форум України*. 2007. № 2. С. 20-23.

11. Ковальчук Г. К. Інформаційно-бібліотечне обслуговування користувачів в сучасних умовах. *Бібліотечний вісник*. № 11.2013.С. 12-20.

12. Коржик Н. А. Інформаційні потреби користувачів бібліотек вищих навчальних закладів. *Вісник ХДАК*. Харків, ХДАК, 2007. Вип. 20. С. 108–113.

13. Курченко Т. Є., Паскал Ж. В. Інформаційне обслуговування іноземних студентів в Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету. *Інформація та соціум*: Збірник матеріалів II Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Вінниця, 28 квітня, 2017 р). Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С.34-37.

14. Мельник Н. І. Стратегічні аспекти розвитку освітнього простору і вимоги маркетингового аналізу до сфери підготовки студентів іноземців. *Вісник Книжкової палати*. 2003. № 6. С. 35–36.

15. Ніколас Д. Оцінка інформаційних потреб: методи і технології: монографія. Київ: Академія, 2009.76 с.

16. Нілова І. Інформаційні потреби як метазасіб діяльності студентів *Наукові праці НБУВ*. Київ: Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, 2000. Вип. 5. С. 46-54.

17. Павленко Т. Б. Сучасні тенденції розвитку бібліотек вищих навчальних закладів: до 90-річчя Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету. Харків:

ХНМУ, 2012. 11с. URL: http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/134/6/Тенденции_Павленко.pdf.

18. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946-2000 рр.): автореф. дис.... на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ: Луганський педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2001. 20 с.

19. Офіційний веб-сайт Національного авіаційного університету. URL: <https://nau.edu.ua/>.

20. Офіційний веб-сайт НТБ НАУ. URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/main/>.

21. Офіційний веб-сайт Інституту міжнародного співробітництва і освіти НАУ. URL: <http://imco.nau.edu.ua/>

22. Офіційний веб-сайт Центру міжнародної освіти НАУ. URL: <http://dmz.nau.edu.ua/ua>

23. Татьяначенко О. О. Педагогічні умови спілкування з іноземними студентами в процесі навчання: автореф. дис... на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ: Київський Національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 1997. 24 с.

24. Терещенко Н. М. Інформаційне обслуговування іноземних студентів в університетській бібліотеці: автореф. дис..... на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ: КНУКІМ, 2005. 20 с.

25. Тіщенко О. М. Фактори, що впливають на процес адаптації іноземних студентів під час навчання на підготовчому відділенні вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*: Матеріали Міжнародної наук.-практ.конференції, 21-22 березня 2013р. К.: НАУ, 2013. С.99-100.

26. Тіщенко О. М. Особливості етапів адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах . *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Збірник наук. праць. Київ-Вінниця: ТОВ «Планер», 2014. Вип. 39. С.449-454.

27. Шилюк О. Діяльність вузівської бібліотеки в умовах інформатизації суспільства. *Вища школа*. 2008. № 5.С. 52-54.

REFERENCES

1. Babenko, Zh. V. (2001). Osnovni etapy rozvytku teorii informatsiinykh potreb [Main stages of development of information needs theory]. *Biblioteky v informatsiinomu suspilstvi*: Proceedings of the scientific-practical conference: dedicated to the 100th anniversary of Khmelnytsky OUNB them. Ostrovsky (pp.52-55). Khmelnytsky, n.p. [in Ukrainian].

2. Bakalo, O. M. (2015). Osoblyvosti navchannia inozemnykh studentiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh (na prykladi Natsionalnoho aviatsiiho universytetu) [Peculiarities of teaching foreign students in higher education institutions (on the example of the National Aviation University)]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku osvity – Problems and Prospects for the Development of Education*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp.57-58). Kherson: Vydavnychyj dim «Gelvetyka» [in Ukrainian].

3. Bakalo, O. M. (2015). Vrakhuvannia natsionalnykh ta indyvidualnykh osoblyvosti inozemnykh studentiv pid chas navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Consideration of national and individual characteristics of foreign students while studying at higher educational establishments of Ukraine]. *Suchasnyi sotsialno-humanitarnyi dyskurs – Contemporary Social and Humanitarian Discourse*: Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation. Dnipropetrovsk: LLC «Innovaciya», 1(5), 68-69 [in Ukrainian].

4. Bakalo, O. M. (2017). Pedahohichni umovy adaptatsii inozemnykh studentiv do navchannia u vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Pedagogical Conditions for Adaptation of Foreign Students to Study in Higher Technical Institutions]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: Nacionalnyj aviacijnyj universytet [in Ukrainian].

5. Boryk, S. M. (2013). Bibliotechno-informatsiine obsluhovuvannia korystuvachiv: vyvchennia informatsiinykh potreb [Library Information Services: exploring Information Needs]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva – Modern problems of library activity in the conditions of information society*: Proceedings of the V

International Scientific and Practical Conference. O. V. Shyshka (ed.). Lviv: Vyd-vo Lviv. Politekhniky, 499-509 [in Ukrainian].

6. Dovhodko, T. I. (2014). Zahalnonaukova pidhotovka inozemnykh studentiv do navchannia v aviatsiinomu universyteti [General scientific training of foreign students to study at aviation university]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: Nacionalnyj aviacijnyj universytet [in Ukrainian].

7. Zarubinska, I. B. (2013). Osoblyvosti navchannia inozemnykh studentiv pry eksporti osvity [Features of training of foreign students in export of educational services]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Personality spirituality: methodology, theory and practice*, Kyiv, 6, 103-113. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_6_14. [in Ukrainian].

8. Koval, T. (2012). Udoskonalennia systemy obsluhovuvannia korystuvachiv: suchasni pidkhody ta yikh realizatsiia [Improving customer service: current approaches and their implementation]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva – Modern problems of library activity in the conditions of information society: Proceedings of the IV International Research and Practice Conference*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi politekhniky, 428-436. Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16553/1/43-428-436.pdf> [in Ukrainian].

9. Koval, T. (2012). Optyimizatsiia informatsiinoi diialnosti naukovoï biblioteky [Optimization of information activity of the scientific library]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Scientific works of the National Library of Ukraine V.I Vernadsky*. Kyiv, 34, 7-12. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2012_34_1. [in Ukrainian].

10. Koval, T. (2007). Rol naukovoï biblioteky v informatsiinomu zabezpechenni vyshchoi osvity [The Role of the Scientific Library in Higher Education Information Support]. *Bibliotechnyi forum Ukrainy Library – Library Forum of Ukraine*. 2, 20-23. [in Ukrainian].

11. Kovalchuk, H. K. (2013). Informatsiino-bibliotečne obsluhovuvannia korystuvachiv v suchasnykh umovakh [Library information services in modern conditions]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 11, 12-20 [in Ukrainian].

12. Korzyh, N. A. (2007) Informatiini potreby korystuvachiv bibliotek vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Information needs of users of libraries of higher education institutions]. *Visnyk KhDAK – The CDAC Bulletin*. Kharkiv, *KhDAK*, 20, 108-113 [in Ukrainian].

13. Kurchenko, T. Ye., & Paskal, Zh.V. (2017). Informatiine obsluhovuvannya inozemnykh studentiv v Naukovo-tekhnichnii bibliotetsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu [Information service for foreign students at the National Aviation University Scientific and Technical Library]. *Informatsiia ta sotsium – Information and Society* Information and Society: Proceedings of II International Scientific and Practical Conference. Vinnytsya, DonNU imeni Vasylya Stusa, 34-37 [in Ukrainian].

14. Melnyk, N. I. (2003). Stratehichni aspekty rozvytku osvitnoho prostoru i vymohy marketynhovoho analizu do sfery pidhotovky studentiv inozemtsiv [Strategic aspects of the development of educational space and the requirements of marketing analysis in the field of preparation of foreign students]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 6, 35-36 [in Ukrainian].

15. Nikolas, D. (2009). *Otsinka informatiinykh potreb: metody i tekhnologii* [Information needs assessment: methods and technologies]. Kyiv: Akademiya [in Ukrainian].

16. Nilova, I. (2000). Informatiini potreby yak metazasib diialnosti studentiv [Information Needs as a Metadata for Students Activities]. *NBUW Research –2000 – Scientific works of NBU–2000*. Kyiv: Nacz. b-ka Ukrayiny` imeni V. I. Vernads`kogo, 5, 46-54 [in Ukrainian].

17. Pavlenko, T. B. (2012). Suchasni tendentsii rozvytku bibliotek vyshchyykh navchalnykh zakladiv: do 90-richchia Naukovoї biblioteky Kharkivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu [Modern tendencies of development of libraries of higher educational institutions: dedicated to the 90th anniversary of the Scientific Library of Kharkiv National Medical University]. Kharkiv: KhNMU. Retrieved from:[http:// repo.knmu.edu.ua/bitstream/ 123456789/ 134/6/ Tendentsyy_Pavlenko.d](http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/134/6/Tendentsyy_Pavlenko.d). [in Ukrainian].

18. Rybachenko, L. I. (2001). Pidhotovka inozemnykh studentiv u navchalnykh zakladakh Ukrainy (1946-2000 rr.) [Preparation of foreign students in educational institutions of Ukraine (1946-2000)].

Extended abstract of Candidate's thesis. Lugansk: Luganskyj pedagogichnyj universytet im. T. G. Shevchenka [in Ukrainian].

19. Ofitsiynyi vebsait Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu [The official website of National Aviation University]. *nau.edu.ua*. Retrieved from <https://nau.edu.ua/> [in Ukrainian].

20. Ofitsiynyi vebsait NTB NAU [The official website of the Scientific and Technical Library of NAU]. *www.lib.nau.edu.ua/main*. Retrieved from <http://www.lib.nau.edu.ua/main/> [in Ukrainian].

21. Ofitsiynyi vebsait Instytutu mizhnarodnoho spivrobotnytstva i osvity [Official site of the Institute of International Cooperation and Education of NAU]. *www.imco.nau.edu.ua/*. Retrieved from: <http://imco.nau.edu.ua/> [in Ukrainian].

22. Ofitsiynyi vebsait Tsentru mizhnarodnoi osvity NAU [Official site of the NAU Center for International Education]. *www.dmz.nau.edu.ua/ua*. Retrieved from: <http://dmz.nau.edu.ua/ua>. [in Ukrainian].

23. Tatianchenko, O. O. (1997). Pedahohichni umovy spilkuvannia z inozemnymy studentamy v protsesi navchannia [Pedagogical conditions of communication with foreign students in the course of study]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Kyiv: Nacionalnyj universytet imeni T. G. Shevchenka [in Ukrainian].

24. Tereshchenko, N. M. (2005). Informatsiine obsluhovuvannia inozemnykh studentiv v universytetskii bibliotetsi [Information service for foreign students in the university library]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Kyiv: KNUKIM [in Ukrainian].

25. Tishchenko, O. M. (2013). Faktory, shcho vplyvaiut na protses adaptatsii inozemnykh studentiv pid chas navchannia na pidhotovchomu viddilenni vyshchoho navchalnoho zakladu [Factors influencing the adaptation process of foreign students while studying at the preparatory department of a higher education institution]. *Aktualni problemy vyshchoi profesiinoi osvity – Topical problems of higher vocational education: Proceedings of the International Science and Practice Conference.* Kyiv: Nacionalnyj aviacijnyj universytet, 99-100 [in Ukrainian].

26. Tishchenko, O. M. (2014). Osoblyvosti etapiv adaptatsii inozemnykh studentiv do navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Features of stages of adaptation of foreign students to

study at higher education institutions]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metody navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative methods of training in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems.* Kyiv-Vinnycya: TOV «Planer», 39, 449-454 [in Ukrainian].

27. Shyliuk, O. (2008). Diialnist vuzivskoi biblioteky v umovakh informatyzatsii suspilstva [Activities of the university library in the conditions of informatization of the society]. *Vyshcha shkola – High school*, 5, 52-54 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено практичний досвід забезпечення інформаційно-освітніх потреб студентів-іноземців в Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету. Проведено аналіз теоретичних засад та сучасного практичного досвіду організації роботи з іноземними студентами в закладах вищої освіти України, виявлено особливості цієї категорії студентів, щодо забезпечення інформаційних потреб в процесі навчання, спрощення їх адаптації до умов освітнього, інформаційного та побутового середовища країни перебування.

У статті зазначається, що Національний авіаційний університет є одним із провідних навчальних закладів, що надає освітні послуги іноземним студентам. З'ясовано, що Науково-технічна бібліотека НАУ здійснює інформаційне забезпечення та обслуговування іноземних студентів на загальних засадах і не має у своєму складі окремого структурного підрозділу для роботи лише з цим студентським контингентом. Але для іноземних студентів створені достатні умови для інтелектуального та фізичного доступу до інформаційних ресурсів через сайт бібліотеки і в її комп'ютерних класах.

У статті також розглядаються проблеми, пов'язані з безпосереднім обслуговуванням іноземних студентів у підрозділах бібліотеки і професійною готовністю бібліотечного персоналу до спілкування, що має певну специфіку.

З'ясовано що Науково-технічна бібліотека НАУ за десятиліття роботи з іноземними студентами набула цікавого і корисного досвіду з організації роботи з цією категорією читачів та забезпеченню їх інформаційно-освітніх потреб. Обґрунтовано необхідність узагальнення та поширення цього досвіду, як і удосконалення забезпечення інформаційних потреб іноземних студентів в НТБ НАУ.

Ключові слова: інформація, інформаційні послуги, інформаційно-освітні потреби, студенти-іноземці, бібліотека, Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету.

АННОТАЦИЯ

В статье обобщен практический опыт обеспечения информационно-образовательных нужд студентов-иностранцев в Научно-технической библиотеке Национального авиационного университета. Проведен анализ теоретических основ и современного практического опыта организации работы с иностранными студентами в высших учебных заведениях Украины, выявлено особенности этой категории студентов по отношению к обеспечению информационных запросов в процессе обучения, улучшению их адаптации к условиям образовательной, информационной и бытовой среды страны пребывания.

В статье отмечается, что Национальный авиационный университет является одним из ведущих высших учебных заведений, которые осуществляют подготовку студентов-иностранцев. Установлено, что Научно-техническая библиотека НАУ осуществляет информационное обеспечение и обслуживание иностранных студентов на общих основаниях и не имеет в своем составе отдельного структурного подразделения для работы исключительно с этим контингентом студентов. Но для иностранных студентов созданы достаточные условия для интеллектуального и физического доступа к информационным ресурсам посредством сайта библиотеки и в ее компьютерных классах.

В статье также рассматриваются проблемы, связанные с непосредственным обслуживанием иностранных

студентов в подразделениях библиотеки и профессиональной готовностью персонала библиотек к общению с ними, что имеют определенную специфику.

Установлено, что Научно-техническая библиотека НАУ за десятилетия работы с иностранными студентами приобрела ценный и полезный опыт по организации работы с этой категорией читателей и удовлетворению их информационно-образовательных нужд. Обосновано необходимость обобщения и распространения этого опыта, как и усовершенствования удовлетворения информационных запросов иностранных студентов в НТБ НАУ.

Ключевые слова: *информация, информационные услуги, информационно-образовательные нужды, студенты-иностранцы, библиотека, Научно-техническая библиотека Национального авиационного университета.*

УДК 331.45:006

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-249-263

**STANDARDIZATION IN THE FIELD OF LABOR
SAFETY: THEORETICAL BACKGROUND AND LEGAL
FIELD**

**СТАНДАРТИЗАЦІЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ:
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАВОВЕ ПОЛЕ**

**СТАНДАРТИЗАЦИЯ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ТРУДА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАВОВОЕ ПОЛЕ**

Inna Levchenko,

доктор історичних наук,
доцент кафедри теорії та
методики
професійної підготовки
inna.lewchenko2000@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9652-8755>
ID: D-1140-2019
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Inna Levchenko,

Doctor in Historical Sciences
Associate Professor of the
Department of Theory and
Methods of Vocational training
inna.lewchenko2000@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9652-8755>
ID: D-1140-2019
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article deals with the complex of theoretical and practical issues in the field of occupational standardization, comparative analysis of European and international standards in the field of occupational safety is made.

The author noted the adaptation of the legislation of Ukraine, which provides for the reform of its legal system and the gradual

alignment with European and international standards of labor protection, in order to define uniform and generally accepted legal, socio-economic measures and means aimed at preserving life, health and human performance during work.

*The study highlighted the state of standardization in the field of occupational safety, conducted a comparative legal analysis of compliance and development of recommendations in order to further approximate the legislation of Ukraine to the requirements of the *acquis communautaire*.*

The article defines the basic terminology that reveals the essence of this research, in particular: «system of labor safety standards», «standardization», «standards», etc. Types of standardization are considered and some standards of the national system of standardization of labor protection are described.

The study deals with the new ISO 45001: 2018 standard «Occupational Health and Safety Management Systems. Requirements and Recommendations for Application», which is one of the most anticipated standards in the world.

The author emphasizes the importance and necessity of forming a clear standardization system in Ukraine, which will improve the situation in the field of labor protection.

Keywords: *standardization, standards, labor protection, system of labor safety standards, regulatory framework*

Постановка проблеми. Процес наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці полягає у досягненні на практиці високих європейських стандартів охорони праці з загальним зниженням показників виробничого травматизму та професійних захворювань.

Основною проблемою сфери охорони праці залишається моральна застарілість нормативної бази стандартів України, яка сприяє регулюванню відносин у сфері охорони праці, оскільки більшість із них залишається чинною ще з часів СРСР. Враховуючи викладене, на сьогодні постала нагальна необхідність здійснення досліджень щодо стану стандартизації у сфері охорони праці, проведення порівняльно-правового

аналізу відповідності та розробки рекомендацій з метою подальшого наближення законодавства України до вимог *acquis communautaire*.

Великою трагедією будь-якого демократичного суспільства є нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання, які являються серйозною причиною людських та економічних втрат. За деякими оцінками, щороку в світі внаслідок виробничого травматизму гине понад 300 тис. чоловік (Жидецький, 2004), що є досить серйозним фактором для розвитку соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. Наразі наукових розвідок з аналізом проблем стандартизації в Україні небагато. До того ж вони розкривають сутність державної системи стандартизації у сферах економіки, товаровиробництва, промисловості тощо. Підходи до типізації та систематизації стандартів в Україні були розглянуті у науковій статті Л. Ю. Шабельника (Шабельник, 2016), в якій автор конкретизує типи стандартів України. Навчальний посібник М. Т. Бакка (Бакка, 2002) розкриває головні аспекти метрології, стандартизації, сертифікації та акредитації в Україні.

Важливим джерелом для написання даної статті стала інформація з електронних ресурсів (Технічна енциклопедія), (Комплекс стандартів національної стандартизації України), (ISO 45001).

Проте варто зазначити, що означена тема до цього часу не отримала широкого висвітлення, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень. У процесі дослідження були використані методи аналізу і синтезу, системного підходу, узагальнення і структування.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад і правового поля національної стандартизації в галузі охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Слід констатувати, що нинішній стан охорони праці в Україні є вкрай низьким, що пов'язано, насамперед, зі зростаючою кількістю фізично, а в деяких випадках і морально застарілого обладнання, машин і механізмів, недостатньою захищеністю на підприємствах працівників від нещасних випадків та травматизму.

Вагомими чинниками гальмування галузі охорони праці слід вважати послаблення трудової та технологічної дисципліни, ігнорування елементарних вимог техніки безпеки як власниками підприємств, так і самими працівниками. Зазначені фактори породжують безвідповідальність керівників усіх рівнів щодо забезпечення безпеки праці найманих працівників, формують нігілістичне ставлення працівників до особистої безпеки та безпеки оточуючих.

Неврахування у сфері охорони праці в Україні європейських та міжнародних стандартів являється однією з причин її незадовільного стану. Адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу має бути одним з пріоритетних напрямків інтеграційного процесу в галузі охорони праці, а законодавство України має внести необхідні корективи для реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими та міжнародними стандартами охорони праці. Для досягнення поставленої мети необхідно розробити єдині та загальноприйняті правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні та лікувально-профілактичні заходи та засоби, які спрямовувалися б на збереження життя, здоров'я і працездатність людини під час трудової діяльності.

В Україні діє Державна система стандартизації України, яка, за словами дослідника Л. Шабельника, являє собою сукупність правил та вимог, що регламентують процедуру проведення робіт зі стандартизації на всіх рівнях влади України та всіх галузях економіки (Шабельник, 2016). Дане поняття є загальним для стандартизації усіх сфер економіки. Система стандартів безпеки праці – більш вузьке поняття, яке конкретизує стандартизацію в галузі охорони праці.

Отже, поняття «системи стандартів безпеки праці» (ССБП) в технічній енциклопедії пояснюється, як комплекс взаємозв'язаних стандартів, спрямованих на забезпечення безпеки праці, збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці. ССБП включає близько 300 державних стандартів, розділених на 6 класів (Технічна енциклопедія).

Розробка стандартів у кожній країні є досить важливим та клопітким завданням, яке здійснюється науковцями та спеціалістами різних галузей народного господарства, працівниками служб охорони праці на основі глибоких наукових досліджень, інновацій науки і техніки. Міжгалузеві та галузеві акти про охорону праці вважаються спеціальними законодавчими актами. До них слід віднести Державні стандарти Системи стандартів безпеки праці, Будівельні норми та правила, Санітарні норми, Правила будови електроустановок, Норми радіаційної безпеки, Основні санітарні правила роботи з радіоактивними речовинами та іншими джерелами іонізуючих випромінювань, Правила будови та безпечної експлуатації вантажопідіймальних машин, Правила безпеки при використанні газів, Правила будови та безпечної експлуатації посудин, що працюють під тиском, Правила будови та безпечної експлуатації стаціонарних компресорних установок тощо.

Стандартизація синтезує в собі наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні й політичні аспекти. Окрім цього вона є унікальною сферою суспільної діяльності, оскільки поєднує ринкову економіку, міжнародну торгівлю і споріднені з нею види діяльності та науково-технічний прогрес.

Досліджуючи питання стандартизації, ми не можемо оминати суть самого поняття. Більш вдалим визначенням «стандартизації», на нашу думку, є наступне: «діяльність, спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній галузі шляхом встановлення положень для загального і багатократного використання у відношенні реально існуючих або перспективних завдань» (Стандартизація). Предмет стандартизації являє собою технічне законодавство та нормативні документи регламентації процесів, методів, способів, правил життєдіяльності людини.

У статті 9 Закону України «Про стандартизацію» вказано, що суб'єктами стандартизації є наступні органи влади: центральний орган виконавчої влади у сфері стандартизації; рада стандартизації; технічні комітети стандартизації; інші суб'єкти, що займаються стандартизацією, за поданням

центрального органу виконавчої влади у сфері стандартизації. Кабінет Міністрів України уповноважує центральний орган виконавчої влади у сфері будівництва та промисловості будівельних матеріалів (далі – Держбуд України) організовувати, розробляти, схвалювати, приймати, переглядати, змінювати та визнавати такими, що втратили чинність, національні стандарти у галузі будівництва та промисловості будівельних матеріалів (Закон України «Про стандартизацію»).

Для єдності і взаємозв'язку в різних галузях науки і техніки, виробництва, відпочинку, охорони довкілля розробляються державні стандарти, які регулюють на законодавчому рівні дотримання нормативних вимог у різних сферах взаємовідносин.

Мета й основні завдання стандартизації знаходяться у логічному взаємозв'язку з рівнем розвитку країни та спрямовані на вирішення питань міжнародного співробітництва, внутрішнього розвитку країни та розвитку самої системи стандартизації. Стандартизація сприяє: установленню положення, що забезпечують відповідність об'єкта стандартизації своїй визначеності та безпечність його щодо життя чи здоров'я людей, тварин, рослин, а також майна й охорони навколишнього природного середовища; створенню умов для раціонального застосування всіх видів національних ресурсів; сприянню та усуненню технічних бар'єрів у торгівлі; підвищенню конкурентоспроможності продукції, робіт та послуг відповідно до рівня розвитку науки, техніки і технологій (Бакка, 2002).

Розглядаючи систему стандартизації України в галузі охорони праці, слід зазначити, що для більшої досконалості відповідних стандартів, необхідно залучати фахівців з охорони праці, роботодавців та самих працівників, оскільки саме ці особи можуть внести необхідні корективи для покращення ситуації щодо введення більш практичних та доцільних національних стандартів у зазначеній галузі.

Слід зазначити, що у ст. 18 Закону України «Про стандартизацію» мова йде про пропозиції, які б сприяли проведенню робіт з національної стандартизації. В ній

значається, що зацікавлені сторони повинні подавати пропозиції відносно проведення робіт, які допоможуть у розробці, перегляді, скасуванні національних стандартів та кодексів у сфері національної стандартизації (Закон України). Дані пропозиції мають розглядатися відповідним технічним комітетом стандартизації, який протягом 60 календарних днів має їх розглянути та надати інформацію про їхню значущість.

Однак відомостей про надання доцільних пропозицій, які б сприяли оновленню стандартизації в охоронній галузі не було знайдено. На нашу думку, роботодавці не зацікавлені у певних нововведеннях, які б ускладнили їм життя.

Варто звернутися до практичної складової стандартизації, що функціонує в нашій країні. Зараз діють більше 100 найважливіших ГОСТів з безпеки праці. Система стандартів безпеки праці встановлює такі класифікаційні групи стандартів: загальні вимоги і норми за видами небезпечних і шкідливих виробничих факторів; загальні вимоги безпеки виробничого устаткування і виробничих процесів; вимоги до засобів захисту працюючих.

Звертаючись до законодавства України, слід зазначити, що фахівці поділяють стандартизацію за наступними видами.

Міжнародна стандартизація – стандартизація, участь в якій є доступною для відповідних органів усіх країн. Питаннями розробки, ухвалення і видання МС займаються міжнародні організації зі стандартизації. В даний час існують дві рівноправні міжнародні організації, що відрізняються напрямками діяльності: Міжнародна організація по стандартизації (ISO – International standard organization), утворена в 1946 р.; Міжнародна електротехнічна комісія (IEC International Electrotechnical Commission), утворена в 1906 р.

Національна стандартизація – стандартизація, яка проводиться на рівні однієї країни. В Україні розроблено перші дев'ять стандартів національної системи стандартизації: ДСТУ 1.0-2003, ДСТУ 1.2-2001, ДСТУ 1.3:2004, ДСТУ 1.5-2003, ДСТУ 1.6:2004, ДСТУ 1.7-2001, ДСТУ 1.11:2004, ДСТУ 1.12:2004, ДСТУ 1.13-2001. Стандарти національної системи стандартизації позначаються перед номером стандарту цифрою 1 (Комплекс стандартів).

Ще одним видом стандартизації є *галузева*. Дана стандартизація проводиться на рівні однієї конкретної галузі виробництва і є досить поширеною. У нашому випадку сфера охорони праці підпорядковується саме галузевій стандартизації.

Комплексна стандартизація – це стандартизація, при якій здійснюється цілеспрямоване та планомірне встановлення і використання системи взаємопов'язаних вимог як до самого об'єкту комплексної стандартизації в цілому, так і його основних елементів з метою оптимального вирішення конкретної проблеми (Ткаченко, 1986).

Варто акцентувати на тому, що поняття стандартизації і стандарту не слід ототожнювати, оскільки стандартизація – це діяльність, а стандарт – це нормативний документ. Державну політику у сфері стандартизації в галузі охорони праці визначають закони України й інші нормативно-правові акти. Принципові положення державної системи стандартизації відображені в Декретах Кабінету Міністрів України.

Безумовно, час не стоїть на місці і з розвитком індустріалізації та інноваційних процесів відбуваються позитивні зміни у системі стандартів безпеки праці, яка постійно вдосконалюється не лише на законодавчому рівні, а й практично. Наприклад, затверджено нові стандарти в галузі лазерної безпеки, безпеки роботів і роботизованих технологічних комплексів і ділянок, засобів колективного захисту від іонізуючих та інфрачервоних випромінювань, гідравліки, посудин високого тиску.

Принцип побудови стандартів безпеки праці регламентується Держстандартом. Нормативно-технічна документація з безпеки праці поділяється на такі категорії: державні (Держстандарт); галузеві (ГОСТ); технічні умови (ТУ).

У державній стандартизації встановлена система, зашифрована під цифрою 12, і п'ять діючих підсистем, що мають шифр підсистеми (найменування підсистеми), що означають наступне:

0 – організаційно-методичні стандарти;

1 – стандарти вимог і норм по видам небезпечних і шкідливих виробничих факторів;

2 – стандарти вимог безпеки до виробничого обладнання;
3 – стандарти вимог безпеки до виробничих процесів;
4 – стандарти вимог безпеки до засобів захисту робітників;

5 – стандарти вимог безпеки до будівель та споруд (Стандартизація та сертифікація).

Для практичного використання стандартизації слід знати шифр підсистеми, порядковий номер стандарту й рік реєстрації. Вимоги, встановлені стандартами системи стандартів безпеки праці відповідно до області їхнього поширення, мають бути враховані в стандартах і технічних умовах за ДСТ, нормативно-технічній, конструкторській, технічній і проектній документаціях.

Слід розглянути окремі стандарти безпеки праці для усвідомлення їхнього призначення. Так, наприклад, система стандартів безпеки праці (ГОСТ 12.4.009-75 Пожежна техніка для захисту об'єктів. Загальні вимоги) виділяє вісім груп пожежної техніки для захисту об'єктів від пожеж: пожежні машини (автомобілі та мотопомпи), установки пожежогасіння, вогнегасники, засоби пожежної та охоронно-пожежної сигналізації, пожежні рятувальні пристрої, пожежне обладнання, пожежний ручний інструмент, пожежний інвентар (Стандартизація та сертифікація).

У систему стандартів безпеки праці входить ГОСТ 12.2.001 – 74, що передбачає правила та норми безпечної роботи з абразивним інструментом. Зазначений ГОСТ містить, зокрема, такі розділи: випробування кругів на механічну міцність, захисні пристрої, вимоги до верстатів і пристроїв, установка й експлуатація інструменту.

У системі стандартів безпеки праці передбачений і діє ГОСТ 12.4.011 – 79, в якому зазначені засоби захисту працюючих, вказана класифікація засобів захисту залежно від їхнього призначення (Стандартизація та сертифікація).

Система стандартів у сфері охорони праці виконує не лише практичну функцію, а й теоретичну, яка полягає у формуванні термінології. У нормативних актах розтлумачуються поняття, які класифікуються за загальними вимогами та нормами, за видами небезпечних і шкідливих

виробничих факторів, загальними вимогами безпеки виробничого обладнання та процесів, вимогами до засобів захисту працюючих, методами оцінки безпеки праці.

Також проводиться певне поєднання систематизації всієї існуючої нормативної та нормативно-технічної документації з безпеки праці, відповідних норм і правил з техніки безпеки і виробничої санітарії як федерального, так і галузевого значення. Говорячи простими словами, для забезпечення безпеки праці громадян України, впроваджується багаторівнева система взаємопов'язаних стандартів, яка спрямована на покращення ситуації у сфері охорони праці на законодавчому рівні.

Класифікуючи ГОСТи, що входять в систему стандартів безпеки праці, варто зазначити, що вони не охоплюють усіх галузей, які мають відношення до охорони праці. Тому розробляються галузеві стандарти, а також стандарти підприємства для повного забезпечення потреб різних виробництв. Саме обладнання та виробничі процеси, вимоги до безпеки, які не охоплені державними стандартами, або є необхідними в додаткових вимогах до ГОСТ, специфічних для даної галузі, і являються об'єктами стандартизації. Іншими словами, галузеві стандарти конкретизують норми і вимоги ГОСТ.

У 1979 р. в системі стандартів безпеки праці прийнятий ГОСТ на засоби індивідуального захисту обличчя зварювальника від дії дуги, бризок розплавленого металу й іскор (ГОСТ 12.4.035 - 78). Новим ГОСТом внесені відповідні зміни у сфері термінології.

Важливо зауважити на тому, що Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) розробила й опублікувала новий стандарт ISO 45001:2018 «Системи менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці. Вимоги та рекомендації щодо застосування». Стандарт ISO 45001:2018 є одним з найбільш очікуваних стандартів у світі; це перший міжнародний стандарт у галузі охорони праці, він пропонує єдиний і простий підхід для організацій, які бажають підвищити рівень виробничої безпеки, гігієни праці та знизити травматизм на робочому місці. Новий стандарт підходить також підприємствам, які вже

використовують добровільну систему менеджменту якості, що включає вимоги OHSAS 18001 (ISO 45001).

Міжнародний стандарт ISO 45001:2018 використовує загальний підхід, високорівневу структуру, терміни та визначення, що застосовуються в інших стандартах ISO на системи менеджменту (ISO 9001 та ISO 14001), що також полегшує створення системи менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці для організацій, які вже впровадили інші системи менеджменту на основі стандартів ISO (Попадюк, 2018).

На основі міжнародного стандарту ISO планується створення ефективної системи менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці, яка буде функціонувати за рахунок міжнародних організацій. Є практичний доказ того, що впровадження системи менеджменту на основі ISO 45001 позитивно вплинуло на організації, які скористалися таким шансом. Саме вони отримали велику кількість переваг, які покращили діяльність та взаємодію у трудових колективах. Всі ці заходи покликані створити репутацію організації, як «безпечного місця роботи», що в кінцевому підсумку сприяє досягненню стратегічних цілей організації (Інформаційне забезпечення).

Висновки. Одним з атрибутів державності вважається стандартизація. Широке використання стандартизації в галузі охорони праці тісно пов'язане зі зростанням життєвого рівня населення промислово-розвиненої країни. Тому докорінна зміна економічних відносин потребує створення відповідних правових основ і суттєвого перегляду ставлення до самої стандартизації не лише у сфері охорони праці, а й усіх галузях економіки. Безумовно, цей складний процес потребує не лише часу, фінансових засобів, а й участі всіх фахівців, які залучаться до справи удосконалення системи стандартизації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ISO 45001. Очікувані зміни в управлінні професійною безпекою та здоров'ям. URL: <http://oppb.com.ua/articles/iso-45001-ochikuvani-zminy-v-upravlinni-profesiynoyu-bezpekoju-ta-zdorovyam>.

2. Бакка М.Т., Тарасова В.В. Метрологія, стандартизація, сертифікація і акредитація. Навчальний посібник з грифом МОН України. Житомир: ЖІТ1, 2002. 337 с.
3. Жидецький В.Ц. Основи охорони праці: підручник. Львів: Афіша, 2004. 276 с.
4. Закон України «Про стандартизацію». Редакція від 03.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
5. Інформаційне забезпечення у сфері технічного регулювання ДП «Укрметртестстандарт». URL: http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4169:iso&catid=122:2015-09-15-07-01-23&lang=uk.
6. Комплекс стандартів національної стандартизації України. URL: https://studopedia.su/2_979_tema_kompleks-standartiv-natsionalnoi-standartizatsii-ukraini.html.
7. Попадюк О.В. Аналіз організаційно-інституційного середовища функціонування системи соціальної відповідальності підприємств харчової промисловості України. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 2. С. 117-133.
8. Стандартизація та сертифікація. URL: <http://foodtecnology.info/standartizatsiya-ta-sertifikatsiya>.
9. Стандарти України 2000: покажчик. Львів, 2000. 320 с.
10. Технічна енциклопедія TechTrend. URL: <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=6846>.
11. Ткаченко В.В. Основы стандартизации. Москва, 1986. 200 с.
12. Шабельник Л.Ю. Підходи до типізації та систематизації стандартів промислової продукції в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2016. Випуск 10, Ч. 2. С. 135-138.

REFERENCES

1. ISO 45001. *Ochikuvani zminy v upravlinni profesiinoiu bezpekoiu ta zdoroviam* [Expected changes in management of occupational safety and health]. URL: <http://oppb.com.ua/articles/iso-45001-ochikuvani-zminy-v-upravlinni-profesiynoyu-bezpekoiu-ta-zdorovyam>

2. Bakka, M. (2002). *Metrolohiia, standartyzatsiia, sertyfikatsiia i akredytatsiia* [Metrology, standardization, certification and accreditation]. Zhytomyr: Zh1T1, 337 [in Ukraine].
3. Zhydetskyi, V. (2004). *Osnovy okhorony pratsi: pidruchnyk* [Fundamentals of Occupational Safety: Textbook]. Lviv: Afisha, 276 [in Ukraine].
4. Zakon Ukrainy «Pro standartyzatsiiu», 03.07.2019. [The Law of Ukraine «On Standardization»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>.
5. *Informatsiine zabezpechennia u sferi tekhnichnoho rehuliuвання DP «Ukrmetrteststandart»* [Information support in the field of technical regulation of Ukrmetrteststandart] URL: /http://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4169:iso&catid=122:2015-09-15-07-01-23&lang=uk.
6. *Kompleks standartiv natsionalnoi standartyzatsii Ukrainy* [Complex of standards of national standardization of Ukraine]. URL: https://studopedia.su/2_979_tema_kompleks-standartiv-natsionalnoi-standartizatsii-ukraini.html
7. Popadiuk, O. (2018). *Analiz orhanizatsiino-instytutysiinoho seredovyshcha funkcionuvannia systemy sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriumstv kharchovoi promyslovosti Ukrainy* [Analysis of organizational and institutional environment of functioning of the system of social responsibility of the enterprises of food industry of Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 3, 2, 117-133 [in Ukraine].
8. *Standartyzatsiia ta sertyfikatsiia* [Standardization and certification]. URL: <http://foodtechnology.info/standartizatsiya-ta-sertifikatsiya>.
9. Standarty. (2000). *Ukrainy 2000: pokazhchyk* [Standards of Ukraine 2000: Index]. Lviv, 320 [in Ukraine].
10. *Tekhnichna entsyklopediia TechTrend* [TechTrend Technical Encyclopedia]. URL: <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=6846>
11. Tkachenko, V. (1986). *Osnovy standartyzatsyy* [Basics of standardization]. Moskva, 200 [in Russia].
12. Shabelnyk, L. (2016). *Pidkhody do typizatsii ta systematyzatsii standartiv promyslovoi produktsii v Ukraini* [Approaches to typing and systematization of industrial production standards in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. Uzhhorod, Vypusk 10, 2, 135-138 [in Ukraine].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань у сфері стандартизації охорони праці, здійснено порівняльний аналіз європейських та міжнародних стандартів у галузі охорони праці.

Авторка зауважила на адаптації законодавства України, яке передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими та міжнародними стандартами охорони праці, з метою визначення єдиних та загальноприйнятих правових, соціально-економічних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини під час трудової діяльності.

*У дослідженні висвітлено стан стандартизації у сфері охорони праці, проведено порівняльно-правовий аналіз відповідності та розробки рекомендацій з метою подальшого наближення законодавства України до вимог *acquis communautaire*.*

Подано визначення основної термінології, яка розкриває суть проблеми: «система стандартів безпеки праці», «стандартизація», «стандарти» тощо. Розглянуто види стандартизації та зроблено опис деяких стандартів національної системи стандартизації охорони праці.

У дослідженні йдеться про новий стандарт ISO 45001:2018 «Системи менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці. Вимоги та рекомендації щодо застосування», який є одним з найбільш очікуваних стандартів у світі.

Авторкою зацентровано на важливості й необхідності формування чіткої системи стандартизації в Україні, що покращить стан у галузі охорони праці.

Ключові слова: *стандартизація, стандарти, охорона праці, система стандартів безпеки праці, нормативна база.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрен комплекс теоретических и практических вопросов в сфере стандартизации охраны труда, осуществлен сравнительный анализ европейских и международных стандартов в сфере охраны труда.

Автор сакцентировалась на адаптации законодательства Украины, которое предусматривает реформирование ее правовой системы и постепенное приведение в соответствие с европейскими и международными стандартами охраны труда, с целью определения единых и общепринятых правовых, социально-экономических мероприятий и средств, направленных на сохранение жизни, здоровья и работоспособности человека в процессе трудовой деятельности.

В исследовании отражено состояние стандартизации в сфере охраны труда, проведение сравнительно-правового анализа соответствия и разработки рекомендаций с целью дальнейшего приближения законодательства Украины к требованиям *acquis communautaire*.

Представлено определение основной терминологии, которая раскрывает суть проблемы: «система стандартов безопасности труда», «стандартизация», «стандарты» и др. Рассмотрены виды стандартизации и сделано описание некоторых стандартов национальной системы стандартизации охраны труда.

В исследовании говорится о новом стандарте ISO 45001:2018 «Системы менеджмента охраны здоровья и безопасности труда. Требования и рекомендации по применению», который является одним из самых ожидаемых стандартов в мире.

Автором акцентировано на важности и необходимости формирования четкой системы стандартизации в Украине, что улучшит положение в сфере охраны труда.

Ключевые слова: стандартизация, стандарты, охрана труда, система стандартов безопасности труда, нормативная база.

УДК 94+930+336.74 (477.4) «Сперанський»
DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-264-283

**INFORMATION POTENTIAL OF THE
HISTORIOGRAPHICAL SOURCES ABOUT PROBLEMS
OF M. SPERANSKYI'S MONEY CIRCULATION
REFORMS**

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ
ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМ РЕФОРМ ГРОШОВОГО ОБІГУ
М. СПЕРАНСЬКОГО**

**ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ПРОБЛЕМ
РЕФОРМ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ
М. СПЕРАНСКОГО**

Анатолій Сустретов,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail: sustretov73@gmail.com
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Anatolii Sustrietov,
postgraduate of the Department
of Social Sciences,
Informational and Archival
Affairs
e-mail:
sustretov73@gmail.com
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetskyi,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The historiography of the 19th and 20th centuries on the issues of introduction of monetary reform by M. Speranskyi at the beginning of the nineteenth century was examined in the article. The views of the researchers on the role of M. Speranskyi and other figures (M.A. Balugiansky, M. Mordvinov, D. Guryev, B. Kampenhausen, etc.), who participated in the development of the «Finance Plan», were highlighted. The main reasons that encouraged the government's reform efforts on the issues of money

circulation and the financial system as a whole in the available scientific output were also identified, since the financial system was in a systemic crisis that could not be solved by previous statesmen combined with external factors. The level of coverage in the literature of the reform process was analyzed, as well as the factors that led to failures in a number of fundamental provisions of the reform (low level of realization of state property, etc.). The research deals with the evaluation of M. Speranskyi's reforms in historiography, and indicates, mainly, the positive attitude to those norms of the «Finance Plan» and the measures envisaged for their implementation, differences in views on the reasons why the reform failed (authors indicate a difficult foreign policy situation due to the constant wars in which the Russian Empire participated). It was established in the article that during the 19th - 21st centuries researchers paid considerable attention to the issues of M. Speranskyi's reforms. In scientific achievements, this issue is considered in the context of general issues of monetary circulation history in Ukraine, Russian Empire, in the context of his biography and state activity; a number of works was devoted purely to the reforms of finance in the 1810's. For the most part, foreign authors make an attempt to fundamentally research monetary circulation reform, focusing on national aspects, not taking into account regional and specific features of implementation of the reform, and its local impact.

Key words: *M. Speranskyi, «Finance Plan», bills, metal money, reforms, historiography.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. В історії грошового обігу України в часи, коли наші землі знаходились у складі Російської імперії, нараховується декілька фундаментальних та системних реформ фінансів та обігу грошей, одна з яких мала місце в 1810-х роках за кураторства М. Сперанського. Наслідки відповідної реформи мали значний вплив на українські землі. Однак, необхідно зауважити на відсутність комплексного історіографічного дослідження з вказаної проблематики. Здебільшого науковий доробок авторів стосується суто проблемам проведення реформи тощо, тому необхідно систематизувати вже наявний історіографічний

матеріал, визначити його інформаційний потенціал, встановити таким чином перспективні аспекти подальшого дослідження вказаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Серед дослідників, котрі займались питаннями історії грошового обігу на українських землях, а також у відповідному контексті й аспектами реформування системи фінансів М. Сперанським, необхідно виділити наукові доробки українських фахівців М. Котляра (Котляр, 1971), В. Орлика (Орлик, 2011а; Орлик, 20012b; Орлик, 2004с; Орлик, 2008d; Орлик, 2007е; Орлик, 2007f), С.В. Орлик (Орлик, 2013), І.Г. Скоморович (Скоморович, 2017), О. Скороход (Скороход, 2015).

Завданнями статті постають аналіз поглядів науковців на роль та місце М. Сперанського у розробці «Плану фінансів», рівень висвітлення в науковій літературі проблем процесу впровадження реформ, визначення ставлення науковців до реформаторських діяльності М. Сперанського.

Метою статті є аналіз та систематизація існуючого наукового доробку, що присвячений проблемам реформ грошового обігу М. Сперанського в 1810-х роках.

Виклад основного матеріалу. Модест Андрійович Корф 1861 року видав важливе дослідження щодо історії життя та діяльності М. Сперанського. Він висвітлював також і питання здійснюваних графом реформ в царині грошового обігу Російської імперії. Загалом, фінансове становище в рік, коли «План фінансів» постав перед Державною радою, автор характеризує як «...самое печальное» (Корф, 1861). Ідеї Адама Сміта, які домінували в Європі, вже викладалися в Петербурзі П. Шторхом (при дворі імператора) та М. Балуг'янським, водночас, пише автор, М. Сперанський виявився першим, хто намагався втілити в імперії їх на практиці (Корф, 1861:161).

Маніфест від 2 лютого 1810 року М. Корф називає документом, в якому містились загальні та перші норми майбутніх перетворень. Цікавим є зауваження автора, що після розповсюдження змісту маніфесту він серед населення викликав «...сильное движение в умах», оскільки факти проблем у системі фінансів було такою самою несподіванкою, як і оголошення асигнацій державним боргом (до речі, автор

вказує на інше сприйняття відповідної фрази з маніфесту: «Так как и всегда они признаваемы были», дане правило з маніфесту «...справедливое в теории, никогда и нигде не было у неас оглашено правилом законным, и никогда не разумелось так в практике. В народном понятии ассигнации считались не за долг, а за деньги» (Корф, 1861:201–202)).

М. Корф в п'яти тезах охарактеризував подальші після 2 лютого 1810 року кроки реформ – припинення друку асигнацій, капітал погашення, монетна система, улаштування доходів та видатків, зовнішня торгівля. Причинами незадовільних результатів реалізації держмайна автор вбачав в наступному – через відсутність необхідної інформації щодо описів майна управління державних маєтностей, продаж почався лише з березня 1811 року, розпочався він не з «оброчных статей», а з необроблених земель, віддалених ділянок лісів тощо, на які не знайшлося багато охочих, ціна на майно була завищена, а також через місцевих чиновників, які через завантаженість справами нагальними «...не находили, в этом безвозмездном и временном служении, никакой для себя выгоды» (Корф, 1861:206–207).

М. Корф вказує, яким було бачення М. Сперанського на проблему влаштування монетної системи. Срібло, мідь та асигнації, пише автор, вважались законними, державними та такими, які перебувають в обігу (до-речі, автор срібло, мідь та асигнації зазначає як «три разные монеты»). З часом вони отримали кожна власну вартість, тому виникла необхідність визначити, яку з них вважати законною одиницею та мірою для інших. Автор також додає, що монета з міді: «...имела у нас всегда свойство ассигнационное... в монетной нашей системе должно полагать два рода ассигнаций: медные и бумажные, то, постановив правила погашения последних, должно бы определить и отношение первых к серебру» (Корф, 1861:208). Саме через це на думку автора у М. Сперанського з'явилась ідея виключити мідну монету з державних монет та перетворити її в білонну монету. Саме для такої мети вийшли маніфести 20 червня та 29 серпня 1810 років. Окрім встановлення стабільної монетної системи М. Сперанський намагався уникнути різких змін, щоб не завдати шкоди населенню.

1909 року була опублікована книга С. Середоніна «Граф М.М. Сперанский. Очерк государственной деятельности» (Середонин, 1909). Науковий доробок важливий тим, що окрім інформації про його проекти реформування суспільної та державної системи, в дослідженні містяться відомості про «План фінансів», реформаторські заходи М. Сперанського у сфері системи грошового обігу. Про рівень участі М. Сперанського у створенні «Плану фінансів» С. Середонін вказує, що він лише опрацював та переробив записку авторства М. Балуг'янського. Перероблена записка обговорювалася в домі графа С. Потоцького, в комітеті під час зборів в домі Д. Гур'єва. Завдяки тому, що під час обговорення брали участь М. Мордвінов, Д. Гур'єв, Б. Кампенгаузен, які згодом обійняли важливі посади в державі, «Плану» заздалегідь було забезпечено сприятливе ставлення в Державній раді (Середонин, 1909:79–80).

Автор зазначає «План фінансів» як «план Балуг'янова-Сперанського». Він прямо вказує, що відповідальність за вибір часу проведення реформ лежить на М. Сперанському, оскільки війна з Турцією, ймовірна війна з Францією, фундаментальні адміністративні реформи вимагали значну обережність в фінансових питаннях. В цілому, він зазначає, що заходи М. Сперанського не принесли очікуваних результатів (Середонин, 1909:84–88).

Олександр Миколайович Гур'єв в «Денежном обращении в России...» акцентував увагу на твердження, яке містилось в «Плані фінансів», про емісію асигнацій як прихований податок, й далі доповнював: «...и притом налог весьма неуравнительный, приводящий все расчеты в неизвестность и смешение» (Гур'єв, 1903:58). Із декількох шляхів погашення асигнацій, які передбачались у плані, О. Гур'єв вказував на відмову від платежів чи банкрутство, викуп асигнацій на монету, підвищення кредиту асигнацій, зменшення маси асигнацій внаслідок підвищення вартості до монети металевої, однак М. Сперанський обрав шлях перетворення асигнацій у білети банку, заснованого на сріблі. Цей крок розглядався як можливість докорінно змінити усю кредитну систему (Гур'єв, 1903:58). Окрім срібного рубля як єдиної монетної одиниці

автор зазначав про необхідність відповідно до «Плану» увести в обіг розмінні срібну (із срібла нижчої вартості) та мідну монети, а такожвилучити значну кількість старих мідних монет та знизити її вагу(Гурьев, 1903:60).

О. Гур'єв вказував, що дії уряду із реалізації «Плану фінансів» свідчили про наступне – вони намагались відмовитись від використання емісії асигнацій задля задоволення фінансових потреб, ба більше «...готово було принести серьезные жертвы для поправления зла, вызванного прежними неумеренными выпусками» (Гурьев, 1903:63). Однак, як вказує автор, заходи не виправдали сподівань, багато в чому через військові дії. До речі, О. Гур'єв зазначав, що тогочасний міністр фінансів Д. Гур'єв, намагаючись підтримати курс асигнацій, запропонував в 1811 році Державній раді увести їх в грошовий обіг на території усієї імперії: «...Для сего распространить их обращение еще на 10 Западных губерний, где обращалась почти исключительно звонкая монета...» (Гурьев, 1903:65). Таким чином від вказував, що на той час в Київській губернії грошовий обіг здійснювався через монети, а не паперові грошові знаки.

Про реформи графа М. Сперанського писали Т. Семенкова й А. Семенков. Автори вказують, що у «Плані фінансів М. Сперанський на той час глибоко проаналізував негаразди в імперській економіці, окрім того він розробив теоретичні підвалини реформ грошового обігу та фінансової сфери. Також зазначається про використання міністром фінансів раніше існуючого наукового доробку економістів Балуг'янського, Вірста і Якоба. До-речі, автори підкреслюють, що праці М. Сперанського можуть надати значний науковий матеріал про історію грошового обігу в Російській імперії (Семенкова, Семенков, 1992:16–17).

В цілому, дослідники наголосили на частковій реалізації реформаторських ідей М. Сперанського, ба більше й ті були втілені в життя у другорядних аспектах. Разом із тим, на думку Т. Семенкова й А. Семенкової, його практична та теоретична діяльність справила значний вплив на подальший розвиток фінансової наукової думки (Семенкова, Семенков, 1992:19–23).

І. Назарова у своїй праці зазначає, що необхідність в стабілізації рубля на початку XIX ст. постала через значні емісії асигнацій, інфляцію, зростання цін та зниження курсу паперових грошових знаків. М. Сперанський, вказується, в «Плані фінансів» розкрив найбільш повно товарно-металеву концепцію грошей. Його «План» став теоретичною основою реформ графа Є. Канкріна (Назарова, 2004:53–60). І.А. Назарова характеризує основні положення плану, кредитні білети повинні були стати допоміжними грошима поруч із сріблом. На думку автора, М. Сперанський пропонував «... наиболее безболезненный вариант денежной реформы – деноминацию» (Назарова, 2004:57).

А. Комісаренко про реформи 1810 року вказує, що Н. Рум'янцев доповідав в письмі Олександрю I «О средствах к поправлению курса» з необхідністю викупу асигнацій, а також: «введение «подвижного тарифа» во внешнеторговых операциях с тем, чтобы такой тариф уравнивал «соразмерность бумажных денег с серебром и золотом» (Комиссаренко, 2004:52). Далі дослідник вказує, що саме ці пропозиції стали основою маніфесту 1810 року про припинення емісії асигнацій. М. Сперанського участь взагалі автором не згадується.

І. Левічева реформу М. Сперанського характеризує як спробу повернутися до срібного монометалізму. Серед інших розробників «Плану» називає М. Балуг'янського та М. Мордвінова. Дослідниця називає головну концептуальну тезу, яка містилась у «Плані фінансів» – срібний рубль зробити основою грошової системи. Серед актів, які стосувались реформування системи грошового обігу, автор виділяє маніфест від 2 лютого, від 20 червня та 29 серпня 1810 року. Дослідниця виділила основні положення даних маніфестів (проголошення асигнацій боргом держави, який влада обіцяла погасити, срібний рубль став основою грошової системи, мідна монета стала розмінною) (Левічева, 2004:98–100).

І. Левічева негативно оцінила відставку М. Сперанського та припинення проведення грошової реформи Д. Гур'євим. Таке згортання реформ, започаткованих М. Сперанським, на думку дослідниці, не дозволило імперії створити досконалішу систему грошового обігу, відбулось повернення до обігу

паперових грошових знаків, тобто до асигнацій (Левичева, 2004:101–102).

Ю. Галіцин у праці про ринок цінних паперів в імперії в ХІХ ст. згадує про реформу М. Сперанського, однак в контексті дещо іншої проблематики. Він наводить інформацію про спробу влади в 1810 році перетворити частину асигнаційного (зазначається безвідсоткового) боргу в облігації внутрішньої відсоткової позики (Голицин, 2004:90).

Автори В. Желтоносов та Л. Гудакова наводять приклад важливості підготовленого проекту, оскільки він був представлений Державній раді в перший день її засідання. Головним заходом у грошовій реформі, окрім вилучення та ліквідації асигнацій, автори називають створення нового емісійного банку. Асигнації, які знаходились у грошовому обігу, повинні бути вилучені й забезпечені державою, оскільки передбачалось зробити їх державним боргом (Желтоносов, Гудакова, 2008:82).

Щодо шляхів зрівняння курсу срібних монет та асигнацій М. Сперанський, як зазначають В. Желтоносов та Л. Гудакова, вбачав політику поступового відповідного процесу. Невдача планів комісії погашення державного боргу із погашення надлишкових асигнацій (286 млн. руб.) авторами називається як ще один доказ необхідності реформування системи грошового обігу (Желтоносов, Гудакова, 2008:83–84).

Про результати реформ автори вказували, що план М. Сперанського не мав швидких наслідків, однак курс асигнацій покращився (хоча й не значно), водночас курс рубля впав до 9 штивертів чи 14 пенсів. Реформаторським заходам М. Сперанського дворяни чинили супротив, оскільки, маючи кредитні борги, їх повністю влаштувало сплачувати їх знеціненими асигнаціями, оскільки фактично борг тоді ліквідувався. Війна з Наполеоном: «... окончательно похоронила многие его идеи» (Желтоносов, Гудакова, 2008:85).

Тетяна Іванівна Губарева у монографії, присвяченій сучасним правовим аспектам валютного регулювання розглядала реформаторську діяльність М. Сперанського. Дослідниця говорить, що у розробленому в 1809 році «Плані фінансів» М. Сперанський заклав ідею металізму, тобто разом

з відмовою від асигнацій повинно було відбутись становлення срібла як головної валюти в імперії. Його план з ліквідації дефіциту бюджету автор називає майже неможливим до виконання (Губарева, 2010:11).

А. Анікеєва досліджувала роль М. Сперанського як реформатора, його реформаторські заходи на початку XIX ст. щодо побудови нової фінансової системи (Анікеєва, 2010а; Анікеєва 2010в). У своїй статті «Роль М. Сперанського в отечественной финансовой мысли» автор проаналізувала різні погляди на діяльність відомого державного діяча, на його внесок в розвиток не лише фінансової системи імперії, також в теоретичні аспекти фінансової науки тощо. А. Анікеєва в праці «Финансовая система М. Сперанского и ее содержание» торкається здебільшого теоретичних аспектів фінансової науки, тлумачення М. Сперанським різних економічних термінів, ті науково-теоретичні умови, в яких він розробляв «План фінансів». М. Сперанський пропонував в «Плані фінансів», вказує у статті дослідниця, податки, що сплачувались асигнаціями, направляти на погашення боргів, а не на видатки. Таким чином, пропозиція М. Сперанського означала вилучення з обігу боргових паперів, погашення кредиту, таким чином це підвищувало платіжну здатність грошової маси, яка залишалась в обігу (Анікеєва, 2010в:93).

Л. Муравйова під час опису реформ М. Сперанського зазначала, що для вирішення проблем у фінансовій сфері був у 1809 році створений фінансовий комітет за головуванням імператора. В ньому працювали Д. Гур'єв, Б. Кампенгаузен, й лише третім ставить прізвище М. Сперанського. Потім вона вказує, що передбачав розроблений «План фінансів». Науковець не виділяє когось конкретного як автора розробленого проекту: «Реформаторы предлагали перейти к серебряному стандарту...» (Муравьева, 2011:71).

П. Нікольський наводить основні тези щодо стану грошової та фінансової системи Російської імперії в першому десятилітті XIX ст., які й стали причиною реформ, передбачених «Планом фінансів» в 1810 році: вартість рубля не була відновлена, імперія воювала з Наполеоном в Західній Європі, вела військові дії зі Швецією та Турцією, бюджети

завідомо складались дефіцитними, імперія втратила кредитора у вигляді Нідерландів, збільшення емісії асигнацій. Тому держава потребувала у реформах. Відповідно до «Плану фінансів» М. Сперанського (авторство вказується саме його) маніфест від 2 лютого 1810 року «...признавал тяжелое финансовое положение страны» (Никольский, 2012:77–78). Щодо відставки М. Сперанського автор пише про сприяння в цьому процесі Д.О. Гур'єва.

Олександр Миколайович Дубянський оцінює реформаторські проекти М. Сперанського наступним чином: «...Попытка реформы финансовой системы России была предпринята несколько ранее, в 1810 г., но по своей значимости для экономики страны она вполне сопоставима с войной 1812 г. Возможно, разработка «Плана финансов» М. Сперанского (1772–1839) имела влияние и на события Отечественной войны» (Дубянский, 2012:91). Автор підкреслює, що раніше М. Сперанський не працював із питаннями фінансів держави, однак він і тут проявив власні здібності. О. Дубянський пише, що колектив, який залучив М. Сперанський для розробки «Плану фінансів», складався з кращих на той час вчених. Автор вказував на участь у проекті також Ф. Вірста, професора Харківського університету, теоретика банківської справи Л. Якоба (Дубянский, 2012:92).

Дослідник вказав, що першими результатами колективної праці М. Сперанський був незадоволений, тому повернувся до напрацювань М. Балуг'янського, тобто до Записки для імператора, яку Михайло Андрійович підготував за дорученням Д. Гур'єва. На думку М. Сперанського індивідуальна робота М. Балуг'янського була якіснішою. Після внесення деяких змін автором Записки, її з французької М. Сперанський переклав російською, «...значительно переработал, а также дополнил своими идеями (Дубянский, 2012:92). Лише після цих процедур «План фінансів» Олександрю I був представлений в перший день роботи новоствореної Державної ради.

О. Дубянський детально розглядав питання внеску М. Балуг'янського під час підготовки «Плану». Дослідник зазначає на замовчування чи применшення ролі вищезгаданого вченого, наголошує на незначній ролі М. Мордвінова в процесі

творення «Плану» (брав участь лише в обговоренні розробленого проекту), що Д. Гур'єв не мав відповідної компетенції в даних питаннях, оскільки деякі дослідники, окрім, власне, М. Сперанського називають авторами реформи. О. Дубянський навіть наводить твердження, що деякі дослідники взагалі справжнього автора реформи вважають М.. Балуг'янського (Дубянський, 2012:93). Сам автор статті пише: «...можно считать, что именно М. Балугьянский явился тем, кто «положил первый камень» в основание финансовых реформ...» (Дубянський, 2012:93).

Загалом вийшов ряд важливих нормативних актів, які вносили зміни в систему грошового обігу країни (наприклад, маніфести від 20 червня «О новом устройстве монетной системы» та 29 серпня «О новой серебряной и медной монетах»). Заходами, передбаченими маніфестом від 2 лютого 1810 р. влада намагалась відновити довіру населення до асигнацій. Маніфест 20 червня 1810 року стосувався фундаментальних принципів грошового обігу, оскільки він ліквідував дві існуючі паралельно грошові системи й відновив срібний монометалізм (Дубянський, 2012:97).

О. Дубянський погоджувався із твердженням біографа М. Сперанського О.Е. Нольде про те, що, навіть через невдачу реформ, М. Сперанський одним з перших вказав на необхідність та складність реформ фінансів імперії, водночас усі противники реформатора в подальшому користувались здобутками М. Сперанського: «Действительно, министр финансов Д. А. Гурьев, хотя и был идейным противником Сперанского, проводил в жизнь практически все те мероприятия, которые предлагались в «Плане финансов» (Дубянський, 2012:97).

В. Биков і А. Копанєв у статті «Опыт налоговых реформ М.М. Сперанского 1810 года и современность», яка вийшла в 2015 році зазначали про неспроможність міністрів фінансів А. Васильєва, Ф. Голубцова та Д. Гур'єва вирішити несприятливу фінансову ситуацію в державі, тому виникла потреба в економічних реформах. Автори деталізують участь економістів у підготовці «Плану фінансів». М. Балуг'янський підготував проект французькою, а згодом цей проект

обговорював «близьке коло» М. Сперанського (С. Потоцький, С. Мордвінов, В. Кочубей, Б. Компенгаузен, А. Перетц). Результатом колективної праці, яка тривала два місяці, став «План фінансів». Таким чином, дослідники підкреслюють, що даний проект не був заслугою суто М. Сперанського (Быков, Копанев, 2015:127).

В. Биков і А. Копанев охарактеризували також процедуру розгляду даного «Плану». Імператор 1 січня 1810 року вніс на розгляд новоствореній Державній раді документ, який затвердили вже через місяць. Дослідники охарактеризували основні заходи, передбачені в «Плані фінансів», окрім відмови від асигнацій передбачалося: «...совершенствование монетной системы» (Быков, Копанев, 2015:127).

Висновки. Таким чином, історіографічний інформаційний потенціал реформи М. Сперанського творили протягом декількох століть сучасники реформатора, наступні покоління дослідників. Необхідно зауважити, що в цілому автори, які висвітлювали відповідну проблематику, позитивно ставились до запропонованих реформаторських заходів. Однак ряд причин, серед яких найчастіше згадується війна з Наполеоном, не дозволили успішно втілити «План фінансів» в життя. Водночас, дослідники наводять різні версії щодо кола осіб, які були ініціаторами, розробниками «Плану фінансів», роль та місце М. Сперанського у цьому. Деякі автори взагалі наводять на думку про домінуюче місце М. Балуг'янського у внеску в реформу. Якщо здебільшого позитивно автори ставились до проекту та норм реформи, деякі з них наголошують на невдалих методах М. Сперанського в реалізації «Плану фінансів» на практиці. В цілому необхідно наголосити, що значний пласт наукового доробку зосереджений суто на даній реформі М. Сперанського, хоча багато хто з авторів розглядали «План фінансів» в контексті загальної історії грошового обігу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аникеева А.А. Роль М.М. Сперанского в отечественной финансовой мысли. *Финансы и кредит*. № 1 (385). 2010. С. 90-95.

2. Аникеева А.А. Финансовая система М.М. Сперанского и ее содержание. *Финансы и кредит*. № 5 (389). 2010. С. 90-95.

3. Быков В.А., Копанев А.А. Опыт налоговых реформ М.М. Сперанского 1810 года и современность. *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «экономика и экологический менеджмент»*. №2. 2015. С. 126-131.

4. Голицин Ю. П. Рынок ценных бумаг и социально-экономические реформы в России (XIX– начало XX вв.). *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 90-97.

5. Губарева Т.И. Финансово-правовые и институциональные проблемы валютного регулирования и валютного контроля в Российской Федерации: монография. М.: 2010. 192 с.

6. Гурьев А. Денежное обращение в России в XIX столетии: исторический очерк. Санкт-Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1903. С. 253.

7. Дубянский А. Н. Финансовая Реформа в России в Начале XIX века. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер.5. вып.2. 2012. С. 91-98.

8. Желтоносов В.М., Гудакова Л.В. Финансово-кредитные отношения в России: исторический аспект: Учеб. пособие. 2-е изд., доп. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2008. 347 с.

9. Комиссаренко А.И. К вопросу о состоянии финансовой системы в России в конце XVIII – начале XIX вв. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 48-52.

10. Корф М.А. Жизнь графа Сперанского. Санкт-Петербург : Издание Императорской Публичной библиотеки, 1861 (В типографии 2-го отделения собственной Е. И. В. канцелярии). Т. 1, (ч. 1 и 2). XVIII, 283 с.

11. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, Наук. думка, 1971. 175 с.

12. Левичева И. Н. Особенности становления денежной системы и проведения денежных реформ в России в XIX– начале XX вв. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 98-113.

13. Муравьева Л.А. Деньги и денежное обращение в России в первой половине XIX в. *Финансы и кредит*. №21. 2011. С.71–80.

14. Назарова И. А. Факторы устойчивости российских денег: дискуссии отечественных экономистов XVIII– начала XIX вв. о перспективах бумажно-денежного обращения. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 53-60.
15. Никольский П. С. Финансовая составляющая войны России против наполеоновского нашествия в 1812-1815 годы. *Гуманитарные науки*. №3, 2012. С. 76-83.
16. Орлик В. М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. 18. С. 59-64
17. Орлик В.М. До питання фінансової складової війни 1812 р. *Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: погляд крізь віки: тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф.*, Київ, 5 грудня 2012 р. К., 2012. С.34-36.
18. Орлик В. Органи фінансового управління Російської імперії в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. 7. С. 75-81.
19. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 187-195
20. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* 2007. Вип.13. С. 83-86.
21. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.
22. Орлик С. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. *Наукові записки з української історії : зб. наук. статей*. 2013. Вип.33. С. 259-262.
23. Семенкова Т. Г., Семенов А. В. Денежные реформы России в XIX веке. СПб., 1992. 144 с.
24. Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. Очерк государственной деятельности. СПб. : Тип. товарищества «Общественная польза», 1909. 189 с.
25. Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

26. Скороход О. До історіографії грошового обігу на півдні України у дореформений період. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки* : тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листопада 2015 р.. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. С.75-77.

REFERENCES

1. Anikeeva, A. A. (2010a). Rol' M.M. Speranskogo v otechestvennoy finansovoy mysli [The role of M.M. Speranskiy in the national financial idea]. *Finansy i kredi – Finance and Credit*, 1 (385), 90-95 [in Russian].
2. Anikeeva, A. A. (2010b). Finansovaya sistema M.M. Speranskogo i ee sodержanie. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, № 5 (389), 90-95 [in Russian].
3. Bykov, V .A., Kopanev A. A. (2015). Opyt nalogovykh reform M.M. Speranskogo 1810 goda i sovremennost' [The experience of M.M. Speranskiy's tax reforms]. *Nauchnyy zhurnal NIU ITMO. Seriya «ekonomika i ekologicheskiiy menedzhment» – Scientific journal NRU ITMO. A series of «Economics and Environmental Management»*, 2, 126-131 [in Russian].
4. Golitsin, Yu.P. (2004). Rynok tsennykh bumag i sotsial'no-ekonomicheskije reformy v Rossii (XIX– nachalo XX vv.) [The securities market and social economic reforms in Russia (19th-early 20th centuries)]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 90-97 [in Russian].
5. Gubareva, T. I. (2010). *Finansovo-pravovye i institutsional'nye problemy valyutnogo regulirovaniya i valyutnogo kontrolya v Rossiyskoy Federatsii: monografiya* [Financial legal and institutional issues of currency regulation and currency control in Russian Federation: monography]. M. [in Russian].
6. Gur'yev, A. (1903). *Denezhnoe obrashchenie v Rossii v XIX stoletii: istoricheskiy ocherk* [Money circulation in Russia in the 19th century: historical essay]. Sankt-Peterburg : Tip. V. F. Kirshbauma [in Russian].
7. Dubyanskiy, A. N. (2012). *Finansovaya Reforma v Rossii v Nachale XIX veka* [Finance reform in Russia in the beginning of

XIX century]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – Bulletin of St. Petersburg University*, 5, 2, 91-98 [in Russian].

8. Zheltonosov, V. M., Gudakova L. V. (2008) *Finansovo-kreditnye otnosheniya v Rossii: istoricheskiy aspekt : Ucheb. Posobie* [Financial credit relations in Russia: historical aspect]. 2-e izd., dop. Krasnodar: Kubanskiy gos. un-t [in Russian].

9. Komissarenko, A. I. (2004). K voprosu o sostoyanii finansovoy sistemy v Rossii v kontse XVIII– nachale XIX vv. [On the issue of financial system status in Russia at the end of 18th – early 19th centuries]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 48-52. [in Russian].

10. Korf, M.A. (1861). *Zhizn' grafa Speranskogo. T. 1, (ch. 1 i 2)* [The life of duke Speranskiy]. Sankt-Peterburg : Izdanie Imperatorskoy Publichnoy biblioteki [in Russian].

11. Kotliar, M. F. (1971). *Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu* [Money circulation on the territory of Ukraine during feudalism period]. Kyiv, Nauk. dumka [in Ukrainian].

12. Levicheva, I. N. (2004). Osobennosti stanovleniya denezhnoy sistemy i provedeniya denezhnykh reform v Rossii v XIX– nachale XX vv. [Peculiarities of monetary system formation and the conduct of money reform in Russia in the 19th- early 20th centuries]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 98-113 [in Russian].

13. Murav'yeva, L. A. (2011). Den'gi i denezhnoe obrashchenie v Rossii v pervoy polovine XIX v. [Money and money circulation in Russia in the first half of the 19th century]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 21, 71-80 [in Russian].

14. Nazarova, I. A. (2004). Faktory ustoychivosti rossiyskikh deneg: diskussii otechestvennykh ekonomistov XVIII– nachala XIX vv. o perspektivakh bumazhno-denezhnogo obrashcheniya. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 53-60 [in Russian].

15. Nikol'skiy, P. S. (2012). Finansovaya sostavlyayushchaya voyny Rossii protiv napoleonovskogo nashestviya v 1812-1815 gody [Financial component in Russia's war against Napoleonic invasion in years 1812-1815]. *Gumanitarnye nauki – Humanitarian sciences*, 3, 77-78 [in Russian].

16. Orlyk, V. (2011a). Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 18, 59-64. [in Ukrainian].

17. Orlyk, V. M. (2012b). Do pytannia finansovoi skladovoi viiny 1812. [To the question of the financial component of the War of 1812]. *Vitchyzniana viina 1812 r. i Ukraina: pohliad kriz viky*, 34-35 [in Ukrainian].

18. Orlyk, V. (2004c). Orhany finansovoho upravlinnia Rosiiskoi imperii v Ukraini (kinets XVIII – seredyna XIX st.) [Government authority of financial management of the Russian Empire in Ukraine (end of the XVIII – the middle of the XIX centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 7, 75-81 [in Ukrainian].

19. Orlyk, V.M. (2008d). Metodolohichni aspekty doslidzhennia problem podatkovoi polityky v ukrainskykh guberniiakh Rosiiskoi imperii u pershii polovyni XIX st. [Methodological Aspects of Researching Tax Policy on Ukrainian Lands of Russian Empire in Early 19th Century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journall.* 5, 187-195 [in Ukrainian].

20. Orlyk, V. M. (2007e). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniy period: Monohrafiia.* [Tax policy of Russian empire in Ukraine in pre-reform period: Monograph]. Kirovohrad, Imeks-LTD [in Ukrainian].

21. Orlyk, V. M. (2007f). Selianstvo Ukrainy v fiskalnii politytsi imperii Romanovykh i Habsburhiv [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 13, 83 -86 [in Ukrainian].

22. Orlyk, S. (2013). Vplyv finansovykh reform na kurs rublia u 60-kh rokakh XIX stolittia v Rosiiskii imperii. [The influence of the financial reforms on the exchange rate of the ruble in 60- th of the XIX c. in Russian Empire]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii : zb. nauk. statei.* – Scientific notes on Ukrainian history. 33, 259-262 [in Ukrainian].

23. Semenkova, T. G., Semenov A. V. (1992). *Denezhnye reformy Rossii v XIX veke [Money reforms in Russia in the 19th century]*. SPb [in Russian].

24. Seredonin, S.M.(1909). *Graf M. M. Speranskiy. Ocherk gosudarstvennoy deyatel'nosti [Duke M.M. Speranskiy. The outline of state activity]*. SPb.: Tip. tovarishchestva «Obshchestvennaya pol'za» [in Russian].

25. Skomorovych, I.H. (2017). «Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini» [на англ]. dys. dokt. ekon. nauk. *Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*, 479 [in Ukrainian].

26. Skorokhod, O. (2015). Do istoriohrafii hroshovoho obihu na pivdni Ukrainy u doreformeni period [On historiography of money circulation in South of Ukraine in pre-reform period].. *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky : tezy dopovidei III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Actual problems of numismatics in the system of special branches of historical science: abstracts of reports of the III international scientific-practical conference]*, Kirovohrad – Kyiv – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 75-77 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено історіографію XIX – XXI століть щодо проблематики впровадження реформ грошового обігу М. Сперанським на початку XIX ст. Були висвітлені погляди дослідників на роль М. Сперанського та інших діячів (М. Балуг'янського, М. Мордвінова, Д. Гур'єва, Б. Кампенгаузена та ін.), які брали участь у питаннях розробки «Плану фінансів». Установлені також основні причини, які спонукали до реформаторських дій уряду в питаннях обігу грошей та фінансової системи загалом в наявному науковому доробку, оскільки фінансова система знаходилася в системній кризі, яку не вдалося вирішити попереднім державним діячам, що поєдналося із зовнішніми факторами. Проаналізовано рівень висвітлення в літературі процесу реформ, а також фактори, які призвели до невдач з ряду принципів положень реформи (низький рівень реалізації державного майна тощо). У дослідженні йде мова про оцінку в історіографії реформ

М. Сперанського, і указано на, переважно, позитивному ставленні до тих норм «Плану фінансів» та заходів, які передбачалися задля їх реалізації, відмінності в поглядах на причини, внаслідок яких реформа зазнала невдачі (автори вказують важку зовнішньополітичну ситуацію через постійні війни, у яких брала участь Російська імперія). У статті встановлено, що протягом XIX – XXI століть дослідники приділяли значну увагу питанням реформ М. Сперанського. У науковому доробку ця проблематика розглядається в контексті загальних питань історії грошового обігу України, Російської імперії, у рамках висвітлення його біографії та державної діяльності, ряд праць присвячений суто реформам фінансів в 1810-х роках. Здебільшого, про спробу фундаментальної реформи грошового обігу в науковий доробок вносять іноземні автори, концентруючи увагу на загальнодержавних аспектах, не враховуючи регіональні особливості та специфіку впровадження реформи, її впливу на місцях.

Ключові слова: *М. Сперанський, «План фінансів», асигнації, гроші з металу, реформи, історіографія.*

АННОТАЦІЯ

В статтє исследована историография XIX – XXI столетий касательно проблематики внедрения реформ денежного обращения М. Сперанским в начале XIX ст. Были показаны взгляды исследователей о роли М. Сперанского и других деятелей (М. Балугьянского, М. Мордвинова, Д. Гурьева, Б. Кампенгаузена и других), которые брали участие в вопросах разработки «Плана финансов». Установлены также основные причины, которые побудили к реформаторским действиям правительства в вопросах денежного обращения и финансовой системы в общем в имеющемся научном потенциале, так как финансовая система находилась в систематическом кризесе, которую не удавалось решить предыдущим государственным деятелям, что совмещалось с внешними факторами. Проанализирован уровень освещения в литературе процесса реформ, а также факторы, которые привели к неудачам правительства по ряду принципиальных положений реформы

(низкий уровень реализации госимущества и т.д.). В исследовании идет речь о оценке в историографии реформ М. Сперанского, и указано на, преимущественно, положительному отношению к тем нормам «Плана финансов» и мероприятий, которые предполагались для их реализации, отличия во взглядах на причины, вследствие которых реформа была неудачной (авторы указуют на сложную внешнеполитическую ситуацию из-за постоянных войн, в которых принимала участие Российская империя). В статье определено, что на протяжении XIX – XXI столетий исследователи уделили значительное внимание вопросам реформ М. Сперанского. В научном потенциале данная проблематика рассматривается в контексте общих вопросов истории денежного обращения Украины, Российской империи, в рамках освещения его биографии и государственной деятельности, ряд трудов касается сугубо реформ финансов в 1810-х годах. В основном, о попытке фундаментальной реформы денежного обращения в научный потенциал вносят вклад иностранные авторы, концентрирующие внимание на общегосударственных аспектах, не учитывая региональных особенностей и специфику воплощения реформ, ее влияния на местах.

Ключевые слова: М. Сперанский, «План финансов», ассигнации, деньги из метала, реформы, историография.

УДК 378.147:002.1-151

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-284-297

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF PREPARATION OF
FUTURE DOCUMENTALISTS IN THE PROCESS OF
STUDYING OF PROFESSIONAL DISCIPLINES**

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДОКУМЕНТОВЕДОВ В
ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ
ДИСЦИПЛИН**

Руслана Тимченко,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
документознавства
tumchenko.ruclana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9077-1137>

ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Ruslana Tymchenko,

PhD in Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer of Department
of scientific discipline of
documentation
tumchenko.ruclana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9077-1137>

SHEI «Pereiaslav-
Khmelnyskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University», 30,
Sukhomlynskooho str.,
Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article is devoted to examining of professional preparation of future documentalists during the studying. Professional education is considered as the most important mean of scientific-technological progress, that is directed to gain the general level of professionalism of the society and serves as a mean

of formation, development and self-affirmation of personality. There were characterized main unsolved problems related to professional training of future specialists and modern state of the system of professional training of documentalists in higher education institution. There was made an analysis of educational program in preparing of documentalists and considered detailed list of competencies of future specialist within specialty «Professional education (Document Science)». It was found out, that according to international approaches and requirements of employers, and also to relief the student's mobility, the specialties were consolidated.

The conducted analysis shows that the current issue in Ukraine today is the level and quality of training of future specialists in the specialty «Professional Education (Document Science)», that would have not only professional knowledge, skills, but also excellent mobility and competitiveness. It was proved, that professional training is a set of properties of the subject of activity, determines his professional level of properties as a subject of activity, professional level of competence and allows him to demonstrate a certain social value and meet the needs and possibilities of the labor market. It also determines the readiness for activities adequate to abilities and qualifications in the system of socio-professional relations, the ability to bear personal social and professional responsibility for decision-making.

Key words: *scientific discipline of documentation, professional education, educational program, professional training, special competencies.*

Постановка проблеми. Особливості сучасної професійної підготовки формування фахових компетентностей майбутніх документознавців у процесі навчання у наукових дослідженнях передбачає розгляд поняття «професійна освіта». Професійна освіта є найважливішою передумовою науково-технічного прогресу, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, всіх сфер життєдіяльності держави, яка спрямована на досягнення загального рівня професіоналізму суспільства, задоволення потреб в диференційованих професійних освітніх послугах, служить

засобом формування, розвитку та самоствердження особистості. Особливої уваги у цьому процесі відіграє підготовка фахівців зі спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)». Відтак, актуальним питанням сьогодення в Україні є рівень і якість підготовки майбутніх фахівців з документознавства, які б мали не тільки професійні знання, уміння і навички, а й вирізнялися мобільністю та конкурентоспроможністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про наявність суттєвих проблем, що стосуються професійної підготовки фахівців. Зокрема О. Наконечна (Наконечна, 2014), Н. Ткаченко, В. Федорченко (Ткаченко&Федорченко, 2011) наголошували на недостатній клієнтоорієнтованості закладів вищої освіти, щодо підготовки майбутніх фахівців та відсутність ефективної взаємодії ЗВО з потенційними роботодавцями.

Протиріччя між надто широкою загально-теоретичною підготовкою студентів та надто вузькою спеціалізацією професійного навчання й підготовки, використання методів навчання, які в основному базуються на пасивному запам'ятовуванні були предметом розгляду К. Гнезділової (Гнезділова, 2009).

Дослідниця О. Максимова (Максимова, 2013) розглядала питання необхідності удосконалення вищої освіти до аналітичної діяльності, використання сучасних технологій у процесі вивчення фахових дисциплін.

Окремі питання професійної підготовки документознавців висвітлюють: В. Бездрабко (Бездрабко, 2009), Н. Гайсинюк (Гайсинюк, 2003), Г. Малик (Малик, 2012) та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні професійної підготовки майбутніх документознавців у процесі вивчення фахових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Програма реформ економічного зростання й модернізації економіки країни, передбачає потужні зміни у сфері освіти. Мета цих змін полягає в підвищенні конкурентоспроможності освіти в Україні, інтеграції в європейський освітній простір.

Дослідник О. Гаращук вважає, що професійна підготовка сучасного фахівця відповідно до вимог часу є лінією перетину інтересів вищої школи, особи, бізнесу й суспільства в цілому та ототожнюється сьогодні із якістю його професійного рівня. Підвищення якості професійної підготовки фахівців було і є одним з основних завдань освітньої системи будь-якої країни світу (Гаращук, 2007).

Головним завданням вищої школи, як зазначено у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті є професійна підготовка майбутніх фахівців, здатних творчо мислити, приймати відповідальні рішення, володіти навичками самоосвіти й самовиховання, вміти проявляти комунікативні здібності.

У Концепції розвитку економічної освіти в Україні зазначено, що заклади вищої освіти мають за мету підготовку фахівців, у тому числі документознавців, що володіють професійними інноваційними знаннями та навичками їх практичного використання, здатністю до самоосвіти і самонавчання (Національна доктрина розвитку освіти, 2002).

В останніх програмних документах Міністерства освіти і науки України особлива увага приділяється структурній перебудові закону «Про вищу освіту». Вона спрямована на інші принципи фінансування університетів. Це блочне фінансування. Держава має укласти угоду з університетами, які краще навчають, а працедавці цим закладам довіряють. І ці університети знають, скільки фахівців зможуть підготувати і за якими спеціальностями.

У зв'язку з тим, що відбулася розробка нових стандартів в освіті оновився і перелік компетентностей випускника згідно спеціальностей, що визначається через три рівні компетентностей: інтегральну, загальні та спеціальні (фахові, предметні).

Згідно Закону України «Про вищу освіту» стандарти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО. Заклад вищої освіти на підставі відповідної освітньої програми (ОП) за кожною

спеціальністю розробляє навчальний план, що включає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Згідно навчального плану у ЗВО розробляються та затверджуються індивідуальні навчальні плани студентів, які містять, обрані здобувачами вищої освіти навчальні дисципліни. Основними формами навчання є лекції, практичні заняття, консультації та практика.

Аналізуючи Закон України «Про вищу освіту», встановлено, що освітня програма є системою освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності та включає в себе перелік навчальних дисциплін, кількість кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС), а також компетентності, якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти. Враховуючи це, в освітній програмі майбутнього фахівця відображено зміст і цілі освітньої та професійної підготовки, визначено місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентностей, та інших властивостей і якостей необхідних фахівцю для професійної діяльності.

Відповідно до законодавства вищої освіти України існує освітній ступінь «Магістр». Розглядаючи детальніше систему стандартів вищої освіти щодо підготовки магістрів зі спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)» зазначаємо, що підготовка фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти здійснюється в закладах вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Згідно зі статтею 5 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р. зі змінами 2017 р.) магістр – освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньою програмою. Обсяг освітньої програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здатність розв'язувати комплексні завдання в галузі професійної та науково-дослідницької роботи, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

З огляду на це особливої актуальності набуває підготовка майбутніх фахівців з документознавства у ЗВО. Відтак, на думку В. Седова популярність магістратури постійно зростає, її можна визначити як одну з перспективних форм вищої освіти, яка виникає і розвивається найбільш успішно там, де існує наукова інфраструктура і реальні науково-педагогічні школи. Особливого значення навчання у магістратурі набуває через можливості перехресного вступу, що є актуальним в умовах суттєвих змін сучасного ринку праці. На думку С. Вітвицької підготовка магістрів реалізується через освітні програми, що орієнтовані на підготовку фахівців для науково-дослідної, управлінської та педагогічної діяльності (Вітвицька, 2011).

На сьогоднішній день підготовка магістрів проводиться на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», від 29 квітня 2015 р. № 266, за відповідними спеціальностями згідно з до переліку напрямів. Донедавна підготовка магістрів з документознавства відбувалася у галузі знань 0101 Педагогічна освіта за спеціальністю 6.010104 «Професійна освіта (Документознавство)». Однак, відповідно до міжнародних підходів та вимог роботодавців, а також для полегшення мобільності студентів відбулося укрупнення спеціальностей. Таким чином, на сьогодні в Україні готують магістрів з документознавства у галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 015 «Професійна освіта (Документознавство)». Згідно Стандарту вищої освіти другого рівня (магістр), студент, який здобув освітній ступінь «Магістр» повинен володіти поглибленими знаннями з обраної спеціальності, здатністю розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та здійснення інновацій.

Освітня програма підготовки майбутніх фахівців з документознавства передбачає нормативну частину змісту навчання за цим напрямом відповідного освітнього рівня та встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освіти й професійної підготовки майбутнього фахівця. Повний зміст фахових компетентностей майбутніх документознавців у закладах вищої освіти, на прикладі ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди», представлено в освітній програмі, де перелічено типові види їхньої професійної діяльності.

Аналізуючи зміст освітніх програм, можна вважати, що майбутні документознавці повинні мати знання, сформовані під час навчання та зможуть, ґрунтуючись на новій філософії вищої освіти, професійно застосовувати на практиці сучасні методи та форми викладання документознавчих дисциплін у закладах вищої освіти., а також використовувати ефективний інструментарій при розробці рішень щодо їх розв'язання.

Згідно з нормативного змісту ОП, спеціальна підготовка фахівця з галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» спеціальності 015 «Професійна освіта (Документознавство)» передбачає вивчення дисциплін: «Видавнича справа та редагування», «Організація сучасної ділової комунікації», «Теорія та практика референтної роботи», «Документні джерела інформації», «Методика викладання фахових дисциплін (документознавство)», «Документаційне забезпечення діяльності державних установ» тощо, що має забезпечити якісну професійну підготовку майбутніх фахівців за фаховим спрямуванням «Професійна освіта (Документознавство)».

Розглянемо детальніше перелік компетентностей майбутнього фахівця з документознавства. Інтегральна компетентність включає здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі вищої освіти і в процесі навчання за спеціальністю 015 «Професійна освіта (Документознавство)», що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю умов.

Загальні компетентності (універсальні компетентності), передбачають надання відповідної професійної кваліфікації та

спрямовані на підготовку фахівців для регульованих професій. До загальних компетентностей майбутніх документознавців входять: ціннісно-світоглядні, соціально-економічні, правові, життя- та здоров'язберігаючі, інформаційно-комунікативні, загальнонаукові.

Фахові компетентності залежать від предметної області, та є важливими для успішної професійної діяльності за певною спеціальністю. До фахових компетентностей майбутніх фахівців зі спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)» відносяться: психолого-педагогічні, предметно-методологічні.

Та спеціалізовані компетентності у межах яких здійснюється підготовка фахівців за регульованими професіями: діловодсько-кадрові, організаційно-управлінські, інформаційно-аналітичні.

Відповідно ОП місцями роботи випускників зі спеціальності 015 «Професійна освіта (Документознавство)» є: органи державної влади та місцевого самоврядування; інформаційні центри; центри зайнятості; бібліотеки; відділи/служби діловодства, документаційного забезпечення управління, секретаріати, канцелярії; інформаційно-аналітичні відділи (органів державного управління, банківських, податкових установ, органів статистики); відділи науково-технічної інформації, патентні відділи підприємств, організацій; інформаційні, рекламні фірми та агентства; архівні установи; кадрові служби; заклади вищої освіти. Тобто фактично маємо суттєве розмаїття посад, які можуть займати випускники закладів вищої освіти даної спеціальності та видів практичної роботи, котрі вони повинні успішно виконувати (Освітньо-професійна програма, 2017).

Зважаючи на означене вище, можна сказати, що професійна підготовка є сукупністю властивостей суб'єкта діяльності, яка визначає його професійний рівень властивостей як суб'єкта діяльності, професійний рівень компетентності і дозволяє йому демонструвати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці, а також визначає готовність до діяльності, адекватної здібностям та кваліфікації у системі соціо-професійних відношень, здатність

нести особисту соціальну і професійну відповідальність за прийняття рішень.

Висновки. Таким чином, готовність магістра зі спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)» до професійної діяльності розглядається як необхідна складова фахової підготовки. При цьому слід зауважити, що підготовка фахівців полягає в тому, щоб забезпечити студентів відповідною кваліфікацією і знаннями, адекватними вимогам часу, індивідуальним потребам особистості та запитам сучасного ринку праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бездрабко В. В. Від діловодства до керування документальними процесами: із досвіду термінологічних означень та розрізнення значень. Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 3. С. 13-22.

2. Вітвицька С. С. Теоретичні і методичні засади педагогічної підготовки магістрів в умовах ступеневої освіти : дис. д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2011. 599 с.

3. Гайсинюк Н. А. Педагогічні засади підготовки документознавців в умовах інформатизації суспільства : автореф. дис... канд. пед. н. Київ. 2003. 23 с.

4. Гаращук О. В. Соціально-економічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні : дис... канд. екон. Наук : 08.09.01. Київ, 2007. 321 с.

5. Гнезділова К. М. Шляхи оцінювання якості вищої освіти. *Вісник Черкаського ун-ту*. Сер. Пед. Науки. 2009. Вип. 165. С. 33–37.

6. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 03. 11. 2019).

7. Максимова О. П. Підготовка майбутніх економістів до аналітичної діяльності у процесі вивчення дисциплін соціально–гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2013. 20 с.

8. Малик Г. М. Застосування методу моделювання у реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки

майбутнього документознавця. *Вища школа*. 2012. №1. С. 70-85.

9. Наконечна О. В. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку та аудиту у вищих аграрних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00. 04. Київ, 2014. 20 с.

10. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України від 17. 04. 200 № 347 / 2002. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 18. 03. 2019).

11. Освітньо-професійна програма Другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта (Документознавство)» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». Переяслав–Хмельницький, 2017. 19 с.

12. Ткаченко Н. В., Федорченко В. В. Проблеми підготовки сучасних економістів у системі вищої освіти України. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. Сер. 1. Економіка. 2011. № 3. С. 31-35.

REFERENCES

1. Bezdrabko, V. V. (2009) Vid dilovodstva do keruvannya dokumentatsiynymu protsesamy: iz dosvidu terminolohichnykh oznachen' ta rozriznennya znachen' [From paperwork to document management: experience in terminology and differentiation of meanings]. *Terminolohiya dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzey znan'*: zb. nauk. pr. Kyiv, 3, 13-22 [in Ukrainian].

2. Vitvyts'ka, S. S. (2011) *Teoretychni i metodychni zasady pedahohichnoyi pidhotovky mahistriv v umovakh stupenevoyi osvity* [Theoretical and methodological foundations of pedagogical preparation of masters in the conditions of step education]: dys. d-ra ped. nauk: 13.00.04. Zhytomyr, 599 [in Ukrainian].

3. Haysynyuk, N. A. (2003) *Pedahohichni zasady pidhotovky dokumentoznavtsiv v umovakh informatyzatsiyi suspil'stva* [Pedagogical principles of preparation of document specialists in the conditions of informatization of society]: avtoref. dys... kand. ped. n. Kyiv., 23 [in Ukrainian].

4. Harashchuk, O. V. (2007) *Sotsial'no-ekonomichni aspekty rozvytku vyshchoyi osvity v Ukrayini* [Socio-economic aspects of higher education development in Ukraine]: dys... kand. ekon. Nauk : 08.09.01. Kyiv, 321 [in Ukrainian].

5. Hnezdilova, K. M. (2009) Shlyakhy otsinyuvannya yakosti vyshchoyi osvity [Ways to evaluate the quality of higher education]. *Visnyk Cherkas'koho un-tu. Ser. Ped. Nauky.*, 165, 33-37 [in Ukrainian].

6. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»* vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine «On Higher Education» of 01.07.2014 No. 1556-VII]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Last accessed 03. 11. 2019) [in Ukrainian].

7. Maksymova, O. P. (2013) *Pidhotovka maybutnikh ekonomistiv do analitychnoyi diyal'nosti u protsesi vyvchennya dystsyplin sotsial'no-humanitarnoho tsykladu* [Preparing future economists for analytical activities in the process of studying the disciplines of the social and humanitarian cycle]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : 13.00.04. Zaporizhzhya, 20 [in Ukrainian].

8. Malyk, H. M. (2012) *Zastosuvannya metodu modelyuvannya u realizatsiyi kompetentnisnogo pidkhodu do profesiynoyi pidhotovky maybutn'oho dokumentoznavtsya* [Application of modeling method in implementation of competence approach to professional training of future document specialist]. *Vyshcha shkola*, 1, 70-85 [in Ukrainian].

9. Nakonechna, O. V. (2014) *Formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv z obliku ta audytu u vyshchykh ahrarnykh navchal'nykh zakladakh* [Formation of professional competence of future specialists in accounting and auditing in higher agrarian institutions] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: 13.00. 04. Kyiv, 20 [in Ukrainian].

10. *Natsional'na doktryna rozvytku osvity* [National doctrine of educational development]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17. 04. 200 № 347 / 2002. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Last accessed: 18. 03. 2019) [in Ukrainian].

11. *Osvitn'o-profesiyna prohrama Druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nisty 015 «Profesiyna osvita (Dokumentoznavstvo)» haluzi znan' 01 «Osvita/Pedahohika»* (2017). [Educational and professional program of the Second (master's) level of higher education in the specialty 015 «Vocational Education (Documentary)» of the field of knowledge

01 «Education / Pedagogy»]. Pereyaslav–Khmel’nyts’kyu, 19 [in Ukrainian].

12. Tkachenko, N. V. & Fedorchenko, V. V. (2011) Problemy pidhotovky suchasnykh ekonomistiv u systemi vyshchoyi osvity Ukrayiny [Problems of preparation of modern economists in the higher education system of Ukraine]. *Naukovyy visnyk ChDIEU*. Ser. 1. Ekonomika, 3. 31-35 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню професійної підготовки майбутнього документознавця в процесі навчання. Професійна освіта розглядається як найважливіша передумова науково-технічного прогресу, що спрямована на досягнення загального рівня професіоналізму суспільства та служить засобом формування, розвитку та самоствердження особистості. Схарактеризовано основні не вирішені проблеми, що стосуються професійної підготовки майбутніх фахівців та сучасний стан системи професійної підготовки фахівців із документознавства в закладах вищої освіти. Здійснено аналіз освітньої програми щодо підготовки документознавців та розглянуто детальний перелік компетентностей майбутнього фахівця в межах спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)». З’ясовано, що відповідно до міжнародних підходів та вимог роботодавців, а також для полегшення мобільності студентів, відбулося укрупнення спеціальностей.

Здійснений аналіз свідчить, що актуальним питанням сьогодення в Україні є рівень і якість підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)», які б мали не тільки професійні знання, уміння і навички, а й вирізнялися мобільністю та конкурентоспроможністю. Доведено, що професійна підготовка є сукупністю властивостей суб’єкта діяльності, яка визначає його професійний рівень властивостей як суб’єкта діяльності, професійний рівень компетентності і дозволяє йому демонструвати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці. А також визначає готовність до діяльності, адекватної здібностям та

кваліфікації в системі соціо професійних відношень, здатність нести особисту соціальну і професійну відповідальність за прийняття рішень.

Ключові слова: документознавство, професійна освіта, освітня програма, професійна підготовка, фахові компетентності.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена дослідженню професійної підготовки майбутнього документоведа в процесі навчання. Професійне освітнє формування розглядається як найважливіша передумова науково-технічного прогресу, спрямована на досягнення загального рівня професіоналізму суспільства і служить засобом формування, розвитку і самоствердження особистості. Охарактеризовано основні нерешені проблеми, пов'язані з професійною підготовкою майбутніх фахівців і сучасний стан системи професійної підготовки фахівців по документознавству в закладах вищої освіти. Здійснено аналіз освітньої програми по підготовці документознавців і розглянуто детальний перелік компетенцій майбутнього фахівця в межах спеціальності «Професійне освітнє формування (Документознавство)». Встановлено, що відповідно до міжнародних підходів і вимог роботодавців, а також для зменшення мобільності студентів, відбулося укрупнення спеціальностей.

Проведений аналіз свідчить, що актуальним питанням сьогодні в Україні є рівень і якість підготовки майбутніх фахівців по спеціальності «Професійне освітнє формування (Документознавство)», які мали б не тільки професійні знання, вміння і навички, але й вирізнялись мобільністю і конкурентоспроможністю. Доведено, що професійне освітнє формування є сукупністю властивостей суб'єкта діяльності, визначає його професійний рівень властивостей як суб'єкта діяльності, професійний

уровень компетентности и позволяет ему демонстрировать определенную социальную ценность и соответствовать потребностям и возможностям рынка труда. А также определяет готовность к деятельности, адекватной способностям и квалификации в системе социoproфессиональных отношений, способность нести личную социальную и профессиональную ответственность за принятие решений.

Ключевые слова: документоведение, профессиональное образование, образовательная программа, профессиональная подготовка, профессиональные компетентности.

УДК 930.1/25(477.4)»19»:745/9

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-298-319

**UNKNOWN WORK OF THE 1920s ON
HISTORIOGRAPHY OF PYSANKARSTVO**

**НЕВІДОМА ПРАЦЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ З
ІСТОРИОГРАФІЇ ПИСАНКАРСТВА**

**НЕИЗВЕСТНЫЙ ТРУД 20-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА С
ИСТОРИОГРАФИИ ПИСАНКАРСТВА**

Віктор Ткаченко,

кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник, провідний
науковий співробітник
viktor69tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>

Національний історико-
етнографічний заповідник
«Переяслав»

вул. Шевченка, 8,
м. Переяслав,
Київська обл., Україна, 08400

Viktor Tkachenko,

Candidate of Historical
Sciences, Senior Research
Fellow, Leading Research
Fellow
viktor69tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>

National Historical and
Ethnographic
Reserve «Pereyaslav»
Str. Schevchenko, 8, Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08400

ABSTRACT

The author publishes materials on the historiography of Ukrainian pysankas of the end of XIX - 20s of the XX century prepared by S. Shamraiev. The researcher tries to analyze the most famous editions of M. Sumtsov, S. Kulzhynsky, M. Korduba, V. Yastriebov, M. Valuiko, I. Benkovska, R. Tirelova and others, published in Ukraine and abroad. At the beginning of his work, the author notes that before the 1920s, the literature on pysanka was found to consist of small notes that mention the existence of pysankas and the need to study them. To examine them, he used the «chronologically bibliographic method» in combination with an

attempt to show how different researchers of pysankas approached the coverage of this or that issue.

S. Shamraiev started his research of literature from the authors who covered the origins of the pysankas; he points out that there are two relationships between them: the first one is more scientifically proven and is related to the pagan cult of eggs, the second one is used with Christianity symbolism in their interests.

The author also considered the issue of making pysankas, when it was done, at what time, what tools and dyes were used, which decoration technologies exist, etc.

He did not ignore the question of the researchers' coverage of the ornamentation of pysankas, their origin, including the classification, mentioning the suggested researches on this issue by Wenkel, Sumtsov, Korduba, Kulzhinsky and other scientists. Noting that, in general, all studies can be divided into three areas.

The purpose of the article is to publish an archival source and familiarize the general public of scientists with it.

In the course of the work the author has used the methods of search, systematization and analysis of the obtained data.

Processing of the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine and other sources allowed the author to state that the problems of historiography of pysankas were studied by different researchers in the 20s of the XX century, is quite diverse and requires proper study and introduction into the scientific circulation.

Key words: *S. Shamraiev, pysanka, archive, sources, historiography of study.*

Постановка проблеми. Для будь-яких досліджень важливим є використання архівних джерел. Серед них чимало відомих, а також неопублікованих. Значна джерельна база, щодо дослідження історіографії писанкарства наявна також у Науковому архіві Інституту археології НАН України.

Аналіз останніх досліджень. Автором статті у 2013-2018 роках вже опубліковано розвідки Н. Дмитрука, В. Кравченка, І. Шулікова, Т. Мишківської та інші, про писанкарство з Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Метою статті є публікація архівного першоджерела та ознайомлення із ним широкого загалу науковців.

Основним **завданням** автор вбачає виявлення нових архівних джерел, з'ясування їх інформаційного потенціалу та введення до наукового обігу.

Відповідно до сучасної практики наукового видання першоджерел збережено особливості письма.

Огляд літератури про писанку

Література про писанку досить бідна, як на Україні, так і в інших краях. Головним чином, складається вона з невеликих заміток, які згадують про існування писанок та відзначають потребу їх дослідження. Але, на жаль, більшість авторів підкреслюючи дуже важке значіння вивчення звичая виготовляти писанки та дослідження їх орнаменту самі цілком не дбають про те, щоби перевести свої дезидерати в життя. Тому вся, дійсно наукова, література про писанку зводиться, *de facto*, до невеликої кількості праць.

В своєму огляді літератури про писанку ми не будемо додержуватися методу хронологічно-біографічного, а спробуємо освітлити її по питанням, що в ній намічаються, освітлюючи як підходять до цих питань той, чи інший автор. При такій системі, ми думаємо, виклад дасть краще уявлення про стан літератури по цьому питанню та уникне, до певної міри, сухости та одноманітності.

1) Походження звичая виготовляти писанки

Більшість авторів погоджується на тому, що яйце відігравало важну роль в культурах арійських народів вже в найдавніші часи, часи поганські. Воно являлося, як каже Кульжинський, «символом переходу від небуття до буття; воно є символом життя, радощів і сонця, особливо сонця весняного, яке несе з собою і життя, і радість, і тепло, і світло, і відродження природи, життя якої було зковано морозом, льодом і снігом, як життя пташенят зковано ячною скорлупою». (Описание коллекции народн. писанок, а. 33). Цей же думки тримається і другий найвидатніший дослідник проф. Сумцов, який вважає яйце символом сонця, що панує в культурах поганських народів. Його вшанування базується на аналогії з

весняним відродженням сонця, а разом з ним цілої творчої сили природи. Того-ж погляду і відомий чеський вчений Fr. Straňesek, який зазначає це в своїй статті про символіку писанки в збірнику «Moravske ornaments», також багато інших дослідників (Валуйко, Тіселов та інш.). Докази цього культу ми знаходимо в змісті різних казок та легенд про ролю яйця (напр., про утворення світу). Багато з цих казок, що заховалися у багатьох народів, наведено з Сумцова, Кульжинського та інш. В зв'язку з шануванням яйця стоїть шанування і курки та півня, а разом з тим, до певної міри і інших птахів. На це докладно вказують Кульжинський, Сумцов, Странічек та інш. Автори. Півень (по Кульжинському), у віруваннях слов'ян, являється зооморфичним образом сонця. На це вказує, між іншим, і те, що як сонце збуджує ранком все від сну, так і півень своїм криком збуджує ранком людей.

Свято шанування яйця відбувалося завжди весною, коли пробуджується природа, з'являється весняне сонце та таке інше. Святкувалося воно в день нового року, що починався раніше у багатьох народів з весни. Так починався він колись і у нас на Україні, а також во Франції (до 1556 р. з Великодня), в Англії (до 1752 р. з 26 березоля), в Персії (вдень Весняного Рівноденствія) та інш. (Кульжинський ст. 45, д-р Вейссенберг та інш.).

У нас, в слов'янських країнах, звичай виготовляти писанки появився дуже рано. Це підкреслюють багато письменників, а в більш ранні історичні часи ми знаходимо вказівки на існування цього звичая в пам'ятках археології та в джерелах нашої історії. Так у 80 роках ХІХ ст. т. Уваровим при розкопці Кривушанської могили було знайдено глиняні яйця. Теж було знайдено і Хвойком в 1908 р. при розкопках на Полтавщині. В джерелах ми маємо також згадки про писанки. Так, напр., Глогер в т. I «Вісли» за 1891 р. (ст. 166) каже, що Кадлубек, польський хроніст ХІІІ ст., в своїй праці правдоподібно (*Monumentum Polonica historica*) згадує про цей звичай. Далі, про цей звичай каже і Боплан (ХVІІ ст.) в своєму описі України. В Росії ми маємо згадку, що цар Олексій Михайлович (ХVІІ ст.) замовляв в «Оружейній палаті» виготовляти писанки.

Є така звістка, яку наводить Кульжинський, що у Франції за часів Людовика XV-го (XVIII ст.) існував цей звичай.

Про заведення цього звичая в Європі в літературі про писнку маються два погляди. Один з них, найбільш науково обгрунтований, відносить появлення цього звичая ще до старих, поганських часів, зв'язуючи його з поганським культом яйця. Другий погляд, науково мало оброблений, що появилвся давно, розв'язує це питання в іншому напрямку. Вже в 1690 р. німецький дослідник Кобер писав в своїй «Dissertatio de oro paschali», що писанки з'явилися з часів християнства. Тої-ж думкитримався і Краскій (в 1705 р.), а пізнійше Ердман і також Єнсен (1706 р.), який запевняв, що крашанки символізують кров, проляту Ісусом за людський рід. З пізніших дослідувачів тримаються подібної думки, оскільки можна зробити цей висновок з огляду змісту їх праць («Hasvéti Tojások» і «Das Ausland»), який наведений у Кульжинського (бо самі праці ми, на жаль, дістати не могли), мад'ярський вчений Viktor Molnar, а також його наслідувач dr. Schvicker.

Це твердження являється, безперечно, безпідставним, що доведено цілим рядом дослідників: Мєпа, Вундерліхом, Тіреловим, Странечком, Кольбе, Венгреженовським, Валуїком, Сумцовим, Кульжинським. Зокрема останній автор висловлює цікаву думку, щодо заведення писанки на Україні; цю думку, власно кажучи, можна визнати правильною і для інших країн. Коли почали заводити християнство на Україні, то місіонери відразу наштовхнулися на певний, вже вироблений культ, з яким їм довелося боротися. Як відомо, духовенство взагалі не любить одвертої боротьби, воно воліло-б зробити все тихо, непомітно, так, щоби маси навіть нечувалися, що з ними роблять, аж поки справа не буде закінченою. До речі, всі одверті-ж заходи духовенства зустрічали завжди великий опір якраз з боку мас (згадаємо, хоч-би запровадження унії на Україні). Це добре розуміли місіонери, які заводили християнство на Україні в X-у віці. Вони намагалися ввести поки-що основу самого християнства і викоренити лише ті звичаї поганства, які різко суперечили догматам християнської релігії. Звичаї-ж, що не являлися ворожими цим догматам, вони залишали, пристосовуючи їх до різних християнських свят.

Можливо з часом, коли християнство міцно закріпилося на Україні, вони бажали-б знищити ці поганські звичаї, але вже була несила. Згадаємо, хоча-би, Івана Купала та інші обрядові звичаї, що залишилися від поганства, проти яких потім так кричали духовні владика. Теж-саме сталося і з культом яйця. Він був приурочений до Великодня, з яким совпадало це свято цього культу, як по часу, так і по подібності, і заховався до наших часів. Подібне явище ми зустрічаємо і по інших країнах, де ще раніше було пристосовано це свято до Великодня, але пізніше духовенству (як зазначає за Болсуновським Валуйко) вдалося знищити цього звичая. Про давність заведення його в християнстві пише Кульжинський, який дає кілька фактів. Так, в рукопису Х в., що заховався в монастирі Св. Анастасії коло Фесалонік, є згадка про роздавання писанок на Великдень, при чому зазначено, що ведеється це ще з часів апостольських. Що це правдиво, свідчать звичаї виготовляти писанки у яковітів, вірмен, маронітів та инш., що відділилися від єдиної церкви ще в V–VI віках. Стверджує це також факт (наведений у Валуйка), що в трунах Бальбіни-діви та Теодори мучениці були знайдені писанки.

Пристосувавши цей звичай до християнських свят, Церква, щоби його виправдати, мусіла придумати пояснення його походження. Ці пояснення, легенди, про походження звичая виготовляти писанки наведені у Сумцова, Кульжинського та инш. Авторів. Головною з них являється легенда про заведення цього звичая Марією-Магдаліною, яка має кілька варіантів. Крім того мається багато иньших варіантів. Крім того мається багато иньших легенд записаних у багатьох дослідників (напр. Драгоманова, Чубинського та инш.).

Підводячи підсумки про походження звичая виготовляти писанки, Кульжинський приходить до таких висновків:

1. Писанки походять від однокольорових крашанок (їх оздоблення орнаментом було викликано бажанням ще більшої прикраси). Ці останні є основою стародавнього поганського звичая – свята в честь весняного відродження природи і виновника його – благодатного сонця.

2. Звичай цей, як і багато інших, не був знищений проповідниками християнства, бо з цим звичаєм нарід занадто глибоко зрісся; але він був внесений в число християнських звичаїв, йому був наданий церковно-християнський зміст та символіка і, як так такий, він продовжує існувати і зараз.

3. Але під церковно-християнською символікою в писанках ховається більш давня, поганська, символіка, яка пояснює і зтверджує пакт перших наших висновків (Кульжин. Опис. кол. народ. писанок).

Сучасний звичай виготовляти писанки

Як показують більшість дослідувачів, звичай виготовляти писанки в сучасну нам добу заховався головним чином у словян. Тут ми бачим цей звичай найбільш розповсюдженим і найбільш живучим, доказом чого є, напр., факт виготовлення писанок в країні Вендів, з племен сорбів (коло Берліну), оточених зі всіх боків німцями і в значній мірі знаціоналізованих. Окрім всіх словян заховали ще цей звичай молдавани, греки, румуни, мад'яри, перси-шиїти, а також, до певної міри, німці та французи. На підставі широкого розповсюдження цього звичая у словян, Кульжинський робить висновок, що він (звичай) є для них питомим, а решта народів його запозичило у слов'ян. За це твердження говорє той факт, що серед інших народів цей звичай зустрічається головним чином якраз у сусідів словян.

Щодо орнаментатії та барв писанок в залежностивід їх географічного розповсюдження, то, на жаль, це питання дуже мало освітлено. Зі всіх дослідників лише один, здається, Тадеуш Довгїрд в своїй праці «Писанки» звернув на це увагу, та й то побїжно. Він висуває гіпотезу, що на півдні писанки зустрічаються найбільш яркого кольору, але з найбільш примитивним орнаментом. Далі, посуваючися на північ колїор починає ставати більш темним та невиразним, але за те орнаментатія набуває більшої краси та складного змісту. Найбільшого-ж розвитку орнаментатія набуває на півночі, але колїор там панує майже виключно темний.

На жаль цїм питанням окрім Довгїрда ніхто не займався і ми не маємо більших дослідів.

Перейдемо тепер до питання самого виготовлення писанки. Перш за все подивимося, оскільки наша література дає відомостей про те, коли вони (писанки) виготовляються. Це питання освітлено досить добре лише для України. Про решту країн даних мало. На підставі повідомлень з місць дослідники приходять до висновку, що найчастіше на Україні (а також і в Чехії – Кульжинський), а, до певної міри, і в інших країнах (напр., в Малій Азії – Сумцов) писанки пишуться в Чистий Четвер. Він це пояснює пережитком поганства, а саме: Четвер (Donnerstag) був від давна присвячений богам грому і блискавки (себ-то весняним богам) – у українців Перуну, у германців Тору та Донару. Такимвиготовлення писанок присвячених весні в давні часи починалося якраз в цей день присвячений грозам, якими починається весна (Кульжинський).

Окрім четверга у деяких місцевостях починають виготовляти писанки і в Страстну П'ятницю (в Боснії), в субботу (в де-яких місцевостях Кубані). Подекуди виготовляють заздалегідь, поволі (напр., Чернігівщині, Поділлю, до певної міри в Польщі). Писанки, які розписані, так звані, сорококлинцями, виготовляють звичайно в свято «Сорок мучеників».

Взагалі питання початку виготовлення писанок освітлено у нас досить добре. Ми маємо багато даних у Кульжинського, Сумцова, Ястребова, Дмитренка та інших авторів.

Торкаючися питання, хто саме виготовляє писанки, ми мусимо зазначити, що воно, на жаль, не зовсімоброблене. Правда, в гловному всі дослідувачи зходяться, а саме: так звані, воскові писанки виготовляють виключно жінки. Більше – це штучні, напр., малярські, виготовляють часто і чоловіки. Але питанняхто саме (по своєму родинному стану) виконує цю працю лишається неясним. Кульжинський подає відомости з різни х місць України про це. Він приходить до висновку, що звичайно ця справа, як поважна та серйозна, доручалася господарям (часто молодим), а коли їх в родині нема, то старшій дочці, яка веде господарство. Але в його даних зустрічаються де-які суперечности; спераючися на них можна, напр., зауважити одну цікаву рису. Молодиці і старухи виготовляють писанки переважно на Лівобережжю. На

Правобережжю цею працею займаються виключно дівчата. Далі на Захід, напр., в Подьщі, склад більш змішаний: дівчата і молодиці. Спадає думка, чи не стоїть справа якраз навпаки, а ніж гадає Кульжинський. Чи не доручалася ця праця раніш якраз дівчатам, а потім, з упадком цікавості до цього, переходила до молодиць, а в деяких місцевостях (де найменше виготовляють писанок, напр., в Харківщині) до старух. З'ясування цього питання ще чекає свого дослідника.

Що торкається самих матер'ялів, які вживаються до виготовлення писанок, то ця справа освітлена досить добре. Багато авторів дають, напр., відомости про фарби. Всі вони зходяться на тому, що вживаються звичайно фарби домашнього виробу (напр., з цибулиння, гречаної полови, сону, кори яблуні, дуба, вільхи та ин.). Де-хто з авторів (напр., Кульжинський) гадають, що вживання фабричних фарб вважається селянами за гріх. Хоч тепер, як підкреслюють де-які дослідники, з упадком самого звичая, для виготовлення писанок подекуди вживаються і фабричні фарби.

Знаряддям малювання служить, так званий квачик, кусник заліза згорнутий в лічку. Крім того, в де-яких місцевостях вживається зрізане пташине перо, в иньших, прив'язаний до патичка дріт від сережки (на Поділлі), або навіть стебель соломи. В Чехії вживається також гострий патичок, а в Польщі, по відомостях Кульжинського, просто шпильку. По відомостях-же Сумцова в Польщі вживається найчастіше таке-ж саме приладдя, як і на Поділлі (дріт від сережки).

В залежності від способу виготовлення розрізняються різні назви писанок. Найбільш проста – це крашанка: себ-то яйце пофарбоване лише в оден кольор. В иньших країнах крашанки мають иньші назви: так, на Поділлі, їх звать галунками, в Польщі мальованками або бичками, в Чехії та Моравії – *kraslice*, *červeati* або *puríč* – у харутан (хоч останні дві назви однакові і для писанок).

Другим типом являються, так звані, скробанки (в Гродненській губ. і на Уралі – драпанки). Це однокольорові писанки з білим візерунком. Далі йдуть капанки (на однокольоровому тлі різні плями). Найважнішими писанками

являються ті, що виготовлені, так звані, восковим способом. Про цей спосіб згадано у більшості праць про писанки. Тому я скажу дуже коротко про них. Спосіб виготовлення їх такий: малюються воском візерунки, потім кладуть яйце в жовту фарбу; витягнувши його звідти, знов розмальовують воском і опускають в червону, і так далі. В результаті, на якомусь певному тлі багато різнобарвних візерунків. Інший варіант цього способу полягає в тому, що все яйце покривається воском, а потім, при окрасці, його по частях знімають.

Крім цих всіх писанок є ще де-які: малярські, які розмальовують різними фарбами маляри просто від руки без допомоги воску, і монастирські. Останні в свою чергу поділяються на вощанки, які обливають воском; часто з них через дірку кидається кілька горошинок і заліплюється воском – тоді вони зветься дзвонарками. Інші, так звані, розкритки також обливають воском і потім їх розрізають напополам; між собою обидві половинки з'єднуються кусниками матерії.

Найбільшу літературу про ці всі категорії писанок ми знаходимо у Кульжинського.

Розглянемо тепер ужиток писанок. Обрядовий ужиток писанки пристосований головним чином, до Великодня, але він зустрічається вже й раніш. Так, пише Сумцов, «в Бжедуковській станиці Кубанської області прикладуючися в страстну п'ятницю до плащаниці, кладуть коло неї червоні крашанки; або в Купянському повіті Харківщини оден з членів родини вистоює Діянія і утреню в ніч під світлу неділю з писанкою в кишені, яку (писанку) потім заховують на протязі року» (Сумцов: Писанки. ст. 200). Найчастіше – ці писанки служать для розговіння та христосування, а також для обміну та дарення (Сумцов, Кульжинський). На Волині писанки йдуть теж на великодні подарунки поважним особам.

Дарують писанки дівчата своїм нареченим, де-колм навпаки – парубки дівчатам (Сумцов). В Старій Сербії молодичі, що були повінчані того року, на другий день Великодня, після хрестного ходу, обходять зі свекрухами чоловіків (мужчин) і дарують їм крашанки (Ястребов). В Чехії обмін писанок вважається актом, що зміцнює приязнь (Странічек).

На Київщині і в Галичині (як повідомляє Сумцов) на другий день Великодня, у досвіта, хлопці ходять по хатах де є дорослі дівчата і, як-що знаходять їх ще неодягненими, або якщо вони ще сплять, то поливають їх водою. Щоби уникнути цієї приємності дівчатам доводиться відкупатися від них, – давати їм пару писанок. Це є пережитком старого звичая, про який ми маємо звістки ще в давні часи. Так, ще Боплан згадує в своєму описі України: «Ранком на другий день Великодня парубки юрбою ходять по вулицях і ловлять дівчат, що їм зустрічаються; ведуть полонянок до криниці і обливають їх від голови до ніг п'ятью-шістью ведрами води, так-що на бідненьких не лишається сухої нитки». Далі він каже, що на другий день навпаки, дівчата ловлять хлопців і поливають їх водою.

Нарівні з цим звичаєм існує в Чехії (про що свідчить Зібрт) ще, так звана, помлазка. Полягає вона в тому, що хлопці та дівчата б'ють спочатку оден одного вербою, а потім дарують оден одному писанки. Про цей звичай ми знаходимо згадки у чеських писаних пам'ятках XIV ст., а також і пізніших (напр., в одній церковній проповіді 1610 р. Moravski ornamenty). Звичай поливання водою та від дарування писанками заховався подекуди і у поляків, і до певної міри, латишів.

Всі ці звичаї (як гадають більшість дослідників) являються пережитком весняного культу. Писанка символізує сонце, вода – весняні дощі. Самий обряд виявляє побажання родючости, а в переносному розумінню – сили, здоров'я, радості.

Крім цих звичаїв звязаних з культом писанки, є ще агато иньших. Так, напр., ламання шкаралупи, щоб не зурочила відьма; підкладання писанки (безконечника) під вулик; «проводи», коли кладуть писанки на могилках родичів в Родительську субботу; лікування ними від ріжних хвороб, та таке инше. Взагалі, прро обрядові звичаї зв'язані з писанками знаходимо численну літературу у багатьох авторів (Кульжинський, Сумцов, Валуйко, Бінкловський, Тіселов та инші).

Дуже часто, у багатьох народів писанка вживається для великодніх ігр. Найбільш уживаються дві гри: навбитки і навкотка. Перша полягає в тому, що двох іграчів б'ють одне

яйце об друге. Друга гра така: роблють з лубка жолобок, по якому й котиться яйце. Протии нього ставлять на кон свої писанки иньші іграчи. Те з них, що буде зачеплено першою писанкою, яку котить по жолобку, віддається власникові цієї першої писанки. на Катеринославщині (як пише Сумцов) існують трохи иньші дві гри: «у сліпця» і «у кітця». Іграчів два. Оден ставить писанку на кон, а другий відходить в бік і закриває очи шапкою. Далі, обертається кілька разів і йде в напрямку до писанки. коли піде у вірному напрямку і спиниться коло неї, то виграє. «У кітця» – це бавляться так. Оден кладе писанку на кон, а другий, відійшовши, нахилиється і катить свою писанку так, щоби вціліти в писанку першого.

У Польщі і Росії також зустрічаються подібні гри, про що згадубть Кульжинський, Сумцов та ин. Ці гри мають, як справедливо вказує більшість дослідувачів, символічно-митичне значіння. Катання писанки є символом руху сонця. Доказом митичного походження цих ігр є те, що вони відбуваються й до останніх часів у латишів в честь бога сонця Усеня.

Взагалі з писанкою зв'язано дуже багато обрядових звичаїв; це відмічають більшість дослідувачів. Залишається ще додати, щодо ужитку писанки, звичай (про який каже Кульжинський) дарення писанки зі значенням. Візерунки на писанках, по словах цього дослідника, якусь свою мову. Так, напр., писанка, що розмальована, так званою, зеленою рожею, означає що та особа, яка одержала цю писанку, ще дуже молода. На жаль, більше прикладів Кульжинський не дає, зазначаючи, що йому не вдалося їх зібрати; у иньших-же дослідувачів про цей звичай нам не зустрілося жодної згадки.

Оглядаючи літератури про ужиток писанки взагалі, ми мусимо визнати, що вона досить значна. Правда, є вказівки, що звичаїв звязаних з ужитком писанки є далеко більше. Це питання ще чекає свого спеціального дослідника. Найбільшу літературу про це дають наші два українські вчені: Сумцов і Кульжинський.

Орнаментация писанок

В науковому відношенню писанки цікаві нам по своєму орнаменту. Всі дослідники згодні, що основних мотивів в

орнаменті писанок не багато; питання лише до яких якраз основних типів можна їх звести.

У більш широкому масштабі (масштабі, так мовити, загально-орнаментальному) робить класифікацію відомий чеський археолог dr Vankel. Він поділяє всі орнаменти (як на писанках, так і взагалі) на три головних елементи: 1) елементи спільні для всіх скільки небудь культурних народів, 2) елементи, що мають митологічно-символічні або містичні основи і 3) позичені у інших народів. Звичайно, це в головних рисах і для всілякої орнаменталії. Більше-ж конкретні спроби, що до класифікації мотивів наа писаночній орнаменталії були зроблені іншими дослідниками. Головних течій в цьому дослідженню є три:

1. Найбільш розповсюджене: основних мотивів є три – геометричний, рослинний і тваринний (Вайссенберг, Кордуба, Тіселов та інш.). У де-кого трохи відмінна класифікація; напрю., Глинський в «Слізаветградському Вестніку» в своїй статті «Крашанки и писанки на Волині» дає три елементи: геометричний, рослинний і елементи, що неналежать до перших двох категорій. Сюди входять, напр., наслідування турецьких шалів та т. ін.

Поділи ці, по словах більш авторитетних дослідувачів, дуже невдалі.

2. Друга теорія, більш розроблена, належить проф. Сумцова. Він знаходить в писанковій орнаменталії п'ять елементів: геометричний (і дуже близький до нього – солярний), рослинний, тваринний, релігійний і предметно-побутовий.

3. Нарешті ще одна частина вчених тримається цілком іншої думки. Вона класифікує писанкоюю орнамент не по змісту його, а по тих основних лініях, якими ділять яйце для розмалювання, бо вони, як каже КУльжинський, надають характерний вигляд малюнку. Це думка була висловлена і у Сумцова, але побіжно; він лише відмітив цей факт, але в основу своєї класифікації її не клав. Це ж доводила і Власта Гавелка, в своїй статті «Естетичний аналіз орнаменту Великодніх яєць» в збірнику «Moravske ornamenty». Вона ділить орнаменти по лініях, які пересікають яйце напоперек або вздовж і по розетках, що містяться на кінцях писанки. Подібні-ж думки

висловлювала і Косачева в своїй праці «Українській народній орнамент». Найбільш розроблену класифікацію на цій основі дає Кульжинський. Він поділяє всі писанкові орнаменти на чотири типи:

1. Коли основних ліній на поверхні писанки цілком не має.
2. На поверхні писанки є одна чи кілька нормальних головних ліній (себ-то екватор і горизонталі, меридіани та їх комбінації).
3. На поверхні писанки є наклонні головні лінії (одна чи кілька) окрема чи в комбінаціях з нормальними.
4. Головними лініями служать криві, себ-то криві не плискаті, а подвійної кривизни.

Теорій існує ще кілька більш дрібних. Зокрема згадаємо про теорію Болсуновського, який вважає потрібним поділити писанки по їх назвах (Валуйко).

Не торкаючися питання, яка з цих гіпотез найбільш обгрунтованою, ми перейдемо до питання походження орнаменту.

Найбільш давніми з елементів орнаментатії являються, як каже Сумцов, геометричний та рослинний. Відносно походження першого є кілька теорій. Найбільш правдоподібна з них, на думку Сумцова, є гіпотеза, що геометричний стиль занесений індо-європейськими народами з їх первісної арійської батьківщини. Де-хто-ж вважає, що цей стиль пішов з Еллади. Французький вчений Дюмон допускає вплив фінікійський, та й взагалі азійський, на походження і розвиток геометричного стилю орнаментатії (Павлуцький: Греческія росписныя вазы. ст. 61–64). Як гадає Сумцов, первісні форми могли, завдяки своїй простоті, виникнути й самостійно у ріжних народів. Але, безперечно, треба припустити, каже він, що з часом більш розвинений геометричний орнамент, мусить впливати на інші, і тут якраз можна відзначити вплив азійського сходу, де геометрична орнаментатія була з найдавніших часів надзвичайно гарна та досконала. На користь думки про самостійне зародження геометричного орнаменту промовляє його велика розповсюдженість у більшості країн. Подібне можна сказати і про рослинний орнамент. Що до того, як з'явився орнамент взагалі, то Маковський в статті «Къ

історії народного орнаменту» висуває гіпотезу, що людина брала свої сюжети просто з природи, себ-то з того, що її оточує і що легше було змалювати (напр., сосна, сонце, вітряк і т. и.) і, стилізуючи їх, виробляла геометричний орнамент. Багато дослідників висловлювали думку, що писанкові орнаменти були в значній своїй мірі позичені з орнаментів інших виробів. Ще в 1887-у році Р. Тіселов в своїй замітці «Пасхальныя яйца у западнях словян» згадує, що орнаметація писанок надзвичайно подібна до орнаментів старослав'янського гончарного виробництва. В. Ястребов в своїй статті «Нѣсколько словъ о писанкахъ» (Кіевская старина 1895 р) висловлює думку, що орнамент писанок українських, а також молдаванських і болгарських (до речі, цей автор гадає, що звичай уживання писанок українці і молдавани запозичили у болгар) має багато спільного з орнаментами вишивок і кілімів. Дуже цікаву теорію висуває Микола Валуйко в своїй студії «Писанки» («Сяйво» 1913 р.). він шукає спорідненості орнаmentaції писанок з іншою найдавнішою українською орнаmentaцією. Так, на його думку, мотиви орнаменту на глиняних, полив'яних плитках князівської доби часто бувають подібні до писанкових (безконечника, скобочки, та інш.). Далі «сорокаклинці», пише Валуйко, «зустрічаються на кулеподібних скитських ковшах, що мають число дуже близьке до сорока на півкулі; зірочки, що йдуть паралельно од носика яйця-писанки, аналогічні подібним поплутаним зірочкам скитських чаш. Плетенки, ялинки, хрести, зірки візантійські і т. п., дуже схожі як до теперішніх річей, так і до тих, що були 1000 літ тому (ст. 110).

Д-р Кордуба знаходить зв'язок між певними орнаментами галицьких писанок з мережковими орнаментами. Зустрічаються подібні думки і у інших авторів (Довгїрд, Глинський, dr Vankel). Взагалі багато дослідувачів поділяють погляд на спорідненість орнаmentaції писанкової з критською орнаmentaцією.

Про самі назви писанок та їх значіння ми маємо досить багато згадок з різних авторів (Литвинова, замітки в Kłosy XLIV, Горленко, Ястребов, Сумцов, кульжинський, Валуйко та інш.).

Оскільки вони взагалі відомі, а розглядати їх занало-б занадто багато часу, то ми одсилаємо бажаючих детальніше познайомитися з цим питанням до вищезгаданих авторів. Торкнемося лише питання які назви в яких країнах найчастіше уживаються (оскільки це освітлено в нашій літературі). Ми будемо вживати тут класифікацію проф. Сумцова, поперше тому, що вона зв'язана з найбільш авторитетним іменем, а по-друге, що найбільше матер'ялу по цьому питанню дає якраз Сумцов.

На Україні часто зустрічаються такі назви: з геометричного (і солярного) стилю – сорокаклинці, плетенка, трикветр, зоря, сояшний знак, свастика, безконечник, рідше тризуб.

З реліг.-христ'янського: хрестові писанки, церковки, дзвін, попівські ризи.

З рослинного: вишневелистя, дубове листя, роживка, ялинка.

З тваринного: курячі лапи, півень, рак, бжола, павуки, баранячі роги, заячі вуха.

З побутового: гребінь, калитка, граблі, сокира, мотовильце, чоботи, драбина.

В Чехо-Моравії: геометр. – плетенка, точечна орн., тризуб, трикветр, сояшний знак, пентаграмм, зоря, меандр.

З хрест.-реліг. – хрест.

З рослин. – листя, дзвіночки, квітка (на жаль спеціальних назв ми не знаємо).

В Росії: плетенка, сояшний знак, півень, драбина.

В Польщі: точечна орнам., зоря, пальма, сосна, заячі вуха, баранячі роги, курячі лапи, дрибина.

В Болгарії: сорокаклинці, точечна орн., півень.

В Сербії: точечн. орнамен., гіацінт, тюлпан, яблуко, півень.

Старий звичай виготовляти писанки на прикінці XIX ст. почав сильно падати. Це підкреслюють більшість дослідників. Так Сумцов відмітив, що на Харківщині (1890 роки) вже мало де виготовляють писанки. Тай взагалі, на Лівобережжю цей звичай майже зник. А там, де він заховався, сильно впав по своїй якості: лінії нерівні, орнаментация будь-яка, квач

зустрічається рідко, а звичайно просто капають віск зі свічки. Так стоїть справа на Харківщині, Катеринославщині, Полтавщині. Падає також і багатство фарб. Починають звичайно фарбувати писанки тепер в два, максимум в три кольори. На Правобережжю, з окремо на Поділля і на Волині, справа стоїть краще, але все-ж таки цей старий звичай занепадає. Взагалі, про його занепад свідчить багато дослідників (Сумцов, Кульжинський, Валуйко, Вайссенберг та инш.).

Правда, з одного боку ми мусимо радіти, що зникає звичай, який ще й від поганських часів і міцно тримався й вчаси християнські, звичай тісно зв'язаний з різними забобонами та шкідливим для народньої свідомости культурами. Але з другого боку шкода, що зникають пам'ятки народнього мистецтва і зникають без сліду, бо змальовано писанок досі порівнюючи надзвичайно мало.

Розглянувши орнамент писанки, д-р Кордуба приходить до таких висновків для Галичини (а до певної міри і України).

1. Пануючим орнаментом є геометричний і то простолінійний. Орнамент рослинний займає друге місце, а звірячий являє ся лиш льокальним.

2. Орнамент геометричний, рослинний, а також звіриний, коли представляє лиш поодиноці части звірят, не є оригінальний і дасть ся віднайти в різних часах у різних народів. Звідкіля йшов безпосередній вплив сконстатувати поки-що неможливо, тому що наша орнаментика ще поле нерухане.

3. Орнамент звіриний, де животина змальована ціла, є оригінальний і опирає ся безпосередньо на обсервації.

4. Назви поодиноких орнаментів подекуди не відповідають і походженню і вказують змагання толкувати орнамент натуралістичним.

5. Розмальовування красками поодиноких частин орнаменту є примітивне і має метою лиш виріжнюванням їх, а не віддання приробньої краски.

6. Несумнівним є похожість орнаменту писаночного на мережковий, що вказує на рівнобіжний розвій їх обох і взаємний їх вплив. Той вплив дасть ся докладнійше означити, коли орнамент мережковий буде опрацьований.

Бібліографічний покажчик літератури про писанку (яку я або сам читав, або бачив в інших авторів зміст її).

1. Рихтер. Dissertatio de oris paschaliens. Гейдельберг 1682.
2. Кобер. Dissertatio de oro paschali. Лейпціг 1690.
3. Краскій. Dissertatio de oro paschali. Франкфурт на Одери 1705.
4. Косачева. Украинській народный орнамент. Київ 1879 р. (2 вид.)
5. Волков Ф. Отличительныя черты южно-русской народ. орнаментики. Київ 1878.
6. Литвинова. Южно-русский народн. орнамент. В. І. Київ 1878.
7. Kolberg Oskar. Pokucie. Krakow 1882.
8. А. Р. Pisanki ukraïnskie. Kłosy T. XLIV. Warszawa 1887.
9. Тирелов Р. Пасхальныя яйца у западных словян.
10. Пасхальныя яйца в странѣ вендов. Всемирная Иллюстрація 1887.
11. Обычай раскрашивать пасхальные яйца. Новь. Мозаика 1887.
12. Moravské ornamenty. V Olmuži 1888.
13. Udziela G. Piski w mieście Ropozucach i w okolicy. Tarnow 1888.
14. Ржегорж. Великоднія крашанки. Червоная Русь 1889.
15. Свитлич. Ускрашня шарена јаја. Гласник Земальского музеја. 1889.
16. Г–скій (Глінскій). Крашанки и писанки на Волини. Елизаветград. Вѣстник 1889.
17. Dowgird i Wolskij. Pisanki, jajka malowane wie ekanosne. Warszawa 1890.
18. Dowgird Tadeusz Pisanki. Warszawa 1890.
19. Горленко. Лубенскій музей Скаржинской. Киевская Старина 1890.
20. Zilrt. Nektere wykłady o puvodu Kraslic. 1890.
21. Molnar Victor. Husveti Tojasok (ostereier) Budapest 1890.
22. Сумцов. Писанки. Киевская старина. 1891.
23. Дмитренко. Описанках. Кубанскія Вѣдомости. 1891.
24. Schwicker Geschmückte Ostereier. Das Ausland № 21. 1891 р.

25. Klvana. Kraslice moravské. Cesky lid. Praha 1893.
26. Крашеня яйца. Звѣзда 1894.
27. Ястребов. Матеріяли по этнографіи Новоросійского края. Одесса 1894.
28. Вейсенберг. Южно-русскія пасхальныя яйца. Zeitschrift für Ethnologic. Berlin 1894.
29. Ястребов. Пасхальныя яйца. Сѣвер 1895.
30. // Нѣскольکو слов о писанках. Кіевская старина 1895.
31. Бѣньковскій. Оычаи и повѣрья приуроченыя к «Великодню». Кіев. Стар. 1895.
32. Венгреженовскій. Языческій обучай в Брацлавщинѣ «гонити шуляка». Кіев. Стар. 1895.
33. Кульжинскій. Описаніе коллекціи народных писанок в I-II. Москва 1899.
34. Маковскій. К исторіи народного орнамента. Искусство и художеств. промышленность. 1899.
35. Валуйко М. Писанки. Сяйво 1913 р.

С. Шамраїв [1].

Отже, підготовлений рукопис С. Шамраїва з історіографії писанкарства, що зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України, представляє собою оригінальне дослідження яке варте уваги. Водночас, публікація розвідки з вивчення писанки збільшує джерельну базу з писанкарства як виду декоративно-ужиткового мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Науковий архів ІА НАН України. Ф. 9. Од. зб. № 135/в. 15 арк.
2. Ткаченко В. Рукописна спадщина Василя Кравченка про походження крашанки та писанки // НТЕ. 2013. № 2. С. 133–138.
3. Ткаченко В. Писанкарство на Волині в архівній спадщині Никанора Дмитрука // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 34. С. 64–70.
4. Ткаченко В. Рукописна спадщина І. Шулікова як джерело дослідження писанкарства кінця ХІХ – початку ХХ століття // НТЕ. 2017. № 2. С. 96–111.

5. Ткаченко В. Джерело з історіографії українського писанкарства кінця XIX – початку XX ст. // Переяславський літопис: збірник наукових статей / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 13. С. 120–129.

REFERENCES

1. *Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrainy* [Institute of Archeology National Academy of Sciences Ukraine]. F. 9, case 135/v. 15 arcs.

2. Tkachenko, V. (2013). *Rukopysna spadshyna Vasylya Kravchenka pro pokhodzhennya krashanky ta pysanky* [Handwritten legacy of Vasyl Kravchenko on the origin of Easter eggs and painted eggs] *Folk art and ethnology*, 2, 133-138 [in Ukrainian].

3. Tkachenko, V. (2014). *Pysankarstvo na Volyni v arkhivnii spadshyni Nykanora Dmytruka* [Easter eggs in Volyn in the archival heritage of Nicanor Dmitruk] *Scientific Notes on Ukrainian History: Collection scientific articles, Pereyaslav-Khmelnytsky*, 34, 64-70 [in Ukrainian].

4. Tkachenko, V. (2017). *Rukopysna spadshchyna I. Shulikova yak dzherelo doslidzhennia pysankarstva kintsia XIX – pochatku XX stolittia* [Manuscript inheritance of I. Shulikov as a source of Easter eggs study of the end of XIX – beginning of the XX century] *Folk art and ethnology*, 2, 96-111 [in Ukrainian].

5. Tkachenko, V. (2018). *Dzherelo z istoriografii ukrainskoho pysankarstva kintsia XIX – pochatku XX st.* [A source from the historiography of Ukrainian Easter eggs of the late XIX – early XX centuries] *Pereyaslav Chronicle: Collection scientific articles, Pereyaslav-Khmelnytsky*, 13, 120-129 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Автором оприлюднюються матеріали з історіографії українського писанкарства кінця XIX – 20-х рр. XX ст. підготовлені С. Шамраєвим. Дослідник намагається проаналізувати найбільш відомі видання М. Сумцова, С. Кулжинського, М. Кордуби, В. Ястребова, М. Валуїка, І. Беньковського, Р. Тірелова та інших, що надруковані в Україні та за її межами. На початку роботи автор зазначає,

що ще до 20-х років XX ст. виявлена література про писанки складається з невеликих заміток, які згадують про існування писанок та відзначають потребу їх дослідження. Для їх огляду ним використовувався «хронологічно-бібліографічний метод» у поєднанні з намаганням показати як підходили до висвітлення того чи іншого питання різні дослідники писанок.

С. Шамрайв розпочав своє дослідження літератури з авторів, які висвітлювали походження писанок; вказує, яких поглядів вони дотримувалися та зазначає, що загалом існує два: перший, який більш науково доведений і пов'язаний з язичницьким культом яйця, а другий з християнством, яке використало символіку у своїх інтересах.

Автор розглянув і питання самого виготовлення писанок, коли це робили, в який час, які інструменти, фарби використовували, які існують технології оздоблення тощо.

Не оминув він й питання висвітлення дослідниками орнаменталії писанок, їх походження, зокрема і класифікації, наводячи запропоновані розробки з цього питання Венкеля, Сумцова, Кордуби, Кульжінського та інших учених. Зазначаючи, що загалом усі розробки можна розділити на три напрямки.

Метою статті є публікація архівного періоджерела та ознайомлення із ним широкого загалу науковців.

У ході роботи було використано методи пошуку, систематизації, аналізу отриманих даних.

Опрацювання Наукового архіву Інституту археології НАН України та інших джерел, дало можливість автору констатувати, що проблематика історіографії писанкарства розроблялася у 20-х рр. XX ст., різними дослідниками, є досить різноплановою, потребує належного опрацювання і введення до наукового обігу.

Ключові слова: С. Шамрайв, писанка, архів, джерела, історіографія, вивчення.

АННОТАЦІЯ

Автором публікуються матеріали по історіографії українських писанок кінця XIX – 20-х гг. XX в., підготовлені С. Шамраєвим. Исследователь пытается проанализировать наиболее известные издания М. Сумцова, С. Кульжинского,

М. Кордубы, В. Ястребова, М. Валуйко, И. Беньковской, Р. Тирелова и других, опубликованные в Украине и за ее пределами. В начале работы автор отмечает, что еще до 20-х годов обнаруженная литература о писанках состоит из небольших заметок, которые вспоминают о существовании писанок и отмечают необходимость их исследования. Для их осмотра ним использовался «хронологически библиографический метод» в сочетании с попыткой показать как подходили к освещению того или иного вопроса разные исследователи писанок.

С. Шамраев начал свое исследование литературы из авторов освещавших происхождения писанок; указывает каких взглядов они придерживались и отмечает, что в целом существует два: первый, более научно доказанный и связанный с языческим культом яйца, а второй с христианством, которое использовало символику в своих интересах.

Автор рассмотрел и вопрос самого изготовления писанок, когда это делали, в какое время, какие инструменты, краски использовали, которые существуют технологии отделки и т.д.

Не обошел он и вопрос освещения исследователями орнаментации писанок, их происхождения, в том числе и классификации, приводя предложенные разработки по этому вопросу Венкеля, Сумцова, Кордубы, Кульжинского и других ученых. Отмечая, что в целом все разработки можно разделить на три направления.

Целью статьи является публикация архивного первоисточника и ознакомления с ним широкой общественности ученых.

В ходе работы были использованы методы поиска, систематизации, анализа полученных данных.

Обработка Научного архива Института археологии НАН Украины и других источников, позволила автору констатировать, что проблематика историографии писанок разрабатывалась в 20-х гг. XX в. различными исследователями, является достаточно разноплановой, требует надлежащей проработки и введение в научный оборот.

Ключевые слова: С. Шамраев, писанка, архив, источники, историография изучения.

УДК 94(477)

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-320-335

**INFORMATION POSSIBILITIES OF THE NATIONAL
BANK OF UKRAINE WEB-SITE IN RESEARCH OF THE
HISTORY PROBLEMS OF MONETARY CIRCULATION
IN UKRAINE**

**ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ САЙТУ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ В
ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО
ОБИГУ В УКРАЇНІ**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ САЙТА
НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ В
ИССЛЕДОВАНИИ ПРОБЛЕМ ИСТОРИИ ДЕНЕЖНОГО
ОБРАЩЕНИЯ В УКРАИНЕ**

Олексій Шевчук,

кандидат юридичних наук,

військовослужбовець

e-mail:

Alex2365480@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2449-6894

Researcher ID: AAE 5861-2019

Oleksiy Shevchuk,

PhD in Law Sciences,

Serviceman

e-mail:

Alex2365480@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2449-6894

Researcher ID: AAE 5861-2019

ABSTRACT

The article is devoted to the research of information opportunities of the National Bank of Ukraine's website in the history of monetary circulation study in Ukraine (1992-2019).

The development of science and technology in the modern world, especially the shuffling of information to digital technologies, requires researchers to make some changes in the research methods. Until a few decades ago, scientists referred to the main numismatic and bonistic sources – namely, individual banknotes (metal, ceramic and paper), fixation of places of monetary finds (coins, bonds), materials and instruments of monetary production, and also the weights in numismatics. Such

sources as archival materials, legal sources, memoirs, epistolary heritage, and periodic publications have been traditionally referred to the secondary sources. However, the total informatization of the public administration and society has as the consequence that WEB resources become a significant source for historical research, including numismatic and bonistic ones. And exactly on these resources contains both primary and secondary sources of monetary history.

We have analyzed the correspondence of the National Bank of Ukraine website www.bank.gov.ua to the directions of public policy, which were proclaimed in 2019, among them: digitization, data openness and others. Thus, in the author's opinion, the site is quite user-friendly: it has a favicon (graphic logo), there was applied the same type of design for all the pages with mostly white and green tones and it has an English translation. The new version of the NBU site, which was developed in 2019, is more adequately displayed on smartphones and tablets. There is also a viewing version specifically for the visually impaired people. It has been proved that the NBU website has the considerable informational potential for researchers of the history of money circulation in Ukraine (1992-2019). The site presents the main source of numismatic and bonistic researches – the coins and banknotes of the National Bank of Ukraine; in particular, the site provides researchers with qualitative images of the main types and their description. Some interest for researchers, especially in the initial stages of scientific research, has another material, such as statistical information, explanations of the National Bank of Ukraine about cash circulation, banknote exchange, and others.

Keywords: *National Bank of Ukraine, web site, information potential, monetary circulation, numismatics, bonistics, coins, banknotes.*

Постановка проблеми. Розвиток науки і техніки у сучасному світі, особливо активне застосування цифрових технологій в інформаційній сфері, вимагає певних змін у використанні методів наукових досліджень. Український історик В.Орлик цілком слушно наголошує, що «інформаційні

технології увійшли до наукового інструментарію істориків і стали невід'ємною частиною джерельної бази їхніх досліджень» (Орлик, 2013: 129). Дійсно, ще декілька десятиріч тому у нумізматичних та боністичних дослідженнях учені виділяли основні джерела – окремі грошові знаки (металеві, керамічні та паперові), знахідки грошових одиниць (монет, бон) (Орлик, 2017; Потильчак, 2018), матеріали та інструменти виготовлення грошових одиниць, а також вагові гирьки у нумізматичі (Потин, 1986: 71-72). Допоміжними джерелами у дослідженнях з проблем історії грошового обігу традиційно вважалися архівні матеріали (Орлик&Маренець, 2005; Орлик&Бойко-Гагарін, 2017), правові джерела (Орлик, 2019), мемуари та епістолярна спадщина, а також періодичні видання (Бойко-Гагарін, 2018). Проте внаслідок сучасної тотальної інформатизації державного управління та суспільства «комп'ютер, який має доступ до глобальної інформаційної мережі, перетворюється із засобу для редагування і друкування текстів на зручний інструмент для реалізації тонких джерелознавчих методик» (Жданович, 2010: 26). Власне й самі WEB-ресурси стають вагомим джерелом для історичних досліджень, зокрема й нумізматичних та боністичних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що WEB-ресурси є досить новим видом джерел інформації, дослідження їхніх можливостей у вивченні питань історії грошового обігу знайшло певне відображення у історіографії. Це передусім публікації В. Орлика (Орлик, 2013) та його учнів О. Швець (Швець, 2015), О. Шпортун (Шпортун, 2016 а; 2016 б), В. Нечитайла (Нечитайло, 2019). Проблема використання спеціального програмного забезпечення, яке значно розширює методологічний інструментарій дослідника, присвячена стаття І. Хромової (Хромова, 2015).

Метою статті є вивчення інформаційних можливостей сайту Національного банку України (далі – НБУ) в дослідженні історії грошового обігу в Україні (1992-2019 рр.).

Виклад основного матеріалу. Дослідження ефективності функціонування державної установи в інноваційній економіці знаходиться в тісному взаємозв'язку з

її представленістю в мережі Інтернет, наявністю і якістю сайту, що є важливим аспектом системи електронного урядування. Саме тому одним із досить інформативних джерел дослідження історії грошового обігу в сучасній Україні і відповідно сучасної української нумізматики і боністики є веб-сайт НБУ.

Проаналізуємо, наскільки веб-сайт НБУ <https://www.bank.gov.ua/> відповідає проголошеним у 2019 році напрямкам державної політики, таким як цифровізація, відкритість даних та ін.

Відкриті дані на веб-сайті НБУ розподілені за наступними функціональними напрямками:

- монетарна політика;
- фінансова стабільність;
- нагляд;
- платежі та розрахунки;
- фінансові ринки;
- статистика;
- гривня.

Більша частина відкритих даних доступна не лише для перегляду, але і для експорту (як правило, в формат pdf, рідше – в xlsx).

Крім цього, головне меню сайту містить поле для користувацького пошуку, посилання на веб-сторінки з новинами (оновлюються кожного робочого дня) та інформацію про НБУ.

Сайт достатньо зручний для користування, має favicon (графічний логотип), однотипний дизайн усіх сторінок з переважно біло-зеленими тонами, переклад на англійську мову. Розроблена у 2019 році нова версія сайту НБУ більш адекватно відображається на смартфонах та планшетах. Також є версія перегляду, призначена для людей з вадами зору.

Статистика популярності веб-сайту, обсяги трафіку, географія аудиторії, ключові пошукові фрази можуть бути проаналізовані за допомогою інструментарію служби Google – GoogleAnalytics (таблиця 1).

Таблиця 1

**Показники значимості сайту НБУ
https://www.bank.gov.ua за даними компанії Google**

Показник	Значення		
IP адреса, сервер	193.17.44.146, Україна		
Перегляди	День	Тиждень	Місяць
	118 509	829 565	3 555 278
Відвідувачі	День	Тиждень	Місяць
	36 766	257 359	1 102 965
Структура посилань	Внутрішні посилання	221	90,57%
	Зовнішні посилання	23	9,43%
Рейтинг у світі	59 308		
Рейтинг в Україні	564		
Географія аудиторії (за останні 30 днів)	Україна – 53,6% трафіку, Польща – 16,3%, Нідерланди – 10,2%		
Ключові слова	Фраза	Запитів в місяць	Позиція сайту в результатах пошуку
	курс валют украина	6 600	18
	нбу курс валют	3 600	1
	курс на долара	2 900	14
	монети	2 900	4
	нбу	2 900	1
Час, проведений на кожній сторінці сайту і в цілому на ньому	У цілому час, проведений на сайті – 00:02:50 Переглядів сторінок на одного відвідувача – 2,2		

Сайт НБУ має певні недоліки, здебільшого пов'язані з його недостатньою оптимізацією:

- занадто велике значення очікування відповіді від сервера (понад 4 с на мобільних пристроях), оптимальне значення має бути не більшим 200 мс;

- сайт не містить карти, що не дозволяє оцінити його змістове наповнення, глибину структури та взаємозв'язок сторінок;

- сайт не містить опису головної сторінки, а також жодного заголовка типу H0-H6, що знижує його рейтингові позиції за системою пошукової оптимізації SEO (англ. search engine optimization).

Але, незважаючи на певні недоліки, офіційний сайт НБУ має значний інформаційний потенціал для дослідження історії грошового обігу в Україні. Так, зокрема, на сайті міститься архів рішень з монетарної політики (Архів рішень з монетарної політики, 2019). Щоправда, облікові ставки зафіксовані з 25.06.1992 р., а рішення НБУ щодо облікових ставок – з 15.04.2014 р. Досить інформативними є статистичні матеріали

сайту, зокрема, такі макроекономічні показники за 2018-2019 рр., як ціни (індекси споживчих цін, базовий індекс споживчих цін та індекси цін виробників промислової продукції) (Макроекономічні показники, 2019).

Проте найбільш цінною для дослідників сучасної української нумізматики і боністики є сторінка сайту, присвячена гривні (Гривня, 2019). Так, зокрема, на сторінці вказано, що НБУ є емісійним інститутом українських банкнот і монет, окрім цього зазначається, що банк контролює «банкноти протягом їхнього життєвого циклу, включаючи розроблення, виготовлення та обіг» (Гривня, 2019). Також на сторінці міститься літерний код української валюти (гривні) **UAH**, її цифровий код – **980**, скорочена назва – **грн** та графічний символ ₴ (Гривня, 2019).

Дана сторінка сайту НБУ розподілена за наступними функціональними напрямками:

- банкноти;
- монети;
- відео;
- історія української гривні;
- посилання;
- поширені питання;
- on-line замовлення пам'ятних монет України;
- пам'ятні та інвестиційні монети;
- новини.

Щодо інформаційного потенціалу зазначених напрямків аналізованої сторінки сайту НБУ, то необхідно зазначити, що усі вони мають окремі сторінки, які так само поділяються ще на декілька функціональних напрямків. Так, зокрема, на сторінці «Про банкноти» представлений увесь ряд обігових банкнот від 1 до 1000 грн (Про банкноти, 2019). Для дослідників історії українських паперових грошей (банкнот) дана сторінка є досить інформативною, адже містить не лише опис репрезентованих банкнот та зображення зразка, а й окрему сторінку з більш детальною інформацією відповідно до емісії. Так, наприклад, сторінка, присвячена банкноті номіналом 1 гривня, містить зображення зразків, описи лицьової та зворотної сторони, розмір, дату введення в обіг

банкнот зразка 1992, 1994, 1995, 2004, 2005, 2006, 2011 та 2014 рр., а також опис елементів захисту цих банкнот (Банкнота номіналом 1 гривня, 2019). Аналогічна інформація щодо емісії банкнот інших номіналів міститься на відповідних сторінках.

Сторінка сайту «Про монети» містить загальну інформацію про те, що «розмінною монетою з найнижчим номіналом є 1 копійка», яка є сотою частиною «національної грошової одиниці України – гривні» (Про монети, 2019). Указується дата введення до обігу монет номіналом 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок – 2 вересня 1996 р., а також те, що розмінні монети номіналом 1, 2 і 5 копійок були виведені з обігу 1 жовтня 2019 р. Щодо обігових монет номіналом 1 гривня зазначається, що вони були введені до обігу 12 березня 1997 р., а 27 квітня 2018 р. до грошового обігу було введено монети номіналом 1 гривня нового зразка та монети номіналом 2 гривні. Сайт інформує, що ці нові монети номінальною вартістю 1 і 2 гривні «перебуватимуть у обігу разом із монетами номіналом 1 гривня старого зразка й банкнотами номіналами 1 та 2 гривні попередніх років виготовлення» (Про монети, 2019).

Сторінка сайту «Про монети» розподілена за двома функціональними напрямками:

- монети в обігу;
- вийшли з обігу.

Функціональний напрямок «Монети в обігу» складається із опису монет, які з 1 жовтня 2019 р. перебувають у грошовому обігу, а у групі «Вийшли з обігу» названо монети, які з 1 жовтня 2019 р. були вилучено з грошового обігу. Опис обох категорій монет містить фотографії монет кожного номіналу та інформацію про дати їхнього карбування, дату введення до обігу, найменування металу, з якого виготовлено монету, її метрологічні показники (діаметр, товщина та вага), прізвище художника (скульптора монет номіналом 1 і 2 гривні зразка 2018 р.). Більш детальний опис міститься на покликанні до кожної із представлених монет. Зокрема, указується, які номінали і в яких роках карбувалися на Луганському

верстатобудівному заводі, які на Монетному дворі Італії, а які – на Банкотно-монетному дворі Національного банку України. Проте, на жаль, на сайті відсутні більш детальні матеріали з історії карбування монет на Луганському верстатобудівному заводі та на Монетному дворі Італії.

Досить цікавим є відеозапис презентацій на сторінці «Гривня», зокрема, презентації банкнот 500 та 1000 грн., а також презентації про оптимізацію банкотно-монетного ряду.

Також на сторінці «Гривня», як зазначалося вище, розміщена рубрика «Поширені питання», відповіді на які містять відомості щодо регулювання готівкового обігу в Україні. Так, наприклад, досить інформативною є відповідь на питання про особливості «обміну зношених, пошкоджених, сумнівних щодо справжності та/або платіжності банкнот і монет» (Гривня, 2019). Зокрема, вказується, що «банки зобов'язані без будь-яких обмежень приймати для обміну від фізичних та юридичних осіб зношені банкноти, які не мають ознак підроблення та мають ознаки зношення або пошкодження: потертості, забруднення, відбитки штампів, надриви та надрізи, отвори, відірвані краї або кути. Касові працівники банківських установ повинні без обмежень приймати банкноти з ознаками значного зношення або пошкодження, які не мають ознак підроблення та які: зберегли цілу частину площею не менше ніж 55% своєї початкової площі; розірвані (розрізані) на дві частини, на яких збереглись обидва однакові номери та серія, і загальна площа цих частин є не меншою, ніж 55% початкової площі банкноти. Пошкоджені банкноти, складені з двох або більше частин, банки зобов'язані вилучати з обігу і приймати на дослідження за ініціативою громадян-пред'явників як сумнівні щодо справжності та/або платіжності і в установленому порядку надсилати для проведення дослідження до відповідних територіальних підрозділів Національного банку. За результатами цих досліджень, які здійснюються Національним банком безкоштовно, клієнтам відшкодовується відповідна сума грошових знаків національної валюти, визнаних справжніми і платіжними. Якщо за результатами дослідження банкноти будуть визнані підробленими або пошкодженими під час

надзвичайного режиму, їх буде вилучено з обігу без відшкодування їх вартості та в установленому порядку передано правоохоронним органам для проведення відповідного розслідування» (Гривня, 2019).

Висновки. Таким чином, сайт НБУ має значний інформаційний потенціал для дослідників історії грошового обігу в Україні (1992-2019 рр.). На сайті представлено основне джерело нумізматичних та боністичних досліджень – власне монети і банкноти НБУ, зокрема, якісні зображення основних типів та їхній опис. Певний інтерес для дослідників, особливо на початкових етапах наукових пошуків, має й інший матеріал, розміщений на даному ресурсі, наприклад, статистичні дані, роз'яснення НБУ щодо готівкового обігу, обміну банкнот та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів рішень з монетарної політики. URL: <https://www.bank.gov.ua/monetary/stages/archive-rish> (актуальність 25.10.2019).

2. Банкнота номіналом 1 гривня. URL: https://www.bank.gov.ua/uah/obig-banknote/1_2014 (актуальність 25.10.2019).

3. Бойко-Гагарін А.С. (2018). Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет і банкнот у кінці XIX – початку XX століття. *Український нумізматичний щорічник*. № 2. Переяслав-Хмельницький, 132-149. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-132-149>

4. Гривня. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah> (актуальність 25.10.2019).

5. Жданович О. В. Дослідницькі ресурси історичної тематики в мережі Інтернет: створення та використання: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України, Ін-т історії України. К., 2010. 210 с

6. Макроекономічні показники. URL: <https://www.bank.gov.ua/statistic/macro-indicators> (актуальність 25.10.2019).

7. Нечитайло, В.В. (2019). Інформаційний потенціал Інтернет-ресурсів у вивченні проблем грошового обігу України-Гетьманщини. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей*. Серія «Історичні науки», 7, 77-87.

8. Орлик, В. (2017). Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). *Український нумізматичний щорічник*, 1, 37-74.

9. Орлик, В.М. (2013). Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). *Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі»*. 14 березня 2013 р., К., 129-133.

10. Орлик, В. & Маренець, Л. (2005). До питання фіскальної політики нацистів в окупованій Україні. *Архіви України*, 1-3, 233-240. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2005_1-3\(256\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2005_1-3(256)_25).

11. Орлик, С. & Бойко-Гагарін, А. (2017). Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*, 1, 143-164.

12. Орлик, С. (2019). Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни. *Соціум. Документ. Комунікація*, 7, 160-182.

13. Потильчак, О. (2018). Мідна російська монета у грошовому обігу Правобережної України у XVIII ст. (на матеріалах нумізматичних знахідок 2017 року з Трушків на Білоцерківщині). *Український нумізматичний щорічник*, 2, 119-131. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131>

14. Потин, В.М. (1986). Введение в нумизматику. *Труды Государственного ордена Ленина Эрмитажа*. Ленинград: Искусство, Т. XXVI. Ч. 6. С. 69-162.

15. Про банкноти. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah/obig-banknote> (актуальність 25.10.2019).

16. Про монети. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah/obig-coin> (актуальність 01.11.2019).

17. Хромова, І.К. (2015). Програмне забезпечення у нумізматичному дослідженні колекції. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Електронні інформаційні ресурси. *Збірка наукових праць*, 25, 173-179.

18. Швець, О. (2015). Використання інформаційних ресурсів у нумізматичних дослідженнях. *Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні*

проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін». 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 15-18.

19. Шпортун, О. (2016 а). Нумізматичні веб-сайти України. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice», 1, 174-179.*

20. Шпортун, О. (2016 б). Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. *Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 125-127.*

REFERENCES

1. *Arkhib rishen z monetarnoi polityky* [Archive of monetary policy decisions]. URL: <https://www.bank.gov.ua/monetary/stages/archive-rish> (aktualnist 25.10.2019) [in Ukrainian].

2. *Banknota nominalom 1 hryvnia* [Banknote of 1 hryvnia]. URL: https://www.bank.gov.ua/uah/obig-banknote/1_2014 (aktualnist 25.10.2019) [in Ukrainian].

3. Boiko-Naharin, A.S. (2018). *Hazetna periodyka yak dzherelo vyvchennia protsesiv falshuvannia monet i banknot u kintsi KhKh – pochatku KhKh stolittia* [Newspaper Periodicals as a Source for Studying the Counterfeiting of Coins and Banknotes in the Late Nineteenth – Early Twentieth Centuries]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 2, 132-149. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-132-149> [in Ukrainian].

4. *Hryvnia* [Hryvnia]. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah> (aktualnist 25.10.2019) [in Ukrainian].

5. Zhdanovych, O. V. (2010). *Doslidnytski resursy istorychnoi tematyky v merezhi Internet: stvorennia ta vykorystannia: Dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06* [Historical-themed research resources on the Internet: creation and use: Dis. ... Cand. ist. Sciences: 07.00.06]/ O.V. Zhdanovych ; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K., 210 [in Ukrainian].

6. *Makroekonomichni pokaznyky* [Macroeconomic indicators]. URL: <https://www.bank.gov.ua/statistic/macro-indicators> (aktualnist 25.10.2019) [in Ukrainian].

7. Nechytailo, V.V. (2019). Informatsiyni potentsial Internet-resursiv u vyvchenni problem hroshovoho obihu Ukrainy-Hetmanshchyny [Information potential of Internet resources in the study of problems of monetary circulation of Ukraine-Hetmanate.]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statei. Seriia «Istorychni nauky»*, 7, 77-87 [in Ukrainian].

8. Orlyk, V. (2017). Topohrafiia znakhidok v Ukraini monet derzhavy Tevtonskoho ordenu v Prussii ta yii Livonskoho viddilennia (zvedeni vidomosti po oblastiakh) [Topography of finds in Ukraine of Teutonic Order coins in Prussia and its Livonian Branch (summary information by region)]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 1, 37-74 [in Ukrainian].

9. Orlyk, V.M. (2013). Informatsiyni potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv) [Information potential of WEB-resources in numismatic studies (on the example of Crusader states).]. *Materialy naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaïemodii na suchasnomu etapi»*. 14 bereznia 2013 r., Kyiv, 129-133 [in Ukrainian].

10. Orlyk, V. & Marenets, L. (2005). *Do pytannia fiskalnoi polityky natsystiv v okupovanii Ukraini* [The question of the fiscal policy of the Nazis in occupied Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy*, 1-3, 233-240. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2005_1-3\(256\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2005_1-3(256)_25) [in Ukrainian].

11. Orlyk, S. & Boiko-Haharin, A. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Counterfeiting in Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 1, 143-164 [in Ukrainian].

12. Orlyk, S. (2019). Pravovi dzherela z istorii podatkovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny [Legal sources on the history of tax policy of the Government of the Russian Empire during the First World War]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 7, 160-182 [in Ukrainian].

13. Potylchak, O. (2018). Midna rosiiska moneta u hroshovomu obihu Pravoberezhnoi Ukrainy u XVIII st. (na materialakh numizmatychnykh znakhidok 2017 roku z Trushkiv na

Bilotserkivshchyni) [Copper Russian Coin in the Circulation of Right-Bank Ukraine in the 18th Century (based on numismatic findings 2017 from Trushkiv in Belotserkovschyna)]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 2, 119-131. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131> [in Ukrainian].

14. Potyn, V.M. (1986). Vvedenye v numyzmatyku [Introduction to numismatics]. *Trudy Hosudarstvennoho ordena Lenyna Ermytazha*. Lenynhrad: Yskusstvo, T.KhKhVI, 6, 69-162 [in Russian].

15. *Pro banknoty* [About banknotes]. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah/obig-banknote> (aktualnist 25.10.2019) [in Ukrainian].

16. *Pro monety* [About coins]. URL: <https://www.bank.gov.ua/uah/obig-coin> (aktualnist 01.11.2019) [in Ukrainian].

17. Khromova, I.K. (2015). Prohramne zabezpechennia u numizmatychnomu doslidzhenni koleksii [Software in numismatic collection research]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. Elektronni informatsiini resursy. Zbirka naukovykh prats*, 25, 173-179 [in Ukrainian].

18. Shvets, O. (2015). Vykorystannia informatsiinykh resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh [Use of information resources in numismatic studies]. *Tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Aktualni problemy numizmatyky v systemi dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin»*. 5-6 lystopada 2015 r. Kirovohrad–Kyiv–Pereiaslav–Khmelnyskyi, 15-18 [in Ukrainian].

19. Shportun, O. (2016 a). Numizmatychni veb-saity Ukrainy [Numismatic websites of Ukraine]. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. 1, 174-179 [in Ukrainian].

20. Shportun, O. (2016 b). Problemy vykorystannia сайту «Auction.violity.com» v numizmatychnykh doslidzhenniakh [Problems of using Auction.violity.com in numismatic research]. *Zbirnyk prats IV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Aktualni problemy numizmatyky v systemi dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin»*. 22-23 chervnia 2016 r. Kirovohrad–Kyiv–Pereiaslav–Khmelnyskyi, 125-127 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу інформаційних можливостей сайту Національного банку України для вивчення історії грошового обігу в Україні (1992-2019 рр.).

Розвиток науки і техніки в сучасному світі, особливо активне застосування цифрових технологій в інформаційній сфері, вимагають певних змін у використанні методів наукових досліджень. Ще декілька десятиріч тому до основних нумізматичних та боністичних джерел учені відносили власне окремі грошові знаки, фіксацію місць знахідок грошових одиниць (монет, бон), матеріали та інструменти виготовлення грошових одиниць, а також вагові гирьки в нумізматичці. До допоміжних традиційно зараховували архівні матеріали, правові джерела, мемуари, епістолярну спадщину та періодичні видання. Проте тотальна інформатизація державного управління та суспільства призвели до того, що WEB-ресурси стають вагомим джерелом для історичних досліджень, зокрема й нумізматичних та боністичних. Саме на цих ресурсах містяться як основні, так і допоміжні джерела з історії грошового обігу.

Проаналізовано відповідність веб сайту НБУ <https://www.bank.gov.ua/> проголошеним у 2019 році напрямкам державної політики, таким як цифровізація, відкритість даних та ін. На думку автора, сайт достатньо зручний для користування, має favicon (графічний логотип), однотипний дизайн усіх сторінок з переважно біло-зеленими тонами, переклад на англійську мову. Розроблена у 2019 році нова версія сайту НБУ відображається на смартфонах та планшетах. Також є версія перегляду, призначена для людей з вадами зору.

Доведено, що сайт НБУ має значний інформаційний потенціал для дослідження історії грошового обігу в Україні (1992-2019 рр.). На сайті представлено основне джерело нумізматичних та боністичних досліджень – власне монети і банкноти НБУ, якісні зображення їх основних типів та опис. Певний інтерес для дослідників, особливо на початкових етапах наукових пошуків, мають статистичні дані, роз'яснення НБУ щодо готівкового обігу, обміну банкнот та ін.

Ключові слова: *Національний банк України, веб сайт, інформаційний потенціал, грошовий обіг, нумізматика, боністика, монети, банкноти.*

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена аналізу інформаційних можливостей сайту Національного банку України для вивчення історії денежного обігу в Україні (1992-2019 гг.).

Развитие науки и техники в современном мире, особенно активное применение цифровых технологий в информационной сфере, требует определенных изменений в использовании методов научных исследований. Еще несколько десятилетий назад к основным нумизматическим и бонистическим источникам ученые относили – собственно отдельные денежные знаки, фиксацию мест находок денежных единиц (монет, бон), материалы и инструменты изготовления денежных единиц, а также весовые гирьки в нумизматике. К вспомогательным традиционно относили архивные материалы, правовые источники, мемуары, эпистолярное наследие и периодическую печать. Однако тотальная информатизация государственного управления и общества привели к тому, что WEB-ресурсы становятся важным источником для исторических исследований, в том числе нумизматических и бонистических. Именно на этих ресурсах содержатся как основные, так и вспомогательные источники по истории денежного обращения.

Проанализировано соответствие сайта НБУ <https://www.bank.gov.ua/> провозглашенным в 2019 году направлениям государственной политики, таким как цифровизация, открытость данных и др. По мнению автора, сайт достаточно удобный для пользования, имеет favicon (графический логотип), перевод на английский язык, однотипный дизайн всех страниц с преимущественно бело-зелеными тонами. Разработанная в 2019 году новая версия сайта НБУ отображается на смартфонах и планшетах. Также есть версия просмотра специально для слабовидящих.

Доказано, что сайт НБУ имеет значительный информационный потенциал для исследователей истории денежного обращения в Украине (1992-2019 гг.). На сайте представлено основной источник нумизматических и бонистических исследований – собственно монеты и банкноты

НБУ, в частности, качественные изображения их основных типов и описание. Определенный интерес для исследователей, особенно на начальных этапах научных изысканий, имеют статистические данные, разъяснения НБУ относительно наличного обращения, обмена банкнот и др.

Ключевые слова: *Национальный банк Украины, веб сайт, информационный потенциал, денежное обращение, нумизматика, бонистика, монеты, банкноты.*

УДК 37.091.25-026.15:33

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-336-350

**CREATIVE CLASS AS AN ELEMENT OF MODERN
SOCIO-ECONOMIC PROGRESS**

**КРЕАТИВНИЙ КЛАС ЯК ЕЛЕМЕНТ НОВІТНЬОГО
СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ**

**КРЕАТИВНЫЙ КЛАСС КАК ЭЛЕМЕНТ НОВЕЙШЕГО
ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Людмила Шимченко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри
документознавства

shymchenkoL@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>

ID: 0000-0002-2165-1377

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний

педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Ljudmila Shimchenko,

candidate of philosophical
sciences, associate professor of
scientific discipline of
documentation

shymchenkoL@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>

ID: 0000-0002-2165-1377

Pereiaslav-Khmelnytskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University, 30,

Sukhomlynsky Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyivregion, Ukraine, 08401

ABSTRACT

World society is in the transformation process manifesting itself at different levels, in different forms; reaches different levels of depth and intensity; leads to both positive and negative consequences. One of the negatives is the decline in living standards of the majority of the population, and the positive is the active search by a person for himself in this new «digital» world. New ways of thinking, new skills and ideas provide the modern progress connecting people into groups, classes, societies, capable to new development.

The purpose of the paper is to study the system of forming creative class as innovators of thought, idea, innovation, progress.

The essence of the concept of «creativity» is explained by means of indicators of information, ideas, creation, knowledge and innovation. The study shows the increased attention of scientists to the creativity concept as a process that has covered world development. Therefore, the author concludes that the regularity of the concentration of the investigated phenomenon under the transformational conditions ensures the «optimal» search and intensifies the transition to the «knowledge economy».

Analyzing the forms of application of creativity, the author draws attention to the final product – innovations, which have given the beginning for development of the creative industries, thus there was the process of forming creative class. The article describes the system of forming creative class and creative industries as important mechanisms for overcoming the problem of transition from industrial to information economy, as a form of new employment of the population, as a direction of uniting creative, initiative, talented and ideological people.

Studying the process of functioning of the creative industries the author draws attention to their combination with the system of «smart specialization», which as a result provides the transition to the information economy. The creative industries provide the development for forming the creative economy that has been considered as a new model of growth by means of human capital. The author argues that the effective combination of human capital with the elements of «smart specialization» guarantees the modernized development of the regions and facilitates the influx of investment in both economic and social processes, thus ensuring the formation of socio-economy. In socioeconomics, creativity is considered as a formative element ensuring the personal becoming of a man with the priority of «being», not just «having».

As a result of the research, it has been found that the process of forming creative class and developing the creative economy depends chiefly on a man, society and effective public policy.

Key words: *creativity, creative class, creative industries, creative economy, knowledge economy, creation, innovations, «smart specialization», socioeconomics, digital technologies.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасного світу, свідками й активними учасниками якого ми є, пов'язаний з переходом від індустріальної до інформаційної епохи та має особливістю – приреченість на розбалансованість світового процесу, а ноопроцеси, які в ньому відбуваються, з одної сторони – наближають людство до планетарного співробітництва, а з іншої – загострюють хаос, породжують біфуркаційні процеси, спонукають до пошуку нового. В процесі пошуку акцент все більше робиться на цифрові технології, що мають як позитивну сторону – витіснення фізичної праці автоматизованою, комп'ютеризованою, роботизованою та негативну – зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення, маргіналізація частини суспільства. В пошуку виходу зі складної ситуації велика частина населення вдається до перекваліфікації, міграції, перенавчання, перехід на рівень некваліфікованої праці.

Проблеми виникають не лише в людини, а й в держав, цілих регіонів, особливо тих, що були прив'язані до індустріального виробництва. Тому виникає необхідність пошуку шляхів подолання проблем і регіонального, і загальнодержавного, і особисто людського рівня. Суттєві зміни в світових процесах призводять до змін і в системі суспільних цінностей. Нові суспільні цінності пов'язані з формуванням тих соціальних сил, які покликані поетапно виводити суспільство і держави на новий, більш прогресивний етап розвитку. Науковці сучасності під такими рушійними соціальними силами розуміють креативний клас. Для України, з її політичними змінами, дослідження проблем формування, функціонування та перспективності креативного класу, як рушійної сили економіки та соціальних змін, є життєво необхідними.

Аналіз досліджень і публікацій. Американський вчений Річард Флорида, аналізуючи розвиток Америки, вказав на особливість її економіки, пов'язаної з творчістю професій «креативного класу» (Флорида Р.: 2005). З метою формування креативного класу необхідним постає зміна в системі освіти, на чому й концентрує свою увагу К. Робінсон (Робінсон: 2014, 2016). В Україні питанням креативного класу дослідницьку

увагу приділяють І.Вахович (Вахович: 2014), О. Є. Сакало (Сакало: 2015), С. А. Давимука (Давимука: 2016, 2017), Л. І. Федулова (Федулова: 2016), О. Чуль (Чуль: 2014-2017). Роль креативної економіки в системі євроінтеграції досліджували Ю. В. Ушкаренко, А. В. Чмут (Ушкаренко, Чмут: 2017, 2018) та інші.

Метою статті постало: дослідити систему становлення креативного класу, як новаторів думки, ідеї, інновації, поступу. Відповідно до поставленої мети були сформульовані **завдання** по розгляду: креативних індустрій, виразником суті яких виступає креативний клас та креативної економіки, основними суб'єктами якої виступають креативні індустрії.

Виклад основного матеріалу. Поява нових технологій та автоматизованих високотехнологічних виробництв сприяли неоіндустріалізації, забезпечили поетапний перехід до інформаційного суспільства та економіки знань. Все більше економіка розвинутих держав інтелектуалізується; з'являються нові ідеї, які за рахунок мобільності бізнесу комерціалізуються в інновації. Інтелектуальна власність перетворюється на найбільш цінний економічний ресурс, а креативність можна вважати основою економічної цінності.

Концентрація креативних елементів забезпечує можливість розвитку нового типу економіки – креативної економіки, під якою С. А. Давимука та Л. І. Федулова пропонують розуміти «економічні відносини, що виникають у взаємодіях господарюючих суб'єктів стосовно обміну і споживання продуктів інтелектуальної діяльності, що ґрунтуються на інтелектуальній власності» (Давимука С. А., Федулова Л. І. с. 24). Креативна економіка є відмінною від традиційної індустріальної не лише переважаючою інтелектуальною власністю, що забезпечує нові форми і механізми економічного зростання, породжує нові джерела створення доданої вартості та формування відповідних бізнес-моделей, але, що є особливо значущим – виставляє нові вимоги до фактору праці.

Творчі здібності, культура праці, знання глибина, творча ініціатива, інноваційна самореалізаційність – далеко не повний перелік якостей людини праці в креативній економіці.

Особливістю фактору праця в креативній економіці є факт творчості та новаторства, тому й метою сучасної економіки є – максимізація людського потенціалу, креативність, швидкість отримання нових знань, професійна мобільність.

Творчість обов'язково пов'язана з натхненням автора, а креативність – з осмисленням потреби в створенні того, що потрібне суспільству якраз в даний час і тим методом, який для людства є найбільш прийнятним. Творчість як натхнення, є первинним елементом у синтезованому зв'язку з креативністю, під якою можна розуміти своєрідну технологію організації творчого процесу. Даний процес спирається на внутрішню мотивацію, як стимулятор до дії, перш за все пов'язаний з набуттям знань, необхідних для здійснення задуманого. В момент, коли знань стає достатньо для постійного практичного застосування, розпочинається процес набуття навичок.

Чим успішніший в плані досягнення якості процес, тим швидше тандем «знань-навичок» переростає в систему досвіду, що сприяє формуванню винахідливості в нестандартних ситуаціях, гнучкості в системі можливих/неможливих видозмін, наполегливості у досягненні поставленої мети. В перерахованих процесах формується надважливий технологічний елемент – креативне мислення, яке в поєднанні з різними рівнями мотивації, забезпечує ефект досягнення поставленої мети, формує переконаність в наявності працюючого інтелекту, виступає стимулятором до самореалізації, породжує бажання результативної інноваційної діяльності. Так поступово відбувається формування креативного класу.

Отже, формування творчості, креативності у трансформаційних умовах є необхідністю оновлення фактору праці, як гарантія зміни сучасності задля стабільного поступу в більш безпечне майбутнє. Процес формування креативності, як осмислення потреби в забезпеченні змін майбутнього, потребує ретельних змін в самому суспільному процесі та в системі державної політики (переважно освітньої, соціальної, інформаційної, безпекової, економічної). Оскільки трансформаційні процеси охопили світові країни в ході застосування цифрових технологій, то рекомендації державам

щодо змін їх розвитку в напрямку забезпечення переходу до нової економіки (інформаційної, знаннєвої, креативної) відбуваються на рівні ООН, Світового банку, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

Акцентується увага на технологічних змінах, пов'язаних з квантовими обчисленнями, геномікою, нанотехнологіями, штучним інтелектом, робототехнікою та ін. Дані технологічні зміни звичайно ж вносять кардинальні зміни у сфери як матеріального, так і нематеріального виробництва. Суттєвими є зміни і у всіх сферах життя людини, пов'язані з новими видами діяльності, з новими товарами та послугами, з новою формою організації виробництва. По-новому буде організовуватись освітній процес та система відпочинку. Тому такі рекомендації, що на світовому рівні надаються сучасним державам в напрямку новизни функціонування, необхідні для врахування в системі державного управління.

Аналіз всіх аспектів сучасного життя дає підстави говорити про:

– прогресуючу розбалансованість світового простору, що характерний для перехідної епохи з, відповідними їй, хаосом і біфуркаціями. Останні в цьому перехідному процесі якраз і виконують креативну функцію – виступають пошуковим механізмом ефективної новизни.

– ноопроцеси, пов'язані з творчою функцією науки, найвищим результатом, на даний час, якої є штучний інтелект. В цьому випадку людський розум не вичерпує свої можливості, перекладаючи творчий рух на штучний інтелект, а навпаки – множить свій креативний потенціал.

– віртуалізацію процесів, що розширюють простір пошуку новизни, роблячи цей простір більш еластичним. Віртуалізація забезпечує формування нової енергетики розвитку: в економіці – інформаційної економіки, яка переважаючою формою багатства має інформацію і цифру; в суспільному розвитку – інформаційного суспільства, що базується на нових цінностях, правилах та нормах поведінки.

Теоретики «нового» світового розвитку акцентують увагу на формуванні креативної економіки, як творчої діяльності суб'єктів в соціально-економічній трансформаційній системі,

приділяючи велику увагу формуванню креативного класу; вказують на креативні індустрії, що виробляють культурні блага, здатні об'єднувати, надихати, лікувати, змінювати свідомість, відроджувати гідність, укріплювати національну ідентифікацію. Культурні блага, крім того, вироблені креативними індустріями, набувають такої риси, як висока додана вартість, що у країнах, які підтримують спеціалістів креативних індустрій в усіх їх починаннях, забезпечує стрімкий економічний розвиток.

Відповідно до трактування сутності поняття «креативний клас» Р.Флорида вказав на вузьких спеціалістів «креативних індустрій», на «супер креативне ядро» – програмістів і математиків, архітекторів та інженерів, науковців і освітян, дизайнерів та митців, спортсменів та медіа працівників, фахівців сфери розваг. До підкласу креативних професіоналів віднесено управлінські професії, професіоналів бізнесу, права, сфери здоров'я, фінансистів, маркетологів та ін. (Давимука С. А., Федулова Л. І., с. 40).

Креативний клас базовим активом має ідею, що формується на основі пошуку нових сенсів, нових форм професійної самореалізації, на поступовій інтелектуалізації праці. Креативні ідеї є результатом розуміння кризової суспільно-економічної ситуації та спроби знайти себе в зміненій структурі суспільної праці – це як відповідь на жорсткі виклики глобалізованого світу. Креативна ідея, як результат індивідуальної творчості, розкритих навичок та прояву таланту забезпечує створення доданої вартості, появу нових робочих місць. Отже, ідея як прояв єднання творчого і креативного людського потенціалу забезпечує створення комерційно успішного продукту. Креативний та культурний людський потенціал в єдності забезпечують створення продукту, що хоч і має символічну цінність, але наділений просвітницьким потенціалом, що в трансформаційних умовах часто стає символом змін в політичному, науковому та технологічному сенсі. Креативна ідея, таким чином, стає ресурсом для інноваційного процесу розвитку певних виробничих напрямків.

Можна сміливо говорити не лише про виробничі напрямки діяльності, а й про галузі, так як серед основних

економічних пропозицій (сировина, товар, послуги), що забезпечують економізацію діяльності, нині виділяють «враження» (продукт у вигляді незабутніх емоцій), як четверту економічну пропозицію. Найчастіше «враження» як продукт, виробляється культурними індустріями і якщо вони можуть використовуватись як сфера залучення до культурної спадщини, ментальних цінностей окремих територій, то можна сміливо говорити про елемент «розумної спеціалізації», що може проявлятися через «бренд територій». Таким чином, відбувається процес становлення «індустрії вражень», що може започаткувати суттєвий економічний напрямок діяльності, де базовою основою для функціонування є креативний клас.

Ураховуючи особливість сучасного економічного переходу до моделі сталого розвитку, що повинен забезпечити виробництво, поширення та споживання матеріальних і духовних продуктів і послуг при максимальному збереженні довкілля, формування креативних індустрій в великій мірі є позитивним результатом пошуку людством виходу зі складної ситуації зі скорочення сфери зайнятості населення, скорочення виробництва. Зайнятість в «індустрії вражень» забезпечує певні соціальні гарантії, сприяє творчій ініціативі, гарантує неперервну соціалізацію, генерує прибуток.

Креативні індустрії, на нашу думку, не потрібно зводити лише до функціонування ЗМІ, кінематографу, музики, розважальної діяльності та ін., а доречним буде більше звернути увагу і на особистісний внесок у процедуру виробництва з переходом на інноваційну та технологічно-інноваційну складову. Прикладом використання таких креативних індустрій є міста високо розвинутих держав, що в епоху виведення виробництва в країни й регіони з дешевою робочою силою, вони зіткнулися з проблемою зайнятості. Креативні технології виявились антикризовими засобами, використавши нерухомість спустілих підприємств під арт-об'єкти, під творчі майстерні для виробництва творчих продуктів і послуг. У певній мірі міста сприяли розвитку творчого потенціалу своїх громадян, забезпечили можливість самореалізації частини міського населення, допомогли підвищити якість життя окремих категорій населення,

особливо задіяних в дрібному та середньому бізнесі, забезпечити частину громадян від міграції.

В перерахованих вище видах креативної діяльності і проявляється процес регіональної розумної спеціалізації. Використовуючи методику кватрирування територій, при якій відбувається чіткий розподіл території відносно її можливого культурного та творчого використання; під кожен карту формується оцінка потенціалу креативного сектору, визначаються перспективні напрямки діяльності в економічному та соціальному плані, вибудовується відповідна політика місцевих органів влади (при потребі – державна політика). Таким чином, формуються відповідні сектори креативних індустрій, що працюють як «кластери» у формі сервісних хабів.

Розуміючи, що креативна економіка є складовим елементом національної економіки, а креативні індустрії на початковому етапі стають інструментом вирішення проблем окремих територій в плані зайнятості населення, наповнюваності місцевих бюджетів, зняття соціальної напруги, надання можливостей для самореалізації. З часом креативні індустрії окремих регіонів вливаються в загальнонаціональну економіку, а окремі виходять на міжнародний рівень. Найбільш загальний позитив від креативних індустрій полягає в можливості забезпечення нової якості життя для окремих категорій населення, сприяння укріпленню нових видів діяльності, формування комфортного проживання в межах територіальних громад та інше.

Сприяючи формуванню привабливого іміджу країни, або при намаганні зміни вектору розвитку країни з тих чи інших причин, креативні індустрії можуть стати переважаючими в плані видозміни економічних напрямків діяльності. Зустрічається інформація, що ряд країн креативні індустрії використали, щоб вирішити проблему виходу з ситуації прив'язки розвитку країни до єдиного експортного товару. Частина країн креативні індустрії намагаються застосовувати для урізноманітнення соціально-економічного та стимулювання інноваційного розвитку.

Креативні зміни призводять і до створення нових цінностей, стають привабливими для формування юридичних осіб-посередників, що свою діяльність спрямовують: на просування пропозицій креативних секторів за кордоном; займаються пошуком інвесторів; формують систему фінансової підтримки не лише окремих секторів, а й регіонів в цілому. Отже, ми все більше говоримо про креативні індустрії як про соціально-економічну (і менше, як про культурну) категорію, про креативну економіку як вагому складову національної економіки, про креативний клас, завдяки якому розвиваються і креативні індустрії, і набирає обертів та прибутковості креативна економіка, але особливо, на наше переконання – завдяки якому може триматися в даний складний час соціальна цілісність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вахович І. М. Розвиток креативної економіки в умовах транскордонного співробітництва. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 182-186.
2. Вахович І. М., Чуль О. М. Формування стратегічних орієнтирів креативного регіонального розвитку на основі кластерного аналізу. *Бізнес інформ*. 2014. № 9. С. 57-65.
3. Давимука С. А., Федулова Л. І. Передумови формування та розвитку креативної економіки регіонів. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 12-21.
4. Давимука С. А., Федулова Л. І. Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови : монографія. Львів, 2017. 528 с.
5. Лошковська Х. С. Парадигмальний підхід до визначення індексної моделі креативності. *Бізнес інформ*. 2015. № 5. С. 41-45.
6. Робинсон К. Совершим же революцию в обучении! URL: http://www.ted.com/talka/nir_ken_robinson_bring_on_the_revolution.html (дата звернення: 24.09.2018).
7. Сакало О.Є. Креативний клас як провідна група сучасного суспільства. *Грані*. 2015. № 8. С. 77-80.
8. Ушкаренко Ю. В., Чмут А. В., Синякова К. М. Креативна економіка: сутність поняття та значення для України в умовах

європейської інтеграції. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 18. С. 67-72.

9. Хокинс Д. Креативная экономика: как превратить идеи в деньги. М.: Классика-XXI, 2011.

10. Федуллова Л.І. Перспективи розвитку креативної економіки в Україні. *Економічний вісник університету*. 2016. № 37/1. С. 63-68.

11. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М.: Классика – XXI. 2005. 430 с.

12. Чуль О. М. Креативний потенціал як конвергентний чинник регіонального розвитку. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 77-83.

REFERENCES

1. Vakhovych, I. M. (2014). Rozvytok kreatyvnoi ekonomiky v umovakh transkordonnoho spivrobitnytstva [Development of the Creative Economy under the Conditions of Cross-border Cooperation]. *Problemy ekonomiky*, 3, 182-186 [in Ukrainian].

2. Vakhovych, I. M. & Chul, O. M. (2014). Formuvannia stratehichnykh oriientyriv kreatyvnoho rehionalnoho rozvytku na osnovi klasterneho analizu [Formation of the Strategic Guidelines of the Creative Regional Development Based on the Cluster Analysis]. *Biznes inform*, 9, 57-65 [in Ukrainian].

3. Davymuka, S. A. & Fedulova, L. I. (2016). Peredumovy formuvannia ta rozvytku kreatyvnoi ekonomiky rehioniv [Preconditions of Formation and Development of the Creative Economy of Regions]. *Rehionalna ekonomika*, 1, 12-21[in Ukrainian].

4. Davymuka, S. A. & Fedulova, L. I. (2017). *Kreatyvnyi sektor ekonomiky: dosvid ta napriamy rozbudovy* [Creative Economy Sector: Experience and Development Directions]. monograph, Lviv, 528 [in Ukrainian].

5. Loshkovska, Kh. S. (2015). Paradyhmalnyi pidkhid do vyznachennia indeksnoi modeli kreatyvnosti [Paradigm Approach to Defining the Index Model of Creativity]. *Biznes inform*, 5, 41-45. [in Ukrainian].

6. Robinson, K. (2018). *Sovershyt zhe revoliutsiyu v obuchenyy!* [Make Revolution in studying!]. Retrieved from URL:

[http:// www.ted.com/ talka/ nir_ken swxx_robinson_ bring_ on_ the_ revolution.html](http://www.ted.com/talks/nir_ken_swxx_robinson_bring_on_the_revolution.html) (Last accessed 24 September 2018).

7. Sakalo, O. Ye. (2015). Kreatyvnyi klas yak providna hrupa suchasnoho suspilstva [Creative Class as the Leading Group of Modern Society]. *Hrani*, 8, 77-80 [in Ukrainian].

8. Ushkarenko, Yu. V. & Chmut, A. V. & Syniakova, K. M. (2018). Kreatyvna ekonomika: sutnist poniattia ta znachennia dlia Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Creative Economy: the Essence of the Concept and the Significance for Ukraine under the European Integration]. *Ekonomika i suspilstvo*, 18, 67-72 [in Ukrainian].

9. Khokyns, D. (2011). *Kreatyvnaia ekonomyka: kak prevratyt ydey v denhy* [Creative Economy: how to turn ideas into money]. Moscow: Klassyka-XXI [in Russia].

10. Fedulova, L. I. (2016). Perspektyvy rozvytku kreatyvnoi ekonomiky v Ukraini [Perspectives of Creative Economy Development in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 37/1, 63-68 [in Ukrainian].

11. Floryda, R. (2005). *Kreatyvnyy klass: liudy, kotoryye menyaiut budushcheye* [Creative Class: People who change the future]. Moscow : Klassyka – KhKhI, 430 [in Russia].

12. Chul, O. M. (2017). Kreatyvnyi potentsial yak konverhentnyi chynnyk rehionalnoho rozvytku [Creative Potential as a Convergent Factor of Regional Development]. *Ekonomichnyi forum*, 1, 77-83 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Світова громадськість перебуває в процесі трансформації, що проявляється на різних рівнях, у різних формах; сягає різного рівня глибини та інтенсивності; призводить як до позитивних, так і негативних наслідків. Одним із негативів є зниження життєвого рівня великої частини населення, а позитивом – активний пошук людиною себе в цьому новому «цифровому» світі. Нове мислення, нові знання та ідеї забезпечують новизну поступу, поєднують людей в групи, класи, суспільства, здатні по-новому забезпечувати розвиток.

Метою статті, відповідно, постало: дослідити систему становлення креативного класу як новаторів думки, ідеї, інновації, поступу.

У статті розкрито змістове наповнення поняття «креативність» через показники інформації, ідеї, творчості, знань та новаторства. На основі дослідження причин збільшення уваги до креативності як процесу, що охопив світовий розвиток, дійшли до висновку про закономірність концентрації досліджуваного явища в трансформаційних умовах, що забезпечує пошук «оптимального» та інтенсифікує перехід до «економіки знань».

Аналізуючи форми застосування креативності, звернули увагу на кінцевий продукт – інновації, за рахунок яких стали розвиватися креативні індустрії, відбувся процес формування креативного класу. У статті проаналізовано систему формування креативного класу, креативних індустрій як вагомих механізмів подолання проблеми перехідного етапу від індустріальної до інформаційної економіки, як форми нової зайнятості населення, як напрямку єднання творчих, ініціативних, талановитих та ідейних людей.

Досліджуючи процес функціонування креативних індустрій, звернули увагу на їх поєднанні з системою «розумної спеціалізації», що в результаті забезпечує перехід до інформаційної економіки. Креативні індустрії забезпечують формування креативної економіки, яка була розглянута як нова модель зростання за рахунок людського капіталу. Уважаємо, що вдале поєднання людського капіталу з елементами «розумної спеціалізації» гарантує оновлений розвиток регіонів, сприяє приходу інвестицій як в економічні, так і в соціальні процеси, забезпечуючи, тим самим, формування соціоекономіки. У форматі соціоекономіки креативність виступає формотворчим елементом, забезпечуючи особистісне становлення людини з її реалізацією пріоритету «бути», а не лише «мати».

У результаті проведеного дослідження прийшли до висновку, що процес становлення креативного класу та розвитку креативної економіки в великій мірі залежить від людини, суспільства та вмілої державної політики.

Ключові слова: креативність, креативний клас, креативні індустрії, креативна економіка, знаннева економіка, творчість, інновації, «розумна спеціалізація», соціоекономіка, цифрові технології.

АННОТАЦИЯ

Мировое общество находится в процессе трансформации, проявляется на разных уровнях, в разных формах; достигает разного уровня глубины и интенсивности; приводит как к положительным, так и негативным последствиям. Одним из негативов является снижение жизненного уровня большей части населения, а позитивом – активный поиск человеком себя в этом новом «цифровом» мире. Новое мышление, новые знания и идеи обеспечивают новизну развития, объединяют людей в группы, классы, общества, способны по-новому обеспечивать развитие.

Целью статьи, соответственно, стало: исследовать систему становления креативного класса, как новаторов мысли, идеи, инновации, развития.

В статье раскрыто содержательное наполнение понятия «креативность» через показатели информации, идеи, творчества, знаний и новаторства. На основе исследования причин увеличения внимания к креативности как процессу, охватившего мировое развитие, пришли к выводу о закономерности концентрации исследуемого явления в трансформационных условиях, что обеспечивает поиск «оптимального» и интенсифицирует переход к «экономике знаний».

Анализируя формы применения креативности, обратили внимание на конечный продукт – инновации, за счет которых стали развиваться креативные индустрии, состоялся процесс формирования креативного класса. В статье проанализирована система формирования креативного класса, креативных индустрий как весомых механизмов решения проблемы переходного этапа от индустриальной к информационной экономике, как формы новой занятости населения, как направления единения творческих, инициативных, талантливых и идейных людей.

Исследуя процесс функционирования креативных индустрий, обратили внимание на их сочетании с системой «умной специализации», что в результате обеспечивает переход к информационной экономике. Креативные индустрии обеспечивают формирование креативной экономики, которая

была рассмотрена как новая модель роста за счет человеческого капитала. Считаем, что удачное сочетание человеческого капитала с элементами «умного специализации» гарантирует обновленный развитие регионов, способствует притоку инвестиций как в экономических, так и в социальные процессы, обеспечивая, тем самым, формирование социэкономике. В формате социэкономике креативность выступает формообразующим элементом, обеспечивая личностное становление человека с его реализацией приоритета «быть», а не только «иметь».

В результате проведенного исследования пришли к выводу, что процесс становления креативного класса и развития креативной экономики в большой степени зависит от человека, общества и умелой государственной политики.

Ключевые слова: креативность, креативный класс, креативные индустрии, креативная экономика, экономика знаний, творчество, инновации, «умная специализация», социэкономике, цифровые технологии.

УДК 930.22«19/20»

DOI:

**PECULIARITIES OF OPERATIONS OF THE PENALTY
CHAMBER OF NADNIPRIAN UKRAINE OF THE 18TH –
EARLY 19TH CENTURIES**

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОДСТВА КАЗЕННИХ ПАЛАТ
НАДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ХVІІІ – ПОЧАТКУ
ХІХ СТ.**

**ОСОБЕННОСТИ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА КАЗЕННОЙ
ПАЛАТЫ ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЫ ХVІІІ –
НАЧАЛА ХІХ В.**

Оксана Шпортун,

аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail:

shportoon1994@gmail.com

Центральноукраїнський
технічний університет,
пр.Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Oksana Shportun,

postgraduate of Department of
Social Sciences, Informational
and Archival Affairs
e-mail:

shportoon1994@gmail.com

Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006.

ABSTRACT

The article is devoted to the characteristics of the administration of the provincial administrative and financial bodies of the Russian Empire - state-owned chambers.

A search for scientific publications on the topic of the research was conducted and it was found that the organization of the record keeping of state-owned chambers did not find a comprehensive reflection in the writings of modern scholars.

It was determined that the Treasury had a wide range of activities and tasks performed by the wards.

It was found that each ward had certain functions, including recordkeeping, since the management activity of the institution was to some extent reflected in the documents. The main stages of the workflow in the institution are also defined.

The office functions of the wards as well as the general presence are characterized. An overview of the input and output documentation based on the archival materials of the Kyiv Treasury Chamber has been carried out. The organization of work with the documents was carried out on the basis of imperial initiatives, as evidenced by the clear implementation of the legal records of the Russian Empire.

To exercise control over the documents of each department, appropriate registration logs were created to help inspect the activities of officials and the whereabouts of affairs in the organization – this served as a definite guideline in a significant array of documents. Also provided is a description of desktop logs as an element of the reference apparatus and control over work with documents.

The list of details of the forms of documents with an angular location and the purpose of the implementation of office management and reporting – «General institution of ministries» are determined.

The described stages of the document's life cycle and the main aspects of introducing the unification of the office processes of the Russian Empire in order to increase the efficiency of public administration.

It was established that the state chambers were institutions in which a significant diverse documentary array was concentrated, in particular documents on personnel matters, protocols, decrees, accounts, estimates, sheets, reports, prescriptions, certificates, reports, etc.

Key words: *state chamber, document, functions, structure, paperwork, movement of documents, province, props.*

Постановка проблеми. Діяльність будь-якої установи, організації чи підприємства нині просто неможливо уявити без роботи з документами, які в першу чергу є відображенням управлінського процесу. Інформація, що міститься у

документах супроводжує функціонування установи на всіх етапах її існування та є необхідним елементом комунікації будь-якої структури. Документування інформації є досить важливим, оскільки інформація, що записана на носієві може бути відтворена у просторі та часі, набуваючи науково-практичної цінності. Вивчення діловодства казенних палат має значну наукову цінність, адже документи установи можуть допомогти розкрити її особливості, характер управління, організаційну структуру, кадровий склад та інші відомості, тож є однією із складових комплексного дослідження державних органів управління. Для характеристики управлінської діяльності казенних палат вважаємо за необхідне провести загальний аналіз діловодства, що дасть змогу всебічного вивчення управлінських рішень, організаційної структури та взаємозв'язків структурних відділів установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні стрімко розвивається науковий інтерес до різноманітних галузей історичної науки. Цікавим для вітчизняних та зарубіжних науковців стає всебічне вивчення діяльності державного апарату, його структури та механізму роботи. З'являються ґрунтовні дослідження, присвячені економічній історії, зокрема вивченню діяльності фінансової установи – казенної палати.

Історія податкової політики Російської імперії в українських губерніях з кінця XVIII ст. до 1861 р. досліджена у монографії В. Орлика «Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період» (Орлик, 2007 б). Вчений охарактеризував становлення та діяльність основних інститутів реалізації податкової політики, зокрема й казенних палат, та визначив взаємозв'язки соціально-економічного стану імперії Романових із оподаткуванням населення. Також заслуговують уваги й інші публікації вченого, що стосуються методології дослідження проблем податкової політики Російської імперії в українських губерніях та методології дослідження економічної історії (Орлик, 2008; Орлик, 2011). В. Орлик подав змістовне визначення, характеристику структури, штату, посадових обов'язків казенних палат в «Енциклопедії історії України» (Орлик, 2007 а). У інших працях В. Орлика (Орлик, 2007 с), а

також спільній монографії О. Гуржія та В. Орлика (Гуржій, Орлик, 2012), здійснено комплексне дослідження діяльності основних інституцій з реалізації податкової політики у тому числі й казенних палат, специфіки різних видів оподаткування населення та вплив фінансових ініціатив імперського уряду на українське населення.

Слід відмітити роботу В. Шандри (Шандра, 2005), яка присвячена аналізу механізму діловодства, етапам створення, опрацювання документів в генерал-губернаторствах України. Діяльність генерал-губернаторств дослідниця розглядає через аналіз архівних документів.

Аналіз податкової політики Російської імперії відображаються у публікації С. Орлик (Орлик, 2019). Значна увага приділена аналізу механізму та характеристиці особливостей податкового законодавства Російської імперії. Також подано критичну оцінку роботі уряду та характеристиці податкової системи. Заслуговує на увагу й інша публікація ученої (Орлик, 2017), яка стосується реалізації імперської окупаційної політики у фінансовій сфері. Стаття присвячена характеристиці роботи польових казначейств, як механізму збору податків на окупованих територіях для «забезпечення військових та цивільних фінансових потреб окупаційної влади» (Орлик, 2017: 66). Також визначено основні діловодні функції чиновників казначейств.

У той же час проблема діловодства казенних палат залишилася поза увагою дослідників.

Метою статті є комплексне дослідження діловодства губерньської фінансової установи Російської імперії – казенної палати, а також визначення особливостей документування губерньських фінансових органів.

Виклад основного матеріалу. Інформація, яку містять документи, значно розкривають особливості установи, характер управління, організаційну структуру, кадровий склад та ін. Для комплексного дослідження управлінської діяльності казенних палат слід звернути увагу на діловодні процеси в установі.

Унаслідок адміністративної реформи (Учреждения для управления губерний, 1775) було створено казенну палату, на

яку законодавець покладав контроль за економічним та фінансовим життям губернії.

Казенну палату очолював віце-губернатор. До її складу також «входили: директор економії, радник, асесори та губерньський скарбник. При казенній палаті. перебували стряпчі казенних справ, а також секретар, протоколіст-регістратор, бухгалтер, архіваріус і канцелярські службовці. Штатні розписи казенних палат, як і структура, не раз змінювалися» (Орлик, 2007 а: 20).

Казенні палати були уповноважені розглядати домобудівні та казенні справи губернії, такі як: збір відомостей про чисельність населення, вести перепис населення, збирати відомості про доходах і видатках, ревізії рахунків, соляні справи, утримання державних установ, які знаходилися на території губернії (Учреждения для управления губерний, 1775). Також до компетенції казенних палат було віднесено нагляд за порядком організації проведення зборів (тобто здійснювався нагляд щоб додаткові збори не стягувалися з населення), а у разі виникнення спірних ситуацій казенним палатам доручено передавати справи на розгляд суду. «Вони також наглядали за казенними і приватними заводами й фабриками, землями, лісами, хлібними запасовими магазинами, митницями, соляними промислами, винними відкупами і підрядами; управляли державними селянами, вели державне будівництво, в тому числі шляхів і мостів, забезпечували перевезення. У 1795 році в Катеринославській губернії, Вознесенській губернії, Волинській губернії, Подільській губернії та Брацлавській губерніях за указом імператриці Катерини II організовувалися військові експедиції для забезпечення хлібом армії» (Орлик, 2007 а: 20).

Звісно, казенна палата була установою, призначеною з боку держави за для організації збору, доставки та зберігання дохідної частини бюджету. Для цього у палатах вівся спеціальний реєстр доходів кожного повіту губернії, при цьому доставляючи відомості про видатки та доходи губернії державному казначею. Повітові казначейства на чолі з повітовими казначеями були підпорядковані казенним палатам. Вони доставляли відомості про обсяг і суми зборів у повітах,

повідомляли про причини не збору казенних доходів, а також про витрати та залишки коштів. Після проведення зборів та отримання відомостей по них, казенна палата повинна була створити два реєстри: перший – перелік осіб які сплатили податки; другий – перелік боржників. На основі цих даних зводили недоїмку по кожному повіту, яку доставляли на розгляд нижнього земського суду.

До складу казенної палати входили такі відділи:

- господарчий;
- лісовий;
- казначейський;
- соляний та винний;
- контрольний (Орлик, 2003).

Кожна казенна палата мала власну печатку та штемпель, які використовувала у діловодстві.

Господарчий відділ займався збором відомостей про врожай, виробництво та продовольство на території губернії, контролював ціноутворення, займався питаннями переселення селян до інших губерній та ін. (ДАКО. Ф.280. Оп. 162. Спр. 5, 8, 29; ДАКО. Ф.280. Оп. 180. Спр. 57).

Основними діловодними функціями господарчого відділу були:

- контроль за правильністю оформлення результатів проведення ревізій податного населення;
- створення документації із зазначенням всіх змін унаслідок ревізій, а також повідомлення змін у відділ казначейств;
- ведення рекрутських справ.

На лісовий відділ було покладено роботу з лісовим господарством губернії. А саме функції контролю за лісовими угіддями в межах губернії, контроль за вирубкою лісів та забезпечення збереженості лісів (ПСЗРИ, 1831. №4833).

До діловодної компетенції лісового відділу належало:

- нарахування річного кошторису або плану вирубки лісів у губернії;
- зведення відомостей та звітів за роботою відділу;
- контроль за лісовими доходами та видатками;
- забезпечення охорони та збереженості лісів.

На казначейський відділ було покладено обов'язки контролю за діяльністю повітових казначейств. Також до компетенції відділу входили: нагляд за наявністю грошей у касах казначейства та нарахування недоїмок; призначення пенсій; контроль за наданням кредитів казначейством губернії; нарахування податків для підприємств (ДАКО. Ф.280. Оп. 165. Спр. 8, 75, 12).

Основними діловодними функціями казначейського відділу були такі:

- зведення відомостей про доходи та видатки у губернії;
- надання виписок для повітових казначейств;
- нагляд за прийомом, видачею коштів;
- видача паспортів, облік бланків для торговельних підприємств.

Винний та соляний відділи збирали відомості про наявність казенної солі та кошти, які отримані від її продажу по губернії. Також відділ займався видачею свідоцтв на виробництво та реалізацію алкогольних напоїв та оформленням звітів, кошторисів, кадрових питань в межах компетенції відділу (ДАКО. Ф.280. Оп. 168. Спр. 27).

Контрольний відділ вирішував питання несвоєчасних звітів установ, наглядав за надходженнями та видатками коштів в межах губернії. До повноважень відділу також належало інспектування звітів губернського прокурора, департаменту державного майна, казначейств та інших губернських установ.

Основна задача контрольного відділу полягала у здійсненні ревізії книг та річних звітів повітових казначейств та створення на основі цих відомостей річного звіту казенної палати.

Документообіг казенних палат включав у себе три основні етапи:

- одержання документів від інших установ або створення документів в палаті;
- рух документів в установі;
- відправлення документів.

До казенної палати безпосередньо надходили укази сенату, приписи міністерства фінансів та його департаментів, рапорти від установ, що підпорядковувалися казенній палаті,

скарги та прохання різних установ та приватних осіб. Вхідну кореспонденцію приймав черговий або секретар та відкривав її у присутності віце-губернатора, який розподіляв кореспонденцію по відділам казенної палати (ДАКО. Ф.280. Оп. 1. Ч. 1. Спр. 32. Арк. 3-12 зв.). Без попереднього розгляду до відділів палати надходили термінові відомості, рахунки та звіти. Вхідна документація проходила реєстрацію в упорядкованій системі у вигляді журналів вхідних та вихідних документів.

Вгорі документа зазвичай маркували вхідну дату та вхідний номер. Надійшовши до відділу казенної палати, документи відправлялися до відповідного столу. У столі документи також проходили реєстрацію у настільному реєстрі – системі організації довідкового апарату. Настільний реєстр мав форму журналу, в якому документи реєструвалися в алфавітному порядку за хронологічним принципом. Журнал мав вигляд таблиці, поля якої мали назви: № справи; рік, місяць та число; зміст справи (ДАКО. Ф.280. Оп. 200. Спр. 558, Арк. 1-3 зв.). Обов'язковими реквізитами документів були дата та номер.

Окрім реєстрації в настільному реєстрі, кожен стіл складав щомісячний звіт про вирішені та ще не вирішені справи (ДАКО. Ф.280. Оп. 201. Спр. 282, Арк. 6).

Всі документи, за винятком тих що безпосередньо стосуються загального присутствія казенної палати створювалися у відділах палати.

Рішення загального присутствія казенних палат відображалися у журналах засідань казенної палати та протоколах засідань загального присутствія палати (ДАКО. Ф.280. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 19-19 зв.). Складанням протоколів та веденням журналів займався протоколіст.

Вихідна документація казенних палат створювалася безпосередньо у відділах без внесення їх в загальне присутствіє та реєструвалася у відповідному журналі.

Для здійснення контролю над документами кожного відділу велися відповідні журнали вирішених та не вирішених справ, які допомагали контролювати діяльність чиновників та місцезнаходження справ в організації. Це слугувало певним орієнтиром у значному масиві документів.

Журнали вирішених та невіршених справ складалися з відомостей про кількість документів, що:

- перебували на розгляді з минулого місяця;
- надійшли на розгляд до відділу;
- були вирішені протягом місяця;
- надійшли за приписами та вимогами;
- залишилися на розгляді на кінець місяця (ДАКО. Ф.280.

Оп. 201. Спр. 282. Арк. 6).

В кінці кожного року на вирішені справи складали відповідні описи справ, в яких «азначали порядкові номери, дати початку і закінчення справи, зміст та кількість аркушів у кожній справі. Непотрібні для поточних справ, канцелярії передавали до архівів за описом. В архіві справи зберігали у в'язках, у шафах, на полицях. На обкладинці справи проставляли номери шафи, полиці, в'язки.

В архівах, переповнених старими справами, документи зберігалися без належного порядку. Установи, яким належали архіви, нерідко позбавлялися непотрібних для довідок документів шляхом передання їх до інших установ або прямого знищення. Для знищення старих архівних справ створювали спеціальні комісії, які узгоджували питання з вищими установами» (Калакура, 2002: 42). Для знищення архівних справ створювалися спеціальні комісії.

Рух документів в казенній палаті проходив через журналіста, що займався реєстрацією вхідної та вихідної документації; протоколіста, який відповідав за правильність складання протоколів загального присутства казенної палати, ведення журналів палати, а також складання певних довідок; радників та столоначальників, що відповідали за довідки, рапорти, рахунки та інші документи; архіваріуса, який формував справи та організовував зберігання документів.

З утворенням міністерства фінансів у 1802 році, казенна палата перейшла до його підпорядкування. Це стосувалося й діловодства. Згодом була розроблена та запроваджена система ведення діловодства та звітності М. Сперанським «Загальна установа міністерств» (Общее учреждение министерств, 1811), яка передбачала становлення єдиного порядку в організації діловодства та регламентувала порядок проходження документів в установах.

Згідно «Загальної установи міністерств» (Общее учреждение министерств, 1811), життєвий цикл документа складався з 5 основних етапів:

- одержання документів;
- рух документів або створення;
- відправлення;
- контроль;
- звітність.

Також було запроваджено 4 форми документів із кутовим розміщенням реквізитів. Бланк документів включав такі реквізити: найменування установи, найменування структурного підрозділу, дату підписання документа, реєстраційний індекс, текст, підпис, скрепу.

Метою запровадження «Загальної установи міністерств» була організація роботи та уніфікація певних видів документів, що дозволяла підвищити якість управління. Розмежування функцій управління між структурними підрозділами, організація послідовності роботи з документами, чітка підпорядкованість – все це стало основою реалізації політики уряду Російської імперії стосовно організації єдиної системи державного менеджменту.

Висновки. Таким чином, казенна палата була установою, в якій зосереджувався значний різноплановий документальний масив, зокрема документи з кадрових питань, протоколи, укази, рахунки, кошториси, листи, довідки та ін.

Організаційна структура казенної палати складалася із відділів, які займалися відповідними питаннями та обов'язками, покладеними на них державою. Відображенням роботи установи було саме створення різнопланових документів. Їх зміст, форма є основою для вивчення сутності роботи установи, визначення її функцій, структури та характеристики питань, які вона вирішувала.

Процес документообігу в казенних палатах складався із трьох основних етапів. Це одержання документів або створення, рух документів та їх відправка. Вся вхідна та вихідна документація реєструвалася у журналах та з відповідним маркуванням. Загалом всі документи палати створювалися у відповідних відділах в межах своєї

компетенції, окрім тих, що стосувалися безпосередньо загального присутствія казенної палати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуржій О., Орлик В. Селяни України та їх оподаткування в XVII - середині XIX ст., Біла Церква: Видавник Пшонківський О., 2012. 278 с.

2. Калакура Я., Матяш І. Архівознавство: навч. посіб. Вид. 2-ге, виправл. і допов.. К.: КМ Академія, 2002. 316 с.

3. Общее учреждение министерств. СПб.: Сенатская тип., 1811.

4. Орлик В. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. 18. С. 59-64.

5. Орлик В. Казенна палата. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. К. Наукова думка. 2007. С.20-21.

6. Орлик В. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал*. 2003. № 2 (449). С. 66-73.

7. Орлик В. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 187-195.

8. Орлик В. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 631 с.

9. Орлик В. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* 2007. С. 83-86.

10. Орлик С. Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2019. Вип. 7. С. 160-182.

11. Орлик С. Тернопільське польове казначейство в системі казначейської служби російської окупаційної влади у містах Західної України в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль. Вип. 1. Ч.1. 2017. С. 60-69.

12. ПСЗРИ – Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Спб., 1831.

13. Учреждения для управления губерний Всероссийския империи. М., 1775. 215 с.

14. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. К. 2005. 427 с.

REFERENCES

1. Gurzhii, O. & Orlik, V. (2012). *Seliany Ukrainy ta yikh opodatkuvannia v XVII - seredyni XIX st.* [Peasants of Ukraine and their taxation in the XVII – the middle of the XIX century], Belaya Tserkov: Publisher Pshonkovsky O., 278 [in Ukrainian].

2. Kalakura, Ya. & Matiash, I. (2002) *Arkhivoznavstvo* [Archive Studies]: navch. posib. Vyd. 2-he, vypravl. i dopov.. K.: KM Akademiia, 316 [in Ukrainian].

3. *Zahalne ustanova ministerstv* (1811) [General institution of ministries]. SPb.: Senatska typ. [in Russian].

4. Orlyk, V. (2011). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii.* [On the methodology of research on the problems of economic history of the Russian Empire] *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 2011, 18, 59-64 [in Ukrainian].

5. Orlyk, V. (2007 a). *Kazenna palata.* [State Chamber] *Entsyklopediia istorii Ukrainy.* K.: Naukova dumka, 20-21 [in Ukrainian].

6. Orlyk, V. (2003). *Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnia Rosiiskoi imperii v kintsi XVIII – u XIX st.* (na materialakh Kyivskoi hubernii) [State Chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of the 18 – in the 19 century. (on materials of the Kiev province)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2 (449), 66-73 [in Ukrainian].

7. Orlyk, V. (2008). *Metodolohichni aspekty doslidzhennia problem podatkovoi polityky v ukrainskykh guberniiakh Rosiiskoi imperii u pershii polovyni XIX st.* [Methodological aspects of the study of tax policy problems in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the XIX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 187-195 [in Ukrainian].

8. Orlyk, V. (2007 b). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniyi period*. [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period] Kirovohrad: Imeks LTD, 631 [in Ukrainian].

9. Orlyk, V. (2007 c). *Selianstvo Ukrainy v fiskalnii politytsii imperii Romanovykh i Habsburhiv*. [Peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istorii Ukrainy XIX - pochatku XX st.*, 83-86 [in Ukrainian].

10. Orlyk, S. (2019). *Pravovi dzherela z istorii podatkovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny*. [Legal sources on the history of tax policy of the Government of the Russian Empire during the First World War]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*, 7, 160-182 [in Ukrainian].

11. Orlyk, S. (2017). *Ternopilske polove kaznacheistvo v systemi kaznacheiskoi sluzhby rosiiskoi okupatsiinoi vlady u mistakh Zakhidnoi Ukrainy v period Pershoi svitovoi viiny*. [Ternopil Field Treasury in the system of treasury service of the Russian occupation power in the cities of Western Ukraine during the First World War] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ternopil, 1, 1, 60-69 [in Ukrainian].

12. PSZRY (1831) *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* [The complete collection of the laws of the Russian Empire]. Sobranie 2. Spb. [in Russian].

13. *Uchrezhdeniya dlya upravleniya guberniy Vserossiyskiya imperii* [Institutions to govern the provinces of the All-Russian Empire]. M., 1775, 215 [in Russian].

14. Shandra, V. (2005) *Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX-pochatok XX st.* [Governor General in Ukraine: XIX – early twentieth century] K., 427 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена характеристиці діловодства губернських адміністративно-фінансових органів Російської імперії – казенних палат.

Здійснено пошук наукових публікацій за темою дослідження та встановлено, що організація діловодства казенних палат не знайшла комплексного відображення у працях сучасних науковців.

Визначено, що казенна палата мала широкий спектр діяльності та задач, які виконувалися відділами палати.

Встановлено, що кожен відділ палати мав певні функції, зокрема й діловодні, адже управлінська діяльність установи певною мірою відображена в документах. Також визначено основні етапи документообігу в установі.

Охарактеризовано діловодні функції за відділами палати, а також загальної присутності. Здійснено загальний огляд вхідної та вихідної документації на основі архівних матеріалів Київської казенної палати. Доведено, що організація роботи з документами здійснювалася за загальноімперськими ініціативами, про що свідчить чітко виконання законодавчих діловодних правил Російської імперії.

Для здійснення контролю над документами кожного відділу велися відповідні журнали реєстрації, які допомагали інспектувати діяльність чиновників та місцезнаходження справ в організації – це слугувало певним орієнтиром у значному масиві документів. Надано опис настільних журналів реєстрації, як елементу довідкового апарату та контролю над роботою з документами.

Визначено перелік реквізитів бланків документів із кутовим розташуванням, мету запровадження ведення діловодства та звітності.

Описані етапи життєвого циклу документа та основні аспекти запровадження уніфікації діловодних процесів Російської імперії, з метою підвищення ефективності державного управління.

Установлено, що казенні палати були установами, в яких зосереджувався значний різноплановий документальний масив, зокрема документи з кадрових питань, протоколи, укази, рахунки, кошториси, листи, рапорти, приписи, довідки, звіти та ін.

Ключові слова: казенна палата, документ, функції, структура, діловодство, рух документів, губернія, реквізит.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена характеристиці делопроизводства губернских административно-финансовых органов Российской империи – казенных палат.

Осуществлен поиск научных публикаций по теме исследования и установлено, что организация делопроизводства казенных палат не нашла комплексного отражение в работах современных ученых.

Определено, что казенная палата имела широкий спектр деятельности и задач, которые выполнялись отделами палаты.

Установлено, что каждый отдел палаты имел определенные функции, в том числе и делопроизводственные, ведь управленческая деятельность учреждения в определенной степени отражена в документах. Определены основные этапы документооборота в учреждении.

Охарактеризованы делопроизводственные функции по отделам палаты, а также общего присутствия. Осуществлено всеобщее обозрение входящей и исходящей документации на основе архивных материалов Киевской казенной палаты. Доказано, что организация работы с документами осуществлялась за общеимперскими инициативами, о чем свидетельствует четкое выполнение законодательных делопроизводственных правил Российской империи.

Для осуществления контроля над документами каждого отдела велись соответствующие журналы регистрации, которые помогали проверять деятельность чиновников и местонахождение дел в организации – это служило определенным ориентиром в значительном массиве документов. Предоставлено описание настольных журналов регистрации, как элемента справочного аппарата и контроля за работой с документами.

Определен перечень реквизитов бланков документов с угловым расположением, цель введения ведения делопроизводства и отчетности.

Описаны этапы жизненного цикла документа и основные аспекты внедрения унификации делопроизводственных процессов Российской империи, с целью повышения эффективности государственного управления.

Установлено, что казенные палаты были учреждениями, в которых был сосредоточен значительный разноплановый

массив документов, в том числе документы по кадровым вопросам, протоколы, указы, счета, сметы, письма, рапорты, предписания, справки, отчеты и др.

Ключевые слова: *казенная палата, документ, функции, структура, делопроизводство, движение документов, губерния, реквизит.*

УДК 94:323.15](477) «199/201»

DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-367-371

**REVIEW OF THE MONOGRAPH
BY V. KOTSURA «NATIONAL MINORITIES OF
UKRAINE IN THE CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL
TRANSFORMATIONS OF 1990'S OF 20 CENTURY –
BEGINNING OF 21 CENTURY»: MONOGRAPH.
PEREIASLAV- KHMELNYTSKYI, (KYIV REGION.):
DOMBROVSKA Y.M., 2019.**

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
КОЦУРА В.В. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ 90-Х РР. ХХ СТ. – ПОЧ. ХХІ СТ.:
МОНОГРАФІЯ. ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ:
ДОМБРОВСЬКА Я.М., 2019.**

**РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ
КОЦУРА В.В. НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА
УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ 90-Х ГГ. ХХ СТ.
- НАЧ. ХХ В. .: МОНОГРАФИЯ. ПЕРЕЯСЛАВ-
ХМЕЛЬНИЦКИЙ: ДОМБРОВСКАЯ Я.М., 2019.**

Віктор Даниленко,
доктор історичних наук
професор, член-кореспондент
НАН України, завідувач
відділу історії України
другої половини ХХ століття
shln_2010@ukr.net
Інституту історії України
НАН України,
вул. Грушевського 4,
м. Київ, Україна,
01001

Victor Danilenko,
Doctor of Sciences in History,
Professor, member of the
National Academy of Sciences
of Ukraine, Head of the
Department of History of
Ukraine second half of XX
century
shln_2010@ukr.net
Institute of History of Ukraine of
National Academy of Sciences
of Ukraine
01001, Ukraine, Kyiv,
Grushevskogo 4 st.

В умовах розбудови української державності особливої ваги набуває зміцнення її наукового потенціалу та формування кваліфікованих професійних кадрів. Подальший розвиток України в сучасних умовах пов'язаний з орієнтацією на метамодерні тенденції суспільного відтворення.

Суть цих тенденцій – дедалі зростаюче використання інформації і знань, як найважливішого виду ресурсів, який все більшою мірою визначає майбутнє держави. Водночас у сучасному світі не пропонується певної «правильної» одиничної чи плюралістичної позиції, натомість стверджується, що її слід шукати особисто і лишатися в стані пошуку між протилежностями. У даному ракурсі актуальним виявляється авторський погляд В.В. Коцура на проблематику національних меншин України 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст. Дослідником поглиблюється думка, яка активно обговорюється в сучасному інтелектуальному просторі, про роль суспільно-політичних трансформацій та їх вплив на статус українців, інших етнічних спільнот в Україні, формування громадянської ідентичності поліетнічного населення держави. Підтвердженням цієї думки слугують прорахунки російського агресора щодо розколу українського суспільства за національною ознакою, на що робилася ставка сусідньої держави напередодні неоголошеної російсько-української війни.

Автором подається сучасне бачення духовно-інтелектуальної ситуації, що склалася в багатонаціональному українському соціумі, появи нових суджень щодо державного регулювання процесів політизації етнічності в Україні у відповідь на зовнішньополітичні виклики XXI ст.

Висвітлення проблематики національних меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст. обумовлена насамперед потребою критичного переосмислення пройдених етапів розвитку, уникаючи помилок минулого заради майбутнього. У цьому плані монографія В.В. Коцура є актуальною і дає відповіді на низку питань, зумовлених викликами XXI століття в царині міжнаціональних відносин.

У структурі монографії сім розділів та додатки, в яких послідовно висвітлюються різні аспекти суспільно-

політичного, соціокультурного життя національних меншин України на тлі трансформаційних процесів 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Автором ґрунтовно проаналізовано стан наукової розробки проблеми, концептуальні підходи в історіографічному дискурсі, на основі широкого кола джерел простежено процес нагромадження і поширення в просторово-часовому вимірі історичних знань щодо місця і ролі національних меншин у соціокультурному і політичному просторі незалежної Української держави.

У першому розділі автор зосереджується на дослідницькій рефлексії, інтерпретації і власному баченні актуальної проблематики національних меншин 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Відслідковуються здобутки і характерні погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників в осмисленні проблематики національних меншин, особливо їх впливу на становлення державної етнонаціональної політики, формування нормативно-правової бази міжнаціональних відносин незалежної Української держави та структурування державного регулювання етнонаціональних відносин. Усі ці питання дослідник розглядає в контексті зовнішньополітичних викликів першої половини 1990 - х рр.

Етнополітичні процеси в Україні другої половини 1990-х рр., їх провідні тенденції та складники розвитку розглянуто у третьому розділі. Особливу увагу дослідник концентрує на виявленні визначальних чинників етнополітичних відносин в Україні другої половини 1990-х рр., імплементації міжнародних угод в сфері регулювання міжнаціональних відносин. Етнополітичний простір України автор характеризує в ракурсі неоімперських впливів Російської Федерації, втручання її у внутрішнє життя суверенної держави.

Особливостям етнонаціональних процесів в Україні на початку ХХІ століття, аналізу нормативно-правової бази етнонаціональних відносин в Україні присвячується четвертий розділ. Тут відслідковується ставлення національних меншин до «Помаранчевої революції» 2004 р., перебіг подій суспільно-політичного життя початку ХХІ ст.

У п'ятому розділі національні меншини України розглядаються в динаміці суспільно-політичного життя 2004-2010 рр. під кутом зору суспільних очікувань від реалізацій ідей-стратегій «помаранчевої» команди та нереалізованих проєктів, нових зовнішньополітичних викликів.

Характерні етнополітичні чинники соціально-економічного життя в Україні напередодні російсько-української війни (2010-2014 рр.) висвітлюються автором у шостому розділі монографічного дослідження. Дослідник відслідковує трансформації нормативно-правової бази міжнародних відносин в Україні 2010-2014 рр., державного регулювання під впливом зовнішньополітичних чинників початку нового тисячоліття.

Сьомий розділ присвячений етнополітичним процесам в Україні в умовах неоголошеної російсько-української війни. Чільне місце відводилося проблематиці «гібридної війни» і зовнішньополітичних впливів на національні меншини в Україні.

Отже, автор спробував розкрити багатогранну проблематику національних меншин України на тлі соціально-політичних трансформацій на зламі століть, в умовах геополітичних викликів, а саме: російської агресії, гібридної війни, насаджування в інформаційному просторі ідей «русского мира». Положення й висновки монографічного дослідження мають певні практичні виміри і можуть бути використані в освітньо-науковій роботі вищої школи. У роботі побіжно автором з'ясовуються окремі дефініції: «національні меншини», «етнополітика», «етнічні спільноти», «російсько-українська війна», «гібридна війна», «русский мир», «зовнішньополітичний вплив», «геополітика», «захист прав соотечественников» тощо. Проте, на нашу думку, дані поняття потребують більш глибокої текстуальної характеристики під кутом зору сучасного наукового дискурсу. Повнішої акцентуації потребують соціально-економічні аспекти діяльності національних меншин в умовах трансформаційних процесів в Україні 90-х рр. XX ст. та глобальних змін на початку XXI ст.

В цілому творча пошукова, аналітико-критична робота, проведена дослідником, заслуговує на позитивну оцінку з

огляду на її актуальність і соціальний запит. До цього слід додати і окреслені В.В. Коцуром у висновках перспективні теми подальших наукових розвідок у царині суспільно-політичного життя національних меншин. Йдеться насамперед про розробку проблематики національних меншин в Україні 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. як за галузевим, так і регіональним принципами. Автору вдалося досягнути дослідницької мети, а тому монографія буде корисною не лише для вузького кола фахівців, але й для усіх, хто цікавиться історією України, проблемами міжетнічних відносин в умовах глобалізації, коли стираються географічні кордони соціальних, економічних і культурних систем, посилюється взаємозалежність світу.

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Збірник наукових статей

Випуск 8

Серія «Історичні науки»

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвиськ **несуть автори матеріалів.**

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Підписано до друку 19.11.2019 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.

Зам. № 184. Ум. друк. арк. 15,3.

Виробник ФОП Домбровська Я.М. Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців

ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,

e-mail: devis519@ukr.net